Mihai Lozbă

Istoria cuvântului românesc

editura pim

Scanned with OKEN Scanner

MIHAI LOZBĂ

ISTORIA CUVÂNTULUI ROMÂNESC

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Editura PIM
Editură acreditată CNCSIS – 66/2010
Şoseaua Ştefan cel Mare şi Sfânt nr. 4, Iaşi – 700497
Tel.: 0730.086.676; Fax: 0332.440.730
www.pimcopy.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LOZBĂ, MIHAI
Istoria cuvântului românesc / Mihai Lozbă. - Iaşi : PIM, 2011
Bibliogr.
Index
ISBN 978-606-13-0585-8

811.135.1'0

© MIHAI LOZBĂ

MIHAI LOZBĂ

ISTORIA CUVÂNTULUI ROMÂNESC

EDITURA PIM
Iaşi, 2011

Scanned with OKEN Scanner

„În ochii mei acuma nimic nu are preț
Ca taina ce ascunde a tale frumuseți:
Căci pentru care altă minune decât tine
Mi-aș risipi o viață de cugetări senine
Pe basme și nimicuri, cuvinte cumpănind,
Cu pieritorul sunet al lor să te cuprind,
În lanțuri de imagini duiosul vis să-l ferec,
Să-mpiedec umbra-i dulce de-a merge-n întunerec...”

M. Eminescu, 1886

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Gândirea istorică tradițională împarte cuvintele românești, ca origine, în latine şi nelatine, prezentându-le pe primele ca o continuitate nemijlocită a latinei, iar pe celelalte ca împrumuturi făcute de latina devenită română din alte limbi, la multe secole după cuceririle romane din est. În felul acesta limba română a fost scoasă din contextul social şi istoric în care s-a constituit ca mijloc de comunicare între latini şi traci, interlocutori care vorbeau limbi diferite.

Este firesc să ne imaginăm că încă la prima generație, cea a cuceritorilor şi cuceriților, interlocutorii trebuie să fi făcut eforturi pentru înțelegerea şi adaptarea reciprocă a limbilor lor, care aveau multiple elemente comune. Colaborarea latinilor cu tracii în activitățile sociale şi în familie a dus la acomodarea reciprocă a limbilor astfel că în generațiile următoare nu mai vorbeau unii latina şi alții traca. Ele au început să vorbească o limbă nouă sub toate aspectele: fonetic, derivativ, morfologic, sintactic. În această limbă ambele limbi de bază s-au contopit încetându-şi existența, astfel că româna nu mai are în ea nimic pur latin şi nimic pur tracic.

Originalitatea limbii române impune reconsiderarea aprecierii conform căreia ea ar conține o cincime de cuvinte latine, împreună cu câteva zeci de cuvinte autohtone latinizate în antichitate şi confirmate ca atare de limba albaneză, şi patru cincimi împrumutate mult mai târziu din slavă (2/5), maghiară (1/5) şi turcică (1/5).

Iluzia că româna ar fi doar latina adusă de romani în est a fost generată de faptul că există o latină clasică larg atestată

Scanned with OKEN Scanner

documentar, pe când limba autohtonilor, neatestată în scris, nu are un reper istoric care să o confirme. În consecință istoricii caută mărturii despre limba autohtonilor în limba albaneză, considerată singurul dialect tracic perpetuat din antichitate până în prezent.

Toate limbile nenormate evoluează. Româna nu este latina populară mai mult decât italiana, franceza sau spaniola. Latina nu mai există niciunde ca limbă vie. Atunci de ce să presupunem că albaneza este limba ilirilor atestați de Herodot şi că ea ar fi singura mărturie despre traci? Dacă latina nu ar fi fost scrisă, mărturie despre ea ar oferi trăsăturile comune ale limbilor romanice. În mod similar, despre existența în trecut a limbii tracilor mărturisesc cele patru cincimi de elemente nelatine ale limbii române – aparent slave, albaneze, maghiare, turcice. Toate aceste serii de aparențe converg, împreună cu aparențele latine, la baza traco-latină din jumătatea de est a Europei. Limba română este un fenomen istoric născut şi evoluat pe acest vast spațiu în întrepătrundere cu alte fenomene născute şi evoluate pe aceeaşi bază. Însă istoria fenomenelor etnolingvistice din estul Europei a fost denaturată de ideea migrațiilor de neamuri din evul mediu, idee generată de neînțelegerea adecvată a denumirilor etnice.

Parte integrantă a constituirii şi evoluției limbajului uman, limba română are particularități care, marcându-i devenirea şi compoziția, pot fi înțelese doar în retrospectiva etimologică globală:

1) Momentul definitoriu în devenirea ei l-a constituit formarea în estul Europei a bazei comunicative traco-latine care va marca evoluția etnolingvistică a întregului spațiu est european.

2) Latura tracică a bazei comunicative motivează apropierile lexicale ale limbii române cu limbile turcice, cu albaneza, cu limbile slave şi cu maghiara, în timp ce prin latura latină sunt motivate apropierile cu latina şi cu limbile romanice.

3) Toate limbile aşa-zise indoeuropene s-au constituit în principal prin reducerea sintagmelor aglutinante preindoeuropene la forme lexicale flexionare: aportul materialului lexical al substratului aglutinant la constituirea formulelor flexionare de limbă a fost fundamental.

Scanned with OKEN Scanner

4) Dezvoltarea formulei indoeuropene de limbă în zonele aglutinante a fost favorizată de trei factori: a) prestigiul cultural al limbii latine; b) supleţea comunicativă a sistemului flexionar; c) instituirea administraţiei romane.

5) Latinitatea limbii române este dată de materialul latin structurat paradigmatic, ca în celelalte limbi romanice, însă gramaticalizarea, căreia i s-a subordonat întregul material lexical, s-a făcut în manieră proprie care distanţează limba română atât de latină cât şi de celelalte limbi romanice.

6) Constituirea locală a limbilor indoeuropene pe baza materialului aglutinant continuu în spaţiul euro-afro-asiatic a creat impresia familiilor de limbi (indo-iraniene, germanice, romanice, slave) descendente din câte o limbă comună, iar pentru toate limbile comune s-a imaginat un început comun, o protolimbă. Această construcţie se risipeşte dacă punem în locul ei continuitatea originii naturale a limbajului în formula silabică de limbă, a formulei silabice în cea aglutinantă şi a acesteia în formula flexionară.

7) Limbile tracă şi latină au adus în constituirea limbii române continuitatea globală a materialului lingvistic, continuitate care înscrie limba română în spaţiul lingvistic est european prelatin, în spaţiul lingvistic romanic şi indoeuropean, în spaţiul preindoeuropean euro-afro-asiatic.

În consecinţă, limba română este instrumentul verbal de exprimare a spiritului românesc. Emanaţii ale acestui spirit, cuvintele româneşti nu pot fi analizate etimologic ca piese izolate împrumutate din latină, din tracă sau din alte limbi precum slava, albaneza, maghiara, turcica etc. Raportarea lor la aceste limbi se face nu pentru a indica sursa împrumutului, ci pentru a contura specificul limbii române în contextul general de evoluţie a limbajului uman şi de constituire a limbilor.

Perceperea limbii române ca fenomen viu, născut din simbioza traco-latină în ambianţa etnolingvistică est europeană, cu rădăcinile în constituirea şi evoluţia globală a limbajului şi a limbii, este principiul care orientează evaluarea critică a tradiţiei etimologice.

Scanned with OKEN Scanner

PRESCURTĂRI

ac. – acuzativ
adj. – adjectiv
alb. – albanez
arh. – arhaic
arm. – armenesc
arom. – aromân
başk. – başchir
bg. – bulgar
bis. – bisericesc
cf. – confer
comp. – compară
cum. – cuman
cuv. – cuvânt
dat. – dativ
deriv. – derivat
dial. – dialectal
dim. – diminutiv
engl. – englez
fr. – francez
frig. – frigian
gen. – genitiv
germ. – german
got. – gotic
gr. – grec
i.e. – indoeuropean
ind. – indian
irl. – irlandez
isl. – islandez
it. – italian
înv. – învechit
lat. – latin
let. – leton
lit. – lituanian
lusj. – lusaciana de jos
luss. – lusaciana de sus
m. – masculin
magh. – maghiar
n. – neutru
neg. – negație
nom. – nominativ
nord. – nordic
pers. – persan
pol. – polon
pop. – popular
port. – portughez
pref. – prefix
prep. – prepoziție
prus. – prusian
răd. – rădăcină
reg. – regional
rom. – român
rs. – rus
sb. – sârb
sbcr. – sârbocroat
scand. – scandinav
skr. – sanscrit
sl. – slav
sp. – spaniol
subst. – substantiv
sued. – suedez
tăt. – tătar
tc. – turc
tr-sl. – traco-slav
ucr. – ucrainean
v. – vechi
vb.-verb

Scanned with OKEN Scanner

ETIMOLOGIA GLOBALĂ

Percepând limbile din cele patru zări şi de pe toată scara istoriei ca expresii zonale ale comunicării sociale, gândirea realistă identifică începuturile limbajului în capacitatea antropoidelor de a reacţiona vocal, inclusiv onomatopeic, prin segmente sonore diferite, la feluritele contacte senzoriale cu mediul. Aceste reacţii vocale au creat pentru *homo sapiens* mijlocul sonor de memorare a unei stări fizice care a lăsat o urmă în psihicul său. Stocat în memorie împreună cu starea psihică ce l-a generat, segmentul sonor devine unitate formal-semantică, adică glosem, o formă primitivă a cuvântului-enunţ, apt de a fi reprodus din memorie de un individ cu scopul de a trezi în colectivul de care aparţine starea memorată prin acelaşi segment sonor şi de către ceilalţi membri ai colectivului. Astfel a creat natura speţa umană, prin semne acustice care i-au îmbogăţit memoria, i-au dezvoltat gândirea, incitând cunoaşterea şi autocunoaşterea.

Limba română reprezintă unul dintre momentele de relativă stagnare zonală a evoluţiei globale a limbajului uman din care ea s-a desprins, constituindu-se ca expresie aparte în urma cuceririlor romane în jumătatea de est a Europei. Desprinderea a fost condiţionată de constituirea fenomenului etnic românesc pe care limba română îl exprimă verbal individualizându-l în peisajul lingvistic zonal, european şi mondial.

Constituirea limbii române este un fapt istoric de dată recentă, dar rădăcinile acestei limbi străbat întreaga istorie a omenirii până la începuturile lui *homo sapiens*, care prin câteva

Scanned with OKEN Scanner

izbucniri sonore începea să se desprindă de natură şi să o domine. Limba română ni se poate destăinui total numai dacă o privim atât în evoluţia ei din baza traco-latină în context est european, dincoace de latinitatea şi autohtonitatea ei, cât şi în evoluţia globală a limbajului şi a limbii de la ceata antropoidelor la colectivitatea umană modernă.

Înscrierea limbii române în globalitatea fenomenului lingvistic presupune o filozofie aptă să înlocuiască principiile neogramatice care au înfundat în empirism îngust, în apriorism şi misticism originea limbii române, originea limbilor indoeuropene şi originea limbajului uman.

Problema originii limbajului poate fi rezolvată prin perceperea omului ca rezultat al evoluţiei speciilor. Primul pas l-a constituit diversificarea mamiferelor în era terţiară, care a durat 65 milioane de ani.

Cel de al doilea pas, care a însemnat trecerea de la maimuţă la om, s-a făcut în era cuaternară, care durează de cel puţin trei milioane de ani. Trecerea s-a făcut într-un proces lent, apreciat de specialişti la nu mai puţin de un milion de ani[1].

Omul de Neandertal, cu o vechime de 150.000 de ani, face trecerea la *homo sapiens*. Despre neandertalianul târziu se spune că putea să exprime o poruncă, o chemare sau o dorinţă, însă segmentul vocal emis de el nu era un cuvânt-silabă compus din foneme orânduite succesiv, ci un glosem în care componentele acustice erau îngrămădite într-o expresie compactă. De la glosem până la silaba cu sunete consecutive este cale de zeci de mii de ani. Este de presupus că neandertalianul târziu putea transmite un mesaj, pentru care folosea două gloseme formând o propoziţie bimembră, primul embrion de gramatică. În felul acesta expresiile imperative şi propoziţia bimembră, alcătuite din gloseme, sunt structuri gramaticale ce preced formarea sistemului fonetic.

[1] A se vedea A. A. Leontiev, *Vozniknovenie i pervonacealnoe razvitie iazyka*, Moscova 1963, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

Totodată este de observat faptul că elementele primare de limbă au apărut ca efect al vieții sociale: „Când omul primitiv devine *homo sapiens* în viața lui nu mai rămâne practic nici un ungher în care să nu fi pătruns societatea”[2].

De mare importanță în evoluția limbajului a fost interzicerea căsătoriei între membrii aceleiași colectivități, de unde a rezultat contactul dintre familii, ginți și triburi diferite, aflate uneori la distanțe mari unele de altele. Este firesc ca aceste raporturi între colectivitățile umane să fi influențat evoluția culturii materiale, iar în plan lingvistic să fi dus la apropierea și integrarea reciprocă a limbilor „de turmă”, care aveau oriunde la bază capacitatea naturală comună de a produce și de a imita sunete. Baza naturală comună a limbajelor locale și raporturile dintre ginți au condus la crearea a ceea ce lingviștii numesc „continuitatea lingvistică primitivă”. Această continuitate transpare în unitatea lingvistică a spațiului indoeuropean, preindoeuropean și euro-afro-asiatic.

RECUPERAREA GÂNDIRII EVOLUȚIONISTE[3]

Scoaterea cunoașterii istorice din blocajul neogramatic înseamnă reluarea gândirii realiste, care își are rădăcinile în antichitate.

Heraclit (540-480) considera că „avem datoria să urmăm Ordinea generală comună tuturor ființelor”, să luăm gândirea ca pe o reflectare a realității căci, cum spun și alții „cărora le-am ascultat cuvântul, înțelepciunea nu este ceva despărțit de toate”, adică ceva independent de realitate și premergător acesteia. „Mulți trăiesc ca și

---

[2] *Ibidem*, p. 112.

[3] După știința noastră, ultima dezvoltare amplă a chestiunii a făcut-o Zaborowski în cartea *L'origine du langage*, Paris 1879, adică în epoca în care antidarvinismul se impunea în cunoașterea istorică. Am găsit în această operă confirmarea orientării noastre.

Scanned with OKEN Scanner

cum ar avea o minte a lor proprie. Fiinţă unică, atotînţeleaptă, nu vrea să i se spună pe nume şi vrea totuşi să fie chemată cu numele de Zeus".

Epicur (341-270) spunea că 1) la prima constituire a limbajului oamenii au procedat într-o manieră inconştientă, împinşi de natură precum sunt animalele mugind, chelălăind etc. 2) Dezvoltarea ulterioară a limbii s-a realizat prin convenţii între oameni.

Lucreţiu (98-55) este primul dintre cei cu care umanitatea se poate mândri, întrucât opera sa este prima şi cea mai înaltă glorificare a raţiunii umane. Iată fragmentul din *Poemul naturii* referitor la *originea vorbirii*, în traducerea lui T. Vianu:

„Natura l-a împins pe om să scoată
Şi variile sunete-ale limbii:
Nevoia dete lucrurilor nume
Cam tot aşa cum neputinţa vorbei
Îndeamnă pe copii să facă semne
Şi lucrurile să le-arate numai
Cu degetul. Tot animalul simte
Ce poate: înainte ca viţelului
Să-i crească bine coarnele pe frunte,
El se repede mânios să-mpungă!
Iar puii cei de leu şi de panteră
Se apără cu gura şi cu gheara
Când n-au gheare şi nici dinţi în gură!
Şi, mai departe, nu vedem cum pasărea
Se-ncrede-n àripi, dar în van le cere
Un tremurat neputincios de pene!
De-aceea este-o nebunie-a crede
Că cineva a dat la lucruri nume
Şi că de la acela ceilalţi oameni
Au învăţat întâiele cuvinte.
De ce să fi putut acela numai
Să le însemne toate cu cuvinte

Scanned with OKEN Scanner

Şi să rostească sunetele limbii,
Pe când ceilalţi n-ar fi putut-o face?
Şi dacă ceilalţi oameni între sine
Mai înainte încă nu vorbise,
Putea să aib-acela vreo idee
Despre folosul vorbei? Şi de unde
Întâia dată i s-a dat puterea
Să ştie şi să vadă el deodată
Cu ochii minţii lui ce vrea să facă?
Nici nu putea un om sili mulţimea
Să-nveţe numele atâtor lucruri:
Voinţei sale n-o putea supune!
Căci nu-i deloc uşor să-ndupleci surzii
Şi să-i înveţi ce trebuie să facă.
Nici n-ar fi suferit-o ei aceasta,
N-ar fi răbdat prea mult ca nişte sunete,
Neauzite pân-atunci de dânşii,
Să le-asurzească în zadar urechea.
Ş-apoi, de ce să ne mirăm atâta
Că oamenii, având şi glas şi limbă,
Au pus la lucruri nume felurite,
Cum felurită le era simţirea,
Când vitele chiar, necuvântătoare,
Şi fiarele scot glasuri felurite,
Ori le e frică, ori au vreo durere,
Ori sânt cuprinse de vreo bucurie.
Aceasta tu o poţi vedea cu ochii:
Atunci când, mâniaţi, dulăii mârâie
Şi-n rânjetul mâniei lor şi-arată
Puternicii lor colţi, cu totul altul
E glasul lor, decât atunci când latră
Şi umplu-mprejurimea cu lătratul.
Iar când îi ling pe puii lor cu limba
Şi când îi dau cu labele de-a dura
În joaca lor, şi se reped să-i muşte,

Scanned with OKEN Scanner

Făcându-se că vor să-i şi înghită,
Cu alt glas îi alintă şi cu àltul
Ei baună, lăsaţi acasă singuri,
Ori scheaună îndruplecându-şi trupul,
Spre-a se feri de mâna care-l bate.
Şi tot aşa, nu ţi se pare ţie
Că nu la fel nechează armăsarul
În floarea vieţii, când printre cavale
Se zbate-mpintenat de zeul Amor,
Înaripatul, ori atunci când sforăie
Cu nara-n vânt spre zingănul de arme,
Sau când nechează-nfiorat de-o spaimă?
De-asemenea şi gintea zburătoare,
Pestriţe păsări, ulii şi vultanii
Şi cufundarii care-şi caută hrana
În apele sărate ale mării,
Atunce când se bat pentru mâncare,
Luptându-se cu prada, àltfel ţipă,
Şi altfel altă dată! Alte păsări
Îşi schimbă glasul când se schimbă vremea:
Aşa e neamul cel cu viaţă lungă
Al cioarelor şi stolurile negre
De corbi atunce când, precum se spune,
Sau ploaie cer sau cârâie-a furtună.
Deci dar, dacă simţiri deosebite
Îndeamnă animalele chiar mute
Să scoată glasuri tot deosebite,
Cu atâta mai vârtos puteau şi oamenii
Să-nsemne prin cuvinte osebite
Şi lucrurile cele osebite."

Lucreţiu afirmă două lucruri esenţiale: 1) analogia fundamentală a mijloacelor de exprimare la om şi la animale; 2) achiziţia şi dezvoltarea graduală şi lentă a limbajului articulat prin eforturile conjuncturale ale omului şi prin reelaborarea succesivă de

Scanned with OKEN Scanner

către fiecare generaţie.

Primul care a elaborat o doctrină coerentă asupra originii limbajului a fost **De Brosses**[4], căruia îi aparţine dezvoltarea ştiinţifică a concepţiei lui Lucreţiu:

„Sistemul care a determinat din capul locului producerea limbajului uman şi impunerea numelor pentru lucruri nu este nicidecum arbitrar şi convenţional, cum este imaginat de obicei, ci un adevărat sistem al unei necesităţi impuse de două cauze. Una este alcătuirea organelor vocale care nu pot emite decât anumite sunete corespunzătoare structurii lor; alta este natura şi proprietatea lucrurilor reale care se cer denumite.

„Această natură obligă la folosirea pentru lucruri, ca nume al lor, a sunetelor reprezentative, stabilind între lucru şi cuvânt un raport prin care cuvântul să poată provoca o idee despre lucru.

„Sistemul primar de producere a limbajului uman nu a putut deci consta, cum experienţa şi observaţiile o demonstrează, decât într-o redare picturală mai mult sau mai puţin completă a lucrurilor denumite, redare permisă de organele vocale a fi efectuată printr-un sunet imitativ al obiectelor reale.

„Această zugrăvire imitativă s-a extins din treaptă în treaptă, din nuanţă în nuanţă, prin toate mijloacele posibile, bune sau rele, de la numele de lucruri cele mai susceptibile de a fi imitate prin sunetul vocal la numele de lucruri care sunt cel mai puţin susceptibile de o asemenea exprimare; şi toată această propagare a limbajului s-a realizat, într-o manieră sau alta, pe fundamentul iniţial dictat de natură, aşa cum experienţa şi observaţiile o probează încă.

„Astfel stând lucrurile, există o limbă primitivă, organică, fizică şi necesară, comună întregii speţe umane, limbă pe care nici un popor din lume nu o cunoaşte şi nu o practică în simplitatea ei primară, pe care toţi oamenii o vorbesc totuşi întrucât ea a fost primul fond al limbajului tuturor ţărilor, fond pe care aparatul imens

[4] De Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues*, Paris 1765, vol. I-II.

Scanned with OKEN Scanner

de accesorii cu care el este încărcat îl lasă cu greu să fie perceput" (p. XIII urm.).

„Aşadar dacă există un număr de expresii care în mod regulat se dezvoltă primele, de la care facultatea de vorbire începe să se pună în funcţiune; dacă aceste expresii se regăsesc esenţialmente aceleaşi la popoarele din cele patru zări ale pământului, înseamnă că va trebui să conchidem că ele sunt native la speţa umană, rezultate în mod necesar din structura fizică a organului vocal şi din simpla exersare a acestuia" (II, p. 13).

Imaginea oferită de Brosses asupra naşterii limbajului şi constituirii limbii implică ideea de evoluţie de la „limba primitivă, organică, fizică şi necesară, comună întregii spețe umane" la limbile actuale care, indiferent de gradul de cultură şi civilizaţie pe care îl exprimă, înglobează limba primară pe care evoluţiile fonetice şi structurale o fac greu de întrezărit în retrospectivă. De aici provin dificultăţile în perceperea şi prezentarea ştiinţifică a trecutului limbii. Aceste dificultăţi privesc: 1) timpul îndelungat al trecerii de la antropoide la *homo sapiens* şi acumularea lentă a expresiilor sonore care au constituit formula silabică a limbii; 2) raportul dintre segmentul sonor şi sensul acestuia; 3) evoluţia morfologică a limbii; 4) coexistenţa în actualitate a modelelor silabic, aglutinant şi flexionar de limbă.

Tendinţa generală a limbajului este de a evolua divergent astfel încât comunităţile locale dezvoltă particularităţi proprii de natură fonetică, lexicală şi gramaticală, particularităţi care duc la formarea graiurilor, a dialectelor şi a limbilor. Evoluţia divergentă poate fi stopată prin centralizarea pe zone mai mari sau mai mici a organizării administrative care impune un cod al comunicării ca expresie a unei culturi. În felul acesta pe baza naturală comună a limbajului s-a dezvoltat un peisaj lingvistic extrem de complex, greu şi chiar imposibil de surprins în clasificări şi scheme riguroase.

Dar oricât de diversificată ar fi expresia lingvistică ea este unitară prin baza naturală comună care a generat limbajul şi care rămâne mai mult sau mai puţin vizibilă în orice variantă de limbă.

Scanned with OKEN Scanner

Această bază face ca limba să nu poată evolua altfel decât de la stadiul silabic la cel aglutinant, iar de la acesta la cel flexionar.

Descoperirea constantei structurale în evoluția globală a limbii aparține lui **Guillaume Schlegel**, care în 1818 stabilea clasificarea limbilor pe baza morfologiei cuvintelor:

a) Limbi fără structură gramaticală, cuvântul constând dintr-o silabă care este însăşi rădăcina; ele sunt numite limbi izolate sau monosilabice;

b) Limbi aglutinante sau polisintetice, cu o rădăcină principală, care indică sensul fundamental şi restul cuvântului format din una sau mai multe rădăcini accesorii care indică relațiile şi diversele modalități de a fi ale rădăcinii capitale;

c) Limbi flexionare, care constau în aceea că într-un cuvânt care a trecut prin aglutinare una dintre rădăcini poate suferi o modificare fonetică capabilă să indice diferitele relații ale rădăcinii capitale.

Astfel a fost realizată concepția conform căreia toate limbile indoeuropene provin din combinarea, din alternanțele şi modificările unor cuvinte care provin dintr-o singură silabă.

Descoperirea lui Schlegel pune la dispoziția gândirii istorice punctele de sprijin care pot conferi acesteia caracter ştiințific. Mai întâi, toate limbile, indiferent de morfologia lor şi de nivelul de cunoaştere şi de cultură pe care îl vehiculează, au aceeaşi bază naturală care a generat cuvântul silabă. În al doilea rând, toate structurile morfologice din formula flexionară a limbii provin din construcții sintactice după principiul: nu există nimic în morfologie care să nu fi fost anterior în sintaxă. În al treilea rând, evoluția sintactică şi morfologică a limbilor nu este condiționată de reguli fonetice şi nu impune segmentelor sonore regularități de alternanță fonetică.

Există impresia că prezența în actualitate a trei formule de limbă – silabică, aglutinantă şi flexionară – formule care nu există niciunde în stare pură, probează originea aparte a limbilor indoeuropene. Pentru a ne lămuri asupra acestei chestiuni trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

distingem între formulele morfologice de limbă şi sistemul fonetic al limbilor. Sistemul de sunete – vocale, consoane, silabe – diferă de la o limbă la alta în sfera aceleiaşi formule structurale. A se vedea în această privinţă deosebirea aspectului sonor între limbile flexionare precum rusa şi polona, germana şi engleza, româna şi albaneza etc. Deosebirile există şi în sfera limbilor aglutinante (finlandeză şi estonă, turcă şi tătară), precum şi a celor silabice (chineză şi coreeană). Dar, oricât de diferenţiată ar fi pronunţia şi sistemul de sunete, segmentul sonor ca mijloc de stocare în memorie a cunoaşterii se raportează la una din cele trei formule de limbă, care nu depind de nivelul de civilizaţie şi de cunoaştere al colectivităţii umane. În orice stadiu formal s-ar situa o limbă, capacitatea fiziologică a omului de a produce, a îmbina şi a diferenţia sunetele vorbirii poate satisface orice nivel de gândire, de cunoaştere şi de comunicare. Dovada în această privinţă o oferă coexistenţa în actualitate a civilizaţiilor exprimate silabic, aglutinant sau flexionar.

Evoluţia fonetică a limbii, considerată global, a constat în trecerea de la expresia explozivă, în care sunetele se suprapun dominate de un nivel al intonaţiei şi de gradul de intensitate a pronunţiei, ceea ce conferă cuvântului o imagine pictografică, la individualizarea articulatorie a sunetelor, ceea ce are ca rezultat pronunţarea lor succesivă, de unde posibilitatea scrierii alfabetice şi lineare.

Sub aspect structural, este de remarcat evoluţia globală ireversibilă a limbii de la stadiul amorf (monosilabic) la cel aglutinant (sintagmatic sau sintactic) din care a rezultat apoi, prin morfematizarea componentelor lexicale ale sintagmei, cuvântul morfematic şi flexionar. Ireversibilitatea acestei evoluţii este dată de continuitatea materialului silabic în formula aglutinantă şi a materialului aglutinant în formula morfematică a limbii.

În concluzie, pe parcursul a multor zecii de mii de ani, vocabularul de cuvinte silabă s-a îmbogăţit considerabil, corespunzător cerinţelor pe care organizarea socială zonală le punea

Scanned with OKEN Scanner

ca obiectiv al cunoaşterii. Spaţiul vast pe care se folosesc variantele fonetice ale modelului silabic de limbă denotă o veche organizare administrativ-teritorială a societăţii, care a necesitat şi a determinat constituirea unui cod lingvistic unitar pe modelul silabic de limbă. Se poate uşor intui faptul că acest model de limbă nu s-a născut într-un punct de unde s-ar fi extins ulterior creând zonal variante fonetice: el domina la vremea respectivă în comunicarea socială pe întreg spaţiul euro-afro-asiatic.

Baza naturală a limbajului şi iminenţa formulei silabice în devenirea limbii impun aprecierea că modelul aglutinant de limbă este urmarea firească a evoluţiei libere, nenormate a limbajului. Acest model de limbă, prezent şi el pe spaţii largi, îşi datorează de asemenea existenţa unor structuri administrativ-teritoriale care au impus un cod unic de comunicare, fără însă ca spaţiul ocupat de el să fie rezultatul unei expansiuni. Datorită uzului, materialul silabic a fost transpus în structuri aglutinante, fără norme fonetice de tranziţie. Aşa se explică varietatea fonetică a limbilor care se înscriu în formula aglutinantă. Trebuie menţionat faptul că modelul aglutinant a existat şi în zonele unde ulterior s-a dezvoltat formula indoeuropeană.

Modelul indoeuropean de limbă a apărut în urma uzului intens al expresiilor aglutinante, rezultatul fiind transformarea elementelor lexicale ale cuvântului compus în morfeme şi flexiuni. Fenomenul s-a produs, din nou fără reguli fonetice, în Asia Mică, unde civilizaţiile s-au succedat agitând gândirea, comunicarea şi creaţia verbală. El a cuprins în est spaţiul spre Himalaia şi spre fluviul Indus; în vest a cuprins bazinul estic al Mediteranei, Peloponezul, sudul peninsulei italice şi Sicilia, unde s-a dezvoltat civilizaţia greacă cu o limbă compusă din dialecte a căror trăsătură comună era structura morfematică şi flexionară a cuvântului.

În peninsula italică latina nu este o prelungire alterată a limbii greceşti, ci o transformare a cuvântului autohton aglutinant în cuvânt morfematic şi flexionar, bineînţeles sub influenţa culturii greceşti.

Scanned with OKEN Scanner

Necesitatea de a scoate în evidenţă estomparea şi apoi pierderea raportului de cauzalitate între formă şi sens rezultă şi din cartea lui **Tylor** *Civilizaţia primitivă*, în care autorul regretă faptul că progresul cunoaşterii prin limbă nu a fost însoţit nicicum, la naţiunile civilizate, de progresul limbajului şi al limbii. „Noi ştim, afirmă Tylor, în ce măsură progresul cunoştinţelor umane depinde de mijloacele complete şi exacte de exprimare a gândirii, dar nu ar fi oare cazul să ne întrebăm dacă nu cumva limbile noastre sunt pur şi simplu limba sălbaticilor a cărei structură a fost mai mult sau mai puţin ameliorată, al cărei vocabular s-a îmbogăţit mai mult, devenind mai precisă din punctul de vedere al definirii cuvintelor? Progresele realizate de limbaj între faza sălbăticiei şi faza civilizată privesc aproape exclusiv detaliile şi mult mai puţin principiile. Limbajul este una dintre părţile spiritului uman care a progresat cel mai puţin şi, sub acest aspect, noi suntem încă în faza sălbăticiei, adică încă ne servim, cum ar veni, de topoare de piatră şi de mecanisme de aprins focul”[5]. Problema ridicată aici de Tylor este esenţială pentru înţelegerea naşterii şi evoluţiei limbajului: autorul englez reclamă necesitatea perfecţionării laturii formale a limbii în vederea ridicării acesteia la nivelul laturii semantice, considerând că forma, cel puţin a unora dintre limbile indoeuropene, este sub demnitatea semantică şi culturală a acestora. Adevărul este că echivalenţa perfectă între forma expresiei sonore şi conţinutul acesteia nu a existat nici la *homo sapiens*. Această echivalenţă a existat în etapa premergătoare omului, când materialul sonor care a stat la originea glosemelor exista doar în formă interjecţională şi onomatopeică. Gândirea umană, omul, şi limba încep atunci când unitatea indivizibilă, monada sunet-sens a devenit memorie şi s-a reprodus de acolo la voinţa individului uman în scopul comunicării unui gând. Evoluţia gândirii umane a făcut ca limba să devină un sistem de forme acustice care se transmit mecanic de la o generaţie la alta. Locul existenţei reale a acestui cod este memoria individuală

[5] Edward B. Tylor, *La civilisation primitive*, traducere din engleză, Paris 1876-1878, vol. 2, p. 571 urm.

Scanned with OKEN Scanner

şi colectivă.

Pierderea suportului de cauzalitate între segmentul sonor devenit cuvânt şi senzaţia devenită sens a însemnat distanţarea omului de natura imediată. Cuvântul memorat ca unitate acustico-semantică transformă natura în obiect al imaginaţiei şi al gândirii în lipsa perceperii senzoriale a acesteia. Astfel, prin cuvânt, omul devine stăpân al naturii, cu posibilităţi nelimitate de cunoaştere şi autocunoaştere. Totodată, desprins de natura care l-a creat şi devenit semn obiectiv al unui sens, segmentul sonor şi componentele sale acustice devin sistem fonetic cu caracteristici specifice fiecărei limbi, iar evoluţia acestui sistem nu mai este determinată decât de necesitatea redării cât mai exacte a sensului. Aşa se explică faptul că în „faza civilizată" limbile conţin în latura lor acustică „principii" din „faza sălbăticiei", cu deosebirea totuşi că toporul de piatră a devenit dalta sculptorului, iar mecanismul primitiv de aprindere a focului a devenit brichetă.

Derapaje în cunoaşterea istorică a limbii

Limba, ca potenţă mintală de a vorbi, şi limbajul, creaţia vocală a acestei potenţe, se află în interdependenţă: nu există limbă fără limbaj şi nici limbaj fără limbă. Dar ca ordine a constituirii lor elementele de limbaj preced elementele de limbă, întrucât întâi este perceput segmentul sonor, este asociat mintal unui sens şi apoi este reprodus în comunicare ca element de limbă.

Nu tot ce este perceput auditiv devine element de limbaj şi de limbă. Acest *a deveni* trebuie înţeles mai întâi în sensul că natura nu oferă omului cuvinte: omul primitiv nu a luat cuvântul gata făcut din natură şi nici nu l-a produs spontan sub impulsul stimulilor senzoriali. Formarea cuvântului presupune un îndelungat proces psihic, individual şi colectiv, proces în care producerea şi reproducerea cuvântului a avut rolul hotărâtor. În al doilea rând, conturarea psihică a cuvântului ca element de limbă şi capacitatea mintală de a recrea cuvântul în vorbire au fost consecinţa

Scanned with OKEN Scanner

îndelungatului proces de trecere de la maimuțele antropoide la om, proces ale cărui începuturi infinitezimale se înscriu în seria reacțiilor instinctive ale animalelor.

Complexitatea fonetică, gramaticală, semantică, articulatorie etc. a limbii ca fenomen definitoriu al speței umane necesită diverse unghiuri de abordare, care numai corelate pot oferi imaginea întregului. S-a întâmplat însă că unele abordări, precum logicismul, psihologismul, fonologia, structuralismul ș.a., să depășească limitele aplicabilității lor și să vizeze cuprinderea mult mai largă sau chiar totală a obiectului. Orientările care au afectat, prin exagerare, cunoașterea istorică a limbii române sunt naturalismul și comparativismul.

A existat și există tendința de a reduce limba la limbaj, iar pe acesta la capacitatea omului de a produce sunete. Este vorba de orientarea naturalistă care s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Începuturile acestei orientări duc la **August Schleicher** care, fără să-l cunoască pe Darwin, formulează în 1860 principiul originii naturale a limbajului uman. „Limbajul, spunea el, este manifestarea constatabilă prin auz a activității unui ansamblu de condiții materiale date în conformația creierului și a organelor vorbirii, cu nervii lor, cu osul lor, cu mușchii lor etc. De principiul material al limbajului în constituția corpului uman se leagă nașterea și dezvoltarea limbajului în corelare cu dezvoltarea creierului și a organelor vorbirii."

Ideea de naștere și dezvoltare a limbajului pare a implica contextul social și funcția comunicativă, în afara cărora limbajul este de neconceput: „Eu cred, afirmă Schleicher, că mă pot dispensa de a dezminți teoria prin care limbajul ar fi o invenție a unui individ sau ar fi fost comunicat omului din exterior. Limbajul, pe care în scurta perioadă a vieții istorice îl vedem supus unei modificări neîntrerupte, nu este pentru noi altceva decât produsul unei *deveniri* continue."

Este însă doar o iluzie că Schleicher ar continua linia Lucrețiu – Brosses în privința nașterii și evoluției limbii: în realitate

Scanned with OKEN Scanner

el separă tranşant limbajul de limbă şi, simplificând sensul noţiunilor, atribuie limbajul cercetării fiziologice, pe care o numeşte glotică, iar limba – cercetării filologice: „Glotica, ştiinţa limbajului, este o ştiinţă naturală, metoda sa este întru totul identică cu celelalte ştiinţe naturale. Este firesc că aici nu poate fi vorba de filologie, care este o ştiinţă istorică". Delimitările şi simplificările pe care le făcea savantul german sunt contrazise de realitate în sensul că oricât de primitiv ar fi rudimentul de limbă stocat în memoria individuală, el este din capul locului baza socială a comunicării prin limbaj: nu există limbaj înaintea limbii şi nici limbă înaintea limbajului. Intercondiţionarea lor primară şi perpetuă face imposibilă perceperea limbajului ca ceva natural redus la baza fiziologică şi a limbii ca ceva social redus la atestările scrise.

Schleicher însuşi se arată sceptic în privinţa perspectivei deschise de el pentru cercetare: „Principiul material al limbajului şi al varietăţilor sale nu este desigur încă cercetat, mai mult încă, un examen comparativ al *organelor vorbirii la popoare de diverse idiomuri*, după ştiinţa mea, nu a fost încă întreprins. Este posibil, poate chiar verosimil, că o asemenea cercetare să nu ducă din întâmplare la nici un rezultat satisfăcător; cu toate acestea convingerea existenţei unor condiţii corporale şi materiale pentru limbaj nu va fi nicicum dezminţită"[6].

Legarea limbajului de organele vorbirii înseamnă ruperea acestuia de sensul limbii: sensul devine aprioric şi imuabil, pe când forma rămâne ulterioară şi fluctuantă. De aici decurge evoluţia divergentă a celor două componente ale limbii: gândirea se cizelează în căutarea sensurilor absolute, pe când forma limbii se degradează în uzul vulgar al limbii. Această filozofie a fost formulată de Hegel, care la 1840 scria: „Documentele atestă faptul că limbile vorbite de popoarele primitive atingeau un nivel înalt de dezvoltare. Ulterior însă, odată cu progresul civilizaţiei în societate şi în stat, exprimarea sistematică a minţii s-a şlefuit, pe când limba a

[6] Acest pasaj a fost preluat de Alexandru Philippide ca bază teoretică pentru opera sa *Originea românilor*, 2 vol.

Scanned with OKEN Scanner

devenit tot mai săracă şi mai puţin detaliată"[7]. Eroarea lui Hegel, şi a tuturor urmaşilor lui, constă în aceea că evoluţia intrinsecă a limbii, care înseamnă gramaticalizare, nu se află în raport direct cu gradul de civilizaţie al populaţiei care o vorbeşte.

Se consideră îndeobşte că cea mai mare realizare a lui Schleicher ar fi următoarea cerinţă: comparând sunetele şi formele limbilor înrudite trebuie să le reduci pe acestea la stadiul iniţial, ceea ce înseamnă reconstituirea a câte o limbă de bază pentru familiile de dialecte şi de limbi, cum ar fi româna comună, slava comună, germana comună etc. Cerinţa este nefirească întrucât asemenea reconstituiri duc la imaginarea în stil hegelian a unor limbi de bază ireale, încărcate cu sisteme stufoase de sunete şi forme care nu au existat nicicând.

Însuşire nativă a speţei umane, producerea şi imitarea orală a sunetelor este moştenită de la maimuţele antropoide care scoteau asemenea sunete, cel puţin iniţial, nu ca mijloc de comunicare, ci ca reacţie la contactele fizice cu mediul. De la producerea spontană a sunetelor de către maimuţă până la articularea voită a cuvântului-silabă de către *homo sapines* este o cale incomensurabilă, iar parcurgerea acestei căi nu au realizat-o mai multe specii de antropoide, deosebite ca bază fiziologică de articulare a sunetelor, care să fi dat rase de oameni diferite ca modalitate şi capacitate de articulare orală. Procesul îndelungat de trecere a fost unic şi global, realizat prin selecţie naturală. De aceea în actualitate omul, oriunde s-ar naşte el pe pământ, nu este alcătuit fiziologic pentru a produce doar limbajul colectivităţii în care a venit pe lume. Mutat de la naştere în altă colectivitate, el va învăţa să pronunţe limba acelei colectivităţi. Este la îndemâna oricui să se convingă că limbile ca mijloc de comunicare nu sunt un produs al raselor deosebite după culoarea pielii, forma urechilor sau a capului etc. Speţa umană este unitară, iar capacitatea şi limitele omului de a produce sunete sunt comune întregii specii. Deosebirile articulatorii dintre limbi ţin de deprinderile colectivităţii şi nu de deosebiri fiziologice.

---

[7] După I. V. Loia, *Istoria lingvisticeskih ucenii*, Moscova 1968, p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

Criteriul bazei de articulație în diferențierea limbilor a fost criticat de lingviști de marcă precum Saussure, Meillet, Meyer-Lübke și alții care arătau că organele producătoare de sunete nu variază de la o rasă la alta, că unitatea limbii este aceea care asigură în primul rând unitatea etnică. Construindu-și opera despre istoria românilor ca replică dată orientării sociologice, Al. Philippide afirma din contra că „națiunea, ca conglomerat unitar social, n-are nici o importanță, importanță are ea numai ca conglomerat unitar antropologic, de rasă". Chemarea filologului ieșean de a căuta în starea antropologică actuală a poporului român rezolvarea originii limbii române mobilizează și în prezent colective de cercetători la o activitate care nu poate avea alt rezultat decât măcinarea zadarnică a potențialului intelectual.

Față de naturalism, care a blocat cercetarea în baza de articulație, comparativismul o înfundă în deducerea istoriei limbilor din sistemul de rădăcini al protolimbii indoeuropene. Compararea limbilor este, ca și cercetarea bazei de articulație, o activitate necesară și utilă până la un punct. Derapajul a început când elementele comune din cel puțin două limbi au generat ideea de limbă mamă, care este făcută responsabilă unică pentru existența fiicelor ei, a limbilor surori, care nu pot avea, biologic vorbind, decât o singură mamă. De aici a decurs limitarea cercetării etimologice la identificarea „legilor fonetice" care au guvernat trecerea de la limba de bază la derivatele ei. Și cum există mai multe limbi mamă, înseamnă că și ele trebuie să fi avut o limbă din care au descins ca fiice, ceea ce a dus la imaginarea unui început gramatical unic pentru toate limbile.

La problema originii limbii s-a ajuns în epoca modernă prin cercetarea comparată a limbilor scrise. A fost simțit mai întâi faptul că limbi precum franceza, italiana, spaniola sunt „limbi surori" și au ca „limbă mamă" latina. Ulterior s-a constatat aceeași înrudire între latină, greacă și sanscrită, de unde s-a conchis că și ele vor fi avut o sursă comună care este posibil să nu mai existe. La limbile presupuse a avea aceeași origine cu sanscrita au fost adăugate

Scanned with OKEN Scanner

gotica şi celtica, apoi şi vechea persană. Conservarea în aceste limbi, după peste trei mii de ani, a unor trăsături comune de natură lexicală şi gramaticală, în condiţiile în care nici una dintre ele nu poate da socoteală de structura şi alcătuirea celorlalte, a dus la concluzia că aceste limbi nu au apărut spontan şi izolat în locul unde ele sunt pentru prima dată atestate. Astfel s-a născut ideea unei surse comune de unde ele s-au desprins şi au migrat. De aici a rezultat imaginea „arborelui genealogic" a cărui tulpină o constituie protolimba indoeuropeană care, după Schleicher, s-a desfăcut în două ramuri: 1) ramura slavo-balto-germană şi 2) ramura indo-irano-greco-albano-italică, fiecare dintre ele desfăcându-se ulterior în ramuri mai mici.

Teoria arborelui genealogic izolează limba de baza ei naturală, o scoate din evoluţia ei socială firească prin stadiile silabic, aglutinant şi flexionar şi o analizează ca pe un organism aparte care se naşte, trăieşte şi moare împreună cu naşterea, viaţa şi moartea poporului care a adoptat-o (nu a creat-o) pentru a se servi de ea. Viaţa poporului şi viaţa limbii fiind neorganic asociate, o limbă poate muri dacă moare populaţia care o foloseşte sau îşi poate continua viaţa la nesfârşit dacă poporul respectiv are viaţă fără de moarte. Viaţa independentă a limbii se vădeşte şi în aprecierea că o limbă „moartă" cu mult timp în urmă poate fi resuscitată la o nouă viaţă dacă se găseşte un popor care să o folosească.

Imaginarea unei limbi neatestate care a servit ca sursă pentru limbile indoeuropene a dus la încercarea de reconstituire a indoeuropenei comune cu ajutorul limbilor care se crede că ar fi conservat cel mai bine modelul primar: sanscrita, greaca, latina... Luând această reconstituire ca punct de plecare, Schleicher reducea, în anii 1861-1862, tot vocabularul indoeuropean la câteva sute de morfeme monosilabice, pe care cercetarea ulterioară a istoriei limbii le va lua ca bază genetică a limbajului uman. În felul acesta morfemele indoeuropene, rezultate prin evoluţia silabică şi aglutinantă a cuvântului, au fost duse ca punct de plecare a limbii, inversându-se evoluţia firească a acesteia.

Acceptarea de către lingvişti de prestigiu a celor câteva sute

Scanned with OKEN Scanner

de rădăcini indoeuropene, reconstituite, ca bază monosilabică a limbajului uman venea să contracareze teoria originii naturale a limbajului şi a evoluţiei silabice, aglutinante şi flexionare a limbii formulate de Schlegel la 1818. Aceasta se petrecea tocmai în perioada când evoluţionismul trebuia să câştige teren în gândirea istorică în urma publicării de către Darwin în 1859 a operei sale despre originea şi evoluţia speciilor pe calea selecţiei naturale. Contrar evoluţiei naturale de la interjecţii şi onomatopee la cuvânt şi de la senzaţie la sens, rădăcinile indoeuropene atribuiau minţii omului primitiv noţiuni şi concepte, sensuri generale dezgolite de orice relaţie cu perceperea nemijlocită a realităţii. „Imposibilitatea de a explica ştiinţific facultatea miraculoasă a omului primitiv de a produce asemenea generalizări a dus, dacă scoatem din discuţie resuscitarea originii divine a cuvântului, la baricadarea gândirii istorice în spatele unor vagi abstractizări metafizice despre un instinct aproape divin care l-a făcut pe acesta capabil de a exprima, de la originea sa, concepte generale prin sunete *semnificative*“[8]. Rupând lanţul evoluţiei, antidarviniştii argumentau capacitatea omului primitiv de a produce limbajul prin apanajul structurii sale superioare, spre deosebire de animale a căror structură le-a permis să emită doar urlete şi ţipete.

Ernest Renan respingea originea naturală a limbajului afirmând că Lucreţiu a exprimat în această privinţă păreri ingenioase, însă viciate de falsa ipoteză, care preocupa întreaga şcoală epicuriană, a existenţei unei umanităţi primitive trăitoare în stare de sălbăticie aproape bestială. În consecinţă el acordă întregii fiinţe umane o geneză metafizică: „Dacă limbajul nu este ceva dat din exterior şi nici nu este o invenţie târzie şi mecanică atunci nu mai rămâne decât o singură explicaţie, aceea de a atribui creaţia lui acţiunii spontane şi corelate a facultăţilor umane. Necesitatea de a transmite în exterior gândurile şi sentimentele sale este naturală la om: tot ceea ce gândeşte, el exprimă interior şi exterior. Nimic nu este mai arbitrar în folosirea articulării ca semn al ideilor. Omul nu

[8] Zaborowski, *Op. cit.*, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

a ales cuvântul pentru formularea şi comunicarea gândirii sale nici din comoditate sau convenienţă, nici din imitarea animalelor, ci doar pentru că cuvântul este la el natural şi în ce priveşte producerea organică şi ca valoare expresivă. Dacă i se acceptă deci animalului originalitatea răcnetului, atunci de ce să i se refuze omului originalitatea cuvântului?" În consecinţă, familiile de limbi sunt considerate a se fi format dintr-o dată în toate elementele lor esenţiale, prin acţiunea concertată şi spontană a tuturor facultăţilor omului, ca emanaţii instantanee ale geniului fiecărei rase.

Prezentându-l pe Renan, Zaborowski conchide: „O teorie atât de pur metafizică care exclude pe *cum* din formarea limbajului, evident că nu este o soluţie. Ea nu ne învaţă nimic. Ea a pierdut orice valoare ştiinţifică" (p. 26).

Max Müller, mai la curent cu progresele ştiinţelor naturii şi intrat în polemică cu Darwin, comite aceeaşi eroare ca Renan: „Cele 400 sau 500 de rădăcini ce rămân ca elemente constitutive ale diferitelor familii de limbi nu sunt nici interjecţii şi nici imitaţii. Omul, în statutul lui primitiv şi *perfect*, avea nu doar, ca animalul, puterea de a-şi exprima sentimentele prin interjecţii şi percepţiile prin onomatopee. El *poseda* printre altele facultatea de a da o expresie mai articulată percepţiilor naturale ale spiritului său. *Această facultate nu era opera sa.* Era un instinct şi, ca orice instinct, obicei ereditar, se putea naşte din nimic, spontan, un instinct al spiritului la fel de irezistibil ca toate celelalte instincte. Limbajul, în măsura în care el este un produs al acestui instinct, ţine de imperiul naturii". Lingvistul englez insistă asupra capacităţii omului primitiv de a surprinde esenţa lucrurilor: „Omul, spunea el, nu a putut da nume unui arbore, unui animal, unui râu sau oricărui alt obiect care îl interesa decât după ce a descoperit în prealabil o calitate generală care l-a frapat ca trăsătură caracteristică a obiectului pe care el voia să-l denumească".

Eludând perioada îndelungată în care ţipătul instinctiv şi imitativ a devenit sunet articulat şi semantic, Max Müller atribuie omului primitiv procesul mintal de identificare a esenţei lucrurilor, proces de care numai omul este capabil. În consecinţă el prezintă, în

Scanned with OKEN Scanner

ale sale *Conferinţe asupra filozofiei limbajului în concepţia lui Darwin* (a. 1873), deosebirea dintre om şi animalele necuvântătoare într-o manieră pe cât de lipsită de logică pe atât de plăcută auzului unui anumit public: „Arătaţi-mi, spunea el, un animal care are facultatea de a forma rădăcini, care ar putea adăuga 1 la 1 ca să realizeze ideea de doi, şi eu voi spune că în ce priveşte limbajul nu sunt de făcut obiecţii la argumentaţia domnului Darwin şi că omul a ieşit sau poate fi scos din vreun animal inferior".

Prin despicarea unităţii genetice şi evolutive a formei şi sensului limbii, Max Müller se vede pus în situaţia de a explica cum s-a putut ca nişte sunete naturale să ajungă a denumi sensuri generale. „Interjecţiile, afirma el, şi sunetele imitative sunt singurul material posibil prin care s-a putut construi limbajul uman; adevărata problemă este deci aceea de a şti cum, pornind de la interjecţii şi de la sunete imitative, putem ajunge la rădăcini. Analiza tuturor limbilor ne întoarce la rădăcini, pe când experienţa ne arată că interjecţiile şi sunetele imitative sunt singurele începuturi ale limbajului pe care noi le-am putea percepe. Dacă am putea uni aceste două elemente, problema ar fi rezolvată".

Imposibilitatea de a pune de acord rădăcinile indoeuropene cu sursa naturală a limbajului a stimulat orientările metafizice şi subiective în explicarea limbii. Astfel, **Withney** refuză să discute originea limbajului, concentrându-şi observaţiile asupra a ceea ce reprezintă acesta în societatea umană care se opune prin limbajul articulat tuturor celorlalte specii de vieţuitoare: între sunetele scoase de acestea şi limbajul uman nu există vreun raport de continuitate:[9]

1) „În situaţia dată, întreaga societate umană are o limbă, în timp ce nici un animal inferior nu posedă aşa ceva, mijloacele de comunicare ale animalelor sunt de un caracter atât de diferit încât nu au dreptul să se numească limbaje.

2) „Nu revine nicidecum lingvistului să explice de ce această diferenţă, tot aşa cum nu este treaba istoricului de artă sau a tehnicianului să explice de ce animalele inferioare nu sunt artişti sau

[9] Citãm după Zaborowski, p. 32 urm.

Scanned with OKEN Scanner

mecanici.

3) „Diferența esențială care separă mijloacele de comunicare ale oamenilor între ei și cele pe care le au animalele constă în faptul că la acestea din urmă ele sunt instinctive, în timp ce la primii ele sunt cu totul arbitrare și convenționale. În nici o limbă cunoscută nu există măcar un cuvânt despre care să se poată spune că a fost dat de natură: fiecare cuvânt își îndeplinește funcția prin atribuire și în virtutea circumstanțelor, obișnuinței, preferințelor și a voinței oamenilor. Chiar și acolo unde se face mai mult simțit elementul imitativ, onomatopeea, între nume și lucru nu există absolut nici un raport de necesitate, ci doar unul convențional. Dacă ar fi existat o necesitate, atunci analogia sensului s-ar fi extins la alte animale și la alte sunete, iar aceasta s-ar fi reflectat în toate limbile, pe când în realitate aceleași idei sunt reprezentate în locuri diferite prin cuvinte diferite.

4) „Nimeni nu poate intra în posesia unei limbi dacă nu o învață, în timp ce nici un animal nu posedă alt mod de exprimare decât acela pe care l-a primit direct de la natură".

Privită din prezent spre trecut, limba se prezintă fără nici o legătură cu începuturile ei naturale. Cea mai simplă dovadă o oferă forma onomatopeelor, diferită de regulă de la o limbă la alta: rom. *ham-ham*, engl. *oua-oua*, rs. *gav-gav*. Această abordare i-a permis lui Withney să se abțină de la formularea expresă a punctului său de vedere asupra naturii limbajului articulat la om și asupra diferențelor care îl separă pe acesta de mijloacele de exprimare ale animalelor, ceea ce îl situează și pe el alături de ceilalți lingviști care au dus originea limbajului în ceața metafizicii.

Continuarea liniei de gândire inițiate de Lucrețiu este posibilă prin renunțarea la rădăcinile indoeuropene ca punct de plecare a limbajului uman, ale cărui începuturi duc de fapt la țipătul antropoidelor. Iată ce spunea în această privință Georges Darwin, fiul marelui naturalist: „Este de neimaginat că o limbă, oricât de incompletă ar fi ea, s-a născut complet dotată într-o singură generație de maimuțe antropoide. Este mult mai probabil că un șir lung de generații de cvasi-oameni s-a servit de un vocabular infim

Scanned with OKEN Scanner

de ţipete convenţionale şi că aceste ţipete au devenit tot mai mult convenţionale îndepărtându-se tot mai mult de sunetele sau de exclamaţiile din care îşi trăgeau originea".

Michel Bréal[10] a arătat că rădăcinile indoeuropene, care sunt văzute ca fond silabic de bază la constituirea limbajului, oricât de vechi ar părea ele, au în spatele lor o perioadă de evoluţie incomparabil mai mare decât istoria atestată a limbilor indoeuropene, perioadă în care ele au trecut prin multe organisme lingvistice, au suferit prea multă uzură şi prea multe alternanţe ca să mai poată spune mare lucru despre forma lor primară şi despre modul cum s-a constituit limbajul. Totuşi, scoase din nebulozitatea lor semantică, dezbrăcate de grandoarea ideatică cu care au fost înconjurate, ele nu-şi pot afla altundeva originea decât în interjecţii şi în sunete imitative.

Privind limbile indoeuropene ca rezultat al gramaticalizării formulei aglutinante, iar pe aceasta ca rezultat al depăşirii stadiului silabic, Bréal percepe evolutiv şi unitar constituirea limbii, fapt remarcat cu entuziasm în 1876 de André Lefèvre: „Retrăgând originea limbajului dincolo de întreaga perioadă vecină cu istoria, dincolo de toată observaţia directă, Bréal s-a conformat invincibilei de acum înainte teorii a formării lente. Despuind de caracterul lor abstract monosilabicele care au dat naştere rădăcinilor indoeuropene, el a curmat scurt consideraţiile pompoase despre noblețea originală a inteligenţei; el a extirpat radical metafizica din ştiinţa limbajului".

Bréal face un pas important în gândirea istorică arătând că indoeuropeana comună a fost născută de o limbă aglutinantă şi că tatăl acestui strămoş, monosilabismul primitiv, poate fi un frate al chinezei. Este astfel recunoscută originea naturală comună a speţei umane împreună cu limbajul acesteia, ceea ce înseamnă derivarea totală, fizică şi psihică, a omului din evoluţia naturală pe care înaintaşul omului a parcurs-o în prealabil. Dar introducerea

[10] Michel Bréal, *Mélanges de mythologie et de linguistique*, Paris 1882, capitolul „Les racines indo-européennes", p. 375-411.

Scanned with OKEN Scanner

transformismului în constituirea limbajului nu a putut duce la rezolvarea ştiinţifică a problemei limbii în ansamblul ei. Cauza acestei neîmpliniri o constituie perceperea limbii ca fenomen care evoluează independent de viaţa şi de organizarea colectivităţilor umane, paralel cu structurile sociale şi administrative unde ea îşi are existenţa reală în toată bogăţia variantelor sale. Coagulările statale au constituit şi constituie mediul social care determină, zonal şi în perioade istorice diferite, constituirea, pe baza dialectelor care au existat oricând şi oriunde, a limbilor comune de factură silabică, aglutinantă sau flexionară, în funcţie de formula structurală a dialectelor la vremea şi locul respectiv.

Perceperea limbii, ca naştere şi evoluţie, fără legătură cu viaţa socială a generat interpretări abuzive care blochează cunoaşterea ştiinţifică a acestui fenomen. Astfel, Bréal atribuie omului antic o prodigioasă capacitate de producere a silabelor, din care s-au constituit cuvintele aglutinante pe care apoi strămoşul comun al indoeuropenilor le-a redus la cuvinte morfematice şi flexionare. De aici rezultă că *formarea lentă*, despre care vorbea Lefèvre, nu viza acumularea extrem de anevoioasă de către omul primitiv a primelor silabe pe care el începea să le folosească în comunicare, ci transpunerea înceată a impresionantei cantităţi de material silabic, confecţionat în mod miraculos de om în zorii existenţei sale, în formula aglutinantă din care un neam superior dotat a construit formula flexionară de limbă.

Denaturarea începuturilor limbii este continuată prin punerea formulelor de limbă în dependenţă de rasele umane. Bréal aprecia că arienii sunt singurul neam de oameni care au avut capacitatea să transforme limba lor aglutinantă în limbă flexionară. Patria primitivă a acestora era la est de linia imaginară care uneşte Marea Caspică cu Golful Persic. Acolo s-a constituit, din baza aglutinantă a zonei, limba i.-e. mamă „despre care, afirmă Bréal, nu avem nici o informaţie pozitivă, dar despre care se poate spune cu siguranţă că a fost utilizată pe parcursul unei serii considerabile de secole înainte de a ajunge la dezvoltarea gramaticală pe care o reprezintă".

Scanned with OKEN Scanner

Limitarea zonală şi rasială a constituirii prototipului de limbă flexionară întăreşte ideea de limbă mamă şi afirmă constituirea spaţiului lingvistic indoeuropean prin migraţia dialectelor ariene. Astfel, arată Bréal, „au ieşit din limba mamă i.-e. sanscrita, zenda, greaca, latina, celtica, germanica şi slava". Dar tocmai derivarea acestor limbi dintr-o sursă comună este punctul de rătăcire a etimologiei tradiţionale, care nu vede în „înrudirea" limbilor continuitatea materialului aglutinant în spaţiul euro-afro-asiatic. Astfel vgr. *kardia*, lat. *cor*, *cordis*, sl. *serdţe*, germ. *Herz* etc. nu-şi au originea, cum se crede, în dialectele limbii mamă, ci în materialul aglutinant comun în spaţiul preindoeuropean. Gramatica fiecărei limbi i.-e. nu este moştenire alterată de la limba mamă, ci rezultatul uzului local al structurilor aglutinante.

Trecerea firească de la formula silabică de limbă la cea aglutinantă şi de la aceasta la cea flexionară poate fi influenţată şi de contactul dintre limbi, dar numai în sensul ascendent al evoluţiei şi numai dacă limba aflată pe o treaptă inferioară ca structură nu a fost consacrată, prin opere orale şi mai ales scrise, pentru a servi ca expresie a unei civilizaţii de largă cuprindere. Romanii i-au cucerit pe greci, dar nu le-au putut romaniza limba, în schimb cucerind spaţiul tracic au determinat aici schimbări importante mai cu seamă în sensul gramaticalizării structurilor aglutinante.

Filologia comparată şi etimologia

În timp ce *originea limbajului* îşi află în opera lui Zaborowski explicaţia completă în continuitatea concepţiei Heraclit – Lucreţiu – De Brosses, *evoluţia limbii şi constituirea limbilor* rămân procese percepute şi abordate necorespunzător în literatura de specialitate. Cauza blocajului în care cercetarea acestor probleme stagnează constă în lipsa viziunii globale asupra limbii ca fenomen social şi istoric. Începutul cercetărilor etimologice l-a făcut filologia comparată, care are ca obiect de studiu limbile scrise. Găsind în textele vechi din zone diferite unele coincidenţe şi apropieri

Scanned with OKEN Scanner

fonetice şi semantice, comparativiştii au conchis că acestea nu se explică altfel decât prin originea comună a limbilor respective. De aici a rezultat imaginea arborelui genealogic al limbilor indoeuropene, imaginea limbilor mamă, ale căror fiice s-au strămutat în alte zone unde au evoluat doar în sine şi prin sine. La conceperea acestui mod de evoluţie a limbii a contribuit decisiv lipsa atestărilor în scris pentru limbile din spaţiile unde au apărut limbile fiice. De aceea pentru fenomene imaginare precum româna comună şi slava comună se caută locuri restrânse pentru constituire, de unde apoi să poată fi dedusă răspândirea dialectelor lor; în aceeaşi idee maghiara este adusă, ca ramură ugro-finică, din zona golfului Finic, iar pentru elementele turcice din română sunt invocate dialecte turcice din nordul Mării Negre şi chiar limba turcă de mai târziu.

Deficienţele etimologiei tradiţionale pot fi constatate dacă se analizează modul în care autorii de dicţionare etimologice îşi definesc obiectul. Astfel **A. Meillet**, care a elaborat partea etimologică a dicţionarului limbii latine, alcătuit împreună cu A. Ernout (prima ediţie publicată la Paris în 1932), prezintă în introducere modul în care el, ca neogramatic, îşi imaginează constituirea familiei de limbi indoeuropene: „Grupurile mici de căpetenii care şi-au întins dominaţia lor din centrul Asiei până la oceanul Atlantic, de la peninsula scandinavă la Mediterana, au găsit în ţările pe care le-au ocupat civilizaţii care, cel puţin din punct de vedere material, erau mai avansate ca ale lor precum şi obiecte care nu aveau nume în limba lor. Toate aşadar au «împrumutat» cuvinte." Rezultă limpede că în fiecare zonă unde s-au stabilit, grupurile de căpetenii au adus limba i.-e. din care lipseau doar cuvintele pentru obiectele specifice zonei respective, cuvinte pe care căpeteniile i.-e. au trebuit să le *împrumute*. „Într-o limbă ca latina, arată Meillet, sunt de evidenţiat, pe de o parte, cuvinte i.-e., sau segmente de cuvânt cu elemente i.-e., pe de altă parte, cuvinte împrumutate". Aceste cuvinte nu intră în atenţia comparativiştilor decât în măsura în care poate fi găsit pentru ele un sprijin în familia respectivă a limbilor i.-e. „S-a estimat, continuă autorul, că o

Scanned with OKEN Scanner

etimologie i.-e. nu poate fi utilă decât dacă apropierea propusă cu alte limbi ale familiei este certă sau cel puţin probabilă; toate apropierile care nu sunt decât posibile au fost, deliberat, trecute sub tăcere." Făcând trimitere la dicţionarele etimologice ale limbii latine elaborate de A. Walde şi Fr. Müller, lingvistul francez conchide că după mai bine de un secol în care savanţii cei mai pertinenţi şi mai bine înarmaţi pentru a cerceta cuvintele latine şi pe cele ale altor limbi i.-e., „este probabil că toate etimologiile evidente au fost propuse, aşa că s-a convenit să nu se mai propună altele noi". Considerând că cercetarea etimologică practicată de filologia comparată este unica posibilă, Meillet anulează istoria nescrisă a limbilor atestate mai târziu sau neatestate. Iată raţionamentul lui: „Există deci în originea vocabularului limbilor i.-e. o parte necunoscută; această parte este desigur largă, dar nimic nu ne permite măsurarea importanţei ei, care variază de fapt de la o limbă la alta. Acest considerent este suficient pentru a arăta că, dacă o apropiere între un cuvânt dintr-o limbă şi cuvintele din alte limbi i.-e. nu este susceptibilă de o demonstraţie riguroasă, cel mai bine este ca acest cuvânt să fie neglijat." Ştim cu toţii că analiza riguroasă despre care vorbeşte Meillet se bazează pe fonetică despre alternanţele căreia el însuşi afirmă că sunt lipsite de consecvenţă. „Transformările fonetice, arată el, au avut drept consecinţă faptul că destule foneme din cea mai mare parte a limbilor admit mai multe origini, iar uneori opt sau zece origini distincte".

Minimalizarea substratului lexical, reducerea lui la împrumuturi neglijabile etimologic, împreună cu transmiterea sistemului fonetic al indoeuropenei comune în limbile derivate separă constituirea limbii de constituirea etniei. Secţionarea fenomenului etnolingvistic în limbă şi etnie este definitivată de Meillet şi de către toţi neogramaticii prin separarea morfologiei de lexic şi de fonetică. Dacă ultimele două componente ale limbii constau din elemente concrete cărora trebuie să li se dea cum-necum o explicaţie şi am văzut care, morfologia este aspectul definitoriu al limbilor indoeuropene, provenite, cum se crede, dintr-o sursă unică. Acesta este motivul pentru care Meillet, fără să

Scanned with OKEN Scanner

prezinte dovezi, afirmă că „morfologia este completamente indoeuropeană". În realitate limbile flexionare nu au fost sub nici un aspect aduse de aiurea. Ele sunt rezultatul morfologizării materialului aglutinant, continuu pe spații largi, în condițiile unor contacte lingvistice favorizante.

În ideea unui izvor asiatic comun pentru limbile i.-e. a elaborat şi **Al. Brückner** dicționarul etimologic al limbii polone (Cracovia, 1927). În prefața la dicționar autorul arată că „între anii 3000 – 2000 î. Hr. eram încă parte integrantă a aşa-numitei comunități ariene (indoeuropene, indogermanice); din acel leagăn comun, continuă el, s-au răspândit toate popoarele-limbi înrudite: în Asia vechii indieni şi iranieni (limba avestă): în Europa greaca, latina, celtica, germanica, slava." Autorul consideră că strămoşii slavilor şi ai lituanienilor formau în patria inițială o unitate care a continuat să existe ca atare şi în zona Niprului, Niemenului, Vistulei, unde ar fi venit pe la 1500. Abia pe la anul 1000 î. Hr. această unitate s-a destrămat în două popoare: lituanienii şi slavii. Aceştia din urmă, străbunii slavilor, ar fi rămas în zona respectivă până în secolele 4 şi 5 după Hristos. Spre sfârşitul acestei perioade, după ce tot timpul trăiseră în carapacea proprie, slavii ar fi suportat pentru prima dată o puternică influență străină, din partea nemților, „influență în fața căreia orice altă influență străină îşi pierde total semnificația".

În secolele 4 şi 5 încetează şi pentru slavi viața comună şi izolată de mai înainte: „se constituie diferite triburi care au mers de atunci pe căi şi prin forțe proprii. Unii dintre slavi, cei sudici, au părăsit vechea patrie transcarpatică şi, trecând Dunărea, au ajuns în Balcani şi până la Alpi: bulgarii, numiți aşa ulterior după hoardele tătăreşti care i-au stăpânit; sârbo-croații; slovenii alpini. În est au rămas slavii care au primit mai târziu numele străin de ruşi, dat de data aceasta de cuceritorii nemți; în vest s-au răspândit până la Elba şi dincolo de Munții Ceheşti strămoşii slavilor lusacieni, ai cehilor şi slovacilor, în timp ce polonezii au rămas pe locurile vechi", unde s-au individualizat ca limbă şi obiceiuri, precum şi ca nume, constituind un singur neam, „cu un mileniu şi jumătate în urmă".

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, în entitatea slavă popor-limbă Brückner identifică patru perioade: ariană, lituaniano-slavă, slavă şi poloneză. Înainte de separarea triburilor, el îi supune pe toţi slavii unei puternice influenţe germanice. Pentru perioada poloneză de după anul 1000 d. Hr. autorul marchează următoarele influenţe: 1) ceho-latină prin creştinism; 2) mic-burgheză prin nemţi; 3) maghiară, după anul 1500; 4) tot atunci cea italiană, incomparabil mai puternică; 5) franceză, după anul 1700. În afară de acestea, mai sunt pomenite ca nesemnificative influenţe ruseşti, româneşti, evreieşti.

În concluzie Brückner, analizând limbile indoeuropene ca pe un fenomen aparte, reduce începuturile acestora la celulele ovarului arian din care principiul slav s-a desprins şi a evoluat în sine până pe la anii 400, suportând spre finele acestei perioade doar o importantă influenţă germanică. Abia după această dată slavii, explodând genetic, se revarsă în tot estul Europei, vin în contact cu alte limbi şi suportă o anumită influenţă din partea acestora.

Savantul bulgar **St. Mladenov** explică ceva mai realist varietatea componentelor limbii sale. Analiza etimologică întreprinsă de el este străbătută de ideea unităţii originare a limbilor indoeuropene cu multiple alte limbi. În introducerea la dicţionarul etimologic al limbii bulgare (Sofia, 1941) el spune următoarele: „Limbile indoeuropene se află într-o înrudire îndepărtată cu numeroasele limbi ale aşa-numitei familii uralo-altaice, care se întinde de la ţărmurile Mării Baltice şi Oceanului Îngheţat de Nord până la graniţa cu China şi la insulele nipone... Există apoi unele surprinzătoare asemănări gramaticale şi lexicale între indoeuropeană şi ugro-finică, precum şi între indoeuropeană şi turco-tătară. Toate aceste asemănări şi coincidenţe, continuă Mladenov, nu pot fi jocul orb al întâmplării, cu atât mai mult cu cât în lume nu există întâmplări, ci doar legături cauzale între fenomenele din lumea fizică şi cea spirituală" (p. IX). Puţin mai jos el adaugă înrudirea dintre limbile indoeuropene şi limbile semite: araba, ebraica, feniciana, arameica, siriana etc. Dar de la recunoaşterea acestor înrudiri până la originea naturală a limbajului şi la evoluţia structurală comună a tuturor limbilor este o cale pe

Scanned with OKEN Scanner

care neogramaticii nu au putut să o străbată.

Toate „înrudirile îndepărtate" ale limbilor indoeuropene cu alte limbi şi familii de limbi constituie pentru Mladenov „misterul limbii" în care noi „datorită limitării mijloacelor noastre de cunoaştere nu vom pătrunde niciodată complet". În consecinţă limba rămâne „activitatea tainică a omului, care are în acelaşi timp caracter absolut personal (individual) şi absolut colectiv (social) şi prin care noi creăm cultura spirituală şi ne apropiem de Dumnezeu... A căuta să pătrunzi în diversitatea infinită a limbilor, încheie autorul, înseamnă a căuta imposibilul" (p. IX).

Agnosticismul care a pus stăpânire pe gândirea lui Mladenov în procesul elaborării dicţionarului etimologic vine în contradicţie cu optimismul din perioada precedentă când el se mândrea cu faptul că într-o lucrare de lingvistică comparată „a expus aşa-numitele legi fonetice ale principalelor grupe de limbi i.-e. într-o schemă care aminteşte de formulele matematice" (p. VII). Explicaţia schimbării de atitudine asupra metodei comparative în studierea istoriei limbilor o găsim în faptul că neogramaticii, urmărind reconstituirea modelului aprioric de limbă din care ar fi derivat limbile i.-e., au constatat că fonetica acestor limbi, corelată cu baza de articulaţie, permite refacerea unui sistem de sunete capabil să cuprindă şi să explice teoretic derivarea tuturor sistemelor fonetice ale limbilor i.-e.; aceasta în timp ce reconstituirea cuvintelor şi morfemelor indoeuropene se dovedea a fi mult mai anevoioasă şi chiar imposibilă.

Dificultăţilor pe care teoria neogramatică le ridică în calea analizei etimologice prin necesitatea reconstituirii protolimbii i.-e. Mladenov le adaugă altele care blochează definitiv privirea retrospectivă asupra istoriei limbii. Este vorba de faptul că el, făcând etimologia limbii bulgare pe fondul vastului spaţiu lingvistic slav, lărgeşte baza primară, la care neogramaticii îşi raportează etimologiile, prin includerea în această bază, alături de indoeuropeana comună, a unui număr important de limbi şi familii de limbi din spaţiul euro-afro-asiatic, limbi cu care indoeuropeana s-ar înrudi prin comunitatea originii. Astfel se ajunge la limba

Scanned with OKEN Scanner

comună pe care oamenii ar fi vorbit-o până la încercarea de a construi Turnul Babel.

La numele *Babel*, *Balbel* este raportată şi istoria numelui etnic *bulgar* (*bălgarin*) care ar proveni din limba turcă a bulgarilor lui Asparuh, veniţi la sud de Dunăre în a doua jumătate a secolului al VII-lea. Astfel Mladenov susţine legenda potrivit căreia bulgarii turcici, legaţi mitic de Babilon, trăitori într-o vreme pe Volga, s-ar fi suprapus peste slavii din Balcani, s-ar fi amestecat cu aceştia dându-le numele *bălgari* care ar însemna „amestecaţi, răzvrătiţi" (p. 53).

Continuitatea materialului lingvistic în diversitatea limbilor

Pentru a ieşi din impas şi a pune cercetarea etimologică pe calea ei firească este necesar ca în aprecierea coincidenţelor şi apropierilor dintre limbi să se pornească de la continuitatea materialului lingvistic, ca formă şi sens, pe zone care depăşesc contururile actuale ale spaţiului unei limbi, depăşirea cuprinzând spre trecut areale tot mai largi, până la globalizarea datorată naturii unice a omului şi a limbajului său. Pe parcursul îndelungatei istorii a omenirii contactele dintre populaţii de dialecte şi limbi diferite au avut rezultate din cele mai diferite. În ce priveşte problema noastră, cert este că romanii nu i-au desfiinţat pe traci ca populaţie şi limbă: o confirmă lexicul nelatin, ca să spunem aşa, al limbii române. Pentru a realiza participarea autohtonilor la constituirea limbii române, pentru a înţelege coincidenţele şi apropierile limbii române cu celelalte limbi din estul Europei şi din spaţiul euro-afro-asiatic este necesar ca ştiinţa limbii să renunţe la imaginea arborelui genealogic, la ideea familiilor de limbi cu limba mamă apărută în mod misterios undeva şi cu fiicele ei ducând spre alte meleaguri, în întregime sau aproape în întregime, limba respectivă ca fonetică, lexic şi gramatică. În locul acestor fantasme trebuie avută în vedere continuitatea globală a materialului lingvistic, care poate parcurge

Scanned with OKEN Scanner

în evoluția sa stadiile silabic, aglutinant şi flexionar, dar care poate genera la oricare din aceste stadii o limbă capabilă să satisfacă orice nivel de cultură şi civilizație. Se vede limpede că modelul indoeuropean de limbă nu este nici unicul şi nici obligatoriu pentru redarea completă a funcțiilor şi raporturilor gramaticale. Nu există limbi superioare şi limbi inferioare, deosebirea între limbi constă în nivelul de cunoaştere şi de cultură pe care îl exprimă, căruia îi slujesc ca instrument de gândire. Nu există legi fonetice sau de altă natură în constituirea limbilor. Singurul principiu, impus de logica lucrurilor, este evoluția structurală a limbii de la formula silabică la cea aglutinantă şi de la cea aglutinantă la cea flexionară. La contactul dintre civilizații puternice exprimate prin formule diferite de limbă întoarcerea de la formula aglutinantă la cea silabică şi de la cea flexionară la cea aglutinantă este imposibilă.

Actualul peisaj etnolingvistic din jumătatea de est a Europei, de la Marea Tracică până la Marea Baltică, este relativ nou şi unitar în profunzimea sa. Unitatea profundă a acestui spațiu, constatabilă la nivel lexical între română, albaneză, slavă, maghiară, dialectele turco-tătare şi ugro-finice, este dată în primul rând de continuitatea pe întreg acest spațiu a materialului lingvistic autohton prelatin de factură aglutinantă. În al doilea rând, pentru înțelegerea globală a fenomenului trebuie avută în vedere continuitatea străveche a materialului autohton din estul Europei în spațiul italic, unde s-a constituit latina, şi în spațiul euro-asiatic pe care s-au constituit local celelalte limbi indoeuropene.

Latina a adus în spațiul est european materialul continuu preindoeuropean, prelucrat în manieră flexionară, şi a influențat constituirea limbii române şi a celorlalte limbi din acest spațiu atât ca lexic cât şi ca manieră flexionară, paradigmatică, de sintetizare a acestuia. În acest sens se poate vorbi de „împrumuturi" latine în lexicul limbii române, la fel cum se vorbeşte de împrumuturi greceşti în latină şi cum putem vorbi de împrumuturi lexicale autohtone (nu slave, albaneze, maghiare, turcice) în limba română. Ştiințific însă, lexicul de bază al limbii române reprezintă prelucrarea fonetică şi gramaticală specifică a tot ce experiența

Scanned with OKEN Scanner

lingvistică autohtonă şi latină aducea în simbioza celor două popoare.

Eliberaţi de copleşitoarea încărcătură fonematică, morfematică şi semantică pusă de neogramatici în psihicul omului primitiv, etimologii pot aborda acum istoria cuvântului de la simplu la complex, de la interjecţii şi onomatopee la sistemele fonetice şi gramaticale care satisfac toate subtilităţile gândirii şi cunoaşterii umane. În noua perspectivă a cercetării, compararea cu alte limbi se face nu pentru a afla sursa cuvântului, ci pentru a-i înţelege continuitatea lui specifică în limba respectivă (*gard*, *grajd*, *grădină*, *gardină*, *ogradă*, *îngrădi*) în comparaţie cu alte limbi (alb. *gardh*, pol. *grodza*, magh. *kerités*, vprus. *sardis*, lit. *gar̃das*, got. *gards* „casă", germ. *Garten*, fr. *jardin*, lat. *hortus*, vgr. *hortos* etc.) şi pentru a-i putea explica structura derivativă prin propria constituire şi evoluţie. Astfel, rom. **vatră** este un cuvânt analizabil: *va-tr-ă*, în structura căruia primul component înseamnă „în", ca în *a in-tra*, *în-tru*, *na-tră*; lat. *in-ter*, bg. *vă-tre*, rs. *vnu-tri*, iar rădăcina are sensul legat de ideea de pământ, de corp: *ter-en*, *ţar-ă*, *tăr-âm*, *ţăr-m*, *târ-î*, *tre-ce*, *tru-p*; albaneza are printre altele pe *terë* „pământ, ţărm" şi pe *vatër*, *vatra* „vatră, cămin, locuinţă, focar, grămadă"; în latină sunt *tellus* şi *terra* „pământ" cu derivatul *atrium* „curte interioară cu bazin pentru colectarea apei"; cf. sl. *telo* „corp", pol. *tło* „bază", *watra* „cămin, foc, spuză". Sunetul *t* este secundar la rădăcina *l/r*, cum arată formele româneşti *loc* > *to-loacă*, *co-lac*, *so-roc*; lat. *aula* (vgr. *aule*) „curtea interioară a unei case" precede lui *atrium* „ib."; comp. şi vgr. *enteron* „intestin, vintre, uter; interior, măduvă, miez", alături de *koilie* „burtă, cavitate", ambele cuvinte prefixate, cu *illo* „a purta jur împrejur, a roti" sau *ilys* „tină, noroi, sediment", sl. *il* „depresiune, mlaştină, noroi", rom. *mâl*. Alte forme confirmă imposibilitatea raportării lor la o limbă mamă, afirmând continuitatea zonală şi globală a evoluţiei materialului lingvistic: germ. *Erde* „pământ", *Herd*, „vatră, cămin, focar", engl. *earth* „pământ, ţărână", *hearth* „vatră, cămin, casă, patrie", magh. *ter* „câmp, teren, loc, spaţiu" şi în compusul *tüz-ter* „vatra cuptorului", prima parte însemnând „foc"; tăt., başk. *utar* „ocol pentru vite",

Scanned with OKEN Scanner

cazah. *otar* „păşune, turmă", rom. *hotar* etc. Slava a pierdut miezul lichid în *zem*, iar vgr. în *gaia*, *ge*, pe care îl păstrează lat. *villa* „câmp, aşezare, sălaş", rom. *glie*, magh. *föld* „pământ", apoi lat. *ille* „acela", rom. *ăla*, *la*, lat. *illa* „pe acolo", *olla* „oală (de lut)", *ora* „limită, extremitate, regiune, ţară, cerul", cuman. *alan* „ib." etc.

Alte exemple:

Mână. Este dat de dicţionare ca fiind la origine lat. *manus*, de unde nu poate rezulta nici felul cum acest cuvânt s-a integrat în limba română şi nici preistoria lui în continuitatea prelatină a materialului lingvistic, aceasta cu atât mai mult cu cât derivate româneşti precum *a meni*, *a pomeni* sunt aduse din slavă, *a mântui* din maghiară, *a menţine* din franceză, *mănunchi* din latină etc. Cuvântul este analizabil etimologic: *m-ân-ă*. Prima parte, *m-*, are echivalente în vgr. *mao* „a dori, a tinde, a intenţiona", lat. *emo* „a lua, a apuca, a primi", sl. *-em* (în *zaiom* „împrumut", *obiom* „volum", *emti* „a lua"), lat. *habeo* „a avea, a ţine, a conţine", vgr. *aphe* „îmbinare, articulare, apucare", germ. *haben* „a avea, a ţine, a fi compus din", rom. *hapcă, a apuca*, *gabjă*, *a găbji*. Rădăcina *-ân-* are sensul de „în, între", aşa că sensul primar este cel de „apucare, înşfăcare", apoi cel de cantitate cuprinsă. Comp. alb. *krah,* sl. *ruka*, lit. *ranka*, germ. *Hand*, forme cu care *mâna* se întâlneşte în continuitatea adâncă a limbii. Cu pref. *do-* au rezultat *domn*, *domeniu*, *a domni*.

Ochi este adus nemijlocit din lat. *oc(u)lus*, cu luarea între paranteze a vocalei care împiedică trecerea lineară la română. Cuvântul este prefixat (*o-chi*), cum arată şi sl. *oko*, lit. *akis*, germ. *Auge*. Prefixul rezultă din comparaţii ca *ochi* şi *chior*, *a ochi* şi *a chiti*, germ. *Auge* şi *sehen* „a vedea". Prefixul este şi el cuvânt aparte în forma *ou*: lat. *ovum*, vgr. *oon*, germ. *Ei*, sl. *jaĭţo*, engl. *egg*.

Alean se crede că ar fi împrumutat din maghiară, unde *ellen* înseamnă „împotriva". Tradiţia etimologică împrăştie componentele familiei de cuvinte ca origine în diverse alte limbi lipsind astfel limba română de constituire şi de viaţă proprie. Pentru **a alina** este reconstituită în latină forma **allenare*, pentru **a alinta**, forma lat. **allentare* (<*lentus* „moale, flexibil"), **lene** este adus din sl. *lĕnĭ*, **a**

Scanned with OKEN Scanner

lenevi, din sl. *leniv*, **lin**, din lat. **lenus* (=*lenis*), despre **leneş** se spune că este *lene* + suf. *–eş*, calc după fr. *paresseux*, germ. *Faultier* etc. Cuvântul este analizabil: *a-lea-n* şi se explică prin viaţa limbii române: *a*-gale (cf. *galeş*, *jale*), *a*-lene (cf. *lene*, *lent*, *leneş*), *a*-tât (cf. *tot*); *le*-păda, *lă*-sa, *la*-ş, *la*-ţ, *le*-ne, *li*-n, *le*-nt (cf. alb. *lë* „a lăsa, a ceda", *lënë* „delăsat, uitat"; sl. *laska* „mângâiere", visl. *elska*, „a iubi", lat. *laxo* „a relaxa, a destinde").

Lipsa de perspectivă asupra istoriei cuvântului iese pe deplin în evidenţă atunci când etimologia tradiţională explică denumirile etnice. Acestea sunt analizate pornind de la atestarea lor în scris indiferent unde, fără raportare la fenomenele etnolingvistice pe care le denumesc, la caracterul istoric şi zonal al acestora, şi sunt apreciate doar după criteriul fonetic, scoase deci din continuitatea materialului lingvistic pe coordonatele istorică şi teritorială. Astfel, pentru **vlah** se face trimitere la tribul celtic *volcae* menţionat de Caesar în *De bello gallico*, pentru **slav**, la pârâul *Sluia* din zona Smolensk, pentru *bulgar*, la o populaţie turco-mongolă venită de la Volga, pentru *ungur*, la un nume etnic turcic, etc.

Pentru a înţelege antichitatea ca popoare şi limbi, trebuie avut în vedere faptul că numele de populaţii vechi şi de zone locuite de ele nu redau etnii sau zone etnolingvistice anume în sensul de astăzi. Traci erau şi în Asia Mică, Albania era la Plinius o ţară la Marea Caspică şi nu se poate spune că albanezii au venit de acolo şi au întemeiat un stat în Balcani, cum se crede că au făcut bulgarii de la Volga venind peste slavii din sudul Dunării şi dându-le un nume. Nici francii nu pot fi eponimi pentru francezi întrucât numele lor (cf. Flandra, Olanda) au – ca şi galii cu celţii, germanii cu alemanii, tracii cu fracii şi cu vlahii – o bază comună în epoca preindoeuropeană, când coagularea etnolingvistică era precară şi caducă. Iniţial spaţiul numit ulterior grecesc se numea *Ellas*, *ados*, iar *Ellan*, *anos*, însemna „elin, grec", dar şi „străin, barbar"; la Plinius *Alani*, *orum* erau „popor în Sarmatia europeană", ulterior *Alanicus* este supranume pentru învingătorul alanilor (Justinian). *Ellada* a fost acceptată cu greu ca nume al întregii Grecii, inclusiv al ţărmului asiatic. La baza acestui nume tradiţia o pune pe *Elena*,

Scanned with OKEN Scanner

zeitatea minoică a vegetației, preluată pe întregul Peloponez ca simbol al fertilității, al luminii etc. şi devenită *Pallada* (*pan* + *Ellada*), al cărei simbol statuar, apărut şi la *Ilion* în Asia Mică, a cauzat războiul Troiei. Paralel cu *Ellenes* s-a constituit ulterior, pe aceeaşi bază fonetică, varianta *Grai* sau *Graii*, cu derivatele *Graecus*, *Graeci*: cf. rom. *glie*, vgr. *gaia* „pământ, țară", *Gaia* „zeița pământului". La Homer sunt atestate forme ca *geraia* „femeie bătrână", *geraios* „bătrân, vechi", *geraistios* „grecesc" etc., pe când albaneza are pe *grua*, pl. *gra* „femeie"; vezi şi rom. *Gruia*, *greu*.

Analiza etimologică a denumirilor de populații, ca de altfel a întregului fond lexical al limbii române, se impune a fi făcută în virtutea continuității globale a materialului lingvistic. Astfel, numele etnic **vlah** îşi are originea în constituirea opoziției **Roma – Latium**, ai cărei termeni provin din continuitatea euro-afro-asiatică a materialului lingvistic. *Roma*, cu varianta *Rema*, se corelează cu *Lima*, numele zeiței care veghea şi apăra pragul uşii, şi cu *limes* (limită, bornă, frontieră, val de pământ, zid de cetate). Forma veche a cuvântului avea în deschidere un spirit aspru care s-a păstrat în denumirea greacă a cetății romane: *Hroma/Hrome*, pentru care în lexicul comun exista forma *hryme* (presiune, putere, tărie, forță armată). Slava are în rusă, de exemplu, reflexele *krom* (fortăreață), *kroma*, *kromka* (despărțitură), *kremlĭ* (cetate în mijlocul oraşului); cf. rom. *ramă – cramă*; *hrubă*, *hulubă*; *a râma*, *a curma*, *a scurma*, *a se screme*. Sensul elementului prefixal îl întâlnim în lat. *queo* „a putea" şi în prefixul *qui-* din *Quirinus* „roman", dar şi numele lui Romulus după moarte; la Juvenal, *Quirini gemini* sunt Romulus şi Remus, iar cu prefixul *ex-* (în exterior, afară) s-a format *Exquiliae* sau *Esquiliae*, numele cartierului şi al colinei (*Esquiliae mons*) din afara perimetrului vechii cetăți. Cf. *chir* „domn, stăpân", *chirie*, *chilie*, iar pentru sensul prefixului: *a chema*, *a contra* față de *a intra*; slava are prepoziția *k*, *ku*, *kăm* „la, spre". A se vedea şi prepozițiile româneşti compuse: *către*, *contra*, față de *între*.

Numai ieşind din gândirea tradițională putem reduce la aceeaşi origine formele **lat(in)** şi **vlah**, **flac**, pentru înțelegerea

Scanned with OKEN Scanner

cărora este lămuritoare trimiterea la *olat* (provincie, regiune, ținut, teritoriu; moşie). Noua stăpânire instaurată de Roma în teritoriile cucerite este succint caracterizată de Miron Costin prin cuvintele: *cineş domnul cu olatul său*. Cuceritorii romani au schimbat, la nivel administrativ, pe proprietarii pământurilor. În locul autohtonilor *traci*, numiți şi *fraci* (dacă înlocuim pe *r* cu *l* ajungem la *flaci*), au fost instalați stăpâni şi domni *latini*, calitatea de latifundiari a consulilor, proconsulilor şi a altor persoane din administrația provincială romană fiind marcată prin *flaccus*. Istoria romanilor este înțesată cu acest nume, care ajunsese să însemne provincial al Romei, originar din Latiumul acesteia, cum rezultă şi din adjectivul *flaccus* „atârnat, dependent (de Roma)". Interpretând cuvântul folosit de Ovidiu în versurile: „Ghieții țineau într-o vreme, acum *Flaccus* ține Râpa scump-a Dunării, el singur cu sine" (în traducerea lui Miron Costin), Cantemir consideră că poetul latin a folosit aici pe *flaccus* „din slobozenie poeticească, decât din trebuința adevărului", vrând să arate că singularul pentru plural poate însemna că este vorba de un nume etnic şi nu de o persoană. Acest lucru rezultă limpede din traducerea lui Eusebiu Camilar: „Când comandase *Flaccus* aicea la hotar, Era mai sigur țărmul la Istrul cel barbar!", întrucât poetul latin se plângea de faptul că în timpul exilului său stăpânirea *flacilor* la Dunăre era mult slăbită, ceea ce îi punea viața în pericol. Că *flaccus* indica, cel puțin inițial, originea sau apartenența provincială, *vlahă*, a unei persoane o demonstrează şi Horațiu *Flaccus*, poet originar din Apulia, supranumele opunând de timpuriu pe cetățenii Romei, adică pe *romani*, *vlahilor*, ca reflex al dihotomiei: *Roma – Latium*.

Cuvântul în discuție este mai vechi decât atestările romane şi decât legendara fundare a Romei (a. 753 î. Hr.): oamenii Latiumului italic îl aveau din substrat (cf. osc. *Flakis*). Îl aveau şi grecii, Herodot (sec. V. î. Hr.) îl consemnează în formele *fraci* şi *traci* ca nume al unui popor care era, după inzi, „cel mai numeros de pe pământ". Latina a avut printre altele pe *alodus*, „olat, proprietate, feudă", pe *late* „larg", pe *litus* „margine, mal, litoral", pe *latus* „larg, înclinat; coastă, latură, margine", toate aflate în

Scanned with OKEN Scanner

raport etimologic cu *Latium*, nume dat zonei de dincolo de incinta Romei, zonă care a devenit prima Flachie a acesteia. După constituirea Latiumului primar al Romei, a urmat extinderea denumirii asupra întregii peninsule, iar apoi asupra celorlalte zone cucerite de Roma. Forma *Italia* se explică prin *Latialia*. La Ovidiu *Latialis* înseamnă „referitor la Latium, latin"; *Latialis sermo* era „limba latină". Ca provincie a Romei, Latiumul îşi avea zeul său suprem numit *Latialis*, *Latiaris* sau *Latiarius Jupiter*. În urma cuceririlor romane în spaţiul tracic au apărut termenii *vlah* sau *vlaşin* pentru „latin" şi *Vlahia* pentru „Latia", cu variantele lor, care au acoperit întreaga romanitate, inclusiv Italia, dar în mod deosebit Romania orientală. A se vedea şi *Lituania*, *Letonia*. În consecinţă, *Latia lingua* a devenit „limba valahă", *jus Latii*, „dreptul valah", adică al popoarelor supuse Romei.

În fostul spaţiu tracic a apărut cu timpul opoziţia *vlah* „latin", adică „atârnat, dependent" de Roma – *slav* „liber, independent". Această dihotomie a avut ca rezultat constituirea pe de o parte a romanităţii orientale, iar pe de altă parte a lumii slave. Ambele forme provin din fonetizarea spiritului aspru dinaintea lichidei *l/r*. Să se compare în acest sens *lamură* şi *ram* cu *vlăstar*, *rod* cu *plod*, *a lua* şi *labă* (organ care serveşte la apucat) cu *slab* şi *a slăbi* „a relaxa strânsoarea, a slobozi"; vgr. *lao* „a apuca, a prinde" cu *elao* „a alunga, a izgoni"; sl. *lov* „vânătoare" cu *slab*; rom. *a lăuda* cu *a slăvi*, *a lua* cu *a eleva*. Fără fonetizarea spiritului asupru sunt rom. *lume*, vgr. *laos* „populaţie, mulţime, trib", sl. *lĭudi* „oameni", germ. *Leute* „lume, slugi", lat. *liberi* „copii".

Ridicarea cuvântului *slav* „liber, slobod, neunit" la sensul de nume de populaţie şi constituirea opoziţiei *vlah* – *slav* a fost determinată de răspândirea prin latinitate a creştinismului, care se proiecta asupra întregului spaţiu tracic. Dar instituirea cultului creştin pe întreg acest spaţiu a fost subminată de împărţirea imperiului între Roma şi Constantinopol. În aceste condiţii istorice, spaţiul traco-vlah a opus procesului de divizare formula *Uniei* sau *Huniei*, care reprezenta de fapt al treilea imperiu, de esenţă valahă, opus celorlalte două prin compoziţia sa preponderent rurală.

Scanned with OKEN Scanner

Situaţia lingvistică şi confesională care s-a creat în acest imperiu roman a dus la diferenţierea treptată în cadrul uniei a două etnii principale: pe de o parte *vlahii*, care alcătuiau romanitatea orientală, unită prin latinitate şi creştinism, pe de altă parte *slavii*, care au persistat în tradiţia mitologică a tracilor. Latinizaţi incomplet şi în proporţii diferite, indoeuropenizaţi însă ca expresie lingvistică, slavii şi-au păstrat în măsură preponderentă arhaismul etnic şí prin respingerea creştinismului în epoca de prim avânt al acestuia. Ei încep să se creştineze în a doua jumătate a secolului al IX-lea, iar procesul creştinării lor reflectă adâncirea contradicţiei între catolicism şi ortodoxism.

La cronicarii polonezi, **sciţii** şi **sarmaţii** sunt alte nume pentru **traci**. Cronicarul Grigore Ureche foloseşte pentru locuitorii Daciei numele de *sciţi*: „Hatmanul râmlenescu ce l-au chemat Flacus au bătut război cu *ştitii* pre aceste locuri", dar respinge numele Sciţia pentru Moldova din cauza dimensiunilor teritoriale. „Vor unii să zică Moldovei c-au chiemat-o *Ştitiia* sau *Schitia* – pre limba slovenească. Ce Ştitiia cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ci şi Ardealul, Ţara Muntenească, şi câmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare şi de Ţara Leşească". Acceptarea de către cronicar a faptului că Moldova este parte a teritoriului Sciţiei şi respingerea de către el a acestui nume pentru ţara sa înseamnă pe de o parte refuzul de a-i accepta pe autohtoni ca parte constitutivă a poporului român, iar pe de altă parte lipsa perspectivei istorice evolutive asupra limbilor şi popoarelor: popoarele şi limbile lor nu se constituie prin evoluţie, ele vin de undeva gata făcute. În gândirea istorică tradiţională predomină substituirea unor popoare-limbi prin alte popoare-limbi. În cronica slavilor de răsărit citim: „După mult timp [de la despărţirea popoarelor] s-au aşezat slavii pe Dunăre, unde este acum pământul unguresc şi bulgăresc. De la acei slavi s-au împrăştiat slavii pe pământ şi s-au numit cu numele lor după locurile pe care s-au aşezat... Că doar mai înainte locuiau [la Dunăre] slavii, dar volohii au cucerit apoi pământul slavilor. Pe urmă însă ungurii i-au alungat pe volohi."

Ducerea slavilor în antichitate a venit în contradicţie cu

Scanned with OKEN Scanner

teoria migrației lor în secolul al V-lea, fapt reflectat în *GE* unde citim următoarele despre Sf. Andronic: „Personaj despre care este vorba în epistola Sf. Pavel către romani (XVI, 7) şi care ar fi fost dintre primii discipoli ai lui Hristos. El ar fi fost, după unele texte greceşti şi slave, primul episcop al Sirmiei, ceea ce a făcut ca unii scriitori slavi să-l considere primul învățător al acestui neam. Când Sf. Metodie, apostolul slavilor, a fost numit episcop al Panoniei, el a primit titlul de succesor al lui Andronic. Dar contemporanul apostolilor n-a putut fi episcopul slavilor care, în primul secol al erei noastre, nu erau încă stabiliți în regiunile dunărene. De fapt nu se cunoaşte nimic pozitiv despre episcopatul său. Este curios de notat că istoricii ecleziastici şi repertoriile ştiințelor religioase ignoră total rolul pe care textele slave îl atribuie Sfântului Andronic."

Neînțelegerea caracterului evolutiv al fenomenelor etnolingvistice a creat impresia incompatibilității dintre latini şi traci, dintre latini + traci şi români, dintre traci şi slavi, dintre populațiile atestate în antichitate şi grupările etnice de la ieşirea din evul mediu. Această neînțelegere rezultă din următorul text al lui Al. Philippide: „A existat părerea, foarte răspândită altă dată, mai ales la învățații slavi, cum că anume slavii au fost autohtonii peninsulei balcanice şi ai regiunilor limitrofe, şi că tracii, ilirii, panonii erau slavi. Ea este trecută astăzi în rândul poveştilor care nu merită nicio atenție, macar că tot mai apar din când în când susținători ai ei. Alături însă cu dânsa apăruse o alta, mai moderată, anume că înainte de invazia cea mare a slavilor aceştia se stabilise deja în considerabil număr pin unele teritorii ale ilirilor, panonilor şi tracilor din răsăritul Europei, astfel că, atunci când au venit slavii în invazia lor cea mai de pe urmă şi cea mare (în al doilea ori în al cincilea secol d. Hr., după cum e părerea unora ori a altora), au găsit prin acele teritorii o populație slavă mult mai veche, peste care s-au aşezat. Populație mai veche slavă prin acele regiuni, pe unde se găsesc astăzi slavii de sud (sârbocroații, slovenii, bulgarii), nu exista, spune Philippide, înainte de invazia slavă din secolul VI. Argumente contra părerii că ar fi fost slavii autohtoni, ori mai de

Scanned with OKEN Scanner

demult stabiliți în Panonia, Tracia, peninsula balcanică, se scot puternice din firea actualelor dialecte slave din acele teritorii: firea acestora este acea a unei treceri treptate de la un dialect la altul şi de la o limbă la alta, lucru care nu s-ar putea explica în caz când înainte de invazia slavă din secolul VI ar fi existat o populație mai veche slavă autohtonă" (*OR*, I, p. 322 urm.).

La Herodot apare pentru *scythes* forma paralelă *scolotes*. Cu ambele cuvinte (de fapt unul singur în pronunții diferite) grecii denumeau pe vecinii lor nemijlociți. Tot aceştia mai sunt numiți *perşi*, *parți*, *pelasgi*, *peucini*, *traci*, *fraci*, *flaci* etc., toate nume cu bază primară comună, exprimând ideea de „alții, cei de acolo, cei care nu sunt cu noi, străinii, separații", adică *elinii*, *ilirii*, *alanii* etc.

Grecii şi romanii pronunțau *skythes*, *Skythia*. În *Cronica universală*, datată ca traducere septembrie 1620, Mihail Moxa, care a compilat surse bizantine şi slave, foloseşte forma *şchei*, recunoscută ca variantă pentru *slavi* şi *sclavi(ni)*, care la rândul lor sunt sinonime cu *bălgare* (cf. vgr. *polys* „numeros", lat. *vulgus*, germ. *Volk*). Cronica slavilor de răsărit atestă forma *Skufia* pentru *Sciția*, două oraşe slave din sudul Dunării se numesc *Skopie* şi *Sofia*, iar populația rurală din vestul Bulgariei se numeşte *şopi*. De observat apoi că *scoloții* sau *sciții* se numeau şi *sarmați*, adică *sarmi*, *sârbi*; cf. *Sarmisegetusa*, cetatea sarmilor şi geților. Comparând aceste forme cu vgr. *laos* „populație, gloată, trib", cu rom. *rod*, *norod*, *plod*, cu rs. *ploditĭ* şi *roditĭ* etc. putem conchide că suntem în prezența unor forme evoluate din continuitatea pe spații largi a materialului lingvistic fără să ne putem imagina pentru ele un prototip. Ceea ce putem face este să constatăm cum se corelează ele. Observăm mai întâi că la baza lor se află lichida *l/r* care poate avea şi varianta zero: *slav*, *sorab*, *şop*. În al doilea rând observăm că lichida poate fi descoperită (fără element introductiv) sau poate chiar lipsi: *leah* față de *poleci*, *ruşi* față de *pruşi*, *anți* față de *alani*. În al treilea rând, că ea este urmată frecvent de sunete labiale: *slav*, *serb*, *sarm*, *şop*, *Sofia*. Este de remarcat în cele din urmă amplificarea cuvântului cu un element introductiv pseudoprefixal

Scanned with OKEN Scanner

care are la bază elementul sonor introductiv în pronunțarea lichidelor, element numit, pentru greaca veche, spirit. Acesta a preluat în unele cazuri întreaga greutate semantică a expresiei, cum s-a întâmplat cu vgr. *ge* (pământul şi zeița pământului) față de *terra* sau *tellus* la romani, sau de rom. *glie*. Pentru prezența/absența spiritului să se compare vgr. *Hellas* cu *Latium*, sau vgr. *halai* (= *galli*), lat. *alani* cu vgr. *laos*, germ. *Leute*, sl. *lĭudi*, rom. *lume*; sau altaicul *ulus* „câmp, întindere, popor" cu *Rusĭ* (Rusia).

Analiza etimologică globală dezvăluie faptul că denumirile etnice sunt reflexe ale unor structuri vechi şi că în devenirea lor ele nu au urmat principii sau reguli fonetice sau de altă natură. Cf. *va-lah*, *s-lav*, *po-lab*, *du-leb*, *po-lon*, *mo-rav*, *ho-rvat*, *k-lvat*, *c-roat*, *se-rb*, *sa-rm*, *c-eh*. Acelaşi lucru îl observăm în denumiri precum *co-lon*, *So-lun*. În dicționarul său etimologic al limbii engleze, Onions distinge în forma nordică *felagi* şi în engl. *fellow* (partener, tovarăş, individ, om) structura morfematică *fe-lag* şi *fe-llow*, față de denumirile feudale *fee*, *feu*, *fief*, *feoff* etc., în care partea a doua a formelor cu miez lichid a suferit modificări drastice. Vechea structură a părții a doua s-a păstrat mai bine în forme ca engl. *fie-ld*, *fo-lk*, *dwe-ller* (locuitor), în vgr. *phy-lon*, *phy-le* (comună, gintă, trib, neam, adunare, mulțime), în rom. *fi-re* (natură), *co-libă*, apoi în *ga-llos*, *ke-ltoi*, *ph-rakes*, *ge-rmani*, *wa-les*, *sko-lotoi* (> *skytae*), *sa-rmatae* etc. Forma *fellah* pl. *fellaheen* denumeşte în lumea arabă pe țărani, în timp ce *pelasgoi* sunt considerați cea mai veche populație rurală în Europa, Asia şi Africa. De observat consonanța acestor forme cu *valahi*, *slavi*, *poleci*, *coloni*, *țărani*, *arabi* etc.

Elementele prefixoidale dinaintea lichidei marchează sensuri noi datorate adâncirii cunoaşterii şi evoluției sociale. Astfel *s-* din *slav* a marcat ideea de neîngrădit, nelimitat, separat, pentru care vezi *şleau* (slobod, larg, liber) ca în expresia *a spune ceva pe şleau* „a vorbi deschis". Cf. şi *laudă* cu *slavă*, vgr. *laos* „populație" şi *sarmi*, *leah* şi *şleahtă*. Forma *sc-* a prefixului, din formele *sclavi*, *scoloți*, *şchei* este compusă, cum rezultă din compararea formelor vgr. *laos* cu *klvat*, *croat*, *ceh*, iar a acestora cu *sclav*, *scoloți*, în care *s-* întăreşte ideea de desprindere. Să se compare lat. *cala*, vgr. *kalon*

Scanned with OKEN Scanner

„bucată de lemn tăiat", sl. *kol* „par", rom. *căluş*, *călău*, *colnic*, cu sl. *skala* „stâncă" şi numele etnic *sclav*. În română, ambelor forme din urmă le corespunde forma *şchei* „stânci" şi „slavi". În sensul de „stâncă" au evoluat formele *cheie* (de boltă), *chei* (în munţi), *stei* şi *tei* (în *Poiana Teiului*).

Albania se înscrie etimologic în seria *Alpi* (munţi, în general), *Albion* (Anglia), *Alba*, nume de insule şi de oraşe, *Arabia*, *Olimp*, având în comun ideea generală de ceva care se distinge în peisaj ca mărime, ca limită. Cuvântul denumeşte teritoriul de la mal, ca şi cuvântul prefixat *Dalmaţia*, cf. sl. *breg/bereg* „mal", germ. *Berg* „munte". Miezul lichid *l/r*, prezent în forme ca vgr. *olos* „în întregime, total", *oros* (formă pozitivă de relief), sl. *gora*, alb. *mal* „munte", rom. *mare*, *mult*, sl. *bole* „mai mult", rom. *tărâm*, *ţărm*, *mal* etc., lipseşte în lat. *mons*, *tis* „munte, stâncă, volum mare", în vgr. *bounós* „ib.". A se vedea şi lat. *alo* „a face să crească, a cultiva, a hrăni", *almus* „care hrăneşte", *aro* „a cultiva", faţă de vgr. *arooo* „ib.".

Toponimele vechi din spaţiul romanităţii orientale se înscriu, prin baza traco-latină, în continuitatea euro-afro-asiatică a materialului lingvistic.

Moldova. În antichitatea greacă o zonă din Epir se numea *Molossia*, *Molottia* iar romanii, cucerind-o, i-au preluat numele: *Molossia*, *Molossis*, *idis,* căruia în lexicul comun îi corespunde *molio* „a construi, a edifica", dar şi *mollio* „a supune, a civiliza". După ce supun tot spaţiul dacic, ei întemeiază la sud de Dunăre două provincii cunoscute sub numele *Moessia* (*Superior* şi *Inferior*), formă contrasă din cea precedentă. A se compara pentru contragere rom. *olat* „ţinut, provincie, moşie", *vladnic* „puternic" cu *vodă*, rom. *a hălădui* cu sl. *hoditĭ* „a umbla", vgr. *Ellas*, *ados* „Grecia" cu *edos* „pământ, regiune, ţinut, sălaş"; rom. *mlaştină* cu *a musti*. Grecii numeau *Mysia* două provincii în Asia Mică încă pe vremea lui Xenofon (sec. V-IV î. Hr.). Locuitorii Misiilor, consideraţi barbari, erau priviţi cu mult dispreţ. La Platon întâlnim expresia *Myson eschatos*, preluată de Cicero: *Mysorum ultimus*

Scanned with OKEN Scanner

„ultimul dintre sclavi". Latina are forme contrase *missus* „trimis" (cf. *Messia*) şi *miser* „mizer, sărac". Apartenenţa la lumea moesilor (besilor, iasilor) se exprima şi cu sufixul *-an*, cum rezultă din numele familiei domnitoare a *Asăneştilor* de la Târnovo din secolul al XI-lea. Unul dintre aceşti conducători, care şi-au asumat răspunderea scuturării jugului bizantin, se numea *Alusian* (formă plenisonică pentru *Asan*: comp. *moroşan* şi *óşan*), nume care aminteşte de *mold-*, *Olt*, *Alutus*. O formă cu miezul lichid (*-ll-*) explică constituirea derivatelor *Moldova* şi *Oltenia*. A se vedea *Vltava/Moldava*, râu în Boemia. Turcii au denumit Ţara Moldovei prin *Kara Bogdan*; pe unul din dealurile din Istanbul se afla *Bogdan-Serai* „palatul Moldovei".

Moldova ca ţinut şi ţară este *moşie*, de unde *moş*, *moşnean*, *a moşteni* etc., precum şi *baştină*. Cf. rs. *volostĭ* „regiune, ţinut", lat. *vaste* „pe o mare întindere, vast", rom. *glod* şi engl. *mud* „noroi"; rom. *olat*, sl. *vlastĭ* „stăpânire" şi rom. *a moşteni*; germ. *Welt* „lume, univers", magh. *világ* „ib." şi alb. *vis* „loc, ţinut, cuprins", sl. *vesĭ* „sat, ţară", rom. *moroşan* şi *moşnean*; germ. *Mold* „pământ" şi lat. *modus* „măsură, lungime".

Moş, moşie, moşnean erau forme esenţiale pentru definirea statutului domnesc al unui domnitor precum Dimitrie Cantemir. El se intitula „de *moşie* domn al Moldovei", lupta pentru moşia sa, îl apăra pe Aurelian care s-ar fi întors cu armata în Dacia la scurt timp după retragerea la sud de Dunăre întrucât „purta de grijile Dachiei ca un *Moşnean*, fiind născut şi crescut în Dachia" (*HVR*, p. 217). Sub raport etimologic, rădăcina *moş-* redă statutul de Latium (Vlahie, Flachie) atribuit spaţiului tracic în urma cuceririlor romane, ea reprezentând un echivalent al formei *lat(in)* care avea tot în latină varianta *alodus* „olat, provincie, feudă", numai că în *moş-* miezul lichid (*l/r*) a fost omis, ca în lat. *modus* „măsură de cadastru, întindere de pământ, limită", it. *massaio*, *massaro* „ţăran, cătunar" (lat. med. *massarius* < *massa* „moşioară, fermă"), alb. *moshë* „vârstă, generaţie, eră", *motohem* şi *moshohem* „a îmbătrâni, a se învechi", *moçëm* „bătrân, antic", magh. *ös* „moş, bătrân, strămoş", faţă de *öreg* „bătrân", engl. *old* „ib." Să se compare rom. *olat*, lat.

Scanned with OKEN Scanner

alodus, gr. *Elada*, sl. *vlastĭ* „putere", *vladetĭ* „a stăpâni", zeul slav *Veles/Volos* (alb. *Vëlës*, ngr. *Belessos*, lat. *Latialis*) cu *moşie*, *vodă*, *oşan* etc. Se ajunge astfel la situaţia că înrudirea etimologică dintre forme nu mai poate fi identificată fonetic: sl. *vlastĭ* „putere", it. *podere* „moşie, stăpânire".

Ardealul. Devenirea romanităţii orientale, cu centre de putere la sud şi la nord de Dunăre, a avut ca centru administrativ dominant Unia, continuatoarea tradiţiei regatului dacic. Dintre zonele în care romanitatea s-a impus pregnant în epoca sa de avânt Ardealul s-a remarcat datorită poziţiei sale geografice şi continuităţii centrului de putere al Uniei romanizate. Luând Ardealul ca centru şi adăugând la acesta Panonia, voievodatele extracarpatice, banatele, vlăhiile şi celelalte spaţii care păstrează doar resturi sau amintiri de romanitate, identificăm contururile a ceea ce a mai rămas, la ieşirea din evul mediu, din spaţiul supus romanizării de la Marea Tracică la Marea Baltică.

Cronicarul moldovean Grigore Ureche, militând pentru independenţa voievodatelor extracarpatice, s-a aflat în imposibilitatea de a separa istoria Ardealului de istoria Uniei, drept care le consacră un capitol unic: *Pentru Ţara Ungurească de gios şi Ardealul de sus vom să arătăm, fiindu-ne vecini de aproape*, menţionând totodată trecutul lor comun prin cuvintele: *şi cum au avut ei crăie mare ca şi leşii* (p. 130). Este de remarcat faptul că vorbind despre Ardeal ca parte a Ungariei Gr. Ureche vede în trecutul acestei zone doar o parte a Daciei: „Ardealul sau Ţara Ungurească (de sus) se chiamă ţara peste munte, care cuprinde o parte de Daţiia" pentru întreg teritoriul căreia cronicarul foloseşte ca sinonim denumirea *Ştitiia/Schitia*.

Numind Ardealul „ţara peste munte" cronicarul sugerează etimologia toponimului: „Derept aceea îi zic Ţara peste munte, căci iaste încongiurată de toate părţile cu munţi şi cu păduri, cum ar fi îngrădită" (p. 130). Într-adevăr, partea a doua a cuvântului *Ar-deal* denumeşte în româna contemporană forma de relief dintre munte şi colină, iar din expresia *la deal* „în sus" rezultă că sensul de bază, cel de „parte, latură, bucată", a evoluat la cel de „coastă, pantă":

Scanned with OKEN Scanner

românescul *del-niță* denumea în evul mediu partea din hotarul satului dată în stăpânirea unei familii de țărani; locul care rămânea neîmpărțit, dar destinat folosinței comune, se numea *nedeie* „loc neîmpărțit, totime, obște". Comp. sl. *dĕl* „parte", germ. *Teil* „parte, porțiune, bucată", alb. *talë* „parte, tain, porție, limită". Prin dispariția lichidei *l* au rezultat forme ca rom. *a tăia* și *tain*, vgr. *daio* „a împărți, a distribui" față de sl. *delitĭ* „a împărți", lat. *talea* „butaș", vgr. *thalos* „smicea".

Cuvântul *deal* este compus, consoanele *d* și *l* trimit la componentele lui. Pentru lichida *l/r* a se vedea rom. *a lua* și *a rumpe*, sl. *lov* „vânătoare, pradă" și vgr. *reo* „a tăbărî (furios)", fr. *labour* „aratul, brăzdatul, tăierea pământului" și sl. *rabota* „muncă, activitate". Primul component poate fi identificat în prep. lat. *de*, engl. *to* cu sensul ablativ de referire la ceva. Astfel sl. *delo* este treaba pe care o face cineva; în rom. *treabă* primele două consoane reprezintă reducerea a două cuvinte-silabă din *tarabă*, cf. *tărăboanță* și *roabă*; *a turba* și *rabie*; *a derege*, *a drege* și *a regla*; *înalt*, *arbore* și sl. *derevo* „copac", rom. *tărie* „înălțime, altitudine".

Baza lichidă, în variantele *l/r/zero*, a generat prin afixare forme precum *alpis – oros – gora – mons* „munte". Unul dintre derivate este și **Carpați**, pentru care se poate raporta la forme precum sl. *kolotĭ*, rom. *a crăpa*, lat. *carpo* „a smulge, a detașa", sl. *skala* „stâncă", alb. *karpë* „stâncă, stană", *karmë* „stâncă abruptă (la mal), versant, povârniș, coastă (aridă), râpă; morman, grămadă, maldăr, vraf", rom. *scarpă* „suprafață înclinată, taluz de pământ, de pietriș etc. care mărginește terasamente, șanțuri, cursuri de apă etc." (DEXI), it. *scarpa* „povârniș, pantă". A se vedea și *carpen* „copac în lemn dur", *calup*, *a curma*, *a scurma*, *a scărmăna* etc.

Prima parte a cuvântului *Ar-deal* are la fel baza *l/r* pe care o identificăm în lat. *alo* „a face să crească", *ara* „altar", vgr. *airo* „a ridica, a înălța" etc., de unde rezultă că toponimul în discuție reprezintă dedublarea temei cu sensul „sus" pentru a rezulta sensul „sus-sus", „peste munte". O dedublare asemănătoare întâlnim în formele *derdeluș*, *alandala*.

Toponimele vechi din landșaftul romanității orientale

Scanned with OKEN Scanner

aparţin bazei traco-latine prin care ele se înscriu în spaţiul preindoeuropean euro-afro-asiatic. Ele îşi au geneza în lexicul comun. Sunt comparabile ca sorginte formele: rom. *olat* (provincie, moşie), rs. *volostĭ* (regiune, stăpânire), alb. *kullotë* (păşune, imaş), lat. *villa* (moşie) – cu rom. *oraş*, rs. *gorod*, alb. *varosh* (spaţiul din jurul cetăţii, loc de păşunat), magh. *város* (oraş). În această perspectivă îşi găsesc explicaţia denumiri precum *Oltenia, Moldova, Vlada, Vlăsia*; *Arad, Braşov, Borşa, Mureş, Orşova, Oradea* etc. Formei plenisonice *villicus* (fermier, ţăran) îi corespunde, tot în latină, forma contrasă *vicus* (sat), care este comparabilă cu vgr. *oikos* (localitate, locuinţă; avere, stare; familie, neam), în timp ce pentru *volostĭ* şi *olat* forma contrasă este rs. *vesĭ*, sloven. *vàs*, ceh. *ves*, pol. *wieś*, luss. *wjes*, lusj. *wjas*, vind. *viç-* (localitate, aşezare), magh. *vásár* (târg), alb. *fshat* „sat", fără urmă de miez lichid între consoanele rădăcinii, iar rom. *sat*, cu suprimarea părţii introductive a cuvântului. De la forma contrasă *vicus* româna are denumiri precum *Bacău, Bacova, Băcani, Băcel, Bâcu, Bic, Bica, Bicău, Bocicoiu, Bucea, Buceava, Buceşti, Bucov, Bucu, Bucura, Bucureşti, Bucuru, Buicani, Ocea, Ucea, Ucuriş, Văcăşti, Văculeşti, Veaca, Viacu, Vica, Vicovu, Vucova, Vucşor* etc. De la forma contrasă *vesĭ* provin: *Asău, Asan, Bascov, Başcova, Başeu, Băseşti, Băşeşti, Beşa, Bosia, Boşteni, Chisău, Chişarăi, Chişcău, Chişinău, Chişoda, Chiţoc, Escu, Esna, Iaşi, Iosa, Iosaş, Isaci, Isca; Masca, Mastacăn, Măşcăteşti, Meseşeni, Mischii, Misica, Mişca, Moisei, Moişa, Moşia, Moşici, Moşna, Moşneni, Moşteni, Moşuni, Muşa, Muşata, Muşca, Oasele, Oaş, Osica, Osoi, Oşeşti, Uiasca, Uieşti, Vasca, Vaslui, Vaşcău, Văsoaia, Văsui, Veza, Visca, Visuia, Vişani, Vişeu, Vişina, Vişinari, Vişoi* etc. Din etimonul latin a rezultat în română *a (se) bucura*, iar din cel tracic *a (se) veseli*.

Hunii şi **ungurii**, denumiri supraetnice

Istoria constituirii limbilor în spaţiul est european ne obligă să ţinem seama de evoluţia etnolingvistică traci > maghiari, în contextul comun al devenirilor traci > români, traci > slavi, tracii iliri > albanezi şi pe fondul larg al continuităţii lingvistice euro-

Scanned with OKEN Scanner

afro-asiatice din care au rezultat familiile de limbi indoeuropene, mongolo-turco-tătare, ugro-finice, arabe etc.

Este de remarcat faptul că transpunerea în scris a limbii maghiare şi formarea limbii literare unitare a surprins structura aglutinantă a acestei limbi puternic afectată de morfematizarea componentelor lexicale ale cuvintelor şi de constituirea paradigmei morfologice a acestora, fenomene caracteristice limbilor flexionare. Reflectând procesul de gramaticalizare a structurilor aglutinante, limba maghiară se prezintă ca document valoros pentru studierea istoriei limbilor indoeuropene şi pentru o nouă filozofie a limbii.

Nivelul cunoaşterii ştiinţifice a limbii nu a permis până acum abordarea evoluţiei traci > maghiari în întrepătrundere cu constituirea etniilor română, albaneză şi slavă şi cu luarea în consideraţie a suprapunerii pe parcursul istoriei a câtorva grupări de populaţie turcică, de aceeaşi factură lingvistică, venite din vasta zonă aglutinantă euro-asiatică. Ceea ce s-a putut face pentru istoria populaţiei maghiare, în constrângerile gândirii tradiţionale, au fost încercările de identificare a rădăcinilor etnolingvistice ale acestei populaţii în antichitatea ugro-finică şi turco-tătară. Nu s-a putut explica prezenţa populaţiei de limbă maghiară în centrul Europei altfel decât prin imigrare, existând în această privinţă două teorii.

1. Cea mai populară explicaţie îi aduce pe maghiari în Panonia la intersecţia secolelor nouă şi zece. Ea se bazează pe o relatare din cronica slavilor de răsărit, unde se spune că „în anul 6406 (898) au trecut pe lângă Kiev *ungurii*, pe la dealul care se numeşte acum *unguresc*; au venit la Nipru şi au făcut tabără (cu căruţe, corturi, turnuri): pentru că umblau ca polovţienii. Au venit dinspre răsărit şi au trecut peste munţii cei înalţi, *care deja se numeau Munţii ungureşti*, şi au început să lupte contra valahilor şi slavilor care locuiau acolo" (p. 40). Din această relatare rezultă două aspecte care desfiinţează teoria venirii târzii a ungurilor în Panonia. Primul constă în sugerarea originii ruseşti a numelui lor: sl. *gora* „deal", iar „lîngă deal" – *u gorî*, astfel că populaţia migratoare care a poposit sub acest deal a luat numele de *ugorĭskoe* „ungurească". Cel de al doilea constă în prezenţa adjectivului *unguresc* în Carpaţi înaintea trecerii pe lângă Kiev a acelei

Scanned with OKEN Scanner

populaţii: *munţii ungureşti* (Carpaţii nordici), peste care au trecut acei unguri ca să ajungă în Panonia, *deja* (*uže*) *se numeau ungureşti* (*prozvašaja ugorĭskaja*). Se ştie că moldovenii numeau munţii dinspre Ardeal *ungureşti*, iar populaţia din Ardeal, *unguri;* în balada „Miorița" ciobanul român de peste munţi este *ungurean.*

Venirea în Panonia, la intersecţia secolelor IX şi X, a unui val de „unguri" a fost interpretată de unii cercetători ca dată a întemeierii fenomenului etnolingvistic maghiar pe cursul mijlociu al Dunării. Este adevărat că după această dată populaţiei Panoniei i s-a impus biserica de la Roma, zona fiind organizată ca stat catolic cu rege uns de papă. Însă în această organizare statală populaţia războinică nou venită, cu structură lingvistică apropiată de cea a unei părţi a autohtonilor, nu era altceva decât braţul armat al papalităţii contra ortodoxismului bizantin. Baza etnică autohtonă era cea evoluată din substratul tracic (alături de etniile traco-romană, traco-slavă, traco-iliro-albaneză), substrat îndeaproape înrudit cu mediul ugro-finic, scito-sarmatic şi mongolo-tătaro-turcic din care s-au revărsat mai multe valuri migratoare. După imigraţia pomenită vor urma cumanii, tătarii. Înainte de această dată, cronica vechilor ruşi menţionează două valuri succesive de populaţie turcică în timpul împăratului Heraclius (610-641): unul al hazarilor numiţi bulgari, altul al ungurilor albi: „Când poporul slav locuia, cum am mai spus, la Dunăre, au venit de la hazari cei cărora li se zice bulgari şi s-au aşezat la Dunăre şi erau trăitori printre slavi (*naselniţi slovĕnom bîşa*). Apoi au venit *ungurii albi* şi au preluat (*naslĕdiša*) pământul slavilor. Iar aceşti unguri şi-au început aici existenţa în timpul împăratului Iraklie, când acesta plecase asupra lui Chozdoroi, împăratul perşilor" (p. 28).[11]

[11] Menţionarea venirii la Dunăre a valului de populaţie turcică sub numele de „hazari bulgari" în secolul al VII-lea este luată ca act de naştere a poporului bulgar. Se consideră că aceşti turcici ar fi dat slavilor de peste Dunăre numele împreună cu un număr important de cuvinte din lexicul limbii bulgare. În realitate, lexicul aparent turcic al limbii bulgare trimite, ca şi cel aparent turcic din limba română şi din alte limbi din estul Europei, la continuitatea euro-asiatică a materialului lingvistic de dinaintea cuceririlor romane.

Scanned with OKEN Scanner

În *Studii asupra maghiarilor*, Ioan Slavici arată că istoria mai de mult a maghiarilor se pierde într-o negură deasă, această populație fiind plimbată de cercetători de lângă Marea de Azov, între Don şi Volga, între văile de sus ale Uralului (unde îşi capătă de la slavi numele de *ugri*, de la *Černo-Ugri* „Munții Negri"); în secolul al V-lea, când Hunii erau în Panonia, maghiarii erau la Marea Baltică; în secolul al VIII-lea, ba încă şi al IX-lea, maghiarii sânt iarăşi lângă Marea Caspică; după o cale lungă, maghiarii ajung, sub conducerea lui Almos, la Kiev, şi de aici descalecă pe la 890 între Carpați şi *Munkács*; Almos muri apoi înainte de a păşi în Ungaria, întocmai cum a murit Moise după ce a condus pe izraeliteni la Canaan; *maghiarii* aleg pe Arpad, fiul lui Almos, de conducător şi purced să cucerească *Ungaria*, prima cetate cucerită fiind *Ungvár*. Toată această istorie, conchide Slavici, e o compoziţiune arbitrară: „o cucerire a Ungariei prin *maghiari* nu are nici un înțeles" (p. 27).

2. O altă teorie îi prezintă pe huni, „strămoşii maghiarilor", ca descălecători ai Panoniei la începutul secolului al V-lea. În a sa *Istorie a limbii şi literaturii maghiare*, Gheorghe Kristóf arată că în trecutul îndepărtat limba maghiară a trăit în comunitate cu celelalte limbi fino-ugrice, fiind din aceeaşi familie cu limbile samoede, turco-tătare, mongole şi mandsu-tunguze. Cu multe mii de anii în urmă, comunitatea fino-ugrică s-a desfăcut în două. Una din aceste ramuri este a limbilor finice (permiană, ceremisă, fineză sau finlandeză, estoniană, laponă), cealaltă ramură este a limbilor ugrice (vogula, ostica, maghiara). Această ramură s-a deplasat de pe partea sudică a munților Ural mai întâi spre sud-est, apoi spre apus, astfel că încă din veacul al III-lea î. Hr., pe şesul întins la nord de Caucaz, poporul acesta a intrat în contact neîntrerupt cu un neam hunic, adică turc, cu aşa-zişii bulgari de pe Volga, care şi-au extins stăpânirea asupra acestei ramuri fino-ugrice. Cu timpul, bulgarii cuceritori şi fino-ugricii cuceriți au format un nou „etnos", unitar şi dornic de cuceriri, cu elementul bulgar conducător, care şi-a însuşit limba masei ugrice, dându-i însă şi ei o sumedenie de cuvinte din

Scanned with OKEN Scanner

limba huno-turcă (vreo 250 la număr)[12]. A rezultat o nouă limbă, care nu mai era nici fino-ugrică, nici bulgaro-tătară, ci maghiară. Aşadar, problema de limbă a istoriei străvechi a maghiarilor s-ar rezolva astfel: elementele de bază, interne, şi tezaurul lexical strămoşesc al limbii sunt în limba maghiară de origine fino-ugrică, acestea însă au fost sporite încă din epoca străveche (din sec. III. î. Hr. şi până în sec. V d. Hr.) prin elemente turceşti. Autorul acestei teorii îşi exprimă totuşi surprinderea în legătură cu vechimea foarte mare a elementelor turceşti în limba maghiară, vechime care nu poate fi separată de fondul fino-ugric al acestei limbi (p. 13). Oricum, rolul elementului turcesc în formarea etniei maghiare este comparat cu cel jucat de normanzi în formarea multora dintre popoarele din nordul şi vestul Europei. În ce priveşte „noul etnos maghiar", autorul afirmă că „deşi ca număr şi ca limbă acesta e mai mult de origine fino-ugrică, ca sânge, caracter şi organizaţie se înfăţişează sub un hotărât aspect turc. Aşa se explică de ce n-a existat la noul etnos conştiinţa originii fino-ugrice, de ce aceasta a dispărut, dacă a existat vreodată. Etnicul, caracterul limbii maghiare e hunic, adică bulgaro-turc" (p. 14 urm.). Considerând „obârşia şi descendenţa hunică a maghiarilor ca o realitate istorică neîndoioasă" (p. 9), Gh. Kristóf îl prezintă pe Atila şi faptele hunilor ca *primus egressus Hungarorum* „prima ieşire (manifestare, ridicare, apariţie) a ungurilor", iar pe Arpad şi luptele maghiarilor sub conducerea acestuia pentru cucerirea Panoniei ca *secundus egressus Hungarorum*. Autorul exultă la gândul că aceste „izbucniri" războinice şi cuceritoare, de obârşie hunică, au fost imprimate „smeritelor neamuri fino-ugrice" care, „ocupate cu vânătoarea şi pescuitul", ar fi rămas prea puţin cunoscute în istorie dacă nu ar fi optat pentru „rudenia şi obârşia strălucitoare hunică (= turcică)" (p. 10).

Tocmai prin această obârşie, crede autorul, maghiarii au intrat în istorie sub numele de *ungri*, *ungari*, *hungri*, *hungari*, care

[12] De observat similitudinea cu turcicii care se crede că ar fi întemeiat poporul bulgar din sudul Dunării.

Scanned with OKEN Scanner

confirmă apartenența la rasa *hunică*, la seminţiile turceşti şi rudenia huno-maghiară.

În *Faptele ungurilor*, de secretarul anonim al regelui Bela, relatarea din cronica vechilor ruşi privind locuirea Panoniei, la sfârşitul secolului al IX-lea, de către valahi şi slavi, se prezintă completată şi interpretată în viziunea unui scriitor maghiar de mai târziu cu câteva secole. Astfel, „ducii rutenilor" îi rugau pe maghiari care, după ce trecuseră pe lângă Kiev la 898, zăboveau în Galiţia, să treacă peste munţi în Panonia: „... quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum" (*FHDR*, p. 31), care înseamnă că, la venirea acestui val de maghiari, Panonia era locuită „de slavi, bulgari şi valahi, precum şi de pastorii (= preoţii) romanilor". Introducerea în cronică a *bulgarilor* reflectă ideea de continuitate a hunilor bulgari (strămoşii ungurilor) în Panonia, „que primo Athile regis terra fuisset" (care ar fi fost mai înainte ţara regelui Atila), în timp ce „pastorii bisericii romane" reflecta situaţia confesională a Panoniei la finele secolului al IX-lea, după ce slujitorii ortodocşi de limbă slavă ai bisericii din Constantinopol fuseseră izgoniţi de acolo şi înlocuiţi cu pastorii bisericii de la Roma, care propovăduiau creştinismul în limba latină[13].

În Evul Mediu, cuvintele *latin* (şi *roman*), pe de o parte, şi *valah*, pe de altă parte, îşi confundau sfera semantică. În „Viaţa lui

[13] Transcris probabil dintr-un document autentic mai vechi, textul *quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* a fost adaptat de Anonimus să acrediteze ideea că romanii/românii au fost din antichitate şi pe tot parcursul evului mediu un popor nomad şi transhumant. Această modificare de sens s-a făcut prin transformarea lui *ac* din conjuncţie copulativă însemnând „precum şi" în conjuncţie explicativă, „adică", şi prin interpretarea lui *pastores* ca „păstori, ciobani". A se vedea pentru această deturnare semantică: *Fontes Historii Daco-Romanorum*, fasc. I, *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum*, editate, traduse şi comentate de G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, 1934; Ilie Gherghel, *Pascua Romanorum: Pabula Iulii Caesaris? – Un capitol din nomenclatura istorică română*, în „Revista Arhivelor", Nr. 3, Bucureşti, 1926.

Scanned with OKEN Scanner

Metodie", solia care a cerut împăratului Mihail de la Constantinopol cărturari pentru introducerea cultului creştin în limba slavă la moravi venea cu următoarea motivare: „Sânt veniți la noi mulți învățați creştini *de la valahi*, de la greci şi de la nemți şi ne învață fiecare într-alt fel" (Olteanu şi colect., p. 305). Expresia „de la valahi", în opoziție cu „de la greci şi de la nemți", înseamnă aici „de la latini/romani". În aceeaşi accepție se întrebuințează şi cuvântul *latin*. Într-un document transcris în secolul al XVI-lea se spune, în legătură cu creştinarea slavilor, că aceasta a avut loc „în timpul cneazului Boris al bulgarilor, al cneazului Rostislav al moravilor şi al cneazului *Koțel al latinilor*" din Panonia (Ivanova, p. 482). Călugărul Hrabr, cărturar sud slav de la începutul secolului al X-lea, îl numeşte pe Koțel „cneazul de la Balaton" (Olteanu şi colect., p. 19). Există şi documente în care cnejii sub care s-a făcut creştinarea sunt numiți toți *slavi*. Într-un manuscris de la sfârşitul secolului al XVII-lea se spune că „la cererea cnejilor slavi Sveatopolk, Rostislav şi Koțel au fost trimişi slavilor învățătorii credinței întru Hristos Metodie şi Chiril" (Ivanova, p. 486). Este de observat şi faptul că prin cuvântul *latin*, ca şi prin *roman* sau *vlah*, se defineau nu numai popoarele de limbă latină, ci tot ceea ce într-un fel sau altul – lingvistic, religios sau administrativ – intra în sfera latinității. Ne limităm la un singur exemplu din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, citat de B. A. Larin din *Învățătura lui Serapion din Vladimir*: „Se nâně po 3 lěta žitu roda nĕsti ne tokmo v Rusi, no i *v Latâne*" „Iată se împlinesc trei ani de când recolta de cereale nu s-a făcut nu numai la noi în Rusia, dar şi *în latinitate*" (Larin, p. 130).

Aşadar, istoria locurilor pe care Anonimus încearcă să le transforme pentru un şir lung de secole în *pascua Romanorum* „păşunile romanilor" este cu totul alta. Din cunoscuta cronică a slavilor de răsărit şi din alte documente istorice rezultă că în deceniile 7-8 ale secolului al IX-lea exista în Panonia un stat cu populație preponderent valahă peste care domnea între anii 861-873 cneazul *Koțel* (Slovnic II, p. 57) sau *Cățel* (*PVL*, p. 41). Împrejurări politice (după ce Rostislav, cneazul Marii Moravii, ceruse

Scanned with OKEN Scanner

împăratului Mihail al Constantinopolului învățați pentru limba slavă, la 862) îl determină pe Cățel să introducă și el limba slavă în biserică, între anii 867-885, limbă pe care o înțelegea numai o parte a populației de acolo. Dar prin politica germanilor și a bisericii de la Roma, Panonia, ca și Marea Moravie, este integrată în sfera latinității, slujitorii în limba slavă ai bisericii „fiind schingiuiți, vânduți ca robi și alungați", sau chiar uciși (Olteanu și colect., p. 20).

Timpul de nouă secole care s-a scurs de la cuceririle romanilor în spațiul tracic a avut ca rezultat, pe de o parte constituirea a trei structuri lingvistice indoeuropene, care sunt romanitatea orientală, albaneza și slava, iar pe de altă parte constituirea, pe baza limbii coiné a statului dacic, a limbii maghiare, limbă al cărei fundament inițial aglutinant a fost susținut periodic de grupările de populație turco-tătară pătrunse în Panonia.

Folosită ca avanpost al catolicismului, populația maghiară a avut, într-o organizare administrativă propice, șansa de a-și cultiva limba veche, aducând astfel în prezentul nostru lingvistic o palidă amintire a stadiului preindoeuropean de evoluție a limbii.

Restrângerea sferei semantice a cuvintelor *ungur* și *ungar* la sensul de „maghiar" este de dată recentă, procesul limitării fiind încă neîncheiat. Pentru unii români aceste nume mai sunt încă sinonime cu *ungurean* care, pe lângă sensul menționat, denumește populația română din Ardeal, în special din vecinătatea Țării Românești și a Moldovei (cf. *DEX*). Dar cu secole în urmă Țara Românească se numea *Ungro-Vlahia*, acest titlu asumându-și-l, neimpus și cu sentimentul adevărului deplin, atât domnitorul cât și șeful bisericii. „Este interesant, spune Hasdeu, că și domnii Moldovei începuseră într-un timp a-și forma un titlu analog cu *Ungro-Vlahia*" (*Icr*, 78). Implicarea populației de limbă maghiară în sensul acestor cuvinte a creat cărturarilor români convingerea că domnitorii și prelații bisericii ar fi putut face o alegere mai bună pentru titlul lor. Regretul în această privință a fost exprimat de Dimitrie Cantemir în felul următor: „Jéle că unii scriitori, în

Scanned with OKEN Scanner

diplomatele domnilor săi, şi în alte cărţi, nesocotind ce cinste cuprinde numele *român*, scriu numele de greci împrumutat *ugro-vlah*, adică căci sânt mai aproape de hotarele ungureşti, sau căci Radul Vod Negrul despre ţara ungurească au vinit" (*HVR*, 307). O acoperire asemănătoare ca teritoriu a avut şi cuvântul *Panonia*, constatare făcută tot de Hasdeu, care spune că „biograful lui Neagoe Basarab, scriind pe la 1520, califică mai pretutindeni Ţara Românească: *Panonie*" (*Icr*, 73).

În letopiseţul lui Grigore Ureche, păstorii au descoperit Moldova „pogorând după vânat den munţii *ungureşti*"(p.75), „între acei păstori fost-au şi Dragoş, care au venit de la Maramorăş" (p. 76), care era parte a Ungariei. Dacă luăm în consideraţie şi introducerea de către Simion Dascălu în cronica lui Ureche a „craiului *unguresc* Laslău", care a gonit pe tătari din Moldova pentru a oferi ungurenilor maramureşeni un loc curăţat de alte seminţii, putem avea revelaţia adevărului: întreg spaţiul romanic din nord-estul Carpaţilor, din estul şi sudul acestora, şi chiar cel de peste Dunăre în sud, ţinea, după constituirea Ungariei ca stat şi creştinarea acesteia, de coroana Ungariei, căreia şefii militari ai formaţiunilor statale din aceste zone (voievozii) îi erau vasali. În felul acesta „descălecarea Moldovei" nu poate fi altceva decât expresia legendară a unei expediţii de instalare a unui voievod supus, şi de întărire a vasalităţii zonei. Acelaşi lucru a intenţionat ulterior şi regele Matei Corvin, pe care însă „ai săi" l-au alungat, orientându-şi vasalitatea către regatul Poloniei. Concurenţa celor două regate în ce priveşte vasalitatea Moldovei este veche. Astfel, un Ştefan vodă a avut doi fii, „pre Ştefan şi pre Pătru, carii după moartea tătâne-său, pricindu-se pentru domniia, au fugit Ştefan, fratele cel mare la Cazimir, craiul leşăscu, poftind ajutoriu împotriva frăţâne-său, lui Pătru, şi să i se plece cu toată ţara. Iar Pătru, cu agiutoriul ungurescu au apucat ţara" (Ureche, p. 78 urm.).

Hotarele Ungariei sunt date de Toppeltin de Mediaş în ale sale „Origine et occasus Transsylvanorum" unde se artă că la 1383 Ludovic, craiul unguresc, era domn şi „al noroadelor din Ardeal, al Moldovei şi Ţărei Româneşti, al Misiilor amânduror (cării îi

Scanned with OKEN Scanner

dzicem, cei de Jos, acmu Dobrogi, iar Misia cea de Sus, câtă ieste de la Pravadia pe Dunăre în sus, pân aproape de Beligrad, pe Dunăre), aşijderea şi Dalmaţia (unde acmu îi dzicem noi şi trăiesc dobroveneticii), şi slavenilor, cu lată stăpânire în toate aceste ţări…" (la Costin, p. 278).

În compunerea sa în versuri despre primul descălecat, Miron Costin duce în antichitate stăpânirea Ungariei asupra spaţiului extracarpatic, spunând despre Traian că:

„Elŭ cu viţa cestui neamŭ [latin] Ţara Rumânească
Împlut-au, Ardeaul totŭ şi Moldovenească.
Podulŭ preste Dunăre-n Ţara Rumânească
L-au trecutu-şi oştile-n *Ţara Ungurească*.
Pre acela pod au trecutŭ Moldoavei stremoşii,
Bătând războiu *cu dachii*…" (p. 326)

Ideea că Traian a venit în *Ţara Ungurească* şi s-a luptat acolo *cu dacii* exprimă o viziune istorică pe care astăzi o respingem. Cu câteva sute de ani în urmă ea era însă acceptată, cum rezultă din faptul că în manuscrisul *C* al operei lui Costin a fost introdusă glosa marginală *Decebal, rege unguresc* în dreptul textului lui Costin: *Decebal, regele dacilor* (p. 221, 391). Statul dacic ca stat federal continuat în formula Panoniei sau Ungariei rezultă şi din aceea că cronicarul notează ca sinsemantice denumirile *huni, maghiari, ugri* (p. 268) la care Cantemir va adăuga forma *uni* (*HVR*, p. 12, 376, 463-464). În felul acesta se raportează la aceeaşi origine cuvintele simple *uni, huni*, prima parte a cuvintelor compuse *ungar, ungur, vengr, maghiar, mongol* şi partea a doua a cuvântului *Panonia*.

Componentul *un-, hun-, ven-, mon-, -on* etc. exprimă ideea de unitate, ca rom. *un, ins*, lat. *unus* (*oinos, oenos*), vgr. *en*, gen. *enos* şi *monos*, celt. *unig* „unic", *oen, oin* „unu", *an-*, în germanice *ein, an, one, un-*, în baltice *ains, vienas* „unu", în indo-iraniene *oen, aina, ekah* „singur, unu", *ena-* „el, acela, acesta", *in-, an-*; în slave *ino* „mono", arm. *an-* etc. În această serie se înscriu şi *ban, pan, han, hun, bina*, partea a doua a unor cuvinte ca *ju-pân, stă-pân, cio-*

Scanned with OKEN Scanner

ban ş.a. Cuvintele din urmă confirmă faptul că la traci şeful unei unităţi teritoriale era *panul*, *banul*, iar ţara respectivă se numea *bănia* sau *pănia*. Cf. *Pania*, *Spania*, *Ispania*, *Hispania*.

Bănia ca teritoriu şi centru administrativ este sinonimă cu *Unia*, pe care o întâlnim şi în *Pan-onia*. La Plutarh (sec. I-II), ca şi anterior la Ovidiu, *Pannonia* este „ţară în bazinul Dunării". Vechimea formei *huni* (sl. *gunnî*) este confirmată în antichitatea greacă de *Ounnoi*, iar în cea romană de *Hunni*, cuvinte care denumeau „lumea barbară" de pe un imens spaţiu euro-asiatic. La câteva secole după cucerirea romană, termenii *unii*, *hunii*, *Unia*, *Hunia*, *Panonia* defineau reiterarea, în fostul spaţiu tracic, a vechii forme de unitate statală, de data aceasta a unor noi grupări etnolingvistice care se structurau în urma romanizării. Organizarea unei mari unii la începutul secolului al V-lea, care acoperea proporţiile vechii Dacii, a constituit cadrul de consolidare a romanităţii orientale şi de afirmare a unităţii etnolingvistice a tuturor valahilor din jumătatea de est a Europei. În acest cadru fluctuant, măcinat de dispute teritoriale, confesionale şi etnice, supus în repetate rânduri incursiunilor unor populaţii „străine", strămânii au evoluat cu sentimentul unităţii întru latinitate şi creştinism, după căderea Romei (sfârşitul secolului al IV lea) până când Carol cel Mare supune Unia, la 799, şi, după ce în anul 800 este încoronat împărat al noului Imperiu Roman de Apus, o subordonează bisericii de la Roma.

Formele fără *n*, cum sunt *maghiar*, sl. *ugrin*, *vogrin*, *uher* se explică prin nazalizarea vocalei precedente, ca în pol. *węgier*, *węgrzyn*, şi prin pierderea ulterioară a nazalităţii. În cazuri ca cele ale rom. *o* faţă de *un*, engl. *a* faţă de *an*, lipsa lui *n* se explică prin fluxul vorbirii.

Cu sufixul *-dh/-th* au rezultat forme ca *wendi*, *wenedi*, *banat*, *bandă*; germ. *Bund* „uniune, federaţie; legătură, maldăr, snop". Acelaşi sufix este şi în forma *Huned(-oara)*. În partea vestică a spaţiului tracic sunt menţionate uniuni de triburi numite *wendes*, *venedes*, *veneti*, care au dat numele *Vienei*, al *Veneţiei*. Plinius numeşte *Enedi* „populaţia Dalmaţiei", iar *Eneti* era „nume

Scanned with OKEN Scanner

dat de către greci veneţilor". În această serie de denumiri intră şi *anţii* (lat. *Antae*), care la Iordanes sunt menţionaţi ca „popor vecin cu bulgarii". Cantemir spune, după documentele cercetate de el, că Justinian a dat *Antilor* şi Sclavinilor locurile din preajma podului lui Traian „cu tocmeala ca ei să stea împotriva Hunilor, care adesea pradă în împărăţia Romanilor" (*HVR*, p. 317 urm.). În *Enciclop. rom.* a lui Diaconovich, sub numele de *anţi* „scriitorii elini şi latini ai secolului IX amintesc un popor slav, care locuia între Nipru şi Don". Sunt de menţionat şi *uzii*, populaţie considerată turcică, din secolele XI-XII. Pentru sensul de „legare, unire" şi pentru existenţa lui *n* se poate vedea pol. *węzel* „legătură, nod", lat. *ango* „a strânge, a presa, a concentra, a încinge".

În extremitatea estică a spaţiului indoeuropean, cuvântului *vend* îi corespunde *ind*, de unde numele etnic *inzi*, ca şi *Indus* şi *India*. Există o vastă literatură despre *huni* ca populaţie în India (a se vedea articolul *Hounas* din *GE*). Nu cred că trebuie să ne îndoim de faptul că şi în cuvântul compus *Fin-landa* prima parte ţine etimologic de seria denumirilor discutate aici.

Denumirea aritmetică a unităţii are în structura sa semantică ideea de „tot, întreg, ansamblu, uniune". Aşa rezultă din adverbul lat. *una* „împreună, în companie, în asociere", sens care se justifică etimologic prin originea latinului *unus* din *ullus* care, pe lângă sensurile de bază (totul, lumea întreagă, universal) înseamnă „cineva, ceva, oarece" şi chiar „unu", ca în exemplul din Juvenal: „scelus qui cogitat *ullum*" „cel ce plănuieşte *o* crimă". Forma greacă pentru *ullus* era *olos* „întreg, dintr-o bucată, plin, tot, perfect, adevărat, autentic". A se vedea şi engl. *all* (tot, complet, orice), germ. *all* „ib.". Pe aceeaşi linie a devenirii expresiei pentru unitate din cea de întreg se înscrie şi turcicul *ulus* „popor", atestat în rusa veche cu sensul de „aşezare, localitate tătărească", apoi „loc de staţionare a nomazilor", „câmpii care se ţin una de alta".

Vechii greci denumeau prin *Alai*, cu spiritul aspru în deschidere, care se poate interpreta prin *galai*, două demuri din Atica. Pentru greci, forma sufixată cu *n*, *Alanoi*, însemna „populaţie din Sarmatia", ca şi pentru latini *Alani*, formă atestată la Plinius.

Scanned with OKEN Scanner

Având în vedere alternanța *l/r*, formele *Aria* și *Ariens*, denumiri antice pentru populația Indiei (vezi *GE*, art. *Inde*), sunt egale cu *Alai* și *Alanoi*. Aceste forme, împreună cu *gali*, *celți*, *welsh*, *valah*, *Galiția*, *Halici* etc., reprezintă evoluții diferite, sufixale și prefixale, ale miezului lichid. Vocalizarea lui *l* în formele sufixate cu *n* și contragerea cuvântului (cf. rs. *pólon* „plin" cu srb. *pun*) au dus la apariția formelor *uni*, *huni*, *ven(eți)*, *hani* etc., prin rotacizarea lui *n* au rezultat forme ca *Garuli* „populație în Liguria", *greci*, *arieni*, *Uri* „popor în India pe Indus", iar prin dispariția lui *n* înaintea lui *i* au rezultat formele *uiguri*, *uzi*.

Rămâne de explicat partea a doua a denumirilor *un-gur*, *ven-ger*, *ma-ghiar*, *mon-gol*, *ui-guri*, *bul-gar* etc. Este vorba de seria de forme cu sensul de mărire, creștere, mulțime, grămadă etc., constituite pe miezul lichid *l/r*: lat. *alo*, „a face să crească, a cultiva", vgr. *olos* (cu spiritul aspru în deschidere) „în întregime, pe deplin", *Olimp*, *oros* „limită, hotar", sl. *gora* „munte", *goleam* „mare, foarte", rs. *bole* „mai mult", engl. *more* „*Ib.*", germ. *viel* „mult", *voll* „plin, bogat, întreg", iar fără miezul lichid: *munte* (lat. *mons*), *Haemus* față de *Balcani*, *culme*; *bou* față de sl. *vol*; germ. *See* față de *mare* (întindere de apă) etc. În această serie intră și **avari**, sinonim pentru *huni* (vezi germ. *Hüne* „uriaș, gigant"), dar formal apropiat de partea a doua a cuvântului *ungari*. Despre ei se spune, ca și despre huni, că au întemeiat în secolul al VI-lea statul care stă la baza monarhiei austro-ungare (Brückner). Din acest secol ei sunt atestați în scrierile latine ca *Avares* și *Abares* „popor scitic". A se compara cu germ. *Ober* „șef, superior". Documentele slave îi atestă ca *obre*, sg. rs. *obrin*, sloven *obăr* „uriaș", însă ei au dezvoltat pentru sensul de „mare" în titulatura țării și a domniei formele *vel(ik)* și *bol(earin)* > *boeare* > *bare* „boieri"; comp. rom. *mare*, *măre* (ca adresare), de unde *bre!*, *bă!*, *măi!*, alb. *moré* „bă, măi", *morí* „mulțime, grămadă". Alte forme românești dezvoltate pe aceeași bază: *buric*, *grămadă*, *a holba*, *morman*, *obârșie*, *oblic*, *a obliga*, *oblu*, *a obrinti*, *vârf*, *vraf*, *a urca* și *a se aburca*, *vârcă* etc.

Dezvăluirea sensului supraetnic al cuvintelor *alani*, *huni*, *anți*, *inzi*, *avari* etc. simplifică istoria antică și medievală sub

Scanned with OKEN Scanner

raportul structurilor etnolingvistice.

În condițiile în care, după cuceririle romane, în primele cinci secole ale erei noastre, lumea tracică se coagula în noi structuri etnolingvistice, sau încerca să-şi prelungească existența în vechea formulă lingvistică aglutinantă, puternic amenințată de sistemul flexionar, Unia, Hunia sau Ungaria, care prelungea în timp imperiul lui Burebista, nu putea atunci, şi cu atât mai puțin mai târziu, să însemne altceva decât un conglomerat de etnii în formare, cu dialectele lor în devenire. Imperiul tracic fusese edificat ca replică la civilizația greco-romană, în contact direct cu aceasta. Pe ruinele lui s-au edificat romanitatea orientală, lumea slavă, lumea albaneză, limba maghiară. Dar imaginea vechii *Unii* sau *Hunii*, restrânse treptat la *Un*-garia şi Pan-*onia*, rămâne reper istoric şi geografic penru toate etniile actuale care îşi au rădăcinile comune în spațiul traco-dacic.

Este important de observat că romanitatea orientală a evoluat pe aceeaşi bază autohtonă, împreună cu alte etnii, în permanentă întrepătrundere cu acestea, ceea ce a făcut din contactele reciproce o posibilitate continuă de influențare a formelor de exprimare. Introducerea reciprocă, pe parcursul istoriei, a unor particularități zonale nu a dus însă la anihilarea substratului pentru vreuna din aceste etnii, substrat căruia ele îi sunt în egală măsură tributare.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ROMÂNĂ ÎN GÂNDIREA ISTORICĂ

Gândirea istorică despre poporul român şi limba sa a rămas blocată în ideea continuităţii neevolutive a latinităţii. Schimbările care s-au produs în structura şi compoziţia limbii latine devenite română sunt apreciate de regulă ca împrumuturi sau influenţe externe. Încercările de a depăşi impasul au fost sortite eşecului datorită lipsei unei baze teoretice care ar putea dezminţi şi infirma doctrina neogramatică permiţând totodată viziunea istorică adecvată.

În capitolul precedent a fost adusă la zi linia de gândire Heraclit – Lucreţiu – De Brosses, ceea ce permite recuperarea a tot ce este valoros în gândirea istorică românească. Recuperarea este distribuită în trei subcapitole: Cronicarii; Filologii; Antilatiniştii.

CRONICARII

Grigore Ureche (1590/1595 – 1647), cronicar al Ţării Moldovei, nu poate eluda faptul că „românii câţi se află locuitori în Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramureş, de la un loc sânt cu moldovenii şi toţi de la Râm se trag“ (p. 132), dar forţează argumentele prin care crede că poate fi justificată independenţa statală a voievodatului Moldova. Ideea de bază este că Moldova s-a constituit ca stat la mijlocul secolului al XIV-lea pe un loc pustiu, fără legătură cu cuceririle romane în antichitate. Este adevărat,

Scanned with OKEN Scanner

spune Ureche, că la est de Carpaţi „oştile romane au locuit şi au iernat de multe ori cum însăşi semnele arată: movile mari şi mici şi şanţuri pre Nistru, pre Prut, prin codri", dar ele au fost retrase de „hatmanul râmlenesc" din cauza barbarilor care le atacau mereu, astfel că ţara „s-a pustiit". În felul acesta popularea şi întemeierea Moldovei, întinderea ei până la Nistru şi mare, s-ar fi făcut în urma unui nou descălecat, realizat de data aceasta de „păstorii din munţii ungureşti". Povestea acestui descălecat s-a construit pe interpretarea tendenţioasă a sintagmei „Blachii ac pastores Romanorum" despre care am vorbit mai sus. Şi cum o ţară nouă trebuia să aibă şi un nume nou, a fost inventată basna cu căţeaua *Molda* care s-a înecat la vânătoarea bourului într-un râu ce a căpătat numele *Moldova* în memoria căţelei, de unde şi numele ţării.

Din cronica lui Ureche rezultă sau pot fi deduse şi alte câteva chestiuni privind spaţiul tracic şi romanitatea orientală.

1) Vorbind despre numele Moldovei cronicarul afirmă că aceasta nu poate fi numită **Sciţia**, cum „vor unii", întrucât Sciţia „cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ci şi Ardealul şi Ţara Muntenească, şi câmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare şi de Ţara Leşască" (p. 71), ceea ce oferă o imagine, fie ea şi incompletă, a dimensiunilor spaţiului dacic şi a Uniei, care a succedat pe acest spaţiu.

2) Prin aceeaşi motivaţie separatistă cronicarul respinge numele etnic **vlah** „latin" pentru Moldova: „Ci noi acesta nume (Vlahia) nu-l priimim, nici îl putem da Ţării noastre Moldovei, ce Ţării Munteneşti, că ei nu vor să desparţă (de Ungaria) să facă 2 ţări, ce scriu că au fost tot la un loc şi o ţară, şi mai aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă, iar muntenii mai dentâi, măcar că s-au tras de la un izvor" (p. 72). Reproşul pe care Ureche îl face muntenilor constă în aceea că şi ei ar fi trebuit să-şi schimbe numele ţării, Ugrovlahia, întrucât şi ei sunt descălecaţi, ba chiar înaintea moldovenilor, şi îndreptăţiţi prin urmare să dea alt nume ţării lor, nume care să nu mai amintească de vasalitatea faţă de Ungaria.

3) Separarea teritorială şi nominală este prelungită automat

Scanned with OKEN Scanner

şi asupra limbii, care devine „limba moldovenească", termen fără acoperire în realitatea limbii şi inutil pe fondul unităţii etnolingvistice a romanităţii orientale, mai ales a spaţiului dacoromân. Însuşi autorul, furat de ideea separării feudale a Moldovei, înţelege totuşi prin „limba noastră" limba tuturor românilor, pe care el o percepe ca fiind o adunătură neorganică de cuvinte, majoritatea latine: „Limba noastră, arată el, den multe limbi iaste adunată şi ni-i mestecat graiul cu a vecinilor de pinprejur, măcar că de la Râm ne tragem, şi cu a lor cuvinte ni-s amestecate [ale noastre, cele latine]. Ce fiind ţara mai de-apoi ca la o slobozie, de pinprejur venind şi descălicând, din limbile lor s-au amestecat a noastră. De la râmleni, ce le zicem latini: *pâine, carne, găina, muiarea, fămeia, părinte, al nostru* şi altele multe den limba lătinească, că de ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înţelege. Aşijderea de la frânci [celelalte popoare romanice] *cal*, de la greci *strafide*, de la leşi *prag*, de la turci *m-am căsătorit*, de la sârbi *cracatiţă*, şi altele multe ca acestea den toate limbile, carile nu le putem să le însemnăm toate" (p. 73 urm.). Ureche încheie imaginea neuniform latină a limbii române trăgând din amestecul de cuvinte al acesteia concluzia că „şi pentru aceasta să cunoaşte că cum nu-i descălecată ţara de oameni aşăzaţi, aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat-o pre cel mai mare..."

Astfel conturată de cronicarul Ureche, imaginea unei limbi române compozite, lipsite de naştere şi viaţă proprie, domină şi astăzi cunoaşterea istorică, blocată în lexicul latinei clasice şi în completarea medievală a acestuia prin împrumuturi de cuvinte, unul câte unul, din limbile vecine.

4) Etimologia cuvântului **Ardeal**, sugerată de Ureche prin aprecierea: „derept aceea îi zic ţara peste munte, căci iaste încongiurată de toate părţile cu munţi şi păduri", a fost prezentată în paginile precedente. Aici reluăm discuţia, într-un cadru mai larg, despre alt cuvânt important din lexicul istoric al limbii române.

În paragraful despre moartea lui Alexandru vodă Lăpuşneanu cronicarul relatează următoarele: pe patul de moarte

Scanned with OKEN Scanner

domnitorul „chemă episcopii şi boiarii şi toată curtea, de i-au învăţatu înaintea morţii şi le-au arătatu **moşan** pre fiul său, Bogdan vodă“ (p. 147). Cuvântul subliniat însemna „moştenitor, succesor“ având şi variantele *moşnean, moştean*, toate legate de ideea de baştină şi moştenire, cu rădăcina *moş*. Familia domnitoare din Moldova se numea *Muşatin*, pe când domnii munteni erau *Basarabi*.

Rămânând la suprafaţa lucrurilor, etimologia tradiţională separă pe *Muşatini* de *moşani* considerând pe primii descendenţi ai *Muşatei*, mama voievodului Petru I, şi raportând formele *moşan, moş, moşie* etc. la alb. *moshë* „vârstă, generaţie, vechime“. Formele sunt autohtone, rezultate prin eliminarea miezului lichid. Comp. lat. *alodus* „proprietate“, rom. *olat*, sl. *vlastĭ* „putere, stăpânire“ cu lat. *modus* „întindere de pământ“, *mos* „cutumă, lege“; rom. *uz*, faţă de *folos*. De remarcat că *Mureş* este formă plenisonică pentru *moşie*, rs. *volostĭ* „stăpânire“. Comp. alb. *vis* „loc, ţinut, meleag, cuprins“ cu pol. *Visla*, râul care străbate Polonia. Numele râului este legat de *vâslă* (sl. *veslo*), cu sensul de bază „ a cârmui, a guverna“. De aici rezultă că *Mureş*, ca şi *Visla*, este râul ţinutului, al ţării, iar *Maramureş* este „Ţara cea Mare“.

Fără a putea intra aici în amănunte, amintim forma *vasal* „persoană sau ţară supusă“, care face serie etimologică *musul*(*mani*) „smeriţi“, *Islam* „supunere“, *oaste* şi multe altele.

Miron Costin (1633-1691), continuatorul cronicii lui Ureche, exprimă în opera sa drama cărturarului care, trăind intens apartenenţa la fenomenul etnolingvistic românesc, este nevoit să canalizeze istoria acestui fenomen în sensul motivării interesului feudal de separare statală a Moldovei. Orânduiala feudală a Moldovei impunea cărturarilor săi să explice fiinţarea acestei provincii pe baza începuturilor ei la mijlocul secolului al XIV-lea, începuturi care înseamnă populaţie, teritoriu, limbă, denumiri topice, credinţă, organizare socială etc. şi potrivit cu care se cere a fi prezentată întreaga istorie precedentă. Miron Costin a satisfăcut

Scanned with OKEN Scanner

prin opera sa această cerință. Posteritatea nu a reușit să dezmintă științific aranjamentul istoric al acestui cărturar. Mai mult încă, orientarea feudală a gândirii lui a fost ridicată la nivel de principiu al cercetărilor istorice asupra istoriei limbii și poporului român. În această privință sunt de remarcat două scăderi față de viziunea cronicarului. Prima privește continuitatea spațiului dacic în Unia medievală, lucru care explică proporțiile romanității orientale *ab origine* și perenitatea nestrămutată a acestei romanități în jumătatea de est a Europei. Cea de a doua scădere privește izvoarele scrise ale istoriei românilor. Deși s-a format ca istoric și om de litere în mediul cultural al regatului polon, Miron Costin considera ca primă sursă pentru istoria românilor literatura latină a Ardealului și Ungariei, provincie a căreia fusese și Moldova. În „Predoslovie către iubitul cetitoriu" la traducerea din opera istorică a lui Toppeltin de Mediaș, Costin se exprimă ca și cum prin această traducere el îi înlesnește cititorului român accesul la propria-i istorie: „Iată că-ți dau mijloc ușor și foarte prea lesne, pre limba ta cea din naștere, să înțelegi și să știi din ce și de când și cu ce vină și sfaturi au perit (sau) se-au schimbat Crăia Ungurească, puternică foarte în vremile sale, lată și avută, cât de-abia de are soție atocma din toate alte crăii" (p. 277).

Implicațiile etnolingvistice ale schemei descălecatului. Înlocuirea istoriei vii cu un artificiu a însemnat denaturarea istoriei poporului român și a limbii sale. Nucleul istoriei române îl constituie, în teoria lui Costin, coloniile romane retrase din exteriorul arcului carpatic, din cauza barbarilor, în locuri anterior nepopulate de peste munți. Aceste colonii, în înțeles de baze militare, și nu cei pe care Traian i-a colonizat în Ardeal printre daci, alcătuiesc în exclusivitate baza poporului român. Cel de al doilea descălecat, înfăptuit la peste 1200 de ani după descălecatul lui Traian, este chemat să justifice atât independența Moldovei (și a Munteniei) cât și trecerea acum, la mijlocul secolului al XIV-lea, de la limba latină la limba română în toate zonele locuite de români.

Costin vrea să stabilească cu exactitate chiar data exploziei

Scanned with OKEN Scanner

demografice, data miracolului românesc: „Muntenii cu al lor Negrul sânt ceva mai vechi în descălecarea lor aici decât ceştialalţi. Ei numără aproape patru sute de ani de la Negrul lor, pe când moldovenii socotesc peste trei sute optzeci" (p. 234). În consecinţă, pentru Costin nu există istoria românilor, există numai istoria romanilor, aduşi de el până la cel de al doilea descălecat. El vorbeşte numai despre istoria romanilor retraşi din spaţiul extracarpatic şi trăitori în munţi, ca romani, pe parcursul a 6, 7, 8 sau zece secole. Istoria românilor începe în secolul al XIV-lea, când ei devin munteni, moldoveni, ardeleni, neamestecaţi cu alte naţii şi nici trăitori printre acestea. La acest descălecat cuvântul *roman/român* devine automat un nume vechi, oarecum depăşit, actuale fiind acum „moldovan, de pre apa Moldovei" şi muntean, „ori de pe munte, muntean, ori de pe Olt, olteani, că leşii aşa le zic, molteani" (p. 269). Dar să vedem concret cum sunt manipulate datele pentru a închipui istoria fără istorie a românilor.

1. Deşi „eroii romani dinainte vreme fură prefăcuţi în satiri de vremea cea lungă petrecută în pustietăţi şi prin locuirea lor în munţi, totuşi nu s-au sălbăticit cu totul" (p. 227), rămânând în esenţă ceea ce au fost, căci Vladislav, regele Ungariei, porni asupra tătarilor „pe toţi romanii din ascunzişurile lor de acolo, atât pe cei care locuiau în părţile Oltului, cât şi pe cei de la râurile maramureşene de la Sighet. Mergeau veseli la luptă romanii acum prefăcuţi în rumâni, cu numele acesta mare astfel corupt. Ei îşi aminteau de Traian şi de locurile glorificate prin numele său, precum şi de virtuţile şi calităţile lui antice" (p. 227 urm.).

2. Limba română a apărut direct şi nestrămutat din latină, ca şi italiana. Ambele popoare, român şi italian, sunt vlohi, vlahi, romani. Aceste identităţi justifică aprecierea că româna are lexic atât latin cât şi italian: „Limba ieste dovada că în graiul nostru până astăzi sânt cuvintele, unile letineşti, iar altele italieneşti. Să mire un historic anume Cavaţie, dzicând: «De mirat lucru ieste că limba moldovénilorŭ şi a munténilorŭ mai multe cuvinte are în sine râmleneşti, decât a italienilor», măcar că italianul tot pre un locŭ cu râmlénii. Ce acéia nu-i divă, că italianii târziu ş-au scornit limba din

Scanned with OKEN Scanner

letinească. Şi întru unile voroave peste samă îşi aduce cu a noastră" (p. 247 urm.).

3. Costin admite, înaintea celui de al doilea descălecat, un proces de transformare a latinei, asemănător celui care a făcut trecerea de la latină la italiană, proces pe care îl numeşte stricarea vorbirii latine sau coruperea ei: „Iar vremea a stricat şi vorbirea lor, limba latină curată, căci ce nu strică vremea în veacuri lungi? Unde trebuia să fie *Deus*, avem *Dzeu* sau *Dumnedzeu*, *al mieu* în loc de *meus*, aşa s-a stricat limba; unde era *coelum* avem *cierul*; *homo – omul*; *frons – frunte*; *angelus* - *indzierul*, dar în schimb nu avem nici un cuvânt care să nu amintească, fie prin început, fie prin terminaţie, fie prin mijloc, originea sa dintăi. Unele cuvinte au rămas chiar întregi: *barba – barba*, aşa şi *luna*, iar altele cu foarte mici deosebiri" (p. 226); limba română este „adevărată latină, stricată, ca şi italiana" (p. 212); „...aşè şi graiul românilor pre aceste locuri cu îndelungată vreme şi răsipă lăcuitorilor, romanii de supt aceste locuri, care pustiindu-să de năvala tătarâlor, să mutase... ş-au stremutat şi graiul" (p. 271). Explicând evoluţiile latinei către o altă limbă, Costin zice: „care acéstea în limba letinească, adică râmlenească, acum nu încape, ce cură fără acéstea în măsurile sale" (p. 248). Se poate deduce de aici că şi româna a avut o epocă scurtă, înaintea descălecatului, când a fost „italiană", adică „a curs în măsurile sale", cum este în firea lucrurilor: „Dar oare romanii de azi (= italienii) sânt aceiaşi ca cei din veacurile trecute? Sau macedonenii sau atenienii sau grecii? Laconii de azi nu mai sânt acei care au fost" (p. 227); „Iar aici (la descălecat) Dragoş, fiul unui *dominus* dintre cei vechi, de curând l-au numit cu acest nume corupt: *domn*" (p. 209).

4. Trecând peste unele exprimări ambigue, constatăm că latina coruptă a devenit română înainte de descălecat, printr-o evoluţie în sine, fără influenţe din exterior, acestea intervenind abia în timpul descălecatului, când se schimbă şi „graiul cel chiar românescŭ"(p. 273): „O parte însă mai mică, şi substantive şi verbe, au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă, iar mai puţin din limbile ungurească şi turcească" (p.

Scanned with OKEN Scanner

212), „limba valahilor ieste limba vechilor romani, amestecată sau mai mult stricată cu sârbească, rusască, dăţască, horvăţască, slovenească proci" (p. 271); „Şi aceasta ieste pricina de s-au străcat lăcuitorii acestor ţări graiul acum la a doo descălecătură, cu graiul strămutat şi schimbat cu ungurescŭ, cu sârbăscŭ, cu dăţăscŭ, cu slovenescŭ i proci, veniţi pe aceste locuri" (p. 273 urm.).

5. În urma descălecatului, ţinuturile în care romanii au locuit în evul mediu, izolaţi ca italienii în peninsula lor, au rămas cele mai pure zone ale românismului, întrucât populaţia, asemănător italienilor care au colonizat zonele integrate rând pe rând în imperiu, nu a plecat toată de acolo: „Şi până azi ei sânt (în Ardeal şi Maramureş) mult mai numeroşi ca ungurii, începând cu Bacica sârbilor temişoreni, peste tot Mureşul, în Herţeg, în jurul Bălgradului, unde locuiesc principii, în Ţara Oltului şi în tot Maramureşul; aşa de tare s-a înmulţit poporul, ca şi cum n-ar fi descălecat nici unul din Maramureş şi de la Olt. Şi au o limbă mult mai frumoasă şi mai apropiată de cea italiană, mai ales maramureşeanii; ei nu sânt supuşi nimănui, liberi, nu slujesc până azi nici unui stăpân" (p. 229).

6. Evident că în starea jalnică în care au trăit în munţi romanii nu au putut avea nici credinţă creştină şi nici scriere. Se confirmă şi la acest capitol falsul descălecatului: abia în secolul al XIV-lea, la descălecat, ei fac cunoştinţă cu creştinismul „îndrumaţi de unguri şi de sârbii de neam slav", care şi ei erau „creştinaţi de curând pe acea vreme" (p. 214). Însă religia de rit grecesc „au primit-o amândouă aceste ţări (Moldova şi Muntenia) chiar pe vremea când împăratul Paleolog (1439-1442) cu patriarhul de Constantinopol se aflau la sinodul de la Florenţa", aşa că solii au trebuit să meargă la Ohrida. „Deci din Serbia a adus această ţară împreună cu sfinţirea episcopilor şi literele şi limba sârbească aici în ţară" (p. 214); „Pe această poveste (= schimbarea graiului şi amestecul lui cu slovenească, dăţească şi altele) cură şi aflatul slovelor, cu care şi scrisoarea de la sirbi o au luat-o, amu după a doa descălecătură de Dragoş vodă aicè în ţară şi la munteni Negrul vodă" (p. 272).

Scanned with OKEN Scanner

7. Costin explică în felul următor popularea spațiului moldav: „Nici o altă țară nu se mai află, care să fi fost așa de repede colonizată în granițele sale... În câțiva ani au populat cu oameni toate locurile și câmpiile până la Dunăre și Nistru, au cuprins toate șesurile tăiate de râuri, până la Marea Neagră. Dragoș plin de zel împrăștie pe rumâni în câmpii, pe sașii meșteșugari și pe ruteni îi așează lângă munți, pe slujitorii lui îi împinge în câmpiile de mai jos. Așează și pe rutenii fermieri din Pocuția și Podolia; ei populară Cernăuții, Hotinul și toată regiunea Nistrului, ținuturile Orhei, Soroca și pe Prut jumătate din ținutul Iașilor, precum și jumătate din ținutul Sucevei... Orașele mai toate au fost întemeiate de sași, tot ei împreună cu ungurii ridicară și viile" (p. 233); în Muntenia, după descălecarea lui Negru vodă „și ungurii, sașii și sârbii cu minunată repeziciune s-au așezat cu coloniile lor pe malurile Dunării" (p. 235).

8. La fel de fantastic decurge formarea limbii române. Este clar că aceasta nu putea exista înainte de descălecarea Moldovei, cum rezultă și din afirmația că „toate râurile și însăși țara au denumiri de la al doilea descălecat" (p. 207). Seria acestor denumiri începe cu exclamația de bucurie a regelui maghiar Lasleu, care privind cum se îneacă tătarii fugăriți „a strigat pe ungurește: *seretem, seretem*, adică: așa-mi place. Și de atunci acest râu se numește Seret" (p. 207). *Hereditas romana* „a limbii moldovenești sau românești" este probată de o listă de sub 80 de cuvinte, majoritatea substantive și verbe, cu câteva forme italienești (p. 213). Dragoș recunoaște *Prutul*, *Nistrul* și *Bârladul* din olatul strămunilor romani; de la vânătoarea lui au rezultat denumirile *Moldova*, *Boureni*, *Câmpii lui Dragoș* (p. 209, 231), *Repedea*, *Limpedea* (p. 233). Orașul *Roman*, care „nu se afla încă acolo, a fost așezat pentru amintirea izbândei" (p. 228), sau a fost ridicat de Roman, urmașul lui Dragoș (p. 235). Niște cojocari unguri dau numele *Sucevei* (p. 215), slavii denumesc *Bistrița*, *Milcovul* (p. 216), dau nume de persoană ca *Dragoș*, *Stan*, *Vlad*, *Dragomir*, *Stanomir* (p. 229), titlurile de *hospodar*, *voievod* (p. 236), de *postelnic* (p. 238); o parte din substantive și verbe „au în sine împrumuturi din toate limbile

Scanned with OKEN Scanner

vecine, dar mai mult din cea slavă, iar mai puțin din limbile ungurească și turcească" (p. 212).

Prin ceața densă lăsată pe istorie, străbat cu greu câteva crâmpeie de adevăr:

a) Cuvântul *ungur* nu este la origine nume etnic pentru o populație ugro-finică, el exista chiar înainte de Atila: o glosă marginală la Poema Polonă face precizarea: „Decebal, rege unguresc" (p. 391); „Țara Ungurească" este totuna cu „Țara Panoniei" (p. 392) și cu Muntenia (p. 326); însuși Costin vorbește, pentru epoca ulterioară venirii în Panonia a unui grup de populație ugro-finică, de *unguri nemțești* (p. 280) și de *ungurii români* (p. 258). *Hunii, veneții, Viena, Veneția, vandalii, uniții* etc. sunt forme pentru ideea de unitate. În această serie se înscriu și *ungar/ungur/maghiar/vengr*, forme compuse (*un-gar*) care exprimă „unitatea alcătuită, constituită".

b) Costin acceptă pentru Dacia hotarele care cuprind Moldova, Țara Muntenească, Ardealul cu Maramureșul și cu Țara Oltului, între Nistru, Marea Neagră, Dunăre, Panonia, Moravia și Podolia (p. 254), adăugând că „sântŭ o samă de istorici carii dau și Podolia și câmpul peste Nistru până la apa Buhului și peste Dunăre, Misiile amândoao și o parte de Iliriia să fie fostŭ de Dachia" (p. 255). Aceste contururi merg spre cele și mai largi care au alcătuit Unia medievală în continuitatea imperiului tracic al lui Burebista. Întrevedem astfel unitatea și continuitatea lingvistică preindoeuropeană, aglutinantă, din jumătatea de est a Europei, pe care latinitatea și-a pus amprenta sistemului flexionar.

c) El a simțit șubrezenia explicației etimologice date Moldovei, de la cățeaua Molda, întrucât a găsit de cuviință să facă precizarea. „Urmez întru aceasta pe răposatul Ureche vornic și cronicar al țării, știu însă că un râu Molda este și în Țara Nemțească, nu departe de aceste locuri" (p. 209).

Scanned with OKEN Scanner

d) Costin a intuit legătura dintre *moltan*[14] şi *oltean*, *Olt*. El derivă forma *muntean* de la *munte* şi, grupând forma *moltan* cu *Oltul*, o consideră pe prima artificială, obţinută „prin corupţie sau prin adăugirea primei litere" (p. 237).

e) În sfârşit, comentând versurile lui Ovidiu despre Flaccus, el remarcă printre altele că acest nume „la Istoriile Râmului ieste Fulvius Fleacus consul, precum chiema ei pre atuncea hătmăniile lor" (p. 248), ceea ce deschide calea spre înţelegerea lui *Flacus/vlah* ca titlu feudal din seria *von*, *pan*, *ot*, *de*.

Teoria istoriei a rămas mereu în urma sentimentului popular al unităţii de neam. Observăm în această privinţă că fundamentarea teoretică a divizării teritoriale se făcea de către cronicari după prima mare unire a românilor, salutată de întreg cugetul românesc. Iată cum percepea Miron Costin eşecul acestei uniri: „Şi aşea Mihai vodă, vrându să dobândească Ardealulŭ, au pierdutŭ şi Ţara Muntenească" (p. 55). Aceasta după ce el expusese aprobator faptul că leşii, de care el lega salvarea Moldovei, cuprinşi de îngrijorare, s-au hotărât să nu mai lase pe Mihai vodă să cucerească Ardealul, Moldova şi Ţara Muntenească (p. 51). Polonezii nu aveau interes să-l accepte pe Mihai şi pentru motivul, menţionat de Costin, că „ţara Podolii fiindŭ de lége de suptŭ ascultarea patriarhului de Ţarigrad, ca şi noi, pe acéle vremi avându mare zarvă şi price cu papistaşii pentru lége, aştepta cu bucurie pre Mihai vodă să vie, ştiindu-l de o lége cu dânşii, să i se închine toţi podolénii" (p. 51 urm.). Este concludent faptul că Miron Costin considera eşecul lui Mihai în a pune de acord unitatea teritorială cu simţirea românească drept consecinţă a angajării sale în slujba străinilor: „Şi aşea s-au plătitŭ lui Mihai vodă slujbele ce-au făcutŭ némţilor" (p. 56).

[14] Polonezii denumeau prin *Moltana* ţările Moldovei şi Munteniei luate împreună, iar prin *multeni* pe locuitorii Moldovei (după Cantemir, *HVR*, p. 131 urm.).

Scanned with OKEN Scanner

Dimitrie Cantemir (1673-1723)

Originea limbilor

D. Cantemir distinge între tradiția profană și cea sacrosanctă a Babilonului privind originea limbilor (*Metafizica*, 1928, p. 181), respingând-o sever pe prima, care susține că „fiecare națiune și-a compus limba proprie cu meșteșug", oamenii hotărând „prin buna înțelegere ca un lucru așa, altul așa să se numească, să se decline și să se formeze verbe" (p. 182). Așadar, atât cuvintele cât și gramatica limbilor ar fi, conform științei profane, produsul unor convenții între membrii colectivității umane, „născociri ale șireteniei omenești", „invenție a artei sau nevoii" de comunicare (p. 184). Presupusa origine lumească a limbilor, spune Cantemir, permite științei respective să diferențieze limbile „găsind că unele sunt mai pieptănate, compunerea este mai meșteșugită și pronunțarea mai elegantă și mai dulce; ea a descoperit că altele sunt mai necioplite și mai aspre, mai slabe din punct de vedere intelectual, sunetele sunt mai barbare, compoziția mai puțin elegantă și pronunțarea închisă și neelegantă și deci barbară" (p. 182 urm.).

Era de așteptat ca Dimitrie să respingă existența unor deosebiri calitative între limbile a căror origine este necunoscută, întrucât acestea sunt, în concepția lui, creații ale divinității. Tocmai apărând originea divină a limbilor Cantemir afirmă că în ce privește deosebirile calitative dintre limbi „se spun lucruri aproape contrare", drept care el își propune „să cerceteze pe scurt și în același timp sincer care [teorie] este mai potrivită cu adevărul și mai aproape de rațiune" (p. 183). Rezultatul cercetării sale se constituie într-o serie de aserțiuni: „Pentru a proba autoritatea Sfintei Scripturi se aduc barbarii neștiutori de carte și faptul că nimeni nu spune cine și când au fost autorii limbilor, lucru care merită mult să fie spus" (p. 183); „Atâtea feluri de idiomuri și de limbi, diferențele și proprietățile frazei nu sunt născocirile șireteniei omenești, ba nici invențiunea artei sau nevoii (de comunicare), ci în realitate au fost opera divinei atotputernicii" (p. 183 urm.);

Scanned with OKEN Scanner

„Cunoaştem începutul şi originile unora din limbi, spune, Cantemir, ca fiind o corupţie din altele, dar, în afară de ceea ce ne învaţă istoria sacră, cine au fost inventatorii atâtor de multe şi însemnate limbi nu ştim să fi spus cineva undeva. Veracitatea celor spuse de istoria sacră se arată aşa de evident, încât ea nu are trebuinţă de altă explicaţie decât de aceea a sa..." (p. 184). Se ştie „aproape de toţi" originea ştiinţei omeneşti şi a genurilor de artă, „iar despre limbile omeneşti nimeni, oricât de învăţat ar fi, nu ştie de la cine şi când au aflat începutul atâtor diferenţe". Cantemir este convins că ştiinţele n-ar putea exista fără „organele limbilor", pentru care motiv „autorii acestor limbi trebuiau să fie celebraţi de o mie de ori mai mult decât inventatorii celorlalte ştiinţe şi arte, şi dacă a fost numai o întâmplare că un invidios prea puternic ar fi putut să şteargă din catalogul memoriei umane numele unor autori atât de celebri, să judece, mă rog, cei care au judecată"; „Deci stă mai presus vorba istoriei sacre care spune că oamenii la început nu de către oameni, nici de propria lor ştiinţă, ci prin ştiinţă revărsată asupra lor de către Dumnezeu în timpul construirii turnului Babilonului a învăţat fiecare limbile proprii ale lor" (p. 185); „Aceeaşi autoritate a cărţilor sacre arată prin compunerea de combinare a vorbelor din litere că mintea omenească nu poate atinge misterul. De asemenea, limbile pe care le învăţăm artificial se înşeală, iar cele materne nu fac niciodată greşeală, pentru că ne sunt date de D-zeu"; „Câte cuvinte se pot compune adăugând lângă *a, e, i, o, u* pe *b, c, d* etc." Dacă cineva va găsi răspunsul „voi fi nevoit să cred, aşa cum spun tradiţiile păgâne", că limbile sunt invenţii ale minţii omeneşti, „dacă nu, să creadă el în adevărul că vorbele din care se compun toate limbile şi se exprimă prin cele 24 până la 44 elemente au fost prin revărsare dăruite de D-zeu în mod mistic şi supranatural" (p. 187); „A vorbi limba maternă este un dar perfect al naturii şi orice dar perfect se coboară de la Tatăl luminilor"; „Aşadar în încurcarea limbilor se încurcă numai scolasticii ateişti care s-au deprins să pună ştiinţa profană mai presus de adevărul din cărţile sacre" (p. 187 urm.).

Plasând diversitatea limbilor şi „proprietăţile frazei" la

Scanned with OKEN Scanner

începuturi, Cantemir adaugă drept cauză principală a stării ulterioare negative a unor limbi neştiinţa de carte a barbarilor. Astfel, sărăcia spirituală a limbilor lor se explică „mai ales pentru că nu toţi gramaticii barbari au fost prea ştiutori de carte, precum vedem şi astăzi la albani, sircasi, abhazi şi toate hoardele de sciţi de dincolo de fluviul Tanais, hoardele siberiene şi neamurile de dincoace de fluviul Ombius către răsărit care se întind „până la Oceanul răsăritean…" (p. 184). Acestea sunt popoare care nu şi-au dezvoltat arta scrierii şi care, în consecinţă, ar avea puţine idei în limbile lor. De aici concluzia lui Cantemir că omul cultivat şi scrierile au rolul determinant în acţiunea pozitivă a liberului arbitru pentru crearea limbilor de cultură.

Oricine se poate întreba dacă nu cumva este inutil să vorbim despre teoria medievală, care trimite originea limbilor la divinitate, acum, în secolul al XXI-lea, când cunoaşterea ştiinţifică a lumii a făcut atâtea progrese. Răspunsul este că da, trebuie să cunoaştem până la ultimul detaliu abordarea mistică a istoriei limbii întrucât toate explicaţiile tradiţionale care se dau acestei istorii, eludând originea naturală a limbajului şi evoluţia socială a limbilor, se înscriu în creaţionism şi duc pe căi mai mult sau mai puţin ocolite la originea divină a omului. Pentru acest motiv este necesar să prezentăm şi problema limbii unice primare care ar fi fost înlocuită, în mitologia creştină, de „limbile omeneşti" şi a cărei existenţă continuă în formă pur spirituală, imaterială, dincolo de cuvânt, limbă care nu poate fi pătrunsă decât mistic de aleşii lui Dumnezeu. Iată două citate în acest sens: „Încurcarea mistică a limbilor prin coborârea lui D-zeu din cer denotă limbile spirituale după înălţarea cuvântului încarnat şi semnifică predicarea Evangheliei în comunitatea bisericii" (p. 188); „După cum îmi apărea mie, confuziunea limbilor însemna mistic reunirea limbilor în Biserică şi a fiilor risipiţi ai lui Adam, prin cuvântul Sfintei Evanghelii, în unanimitatea caritătii, în mărturisirea adevăratei credinţe a aceleiaşi buze (peste care D-zeu clădeşte turnul bisericii Sale), în acelaşi dialect spiritual, adică în speranţa neclintită, perfect instruiţi, vorbesc patria, adică limba cerească şi dialectul antic, aud şi înţeleg

Scanned with OKEN Scanner

glasul adevăratului învățător" (p. 191).

Drept recompensă pentru nivelul absolut al înțelegerii adevărului „știința sacră binevoiește să numească pe Dimitrie discipolul său" (p. 195). Ca proroc al divinității și învățător al neamului românesc, D. Cantemir tipărește în august 1698 la Iași *Divanul*, „izvodit din vechiul și noul testament în slava și folosința moldovenescului neam", glorificându-se pe sine și pe fratele său Antioh cu titlul *Ioan* "alesul Domnului", titlu pe care îl considera forma primară a cunoscutului *IO*. Autorul detaliază sensul conținut în titlul operei sale de atunci prin „sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul", invitând astfel pe cititor să-și concentreze gândirea asupra coordonatelor sociale și personale ale psihicului și comportamentului său în baza principiilor creștinismului ortodox.

O istorie a moldo-vlahilor pentru toți românii

Învestit de Petru cel Mare cu titlul de cneaz al imperiului rus pentru domnia asupra Moldovei, Dimitrie Cantemir era constrâns să elaboreze, ca document doveditor, istoria provinciei sale, căreia îi era „de moșie domn". Totodată, importanța și rolul pe care Europa i le acorda ca ginere al lui Șerban Cantacuzino și urmaș al lui Constantin Cantemir – ambii domnitori aflați în relații secrete cu împăratul Leopold – îi alimentau voievodului moldovean în exil speranța a încă unei diplome, cea de principe al imperiului roman de limbă germană, pentru România, cum începuse să fie numită Muntenia (Valahia), speranță care s-a dovedit, din păcate prea târziu, a nu fi fără temei. În consecință, Dimitrie introduce în istoria sa ajustări capabile să subordoneze această provincie istoriei Moldovei, ducând mai departe și accentuând orientarea în această privință a înaintașului său Miron Costin. Mai mult decât atât, Transilvania, vasală Apusului și practic lichidată de Dimitrie ca teritoriu romanizat inițial, este revigorată sub acest aspect prin refugiile peste munți ale romanilor extracarpatici. Din aceștia din urmă se desprinde pe parcursul istoriei și populația valahă din sudul

Scanned with OKEN Scanner

Dunării, până la Salonic. În felul acesta Moldova este imaginată ca o nouă Romă care îşi lărgeşte treptat Latiumul. De aici decurge şi titlul operei sale de sinteză: *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, scrisă în română la cerinţa suveranului său.

Opera lui Dimitrie Cantemir poartă pecetea dorinţei autorului de a demonstra lumii (1) noblețea şi vechimea romană a neamului românesc, (2) a cărui structură de rezistenţă au constituit-o moldovenii. Altă trăsătură definitorie a operei cantemiriene o constituie (3) puterea suverană absolută pe care, perpetuând tradiţia statului dacic unitar, o continuă romanii, întâi pe teritoriul întregii fostei Dacii, apoi în spaţiul extracarpatic şi în sudul Dunării, până la retragerea lor sub conducerea regelui Ioan în Ardeal. În sfârşit, faţă de spargerea unităţii romanilor/românilor în urma descălecării separate, prin doi descendenţi ai regelui Ioan, în Muntenia şi Moldova, Cantemir iniţiază prin sine procesul de reunificare a românilor, accentuând şi adâncind ascendentul istoric al Moldovei faţă de celelalte zone locuite de români. În acest scop (4) el construieşte pentru neamul cantemiresc un trecut glorios în sudul Moldovei, ducând totodată Fălciul, sub forma *Taiphalia*, în antichitatea atestată de Herodot.

Copil al ştiinţei sacre, introducând deliberat şi programatic misticismul şi revelaţia enigmatică în ştiinţă, Dimitrie se considera îndreptăţit să dea drept certe şi reale închipuirile emanate de psihologia aspiraţiilor personale.

Noblețea şi vechimea antică a neamului românesc rezultă din înlocuirea îndelungatelor procese de întrepătrundere şi prefacere etnolingvistică prin date fixe marcate de figuri istorice, cum sunt anul cuceririi Daciei de către Traian, când spaţiul dacic devine instantaneu romanic, cu limba latină în locul limbii autohtonilor, care sunt scoşi din istorie, şi anul descălecatului Moldovei de către Dragoş, când romanitatea şi latinitatea la est de Carpaţi devin moldoveneşti.

Substituirea procesului de romanizare realizat în simbioză cu autohtonii, prin data primului descălecat, înseamnă stoparea romanităţii şi latinităţii la nivelul la care acestea se aflau la data

Scanned with OKEN Scanner

cuceririi, căci „aceşti romani de Ulpie Traian în Dachia descălecaţi tot aceiaşi (sunt cu) românii care şi până astăzi într-însa locuiesc" (*HVR*, p. 162), în timp ce limba română, care este totuna cu cea moldovenească, reprezintă latina din acele timpuri: „Pe lângă mărturiile celor vechi (privind aşezarea romanilor de către Traian în Dacia), se mai adaugă apoi câteva ce aduc, pe cât cred, o dovadă de neînfrânt, şi anume graiul însuşi – adică al românilor – care lasă să se simtă nu pur şi simplu limba latină, ci tocmai acea veche latină de care se bucură îndeosebi vremurile lui Traian, iar limba românească a păstrat şi păstrează cu tărie prin atâtea veacuri vorbe deja duse sau învechite de-a lungul latinităţii" (*HVR*, p. 219).

Ideea nobleţei originare a românilor, perpetuată până în prezent, este susţinută de faptul că romanii aduşi de Traian sunt o castă nobilă închisă ermetic, care nu penetrează către exterior şi nu este penetrată din exterior; ei sunt cetăţeni de Roma, nobili, hireşi romani, boieri cetăţeni şi slujitori (= funcţionari) romani, ostaşi veterani şi mari familii. Timp de 12 secole, ţărani şi alte pături sociale producătoare de bunuri materiale nu ar fi existat la romanii din Dacia. „Ţăran curat moldovean, spune Cantemir, nu se află, şi cei care se găsesc se trag fie din ruşi, fie din transilvăneni sau, cum se numesc obişnuit la noi, ungureni. Căci în primul secol al întemeierii Moldovei, deoarece Dragoş găsise noua ţară deşertată de locuitori, a împărţit-o toată celor care-l însoţiseră în expediţia lui. Dar fiindcă se părea nedrept ca un nobil să fie pus să muncească pentru alt nobil, căci toţi cei născuţi din sămânţă romană erau consideraţi la fel de nobili, şi fiindcă un neam obişnuit să mânuiască armele socotea nevrednic de el să se îngrijească de ogoare, însoţitorii lui Dragoş au fost siliţi, cu învoirea domnului, să facă prăzi în regiunile învecinate unde şerbia ţăranilor era introdusă, iar pe lucrătorii de pământ să-i mute de acolo pe moşiile lor. Că aceasta este adevărat o dovedeşte chiar numele de ţăran, care în moldoveneşte se zice *vecin*..." (*DM*, p. 299).

Cantemir nu-şi va schimba părerea despre populaţia lucrătoare nici în scrierile de după *Descriptio*, în care vorbeşte despre rămânerea pe loc, prin cetăţi, a unor romani în timpul

Scanned with OKEN Scanner

refugiilor marii majorități a acestora peste munți. El pomenește și de existența colonilor romani în Dacia, dar îi consideră pe aceștia „țăranii cei mai proști" (*HVR*, p. 152) și deci incapabili să participe la aducerea și perpetuarea unui fenomen de cultură cum este limba, pe care aceștia puteau cel mult să o altereze.

Nu a fost greu pentru cărturarul și voievodul moldav să-și imagineze istoria antică și medievală a românilor ca pe o evoluție în sine a unei caste militare romane. Greutățile, care s-au dovedit a fi insurmontabile, încep odată cu cel de al doilea descălecat, când romanitatea orientală i se înfățișează documentar ca fenomen etnolingvistic mult mai vechi decât își închipuia el, având o largă bază populară și teritorială. Ajungând cu prezentarea evenimentelor la epoca descălecatelor Munteniei și Moldovei, Cantemir cercetează mai atent opera lui Antonio Bonfini, „istoricul carele între toți scriitorii pentru lucrurile ungurești mai curat și mai credincios să are" (*HVR*, p. 444). Citatul acesta este din capitolul al IV-lea din cartea a IX-a. După aceasta autorul lasă un spațiu de cinci capitole, numerotându-le pe următoarele de la X la XVIII. Capitolul al X-lea este intitulat: „Arată-se precum românii ceşti dincoace de Dunăre să fie luat protecția lui Andreas craiul unguresc" (p. 445). Capitolele rămase necompletate (V-IX), de la lauda adusă lui Bonfini până la supremația crăiei ungureşti şí asupra spațiului extracarpatic, nu puteau cuprinde decât starea de apartenență a tuturor românilor la un regat continuator al Daciei lui Burebista și a lui Decebal, regat în care s-a produs romanizarea unitară. Trimițând la Bonfini și la alți istorici ai Ungariei și constatând dependența de Ungaria a spațiului românesc extracarpatic înainte de cel de al doilea descălecat (*HVR*, p. 446, 469), D. Cantemir a avut revelația desprinderii voievodatelor, banatelor și a altor feude din Crăia ungurească, aceasta structurată în hotarele vechii Unii, construite de traci și preluate apoi de romanitate.

Inițial Cantemir îl ia ca martor pe Bonfini în sprijinul concepției sale despre romanizare afirmând că acest „om străin și ungurean cu deschise cuvinte zisele noastre întăreşte" (*HVR*, p. 464), pe când „ungureanul" exprima de fapt o concepție mult mai

Scanned with OKEN Scanner

realistă menționând ca factor activ al romanizării prezența coloniilor romane în Dacia: „Românii, care din romani sunt născuți, care, limba lor şi astăzi mărturiseşte, măcar că între multe şi deosebite neamuri au stătut, însă cineva despre locurile lor să-i dezrădăcineze n-au putut. Căci din *polcurile şi coloniile, adică sloboziile*, pre carele Traian şi alți împărați ai romanilor le-au adus în Dachia valahii aceştia se trag" (*Ib.*). De aici până la înțelegerea pe deplin realistă a romanității orientale mai este mult. Se vede însă acum, în partea finală a *HVR*, că autorul a întrerupt brusc redactarea operei sale al cărei fundament teoretic se dovedea a fi dezmințit de realitatea istorică.

Antonio Bonfini, istoric italian chemat de Matei Corvin la curtea regală de la Buda, a scris în latină o istorie a Ungariei, carte care i-a deschis lui Cantemir noi orizonturi asupra istoriei românilor. Cantemir va fi început să bănuiască cel puțin că un istoric al românilor, cramponat în limitele unuia sau ale ambelor state româneşti extracarpatice, nu poate avea viziunea de ansamblu asupra românismului. Evoluția cunoaşterii istoriei îi cerea acum lui Cantemir să renunțe, în idee, la tronul provinciilor româneşti extracarpatice şi la postura de istoric al acestora şi să-şi pună pe cap, tot în idee, coroana de *Rex Romanorum*, totuna cu cea de *Rex Hungarorum* pe care au purtat-o Ştefan cel Sfânt şi Matei Corvin. Numai această postură i-ar fi permis lui Cantemir să devină un Titus Livius al românilor. Căci Unia > Hunia > Ungaria a constituit, în pofida tuturor prefacerilor şi mişcărilor care s-au petrecut în ea, cadrul stabil în care spațiul tracic a devenit spațiul romanității orientale. Miron Costin fusese cu un pas înainte întrucât, scriind istoria românilor extracarpatici, el o completează pe aceasta cu *Istoria de Crăia Ungurească* a lui Laurențiu Toppletin de Mediaş.

Limba română în viziunea lui D. Cantemir

Subordonând istoria neamului românesc şi a limbii acestuia provinciei sale natale, D. Cantemir vorbeşte în *Descriptio Moldaviae* (*DM*) de „limba moldovenească" descendentă direct din limba latină, „mamă bună şi adevărată a celei moldoveneşti",

Scanned with OKEN Scanner

vorbită de „coloniile romane" aduse şi amplasate de Traian cu precădere în zona estică a Daciei, ca scut mai puternic contra sciţilor barbari. Şi pentru că romanii din Moldova ar fi (re)romanizat prin transhumanţele lor celelalte zone, „locuitorii Valahiei şi Transilvaniei au aceeaşi limbă ca şi moldovenii", cu deosebirea că „pronunţia lor este mai aspră", şi că „au mai introdus câteva cuvinte necunoscute moldovenilor" (*DM*, p. 363 urm.). Supremaţia Moldovei în privinţa culturii limbii rezultă, după Cantemir, şi din aceea că muntenii şi transilvănenii „urmează atât limba cât şi ortografia moldovenească, recunoscând deci prin aceasta că moldovenească este mai curată decât a lor" (*Ib.*). „Cuţovlahii" din sudul Dunării, proveniţi tot din moldoveni, vorbesc aceeaşi limbă, spune Cantemir, însă mult mai „stâlcită", căci „amestecă într-un chip ciudat limba lor strămoşească cu greaca şi albaneza", astfel că „moldoveanul nu mai poate pricepe în întregime limba lor" (*Ib.*)[15] La acestea se adaugă aprecierea că „aspectul cel mai curat îl are limba moldovenească din mijlocul Moldovei, din împrejurimile Iaşilor, pentru că locuitorii acestui ţinut, din cauza prezenţei continue a curţii domneşti, sunt mai şlefuiţi decât toţi ceilalţi" (*Ib.*).

În lucrările ulterioare însă, care sunt, în ordine cronologică: *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (*DMN*), *Historia Moldo-Vlachica* (*HMV*) şi *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (*HVR*), Cantemir nu mai vorbeşte decât de români şi de limba română: „Chiar dacă tot acest neam, spune el acum, a fost împărţit în trei ţinuturi de căpetenie, totuşi toţi se cheamă cu acelaşi nume de *români*. Noi moldovenii la fel ne spunem români, iar

[15] În *HVR* Cantemir va da pentru românii din sudul Dunării altă explicaţie. El va afirma că „Valahia care se află în Moesia este o parte a Valahiei mari, adică a Daciei celei vechi, iar locuitorii ei sunt rămăşiţele acelor romani pe care Aurelian Împăratul îi strămutase din Dacia în Moesia. Tocmai din acei romani se trage populaţia românească, cea care locuieşte încă astăzi în tot Epirul şi în jurul Ianinei, căci graiul lor însuşi ne este martor, dat fiind că şi aceştia vorbesc româneşte, dar au stricat limba latină nu cu cea slavonă şi ungurească, cum a făcut româna noastră, ci cu cea grecească şi albaneză" (p. 113).

Scanned with OKEN Scanner

limbii noastre nu dacică, nici moldovenească (dat fiind că numele Moldovei şi al moldovenilor este dat foarte de curând) ci *românească*, astfel că, dacă vrem să-l întrebăm pe un străin dacă ştie limba noastră, nu-l întrebăm «Ştii moldoveneşte?», ci «Ştii româneşte?», adică latineşte" (*DMN*, p. 65).

Rămâne însă constantă în *DM* şi în lucrările ulterioare abordarea raportului dintre română şi italiană. Întrucât romanitatea orientală este mai apropiată teritorial, temporal şi în sine de fenomenul etnolingvistic italian, a apărut ideea unei posibile filiaţii italiene a limbii române. Această chestiune, pe care astăzi o privim ca superfluă, preocupa în epocă pe cronicarii şi istoricii atraşi de „misterul" constituirii limbii române. Cantemir punea această problemă în dependenţă directă de istoria, reconstituită de el, a neamului românesc: după cum acesta îi continuă nemijlocit pe romani, tot aşa şi limba română a continuat, până în secolul al XIV-lea, nemijlocit şi curat, limba latină. Linearitatea evoluţiei roman-român, ca popor şi limbă, perturbată în epocă de italienişti, era apărată de Cantemir prin două serii de argumente: unele, de logică istorică, altele – de limbă. Primul argument istoric se bazează pe aducerea coloniilor romane în Dacia „cu mult înainte ca limba romană să se fi alterat în Italia din pricina năvălirilor goţilor şi vandalilor": romanii din Dacia nu s-au mai întors în Italia, astfel că ei nu şi-au putut altera limba cu limba acelor năvălitori. Acest argument izvorăşte din perceperea statică a limbii, în care orice modificare înseamnă alterare sub influenţe brutale din exterior. Cel de al doilea argument constă în manevrarea termenilor *roman* şi *vlah* pentru a rezulta descendenţa română, şi nu italiană, a românilor: „Moldovenii, spune Cantemir, nu s-au numit niciodată italieni, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care în acea vreme când capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei. Nu însemnează nimic că ei sânt numiţi de către vecinii lor, ungurii şi polonii, *vlah*, care la aceste popoare este totodată şi numele italienilor. De fapt, eu aş prefera să cred că mai degrabă aceste neamuri vecine au luat acest nume de la moldoveni, ca fiindu-le mai cunoscuţi, şi l-au trecut asupra italienilor, decât că

Scanned with OKEN Scanner

l-au luat de la italieni şi l-au dat moldovenilor" (*DM*, p. 363).

Ca principal argument de limbă în favoarea latinităţii sunt aduse „cuvinte latine pe care limba italiană nu le cunoaşte deloc, iar în limba moldovenească se găsesc până astăzi", explicaţia fiind că „limba moldovenească nu cunoaşte nici un fel de nume şi verbe venite din limba italienilor de la goţi, vandali şi longobarzi" (*Ib.*). Pentru a proba acest lucru, Cantemir citează pe lat. *incipio*, pe care „italianul îl redă prin cuvântul barbar *commincio*, pe când moldoveanul prin cuvântul continuat din limba latină alterată *încep*. În aceeaşi situaţie s-ar afla *albus/alb* faţă de it. *bianco; civitas/cetate*: *città; dominus/domn: signore, mensa/masă: tavola, verbum/vorbă: parola; caput/cap: testa, venatio/vânat: caccia*. Opuşi latiniştilor, cei care susţin filiera italiană a limbii române citează cuvinte precum *şchiop* şi *cerc*, care există în italiană (*scipio, cerco*), de unde ar fi fost luate, ele „fiind total necunoscute limbii latine"[16].

Tot adepţii filierei italiene arată latiniştilor că româna are din italiană verbul auxiliar: *am, ai, are* şi articolele numelor, la care Cantemir dă, în numele latiniştilor, replica cuvenită: „Moldovenii se folosesc într-adevăr de verbe auxiliare, dar acestea nu sânt italiene, ci proprii ale lor. Tot aşa, dacă este vorba despre articole, căci la nici o parte de vorbire limba moldovenească nu se deosebeşte mai mult de cea italiană decât aici" (*DM*, p. 363 urm.).

Dacă totuşi există cuvinte care se aseamănă mai mult cu limba italiană decât cu vechea limbă romană, continuă realist Cantemir, „s-ar putea crede, printr-o presupunere care n-are nimic absurd, că ele s-au strecurat în limba noastră pe urma îndelungatului comerţ al genovezilor pe care aceştia l-au avut cu moldovenii pe când stăpâneau ţărmurile Mării Negre. Tot astfel, după ce moldovenii au început să aibă dese legături de afaceri cu grecii,

[16] Modalitatea simplistă de a vedea cuvintele româneşti ca pe o continuitate a latinei sau a italienei la care se adaugă împrumuturi târzii din slavă, maghiară, turcică etc. este consecinţa lipsirii limbii române de viaţă proprie. Pentru rectificare vezi mai jos: „Note etimologice".

Scanned with OKEN Scanner

turcii şi polonii, în gura moldovenilor începură să se audă multe cuvinte din limbile acestor neamuri" (*DM*, p. 365). În felul acesta D. Cantemir devine primul istoric al limbii române care distinge între constituirea acesteia, fie ea şi numai din latină, şi epoca ulterioară a contactelor cu diverse alte limbi.

Spectrul degradării latinei de către daci îl determină pe Cantemir să respingă cu indignare următoarea relatare a istoricului polon Sarnicki: „Şi cu toate că Aurelian a luat înapoi acele legiuni italice, pe care Traian le adusese cândva în Dacia, *totuşi colonii şi alţii*, care îşi începuseră deja lucrările gospodăreşti, *au rămas aici*. Ei au stricat limba slavă (= limba proprie, a autohtonilor – M.L.) prin luarea în folosinţă a limbii latine, pe care o întrebuinţează şi acum valahii, dar stricat" (*HVR*, p. 211). În această relatare, două erau aspectele de neacceptat pentru Dimitrie: 1) faptul că după retragerea legiunilor italice au rămas în Dacia colonii (= ţăranii) şi alţi latini din păturile lucrătoare, cărora li se atribuie romanizarea Daciei, şi 2) faptul că limba română este, *grosso modo*, atât latină stricată cât şi dacă stricată. Şi fiindcă istoricii poloni considerau că slava, respectiv polona, are acelaşi substrat sarmatic (= scitic, tracic, dacic) cu româna, Cantemir îl acuză pe Sarnicki că „a dorit ca românii să fie de neamul său, adică de-o limbă cu dacii cei vechi, prea cutezant stricând tradiţiunile vechilor autori, pe care le întoarce după gustul său" (*HVR*, p. 211). „Din vorbele (despre limba română) ale lui Sarnicki se dezvăluie limpede că el a avut în gând că românii sunt din rămăşiţele romanilor care au rămas în Dacia, ducând o viaţă gospodărească, nu ostăşească, şi că numai legiunile, nu şi colonii deopotrivă, au fost strămutaţi de către Aurelian" (*HMV*, p. 213).

Cantemir se complăcea în confundarea latinei populare din simbioza traco-latină cu latina medievală folosită până târziu ca *lingua franca* a culturii europene. Din această poziţie falsă el aprecia că latina îşi continuă existenţa, în timp ce limba autohtonilor despre care vorbeau cronicarii polonezi, nefiind constatabilă actualmente, nu poate fi luată în consideraţie nici la

Scanned with OKEN Scanner

constituirea limbii române. Pe acest raționament fals el formulează următoarea întrebare: „Dacă unii daci, cum i se năzare leahului Zamoysky, au învățat de la romani limba romană, adică latină, cum de şi-au pierdut cu totul limba lor dacică? Cred şi accept, continuă Cantemir, că dacii şi-au putut strica limba şi amesteca unele cuvinte latine, dar nu că şi le-au putut uita până într-atât pe ale lor, încât nici măcar între femeile şi moaşele de la țară să nu fi rămas fie şi cea mai slabă urmă" (*DMN*, p. 65).

Acceptarea, totuşi, a existenței în limba română a unor cuvinte „rămase din limba vechii Dacii" este motivată mai întâi prin nevoia coloniilor de romani din Dacia de a se folosi de „sclavi daci", apoi şi prin faptul că dacă un roman îşi pierdea soția el şi-ar fi putut lua în căsătorie „vreo nevastă din acel neam", ambele situații constituind prilejuri de „strecurare în graiul romanilor a vreunui cuvânt de-al băştinaşilor". Această explicație ar avea-o cuvintele *stejar, pădure, eleşteu, cărare, grăiesc, privesc, nemeresc* (*DM*, p. 365). De observat însă că elementele autohtone, deşi sunt cele mai vechi, nu sunt luate ca parte constitutivă a unei limbi noi. În lipsa imaginii evolutive a limbii, Cantemir grupează elementele dacice la un loc cu celelalte elemente care au deteriorat latina: „Romanii (Romanos), spune el, au primit nu puține cuvinte de-ale dacilor, precum şi mai târziu de-ale slavilor, polonilor, ungurilor şi grecilor (aşa cum se amestecă şi astăzi în graiul nostru) şi astfel, în lungul timpului, au stricat şi au umplut de greşeli limba latină curată pe care o aduseseră cu ei, rămânând totuşi latină ea însăşi în cheagul şi în obârşia ei adevărată" (*DMN*, p. 65).

Note etimologice

Erudit de ținută enciclopedică, Dimitrie Cantemir era pătruns de importanța cuvântului pentru descifrarea istoriei. De aceea el a şi început *DM* cu capitolul *Despre numele vechi şi cele de astăzi ale Moldovei*. Împins ulterior de necesitatea de a completa *descrierea* Moldovei cu *istoria* acesteia, el purcede la elaborarea istoriei neamului său prin cuvintele (*român, moldovean, valah* etc.) care îl definesc pe acesta. Întreprinderea dovedindu-se imposibil de

Scanned with OKEN Scanner

finalizat, el abandonează proiectul *DMN* şi elaborează *HMV*, în care istoria numelor redevine capitol, plasat de data aceasta la sfârşitul cărţii. În plus, Dimitrie intenţionează acum să implice în istoria poporului său şi Muntenia, astfel că titlul devine *De antiquis et hodiernis Moldaviae (et Montaniae) nominibus*.

Reluăm, după 300 de ani şi din cu totul altă perspectivă, preocupările etimologice ale domnitorului cărturar.

1) Prima serie de cuvinte (*încep, alb, cap, cetate, domn, masă, vânat, vorbă*) trebuia să infirme teoria devenirii limbii române prin filieră italiană.

A începe nu provine, cum susţin unii, din italiană, care deţine cuvântul „barbar" *comincio*, ci din latină, care are pe *incipio*, formă alterată doar fonetic târziu, la momentul transformării latinei în română. Suntem aici în prezenţa unei erori etimologice preluate de Cantemir din epocă. Istoricii italieni susţin şi în prezent pentru *cominciare* „a începe" forma latină reconstituită **cominitiare*, pe care o justifică prin it. *iniziare* „a începe, a introduce" (*DEI*), iar francezii pe *commencer* din lat. *cum* şi *initiare* „a iniţia (în mistere), a instrui". Se consideră prin urmare că forma românească, fără prefixul *cum-*, este continuatoare fidelă a latinei, lăsându-se însă în ceaţă faptul că formele latine *incipio* şi *initio* sunt diferite: *initio* constă din pref. *in-* şi *itio*, care denumea acţiunea de a merge, a frecventa, a umbla, de la *eo* (εω) „a merge, a avansa" (Vezi în rom.: *a se iţi, iţă, iute, iuţeală* etc.), pe când în *incipio* acelaşi prefix este ataşat verbului *capio, is, cepi, captum, capere* „a lua, a apuca, a conţine, a înţelege, a simţi, a poseda", de unde rezultă că *a începe* şi *incipio* au altă bază etimologică, pe care o întâlnim în *a încăpea, a căpui, capcană, căpiţă, copac, copoi, ceapă* etc., rădăcina fiind *cap, cop-, cep, cup-, chip, chef* etc. Latina însăşi avea pe *incipit*, formă invariabilă pentru „*il commence*", care denumea primul cuvânt dintr-o scriere, şi pe *incipesso* sau *incipisso* „commencer", iar formele it. *cominciare* şi fr. *commencer* au aceeaşi bază etimologică cu formele româneşti de mai sus. Dificultatea percepерii acestui lucru provine din aceea că ele au două prefixe: *com-* şi *in-*, după

Scanned with OKEN Scanner

care rădăcina a suferit unele modificări pe care le putem identifica comparând alte derivate: fr. *percevoir* „a percepe", față de *perception* „percepere" (lat. *percipere*); *concevoir* „a pricepe", față de *concept, conception* (lat. *conceptus, conception*); *décevoir* „a minți", față de *deception* (lat. *decipere* „a decepționa"); it. *percettivo* „perceptiv", față de *percepire* „a percepe".

Este important de remarcat faptul că *incipio* nu a fost luat din latină și transpus în română ca un obiect izolat. „Stricarea" despre care vorbește Cantemir dovedește funcționarea vie ca sistem aparte a limbii române în care se reflectă, ca în oricare altă limbă, continuitatea indoeuropeană și preindoeuropeană a materialului lingvistic. A se vedea în acest sens alb. *cep* „colț, vârf", *hap* „a deschide, a începe", *kap* „a apuca, a găsi, a începe", *kep* „vârf de stâncă, cap (geogr.)", rs. *čapatĭ, čepatĭ, čipatĭ* „a apuca", germ. *Kopf* „cap", vgr. *κεφαλη* „cap" , engl. *incept* „a începe", it. *cippo* (monument funerar în formă de semicoloană; indicator). Adâncind cercetarea constatăm că aceste forme au avut un miez lichid, cum rezultă din rom. *clop*, *calup*; alb. *kallëp* „calup, bucată", *kallëz* „spic", *krye* „cap", sl. *kolos* „spic". Se pot astfel constitui serii precum: *golova, krye, kopf, cap;* engl. *chief, head*, fr. *tête*. În plus, forme ca rom. *a apuca*, vgr. *'ápto*, față de lat. *capio*, *cepi*, *captum*, *capere* „a apuca, a captura" dovedesc că sunetul introductiv din formele citate mai sus este datorat spiritului aspru.

Alb, lat. *albus*, este opus de Cantemir italianului *bianco*, considerat de origine barbară. De observat mai întâi că italiana nu a renunțat la lat. *albo*, pe care îl folosește ca sinonim al lui *bianco*, la care se adaugă fixarea în anumite contexte: *alba* „zori, zare", *alba* „ridicătură de teren, munte", *albo, alpi* „coastă, latură a muntelui", *alba* „început (de secol, de civilizație)", *albo* „scândură (pentru anunțuri), album". Pe de altă parte nici *bianco* nu are o utilizare absolută, intervenind și aici fixări pentru alb ca zăpada, curat, luminos, palid, culoare albă, albuș, vopsele, spoială, lenjerie, loc gol.

În al doilea rînd, opoziția latin-barbar închide perspectiva etimologică a continuității preindoeuropene a materialului

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic. Astfel, lărgirea sensului de alb cu cel de frumos, luminos, plăcut, deschis, vast etc. permite intuirea exprimării lor nediferențiate în trecutul limbii. Lat. *albus* şi *bellus* s-au diferențiat formal pe o bază silabică de largă cuprindere semantică la care se reduc şi sl. *bel* „alb", fr. *bel* (*beau*) „frumos", it. *alba*, fr. *aube*, rom. *zori*, fr. *joli*, germ. *hübsch*, bg. *hubav*, sl. *krasa* etc.

Cap este adus în discuție în ideea că numai româna continuă prin el pe lat. *caput*, în timp ce italiana ar reda sensul respectiv doar prin *testa*. În realitate italiana are forma *capo*, cu o serie largă de sensuri, comparabile cu cele ale rom. *cap*, folosind ca sinonim şi în numeroase expresii pe *testa*, în timp ce rom. *țeastă* are sfera semantică ceva mai redusă: cutie craniană, craniu, scăfârlie, hârcă; carapace.

Cetate ar vădi, în viziunea lui Cantemir, descendență curată din lat. *civitas, civitatis*, față de it. *città* „oraş", a cărui formă ar trăda o influență străină, probabil cea a germ. *Stadt* „ville". În fapt, rom. *cetate*, ca şi sp. *ciudad*, vădeşte stadiul intermediar de contragere fonetică între *città*, *Stadt*, pe de o parte, şi *civitatis*, pe de altă parte, forma din urmă fiind şi ea contrasă la rândul ei din *civili-tas*, *civilitatis*.

Domn este cuvânt străvechi, legat de proprietatea asupra pământului: *domeniu, a domni, a domina*. Vezi lat. *dominus*, de unde este moştenit şi de italiană în forma *domine*, care nu a fost înlăturată, cum credea Cantemir, de formele *seniore, signore*, acestea vizând, cel puțin etimologic, ideea de vârstă înaintată. „cel mai vârstnic". Pentru istoria cuvântului este necesar să desprindem mai întâi sufixul (*dom-n*), iar apoi prefixul (*do-m-n*), astfel vom ajunge la etimologia formei *mână*.

Masă, lat. *mensa*. Italiana nu a renunțat la *mensa* pentru a folosi doar *tavola* (lat. *tabula*), cum insinua Cantemir; ea foloseşte ambele forme fie ca sinonime, fie cu valori mai mult sau mai puțin diferențiate.

Vânat, lat. *venatio*, este opus de Cantemir cuvântului italian *caccia* „vânătoare". Italiana are şi ea pe *venagione* „vânătoare" (Vezi fr. *venaisin* „carne de vânat"), notat însă ca învechit. Sursa

Scanned with OKEN Scanner

este dată de lat. *venor, aris, atus sum, ari* „a veni din urmă, a vâna, a urmări vânatul", după *venio* „a veni".

Pentru *caccia*, explicat prin lat. *captus* „acțiunea de a prinde, apucare" și *capio* (ʼάπτω) „a apuca, a prinde, a înșfăca" (*DEI*), româna nu are, aparent, o formă corespondentă. Este însă firesc a raporta la latină forma românească *a căpui* „a prinde", și nu la magh. *kapni* (*DEXI*). Aceeași bază latină explică, în urma sonorizării consoanelor, pe *a găbui* și *a găbji*, precum și pe *gabjă*, cărora etimologia tradițională le dă o explicație fantezistă.

Vorbă, cuvânt menit să sprijine devenirea românei direct din latină (*verbum*), și nu prin italiană, care redă sensul respectiv prin *parola* (A se vedea însă și *verbo*, cu același sens), este explicat de urmașii întru latinitate ai lui Cantemir din slavul *tvorĭba*, căruia i-ar corespunde rom. *dvorbă* „slujbă, funcție; serviciu divin; rugăciune; adunare" provenit din vsl. *dvorĭba* (*DEXI*).

Cuvântul este în toate limbile romanice (fr. *verbe*, sp. *verbo*), în alte limbi i.-e. (germ. *Wort*, engl. *word*) și are la bază ideea de exhalare a aerului prin căile respiratorii, ceea ce explică pe *vor-* (rom. *a-fară*, lat. *foris*, „în exterior", sl. *d-vor* „curte") din sl. *go-vor* „grai", lat. *for* „a articula cuvinte". Ideea emiterii de sunete articulate prin expirație este evidentă în sl. *slovo* (*s-lovo*), lat. *laus* „elogiu pronunțat", vgr. *κλέος* „slavă", *λόγος* și *ρημα* „cuvânt, vorbire"; lat. *lingua* (rom. *limbă*, sl. *język*), sl. *reč* „vorbire". Se conturează astfel alternanța *l/r* în exprimarea curgerii: lat. *fluo* (*φλύω*) „a curge" și *rivus* „curs de apă", vgr. *ρέω* „a curge", sl. *litĭ*, *lĭju* „a turna, a curge" și *reka* „râu"; unele forme reflectă vocalizarea și dispariția lichidei: magh. *szó* „cuvânt, vorbă", vgr. *φήμη* „vorbire, cuvinte", *φωνή* „sunet, glas". Să se compare rom. *glas* și *voce*, rs. *slovarĭ* „dicționar", alb. *fjalor* și magh. *szótar*.

2. Două cuvinte, *cerc* și *șchiop*, sunt considerate de Cantemir a fi intrat în română din italiană (*DM*, p. 363).

Cerc, it. *cerco*, este și în latină (*circus*). Se explică în română prin baza traco-latină și are largi și adânci implicații în spațiul lingvistic euro-afro-asiatic. Pentru miezul lichid *l/r* vezi seria

Scanned with OKEN Scanner

colac – cerc – coc, sau *'όλος* „întreg, deplin, tot" – lat. *ora* „extremitate, regiune, cerul" – sl. *vesĭ*, lat. *totus*.

Şchiop este cuvânt autohton, analizabil ca structură morfematică (*ş-chiop*), în rădăcina căruia a existat *l*. Comp. vfr. *clop* „şchiop" cu nfr. *éclopé* „calicit, şchiop", lat. *claudo* „a şchiopăta", vgr. *χωλος* „şchiop, calicit", *κυλλος* „ib.", rom. *calic*. Fără miezul lichid au rezultat sl. *kostĭ*, rom. *os* (lat. *os*). Prefixul a inrodus sensul ablativ „relativ la, din, de la", schimbând totodată aspectul fonetic al cuvântului, astfel *clop* a devenit *şchiop*; alb. *shqepul* „şchiop", *shqepoj* „a şchiopăta"; în rusă au apărut forme paralele: *klöpa* „doagă" şi *ščepka* „surcea, aşchie".

3. Emanaţie culturală unică a romanităţii orientale, grecizate şi turcite la vremea aceea, Dimitrie Cantemir poseda practic fenomenul lingvistic în variantele greacă, latină, slavă, turcă, arabă etc. pe fondul unei gândiri aristocratice şi teologice care l-a împiedicat să vadă originea naturală a limbajului şi diversificarea socială a limbilor în procesul vieţii şi activităţii colective[17]. Tocmai cunoaşterea practică a limbii i-a permis lui Cantemir să identifice aspectul grecesc al unor cuvinte din limba română. Este vorba de *azimă, blestem, chivernisire, drum, pedeapsă, pizmă* şi *procopsire*. Fapt este însă că analiza etimologică, adâncind istoria cuvântului, poate ajunge la rezultate care depăşesc aparenţele.

Azimă, cuvânt românesc, format din prefixul *a-* „fără" şi rădăcina pe care o găsim şi în a *zămisli*; vgr. *'άζυμος* „pâine nedospită, iar *ζυμη* „ferment, drojdie, dospeală", rom. *zeamă*, lat. *zema* „zeamă, fiertură", de unde putem ajunge la *zem-* „pământ" (Vezi rom. *a geme*, lat. *gemo* „a fremăta, a fi plin, încărcat") şi la *zevs* „atotfăcătorul, zămislitorul".

A blestema este cuvânt compus (*bles-tema*), cum rezultă

[17] Pentru originea limbajului mai facem o dată trimitere la Brosses, Charles de, *Traité de la formation méchanique des langues*, vol. 1-2, Paris 1765, şi Zaborowski (Sigismund), *L'origine du langage*, Paris 1879. Pentru evoluţia socială şi comunicativă a limbilor a se vedea prima parte a cărţii de faţă.

Scanned with OKEN Scanner

din lat. *blasphemo*, vgr. *βλασ-φημέω* „a huli, a cleveti". Prima parte este în lat. *blato* „flecar", *blatio* „a spune, a debita", alb. *flas* „a vorbi, a pronunța (cuvinte), a bârfi, a vorbi de rău", rom. *a flecări*. Partea a doua este în vgr. *φημη, φαμα* „cuvânt (fanatic), profeție", lat. *fama* „zvon, renume", rom. *faimă*. În felul acesta, chiar dacă *blestemul* nu poate fi raportat la baza antică traco-latină, constituirea acestei forme s-a făcut pe baza continuității străvechi a materialului lingvistic în spațiul euro-afro-asiatic. A se vedea și *a cleveti, a bleşti, a bleotocări, a defăima*.

Drum este cuvânt autohton prefixat (*d-rum*), ca și rs. *doroga*, vceh. *draha*, slbis. *draga* „râpă, vâlcea"; comp. alb. *rrugë* „drum", fr. *rue* „stradă, uliță, afară", lat. *ruga* „rid", germ. *Raum* „spațiu, loc", engl. *road* „drum, cale", let. *rùimas* „cavitate, deschidere", vgr. ρεο „a curge, a se revărsa", vsl. *ravĭnŭ* „neted", fiind legat etimologic, prin alternanța *l/r*, de *lume, uliță*, alb. *lumë* „gârlă, râu", lat. *villa* „câmp, țară".

4. Cantemir selectează un grup de șapte cuvinte (*cărare, grăiesc, heleşteu, nemeresc, pădure, privesc, stejar*), pe care le apreciază ca băştinaşe. Criteriul de selecție a fost evident acela că ele nu sunt latine și nici nu se putea identifica pentru ele atunci sursa în limbile vecine, cu care latina ar fi venit în contact ulterior, pe teren dacic. Am văzut mai sus că puținele elemente dacice din română erau justificate prin robii daci folosiți de romani și prin femeile dace cu care romanii se căsătoreau când le mureau soțiile. În consecință aceste cuvinte sunt privite de Cantemir ca prima serie de elemente lexicale străine care au alterat limba latină.

Aprecierea acestor cuvinte, la modul general, ca autohtone nu este greșită, numai că știința tradițională, al cărei prim teoretician este însuși Cantemir, nu reușește de trei secole să identifice limba autohtonilor. Se consideră îndeobște că această limbă trebuie să fie una concretă, cum era latina medievală, o limbă care, cu unele modificări de suprafață, ar trebui să servească și astăzi ca mijloc de comunicare. Neluarea în considerație a evoluției firești a limbii a dus la imaginarea unui ev mediu bulversat sub

Scanned with OKEN Scanner

raport etnolingvistic din care doar latinitatea (artificială) ar fi ieşit intactă, adică aşa cum era în antichitatea cultă. Şi fiindcă, în virtutea aceleiaşi concepţii statice despre limbă, se pune semnul egalităţii între ilirii atestaţi de Herodot – aceştia fiind de fapt populaţie de aceeaşi factură cu tracii, şi aceştia menţionaţi de istoricul grec – şi albanezi, se apreciază că doar albaneza mai poate furniza date lingvistice despre substratul limbii române. Aşa se explică faptul că cercetătorii admit ca elemente de substrat numai pe acelea pentru care pot fi identificate forme echivalente în albaneză. Or, cum s-a constatat ulterior, nici unul dintre cele şapte cuvinte menţionate de Cantemir ca autohtone nu a fost confirmat ca atare de etimologi. Şi acesta nu este singurul caz în care schema devenirii limbii române din latină infirmă elanul cercetătorilor de a aborda substratul ca bază tracică a constituirii romanităţii orientale.

Pentru iniţierea cercetării istorice a limbii române în ansamblu, nu doar a cutărui sau cutărui cuvânt sau grup de cuvinte, este necesară punerea în valoare a întregului proces al prefacerilor etnolingvistice din spaţiul tracic, proces cauzat de cuceririle şi de administraţia romană efectivă din secolele II î. Hr. până în III d. Hr. în sud-estul, centrul şi estul Europei, spaţiu văzut în continuitatea euro-afro-asiatică a materialului lingvistic. Colonizările şi administraţia romană în acest spaţiu au avut ca efect suprapunerea pe sistemul lingvistic autohton, de factură aglutinantă, a sistemului lingvistic indoeuropean, flexionar şi morfematic. În urma simbiozei celor două sisteme lingvistice a rezultat, pe întreg spaţiul tracic, baza traco-latină a romanităţii orientale, în care cele două sisteme lingvistice au avut aport diferenţiat: unul, cel tracic, preponderent lexical, altul, cel romanic, preponderent gramatical în sensul morfematizării lexemelor. Din această bază, constituită pe parcursul a cinci secole cu implicare diferenţiată, inegală, a componentelor, au crescut toate fenomenele etnolingvistice din sud-estul, centrul şi estul Europei. Este vorba de romanitatea orientală, de etnia albaneză, de lumea slavă şi de fenomenul etnolingvistic maghiar.

Baza traco-latină a romanităţii orientale explică ceea ce au comun prin sorginte, şi nu prin influenţa reciprocă, limbile română,

Scanned with OKEN Scanner

albaneză, slavă şi maghiară. De aici decurge principiul etimologic conform căruia orice cuvânt vechi din fiecare dintre aceste limbi trebuie raportat la baza traco-latină, chiar dacă aparenţa lui formală este, în română de exemplu, latină, albaneză, slavă sau maghiară. În al doilea rând, cele două componente iniţiale ale bazei traco-latine, adică traca şi latina, deşi sunt diferenţiate ca sistem, au în comun fondul lingvistic preindoeuropean euro-afro-asiatic. În consecinţă, baza traco-latină însumează, dincolo de ceea ce a adus în ea indoeuropenizarea, multiple elemente de convergenţă cu nivelul aglutinant de la baza tuturor limbilor indoeuropene, nivel pe care îl continuă în manieră proprie limbile cu structură preindoeuropeană, cum sunt basca, limbile ugro-finice, mongolo-turco-tătare, arabe etc., ceea ce explică aşa-zisa influenţă orientală, în realitate tot de substrat, asupra limbii române. În al treilea rând, procesul de contopire a limbilor tracă şi latină în baza traco-latină înseamnă totodată anihilarea ca entităţi aparte atât a limbii trace cât şi a limbii latine: expresia lingvistică vie, în neîntreruptă devenire, din epoca simbiozei etnice, devine baza autohtonă a romanităţii orientale. La această bază se raportează analiza etimologică prin marca: *cuvânt autohton* sau *românesc*.

Cărare, cuvânt autohton înrudit etimologic cu *cale*: lat. *callis* „cărare făcută de animale, potecă", alb. *kaloj* „a trece, a parcurge, a se scurge, a se desfăşura, a petrece într-un fel oarecare", *kullot/kullos* „a păşuna, a hoinări", apoi cu rom. *a cura* „a îngriji", *a cure/a curge*, *curat* etc., sfera semantică largă fiind cea de „călcare, netezire, bătătorire, curăţare, îngrijire, drăgălăşenie". Formele sunt prefixate şi rezultate din alternanţa *l/r*: fr. *alée*, *aller* „a umbla, a se mişca într-o direcţie", lat. *erro* (*ερρω*) „a hoinări, a circula, a se mişca" alb. *rrugë* „pasaj cu case pe margini, loc de trecere, parcurs, drum, cale". Alt prefix este în formele *drum, drag*, sl. *draga/doroga* „drum" şi *drag/dorog*, faţă de sl. *lagoda* „pace, înţelegere, aranjament", rom. *logodnă*, engl. *love* „iubire", rom. *a iubi* (fără lichida din deschidere). Lichida dublă de la baza cuvântului (*callis*, *rrugë*) redă frecvenţa şi intensitatea acţiunii, iar rom. *cărare* reprezintă detalierea fonetică a miezului lichid. Comp. it.

Scanned with OKEN Scanner

carrareccia „drum de trecere", cu rom. *cărăruică*. It. *carriera* înseamnă atât „hipodrom" cât şi „carieră, tărâm, câmp de activitate". Latina are trei omonime care converg în vastul câmp semantic conturat mai sus: *caro*[1] (*κείρο*) „a pieptăna (lâna)", *caro*[2] „carne, corp, pulpa fructelor", *caro*[3] „drag, scump".

A grăi, cuvânt autohton înrudit etimologic cu *gură* (lat. *gula* „laringe, gâtlej, gât"), cu *a gurăi* „a scoate sunete caracteristice (despre unele păsări)", cu *gaură* (lat. *cavum* „gol, pustiu, adânc"), alb. *gojë* „gură", *gjuhë* „limbă", cu *a goli* (*gol*) şi *a vărsa*. Vezi *vorbă*.

Heleşteu, cuvânt autohton, cf. magh. *halastó*, compus din *halas* „care abundă în peşte" şi *tó* „bazin", pentru care vezi şi rom. *tău* „baltă, iezer, prăpastie, abis", iar pentru întregul cuvânt, denumirile de localităţi *Heleşteu, Heleşteni, Herăstrău*, numele lacului *Herăstrău* din Bucureşti. În maghiară *hal* înseamnă „peşte" dar şi „a muri" (*halal* „moarte"); cf. engl. *hell* „iad; speluncă, tripou", vgr. *πέλαγος* (mare, ocean, abis, beznă), lat. *pelagus* „marea, necuprinsul mării", iar fără silaba introductivă *he-, pe-*, datorată spirtului aspru din structura lichidei *l*: *λαγος* în vgr. „pustiu, cavitate, prăpastie, mormânt", care denumea totodată peştele ca „iepure de mare", nume datorat neastâmpărului perpetuu şi greutăţii de a fi prins; lat. *lagois, idis* „lièvre de mer (poisson)"; tot aici şi *lacus* (*λακκος*) „rezervor de apă, groapă, bazin". Prin contragerea formei cu *pe-* au rezultat formele *peşte*, lat. *piscis* (fr. *poisson*), *pestis* (fr. *peste*) „calamitate, ruină, pestă", vgr. *πεσημα* „*lb.*", *πεσος* „cadavru", lat. *pessumdo* „a scufunda, a îneca, a ruina", germ. *Fisch*. Limbile slave au păstrat miezul lichid în forma *ryba* „peşte", legată etimologic de *glybĭ, glubĭ* „adâncime, hău", ca şi magh. *hal* „peşte" şi *halasto* „heleşteu", engl. *flesh* „carne vie".

Originea cuvintelor *heleşteu* şi *peşte* sugerează etimologia formelor *piscină* şi *peşteră*, legate aparent de *peşte*, înrudite însă cu acesta indirect, prin baza semantică comună de „adâncitură, crăpătură, hău", la care se raportează atât *mlaştină, ploştină*, cât şi *a pleoşti, ploscă, a plesni, a lăsa (lăsătură)* etc., adică forme care nu implică numaidecât prezenţa apei; cf. sl. *peštera, peč* „sobă", pentru

Scanned with OKEN Scanner

care vgr. avea pe *σπηλαιον* „peşteră, sobă"; lat. *specus* „peşteră", *spelunca* „cavernă, grotă", rom. *pustiu*, rs. *polostĭ* „cavitate" faţă de *pastĭ* „gură, bot, hău". Tot aici trebuie adus şi *pleşuv* „chel; lipsit de vegetaţie, fără arbori", de unde şi toponimul *Peleş*.

A nimeri, cuvânt autohton prefixat: *ni-meri*. Cf. *mer(tic), mier(ţă)* „măsură veche pentru cereale", sl. *mera* „măsură", alb. *mirë* „scop, obiectiv", magh. *mer* „a îndrăzni, a încerca; a măsura", fr. *mire* „semn fix, jalon", *mirer* „a privi cu atenţie", lat. *mirus* „frapant", lit. *mierà* „măsură", got. *mēla* „sac, măsură (de cereale)", cu prefixul *ni-* „în, la" a rezultat sensul „la fix, exact". Cf. rs. *nameren* „a avea intenţia", bg. *namerea se* „a se nimeri, a se întâmpla". La bază se află *mir* „totul, lumea", *ειρηνη*, al cărui sens absolut se restrânge la valori ca *mir* „care nu aparţine clerului", *mir* „frunte" (a da la mir); sl. *mir* „obşte sătească" etc.

Pădure, cuvânt autohton înrudit cu *codru*, având ca bază miezul lichid *l/r*, ca vgr. *ύλη, ύλᾶ* „pădure, tufiş, lemn, material lemnos, substanţă, sedimente, tulbureală", magh. *elő* „viu", lat. *alo* „a face să crească", alb. *ri* „tânăr, nou, proaspăt". Pe această bază lichidă, însemnând creşterea şi rezultatul ei, au apărut forme ca: rom. *leasă, mladă, brad, fald, lemn, crac*; alb. *lesh* „lână", *lesë* „leasă", *dru* „copac", sl. rs. *elĭ* „brad", *derevŏ* „copac", *les* „pădure", *klon* „ram"; magh. *erdő* „pădure"; lat. *silva* „pădure, vegetaţie, plante", *palus, dis* (mlaştină cu vegetaţie specifică), vgr. *αλσος* „crâng" etc.

Prin pierderea miezului lichid au rezultat forme ca engl. *wood* faţă de germ. *Wald*, rom. *pădure* faţă de lat. *palus, paludis* „baltă, stuf". Anticul *Padus* a fost redus la *Pô*, iar pluralul *padi, orum* „arbore (la izvoarele râului Pô) din care curge răşină" (Q.-D.) explică pe *r* din finalul românescului *pădure*, ca şi germ. *Wald*, pl. *Wälder*, sau rom. *falduri*.

A privi, cuvânt autohton prefixat (*pri-vi*), a cărui rădăcină o întâlnim în lat. *video*, sl. *videtĭ*, rom. *a vedea*, numai că prin pierderea consoanei finale verbul *a privi* şi-a schimbat conjugarea: *eu privesc*, faţă de *eu văd* (*prevăd*). Prefixul *pri-* denumeşte perceperea, apropierea, ca în *a primi*. Derivate. *Privit, priveală,*

Scanned with OKEN Scanner

privelişte.

Stejar, cuvânt autohton, analizabil la suprafaţă în componentele *s-tež-ar*, cu sensul de stâlp înfipt în pământ sprijinind sau susţinând ceva. Rădăcina o întâlnim în forme ca *tijă, ţeavă, toc* (la uşă), iar cu prefixul *s-*: *stog* în română şi slavă, visl. *stakkr* „stog de fân", *staki* „prăjină, suliţă", lit. *stógas* „acoperiş", rom. *ştevie*, vgr. *στέγο* „a respinge, a rezista, a suporta". Sufixul *–ar* adaugă funcţia de susţinere, de sprijin: rom. *steájăr* „par înfipt în pământ în mijlocul unei arii de treierat cu caii", rs. *stóžar*, *stóžer* „prăjină în stog", lit. *stegerỹs* „tijă uscată de plantă". Aşadar, denumirea stejarului vine de la folosirea lemnului său ca par sau stâlp rezistent înfipt în pământ. Prin forma *steag* s-a realizat ideea de simbol, de direcţional. Cu prefixul *po-* s-a marcat formal ideea de *potecă* şi *a se poticni*, în sl. *stezeá* „cărare, drumeag", alb. *shteg* „drum", vgr. *στοῖχος* „şir, rând". Din viaţa limbii române au rezultat formele *stânjen* şi *a stânjeni*, *zgău* şi *a (se) zgâi*.

Este de observat apoi faptul că rădăcina *tog/tež/tek* este contrasă dintr-o formă cu miezul lichid *l/r*, iar consoana iniţială putea fi alta sau putea lipsi: magh. *tölgy(fa)* „stejar", lat. *quercus*, it. *quèrcia* şi fără consoana finală: lat. *cerrus*, alb. *qarr*, rom. *cer* „arbore din familia fagaceelor înrudit cu stejarul", *gorun*, iar fără miezul lichid: *fag*, engl. *oak(tree)* „stejar", germ. *Eiche* „stejar", *Buche* „fag" etc.

5. Dimitrie Cantemir îşi construieşte opera despre români pe sensul atributului *roman/român*, de la *Roma*, pe care îl interpretează ca titlu de noblețe originară a neamului său. Începutul valorii etnice a acestui cuvânt este pus la „răsipa Troii", de unde Eneas „s-a înstrăinat în Latium", ducând acolo cu sine „firea, inima şi vitejia eroică" a vechilor greci, virtuţi pe care Romulus întemeiază Roma şi poporul roman la anul 753 î. Hr., iar Traian le aduce în Dacia prin „cetăţenii romani" la anul 107. El subliniază faptul că în continuitatea etnică a romanilor din Dacia, ai cărei băştinaşi sunt scoşi din istorie, „nu prădători, nu năpăditori, nu adăosături, ci înmulţitori, ci lăţitori, ci (pe cele) mai din lăuntru şi mai de treabă

Scanned with OKEN Scanner

mădulare a împărăției romanilor vom găsi" (*HVR*, p. 13). Luând 107 ca an al nașterii și asociind acestuia numele de roman în Dacia, Cantemir opune purității etnice și vechimii românilor „neamurile din apusul Europei (care), măcar că astăzi mari, tari și evghenisite, alți părinți nu-și pot cunoaște, în afară de goți, vandali, unni, sclavoni, adică ale Schythiei înghețate rumpturi" – mai ales Italia, pe care „atâta zămintitură de varvari au cuprins-o încât pe cel hiriș roman a-l alege dintre varvari nu-l poate cineva" (*HVR*, p. 11). Excepție fac germanii care, spune Cantemir, și-au păstrat curată nașterea și semința.

Puritatea genetică greco-latină a românilor se combină în mod straniu cu acceptarea pentru latinitatea italică a unui substrat barbar. El arată că limba latină, care „odinioară a fost hireșe elinească, și limba elinească maică, iar a latinilor fiică se cunoaște", s-a abătut în decursul vremurilor de la maică „cu multul" și „cu amestecarea celor de loc zămintindu-se, de la strălucirea sa cea din naștere a scăzut și s-a întunecat". În consecință, „ceastă dară elinească cu cea de loc amestecată frămsețea și-a schimosit; iar cea de loc, cu multul împodobindu-se și subțiindu-se, frumos s-a schizmit și s-a ghizdăvit: atâta precât astăzi, după atâția veci, fietecine să cunoască poate că precum este maica așa a ieșit fiica; și între toate limbile lumii ea ține stepena a doua după cea elinească, iar altele toate după dânsa" (*HVR*, p. 102).

Continuitatea etnolingvistică greco-latină, văzută ca evoluție de la mamă la fiică, este o metaforă care ascunde lipsa de personalitate privind constituirea și evoluția latinei ca limbă nouă față de limba greacă, așa cum este și româna față de latină, rolul determinant în aceste prefaceri avându-l substratul: colo italic, ici tracic. Pentru Cantemir însă latina nu este o limbă nouă, ea este continuatoarea genetică a limbii grecești, numai substratul, care începuse să zmintească și să schimonosească limba greacă, s-a „ghizdăvit" (= înfrumusețat). Lipsa de claritate în perceperea fenomenului lingvistic provine din faptul că Dimitrie gândea limba doar ca expresie a unei culturi, nicidecum ca mijloc de comunicare, funcție din care izvorăște și înflorește orice limbă de cultură și de la

Scanned with OKEN Scanner

care trebuie să pornească orice cercetător al istoriei cuvântului.

Cantemir face totuşi un pas important în cunoaşterea limbii invocând substratul italic în constituirea latinităţii, alături de continuitatea greco-latină. Grecii înşişi spuneau despre romani că aceştia sunt seminţia lor, că relaţiile lor sunt ca între părinţi şi fii, iar în virtutea acestor relaţii, arată Cantemir, „troienii îndemnau pe romani să supună Asia, să o răscumpere şi din mâinile altora să o dezbată" (*HVR*, p. 101), ca pe un teritoriu care le-a aparţinut. Istoria atestă faptul că limba greacă s-a constituit, aidoma latinei, pe un substrat preindoeuropean cu factorul înnoitor venit din Asia Mică, zona proximă fiind cea a civilizaţiei hitite. Răspândirea civilizaţiei indoeuropene în Grecia insulară şi continentală este confirmată, pe de o parte, de scrierea silabică descoperită în Creta şi în Peloponez, scriere care corespundea, în secolele 15-13 î. Hr., unei formule lingvistice mai puţin evoluate, iar pe de altă parte de originea asiatică a unor elemente mitologice şi de continuitatea materialului lingvistic în Asia Mică şi Grecia.

În condiţiile de acum trei secole, când originea naturală a limbajului şi evoluţia socială a limbilor nu constituiau probleme pentru ştiinţa limbii, care nici nu exista de fapt, aprecierea substratului italic ca factor determinant în constituirea latinităţii prin ridicarea acestei baze autohtone la nivelul expresiv al limbii greceşti şi menţionarea apropierii istorice dintre greci şi asiatici constituie nucleul genial al gândirii cantemiriene. Pornind de la acest nucleu s-ar fi putut identifica mai devreme zona de constituire a sistemului lingvistic indoeuropean, direcţiile şi etapele propagării acestui sistem, precum şi unitatea lingvistică preindoeuropeană a vastului spaţiu euro-afro-asiatic. Spre sfârşitul vieţii Cantemir a înţeles necesitatea unei viziuni mai largi asupra istoriei romanităţii orientale. Însă lărgirea pe care el o întrevedea rămânea departe de viziunea globală asupra limbii, singura care deschide calea înţelegerii complete a limbii române.

Denumirile fundamentale care jalonează opera lui Dimitrie Cantemir despre români au fost discutate, cu unele excepţii, în

Scanned with OKEN Scanner

textul precedent, iar cititorul poate identifica paginile unde ele sunt discutate după *Lista de cuvinte raportate etimologic* din finalul cărții. Aici facem ultimele precizări pe care le considerăm necesare și expunem etimologia denumirilor nediscutate.

Roma. Cantemir rămâne la legenda întemeierii ei de către Romulus.

Moldova. Ascendentul acesteia față de Muntenia și Transilvania este motivat de Cantemir în primul rând prin aceea că numele ei ar fi dinainte de Traian, „când trăiau pe aceste locurii dachii (și când) o parte din Dachia s-au fost chemând Molisdavia, adică Davia moale, și-s multe cetăți într-însa a căror nume mai mult se sfârșea în Davia sau Dava" (*HVR*, p. 471).

Valahia este respins de Cantemir ca nume istoric pentru români, întrucât vlahii erau provincialii Romei, în timp ce românii sunt la origine cetățeni nobili de Roma.

Budgiac, **Bugeag**, denumire pentru partea de sud a Basarabiei, este considerat de Cantemir nume dat „după tracii bessi", ceea ce nu pare lipsit de temei, întrucât, ținând cont de pronunțarea lui turcească, poate fi raportat la seria: *voloștean, moșneag, moștean, moșnean, bosneac, moț, oșan* etc. La fel **Bogdan** și **Bogdania** sunt forme care redau pronunțarea turcească a cuvintelor *moldav* și *Moldavia*: Bogdan-Serai din Istanbul era „Palatul Moldav".

Basarabia. Raportarea originii acestui cuvânt la „tracii bessi" (*HVR*, p. 423) este partea reușită a explicației etimologice date de Cantemir. Mai departe însă el rupe denumirea *besi* de celelalte forme atestate ca nume pentru populația tracă (*vesi, iesi, moesi*) și o limitează teritorial la sudul Moldovei, de unde „pre vremea năpăzii lui Batie prin cetăți nemaiîncăpând, s-au tras spre Severin și peste Olt, unde și la stăpânirea bănească unii dintrânșii au ajuns" (*HVR*, p. 468). Cantemir prelungea Muntenia, cu domnii ei Basarabi, până la limanul Nistrului, ceea ce învedera extinderea timpurie a romanilor basarabeni din sudul Moldovei în Muntenia, unde colonizarea romană ar fi fost mai slabă, și subsumarea Munteniei la Moldova (*HVR*, p. 26).

Scanned with OKEN Scanner

Cuțovlahii sunt prezentați de Cantemir pe fondul evenimentelor din Bizanț de la finele secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, evenimente în care valahii erau implicați major. În acest context domnul lor Hris este prezentat, în viziunea cronicarului bizantin Choniates, ca fiind „mic de stat", motiv pentru care i s-ar fi zis *Κονδοβλαχος*, adică „vlah mic", iar „cu vremea nărodul lui să-i fie zis *cuțovlahos*, care și până astăzi nu puțini se află în țara grecească" (*HVR*, p. 414). Dicționarele trimit pentru originea cuvântului la ngr. *Kutsóvlahos*.

Atât Cantemir cât și cercetătorii de mai târziu văd în acești vlahi o ramură desprinsă în secolul al X-lea din corpul compact al romanilor retrași la sud de Dunăre. Este necesar însă, în viziunea realistă asupra romanității orientale, ca istoria acestui cuvânt să fie corelată cu supunerea de către romani a spațiului tracic. Cucerirea începe cu Etolia, zonă grecească la nord de golful Corint, în urma solicitării de către liga etoliană a ajutorului contra Macedoniei, în secolul al IV-lea î. Hr. Pașii spre nord făcuți apoi de romani marchează etapele procesului de înstăpânire a acestora în jumătatea de est a Europei: Macedonia, Iliria, Tracia din sudul Balcanilor, Balcanii, teritoriul viitoarelor Moesii, Panonia, Dacia, spațiul dintre Marea Neagră și Marea Baltică. În baza acestei evoluții istorice, numele *cuțovlah* poate fi corelat cu toponimul *Kosovo(pole)*, de unde și *cosovar*. Toponimul denumește o depresiune tectonică numită *cotlovină*, cuvânt compus din *kot, kut* „colț, fundătură" și *lov* „vânătoare, prindere, capcană", cf. *cotlon, a cotrobăi*, asemenea depresiuni propice traversării, locuirii și activităților gospodărești fiind peste tot, la dimensiuni diferite, în zonele muntoase. Istoria consemnează faptul că zona Kosovo a fost cucerită de romani la sfârșitul secolului al III-lea î. Hr. și atașată provinciei *Dardania* din nordul Greciei, acest nume fiind de asemenea folosit pentru a denumi defileuri, strâmtori, zone muntoase greu accesibile, sens susținut de dedublarea rădăcinii *tare, dur, tverd* în denumirea provinciei. A se vedea și altă *Dardania*, zonă muntoasă în Asia Mică la nord de Troia, precum și strâmtoarea *Dardanele*. Pe harta imperiului „grecesc" din timpul lui Alexandru Macedon, pe locul

Scanned with OKEN Scanner

unde era poziționată Dardania stă scris *Dolopia* (A se vedea, prin metateză, *Rodopi*, munți din sud-vestul Bulgariei), iar *dolopii* ca populație sunt menționați din Tesalia până în Epir. Cf. vgr. *δολός* „a vâna, a prinde", lat. *dolus* (*δολος*) „capcană", cu aceeași rădăcină - *lov* prefixată cu *do-*, ca și rom. *dulău*.

Io, pronume personal pentru *eu*, folosit în documentele domnești: *Io, Mircea Voievod*, era dedus de Cantemir de la *Ioan*, presupusul domn al tuturor românilor la începutul secolului al XIII-lea, și atribuit familiei sale ca titlu ereditar de ținută regală. Această etimologie pică odată cu schema elaborată de Dimitrie pentru a duce intactă romanitatea primilor descălecători până la cel de al doilea descălecat, când aceasta se vulgarizează. Cea mai apropiată ca aspect sonor de *Io* este forma italiană *io*, după care vezi lat. *ego*, vgr. *εγο*, germ. *ich*, vsl. *ază*, vind. *Ahám*, vpers. *adam*, got. *ik*, arm. *es*, fr. *je*, engl. *I* etc., ceea ce nu poate însemna altceva decât că suntem în prezența unei pronunțări autohtone a formei *eu*.

Țânțari, așa este denumită populația aromână din Macedonia, primul mare centru statal al romanității orientale în devenire. Presupunerea lui Cantemir cum că *flaccus* ar fi fost folosit „în cinstea boeriei ce zic *ținsoria*" (*HVR*, p. 119), adică *censoria*, de la *censor* „magistrat roman", *censio* „evaluare, stabilire de impozite", de unde *censitor* „comisar însărcinat cu funcția de cenzor în provincie, estimator, evaluator", *census, cens*, prestație anuală în bani sau în natură, datorată de posesorul pământului seniorului feudal" (*DN*). În italiană, *censuario* era „plătitor de bir", de unde se poate deduce evoluția: *censari* > *ținsari* > *țânțari*.

Vecin însemna pentru Cantemir țăran adus cu forța din țările *vecine* Moldovei pentru a lucra pământul nobilului roman/român (*DM*, p. 299). Istoricii susțin că la origine *vecin* este fie slavul *vece* „adunare populară din epoca democrației primitive", fie traducerea (!) lui *sused* din rusă, fie latinescul *vicinus*, „adică cel ce stăpânește cu vecinii împreună, alături, și nu, cum s-a afirmat și la noi, din *vicus*, sat" (*DM*, p. 305, nota nr. 20). Raportarea de către lingviști a acestui cuvânt direct la latinescul *vicinus* iarăși nu corespunde realității întrucât cuvântul a parcurs întreaga istorie a

Scanned with OKEN Scanner

romanității orientale începând din stadiul antic traco-latin al acesteia (Cf. alb. *fqinj* „vecin", it. *vicino* „apropiat, vecin"), ca derivat al lui *vicus*, de unde provin: *băcan, Bâcu, Bacău, Bucureşti* etc. Mai departe trebuie arătat că *vicus* este contras dintr-o formă ca *villicus* „rural". Vezi *valah*.

FILOLOGII

Wilhelm von Humboldt

Întemeietor al lingvisticii moderne, Wilhelm von Humboldt (1767-1835) este primul comparatist care a apreciat din exterior limba română (dacoromână) în contextul limbilor romanice[18]. Pornind de la ideea evoluției de la limbi „mamă" la limbi „fiice" marele lingvist scoate în evidență entitatea nouă pe care o reprezintă o limbă, după o perioadă de timp, în dezvoltarea ei pe baza altei entități care s-a destrămat datorită evoluției interne divergente şi a împrejurărilor externe ființei sale. Astfel sunt identificate serii de tipul *sanscrită – latină – română*, în locul acesteia din urmă putând fi oricare dintre limbile romanice. Prezentând trecerea de la limba veche la limbile noi, autorul analizează limbile romanice mai întâi prin ceea ce reprezintă ele în sine şi față de latină, iar apoi prin comparația cu greaca, care de asemenea cunoaşte o entitate veche şi una nouă.

Esența deosebirii dintre noile entități şi cea din care ele derivă este dată de noțiunile de *formă* şi *forme* ale limbii. Forma limbii este „acea permanență şi uniformitate în activitatea spiritului care impulsionează sunetul articulat la exprimarea gândului" (p. 71) în timp ce formele întruchipează aspectul sonor împreună cu structura gramaticală, cele două alcătuind, împreună cu alte componente ale structurii psihice, un tot indestructibil: „viața

[18] Am folosit volumul selectiv din opera lui Wilhelm von Humboldt *Izbrannye trudy po jazykoznaniju*, publicat la Moscova în 1984, 398 p.

Scanned with OKEN Scanner

fiecărei limbi se fundamentează pe poziția lăuntrică a poporului față de arta întrupării gândului în sunet" (p. 270).

Pe fondul interpretării aparent evolutive şi sociale a fenomenului lingvistic, savantul german defineşte trecerea de la latină la limbile romanice ca pe un proces în care acestea din urmă şi-au schimbat formele, menținându-şi intactă forma. Imunitatea acesteia s-ar explica prin faptul că „odată stabilită, o construcție lingvistică aleasă se transformă inevitabil într-o însuşire constantă, putem spune chiar inveterată, a limbii, ceea ce a şi condiționat structura gramaticală curată a urmaşelor limbii latine" (p. 221). Asupra reconstituirii limbii latine în forme noi materialul lingvistic heteroglot nu a exercitat, crede Humboldt, o influență esențială, înrâurirea limitându-se la nivelul formelor. Înțelegând prin cuvântul autohton doar forma sonoră a acestuia, Humboldt recunoaşte că populațiile autohtone şi cele suprapuse au introdus în limbile romanice o anumită cantitate de cuvinte, în gramatică însă neputând fi identificate urme ale idiomurilor lor: „popoarele, spune el, nu părăsesc cu uşurință forma în care s-au obişnuit să-şi îmbrace gândurile. Iată de ce, continuă el, deşi zdruncinată, baza pe care s-a constituit gramatica noilor limbi a rămas în esență preponderent latină" (*Ib.*). Aşadar, autohtonii au „zdruncinat" aspectul fonetic al limbii, în timp ce esența limbii, care cuprinde latura semantică, inclusiv cea gramaticală, a limbii latine a avut de suferit în măsură nesemnificativă şi redresabilă.

Rezultatul specific al simbiozei dintre spirit şi materie este denumit de W. von Humboldt *principiul alcătuirii limbii* care, presupunând şi înglobând forma limbii în toată complexitatea formală şi semantică a acesteia, constituie latura perenă care structurează gândul. Astfel, pe parcursul procesului de degradare a latinei, de acumulare de forme noi care refăceau din mers integritatea vorbirii şi pregăteau, în diferite zone ale romanității, entități lingvistice noi, „limba îşi păstra principiul alcătuirii sale", care „a reuşit de-a lungul secolelor să prindă rădăcini adânci în conştiința poporului: orice fragment al limbii purta în sine amprenta lui; popoarele nu ar fi putut să renunțe la el chiar dacă ar fi dorit s-o

Scanned with OKEN Scanner

facă. Ele au fost nevoite să descopere, să intuiască singure acest principiu şi să-l pună în aplicare în vederea regenerării limbii lor" (p. 222). Fiind unic, principiul a acţionat identic în toate limbile romanice, ceea ce explică comportarea asemănătoare a acestora în zone îndepărtate una de alta, coincidenţă uimitoare chiar în detalii: „Unul şi acelaşi fenomen este reluat constant. O formă distrusă este refăcută sub un aspect cu totul nou, însă spiritul acesteia pluteşte peste noua alcătuire, dovedind trăinicia principiului vital al gramaticii familiilor de limbi dezvoltate" (p. 223). Sunt comune acestor limbi, detaşându-le de celelalte, delimitarea strictă a noţiunilor de obiect şi raport, preluarea funcţiilor cazuale, detalierea şi concretizarea lor prin intermediul prepoziţiilor, forţa coeziunii sintactice a verbului, diversitatea întrebuinţării pronumelor, independenţa structural-semantică a părţilor de vorbire.

Toate acestea pot fi lucruri adevărate din punctul de vedere al vorbitorului de limbă indoeuropeană. Însă se ştie prea puţin sau chiar nimic despre mijloacele sonore şi sintactice prin care diferenţiază sensurile şi funcţiile limbile neindoeuropene, mai ales cele silabice, care vehiculează culturi cu nimic mai prejos decât cele indoeuropene.

Pentru a individualiza entitatea specifică pe care o reprezintă fiecare dintre limbile romanice, W. von Humboldt foloseşte sintagma *principiul individual unic* al limbii, care se manifestă mai întâi exterior, la suprafaţă, în procesul comunicării directe, iar apoi interior, pentru necesităţile împlinirii spiritului uman. În primul caz, principiul izvorăşte din necesitatea de unificare a formelor care au suferit modificări şi a elementelor noi, rezultatul fiind o nouă limbă, chemată la viaţă de o nouă întrupare a spiritului poporului. În cel de al doilea caz, principiul reflectă tendinţa de realizare a unităţii perfecte dintre formă şi forme, ceea ce înseamnă a pune în acestea din urmă întreaga încărcătură spirituală pe care ele sunt capabile, prin germenii iniţiali şi evoluţia ulterioară, să o dezvolte. „Există momente în viaţa popoarelor, subliniază autorul, când acestea ajung la înţelegerea posibilităţii de utilizare a limbii dincolo de necesităţile externe, pentru edificarea

Scanned with OKEN Scanner

întregului ansamblu de idei şi sentimente. Apariţia şi dezvoltarea literaturii într-o limbă este un proces care se petrece treptat şi porneşte de la un imbold neîndeajuns de limpede înţeles, totuşi la începuturile acestei dezvoltări stă un imbold specific, o tendinţă cu izvoare interne care impune împreunarea formei lingvistice şi a formei individuale a spiritului" (*Ib.*).

Cele două niveluri de funcţionare a limbii sunt exemplificate cu situaţia limbilor romanice la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea: „Două dintre aceste limbi, retoromana şi dacoromâna, nu au dezvoltat forma ştiinţifică şi beletristică, deşi nu se poate spune că forma lor tehnică este inferioară formelor analoage ale celorlalte limbi. Din contra, tocmai dacoromâna a păstrat cel mai bine flexiunile limbii mamă, la care se adaugă faptul că în folosirea lor se apropie de italiană. Defectul, aşadar, constată aici numai în circumstanţele externe, în lipsa ambianţei şi a condiţiilor care ar fi putut permite folosirea limbii în scopuri mai înalte" (*Ib.*).

Compararea limbilor romanice cu limba greacă se axează pe analiza perioadei de trecere de la entitatea veche (latina, greaca veche) la cea nouă (limbile romanice, greaca nouă). Sintetizând, desprindem două aspecte care privesc limba română. Primul constă în tendinţa de izolare a dacoromânei de celelalte limbi romanice şi de apropierea ei, sub raportul devenirii, de limba greacă, care „a fost atinsă numai de unele denaturări şi de destrămarea unor forme disparate", care ar putea fi refăcute, această limbă păstrând în sine baza sa proprie şi fiindu-şi suficientă pentru a se explica: „aproape fiecare expresie, cuvânt sau formă merge cu rădăcinile sale în adâncuri de nestrăbătut"; din greaca veche nu a rezultat o limbă „cu un nou specific", ceea ce reprezintă „un caz similar" cu cel al dacoromânei, considerată, cum am văzut, păstrătoarea cea mai fidelă a formelor limbii latine (p. 224). Din aceste aprecieri ale savantului german reiese clar aportul Şcolii ardelene la cunoaşterea limbii române în Europa.

Cel de al doilea aspect vizează soarta comună a limbilor romanice care se raportează la latină prin focul aceloraşi

Scanned with OKEN Scanner

vicisitudini, ceea ce anulează izolarea artificială a dacoromânei din pasajul precedent. Pierzând legătura cu aparatul de stat roman, latina din provincii a suportat peste tot transformări mai adânci şi mai puternice, „care pot fi numite adevărate dezastre": 1) intervenţia din exterior a determinat rezultate deosebite în toate limbile romanice; 2) nevoia de unificare în sfera politică, militară şi religioasă a avut o influenţă binefăcătoare asupra limbii, chemată (zonal) la o nouă tinereţe; 3) pentru înţelegerea deplină a limbilor romanice este necesar să se apeleze la izvoare străine, la materiale inaccesibile tuturor vorbitorilor. În acest context autorul prezintă consecinţele deosebirilor dintre limbile romanice şi limba greacă în sufletul poporului şi în sistemul limbii. Răspunzând celor care consideră îndoielnică influenţa deosebirilor de limbă asupra spiritului şi caracterului poporului pe motiv că orice observaţie care depăşeşte limitele stării actuale a limbii este străină poporului, autorul precizează: „În tenebrele care ascund formarea sufletului şi succesiunea individualităţii spirituale rămâne neîndoielnic evidentă infinit de puternica dependenţă dintre ţesătura limbii şi ansamblul gândurilor şi sentimentelor" (p. 226).

Izolarea limbii române de limbile romanice, sugerată lui Humboldt de cărturarii ardeleni, este în cele din urmă şi ea anihilată, savantul german făcând următoarele aprecieri globale asupra limbilor romanice: a) limbile romanice sunt lipsite de continuitatea limbii greceşti, însă dezavantajul lor este numai aparent, întrucât „timpul vindecă mai bine rănile limbii decât ale altor laturi ale sufletului"; b) generaţiile perioadei de trecere (de la latină la limbile romanice) au un rol deosebit în refacerea integrităţii limbii şi în consolidarea acestei integrităţi; c) particularităţile limbii de a fi absolut curată, fără elemente străine, rezultată numai din dezvoltarea ei organică, sau de a se fi dezvoltat pe ruinele limbii de bază şi sub multiple influenţe heteroglote „nicicum nu se răsfrâng asupra adâncimii spirituale, asupra subtilităţii percepţiei şi forţei de persuasiune"; d) în caracterizarea popoarelor care vorbesc limbi romanice nu trebuie să rămână necercetată chestiunea în ce măsură ele au reuşit să-şi refacă echilibrul, tulburat de înrâurirea (externă)

Scanned with OKEN Scanner

asupra limbii lor, urmând a se stabili „dacă nu cumva ele au realizat transformarea carenţelor în noi virtuţi" (p. 226).

Gândirea humboldtiană este prizoniera sistemului gramatical „curat" al limbilor indoeuropene care sunt puse să derive dintr-o limbă mamă, imaginată ca prototip ideal, atribuit unui popor ales, trăitor cândva într-o zonă binecuvântată. Este astfel din capul locului anulată originea naturală a limbajului şi este mascată în consecinţă perceperea limbilor indoeuropene ca rezultat al evoluţiei globale a limbii prin stadiile silabic şi aglutinant, în afara cărora nu se justifică structura morfematică şi paradigmatică a acestor limbi. În plus, locul devenirii zonale a fiecărei limbi i.-e. prin metamorfozarea paradigmatică şi flexionară a substratului aglutinant este artificial luat de deteriorarea prin substrat şi adstraturi a modelului, căruia i se atribuie capacitate de regenerare prin transformarea carenţelor în virtuţi.

Petru Maior

Petru Maior (1761-1821) este teoreticianul preocupărilor lingvistice ale Şcolii ardelene, preocupări materializate în „Lexiconul de la Buda" (1825), „care de mai mulţi autori în cursul a treizeci şi mai multor ani s-au lucrat". Conjunctura istorică a impus cărturarilor ardeleni o nouă viziune asupra istoriei limbii române, împreună cu motivarea permanenţei poporului român din antichitate până în prezent în spaţiul carpato-danubiano-pontic. În consecinţă, romanitatea orientală, în cele două faţete ale sale: limba şi poporul care o vorbeşte, este scoasă de aceşti cărturari din mărginirea feudală a descălecatelor cronicăreşti şi ridicată la dimensiunile teritoriale şi etnice ale întregului neam românesc. În efortul lor colectiv cărturarii ardeleni foloseau ca argument continuitatea, dusă până la identitate absolută, a latinei în limba română.

Evoluţia elaborării Lexiconului reflectă menirea acestuia. Început de Samuel Micu ca dicţionar român-latin, în ideea amintitei continuităţi de neam şi de limbă, el a fost preluat de Vasile Kolosy,

Scanned with OKEN Scanner

„care lexiconul lui Klein foarte mult l-au avuţit şi cu limbile ungurească şi nemţească l-au adaus", punând astfel etnia românilor alături de celelalte limbi şi popoare ale imperiului austro-ungar. A urmat Ioan Coneli care, din porunca şi cu spezele lui Samuil Vulcan, „de nou a înmulţit şi scris" lexiconul. La acest stadiu de elaborare a urmat contribuţia, asupra căreia stăruim mai jos, a lui Petru Maior, „care însă a răposat mai înainte de ar fi isprăvit cea mai de pre urmă revizie". Ultimele contribuţii au revenit învăţaţilor Ioan Theodorovici şi Alesandru Theodori, care au isprăvit lexiconul pe care l-au „adausu şi îndreptatu în cele ce prin mai sus nomiţii bărbaţi nu fură de ajuns avuţite, începând de la litera I" (p. 5-9, unde este prefaţa cu titlul: „Crăiasca Tipografie din Buda. Binevoitoriului Cetitoriu sănătate!"). Astfel a rezultat prima lucrare lexicografică modernă în care sensurile cuvintelor româneşti sunt exemplificate cu scurte contexte şi cu formele echivalente semantic din alte limbi.

Petru Maior marchează începuturile filologiei româneşti în trei privinţe. Primul aspect constă în înlocuirea alfabetului chirilic cu „ortografia romană sau latino-românească", înlocuire motivată prin aceea că astfel intrăm în posesia „cheii cu care cele ascunse ale rădăcinii cuvintelor se deschid", în sensul că putem percepe direct originea latină a cuvintelor româneşti[19]. Cu această motivaţie lexiconul este structurat pe două coloane: în stânga articolele sunt scrise cu litere latine, în dreapta aceleaşi articole sunt scrise cu alfabet slav. Cel de al doilea aspect priveşte istoria limbii române şi este prezentat de Maior sub formă de „Dialog pentru începutul limbei română între Nepotu şi Unchiu", redactat de autor în 1819 (în Lexicon: p. 54-102). În sfârşit, nu puţină trudă l-a costat pe Maior „cercarea rădăcinii cuvintelor ca să se vadă a fire asemenea altor cuvinte în limba italienească, spaniolească şi franceză, sau din aceste (limbi) luate".

---

[19] „*Ortographia romana*, sive Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur" a fost elaborată de Maior în 1812 şi este plasată în capul Lexiconului, până la p. 53.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a descoperi latinitatea limbii române, spune Maior, este suficient să înlături de pe ea haina alfabetului slav care îi maschează şi denaturează originea. Operaţia simplă de recuperare a etimologiei limbii române prin scrisul latin este însoţită de distingerea a două limbi latine. Una este „gramaticească sau a învăţaţilor", cealaltă este a poporului. Limba latină gramaticească, „care până azi este în cărţile latine, chiar se vede că este limbă nefirească, ci meşteşugită şi care nu se poate învăţa fără numai cu ajutorul gramaticii". Această limbă era ştiută de foarte mulţi dintre romani, „mai vârtos în Roma şi pre la cetăţile cele mai însemnate": romanii făceau „şcoli pentru odraslele lor ca să înveţe limba latină cea meşteşugită, gramaticească", care însă este în aşa fel ţesută, încât „nu poate cineva să o înveţe cu acea deplinire, cât să nu facă dese şi grele greşeli asupra gramaticii".

Limbii culte, artificiale şi nefireşti, Maior îi opunea limba pe care o grăia poporul, „suptă de la mama lor, din auzite adică": „Mulţimea nu ştia fără numai limba poporului, de la mamele lor"; „Nimeni nu scria în limba poporului". Aceste sublinieri dihotomice au menirea de a evidenţia principiul pe care Maior construieşte istoria limbii române: „Limba poporului romanilor celor de demult vecuieşte până astăzi în gura românilor noştri. Căci cu această limbă au venit strămoşii românilor de la Roma în zilele împăratului Traian, care bătând pe Decebal şi dezrădăcinând viţa dacilor din Dacia, despoind Dacia de locuitorii cei vechi, nemărginită mulţime de romani, din toată împărăţia romanilor, adică din toată Italia, au adus în Dacia, ca ei toate oraşele şi toate satele Daciei să le ţină şi să le domnească".

Dialogul imaginar între Nepot şi Unchi urmăreşte să arate cum, deşi limbile romanice au toate baza comună în latina populară, limba română a avut o soartă aparte, care i-a conservat puritatea originară, în timp ce alte limbi romanice au avut alt parcurs. Pentru a obţine acest rezultat Maior elaborează o schemă care prin ideea de latină populară domină şi în prezent etimologia tradiţională:

- Dintre cele două limbi latine, cea a poporului este cu mult mai veche, ea existând „cu multe veacuri înainte de facerea Romei

Scanned with OKEN Scanner

în ţara ce se chema Latium unde e făcută Roma", în timp ce „limba latină din cărţi este meşteşugită, gramaticească, nu firească precum a fost limba latină poporană, şi cunoscut lucru este că mai veche e firea decât măiestria".

- Limba latină din cărţi a fost, ca orice limbă cultivată, născută din limba poporului, iar începătorul ei a fost Latinus Craiul Latiului, „carele limba latină o au îndreptatu şi pre latini după numele său i-au numit". Pricina pentru care Latinus şi cei de după dânsul au avut-o pentru a constitui din latina populară pe cea gramaticească a izvorât din contactul cu grecii după căderea Troii: „După ce latinii mai de aproape s-au însoţit şi s-au amestecat cu grecii au prins a urma grecilor şi a se dare după ştiinţă, şi ca să fie limba lor de ajuns spre primirea şi lăţirea ştiinţei lor au început după forma limbii celei eline, din care scotea învăţăturile, a preface limba sa: aceasta o făceau mai des cu întoarcerea cărţilor de pre greceşte pre latineşte. Se vede după limba latină cea gramaticească cum toată e învăscută cu firea limbii eline".

- Maior respinge ideea de „latină stricată", promovată de unii, pentru starea actuală a limbii române. În concepţia sa, cele două limbi latine, cea a poporului şi cea gramaticească, se opun prin trăsăturile „firesc/nefiresc". Limba latină gramaticească, „care până azi este în cărţile latine, chiar se vede că este nefirească, meşteşugită", fapt pentru care ea nu poate fi învăţată din auzite, ci numai cu ajutorul gramaticii, la şcoală, iar românii nu au împărtăşit această limbă latină, „nici nu au învăţat limba latină şi gramatica până mai în zilele noastre". Nu limba latină cultă a fost dusă de romani în Galia, Spania şi „nu lung timp după aceea şi în Dacia"; nici limba italiană nu a fost alcătuită pe baza latinei culte. Toate limbile romanice au la bază limba firească, adică „poporană".

- Cheia gândirii istorice a lui Maior constă în aceea că romanii au dus în toate viitoarele provincii romane din afara Italiei o limbă latină firească „alcătuită din limba latină poporană şi din toate alte distincte limbi ale popoarelor Italiei, popoare care fură învinse de romani şi se făcură un nation cu romanii, iar popoarele învinse şi adunate la un singur nation cu romanii învingători n-au

Scanned with OKEN Scanner

putut să nu țină unele cuvinte și chipul de grai ale limbilor sale celor vechi". În consecință limbile romanice au multe cuvinte, afirmă Maior, din limbile vechilor popoare ale Italiei, deși „cele mai multe sunt din limba latină". În felul aceste este indusă ideea că tot ce este nelatin în limba română este doar aparent nelatin. „Trebuie să ne raportăm la limba latină cea poporană, nu la cea gramaticească; numai acelora li se pare a nu fi multe cuvinte latine în limba română, care alătură limba română cu limba latină cea gramaticească, și nu socotesc de limba latină cea poporană". Este suficient, spune Maior, să înlocuiești alfabetul chirilic cu cel latin pentru a ajunge la rădăcina latină populară a cuvintelor aparent nelatine ale limbii române.

- Dintre toate limbile romanice, doar româna continuă latina populară constituită, cum am văzut, în spațiul italic, fapt care ar avea următoarele explicații: romanii au aflat la venirea în Dacia această țară deșartă de locuitori; în Dacia a venit mult mai multă populație romană decât în alte părți, „iar poporului celui premulțitu cu anevoie este a i se schimba limba", aceasta cu toate că după ce au descălecat romanii în Dacia multe ginți barbare au trecut și au și locuit acolo, precum goții și gepizii, popoare nemțești, hunii și avarii, vițe schitești, întrucât „inima cea boierească a lor, a nu se mesteca în căsătorie cu muieri de soi străin, au împiedicat stricarea limbii romane prin limbi varvare"; și apoi „nici nu și-au bătut românii capul niciodată spre aceea ca să-și schimbe limba lor veche, cu care au venit romanii strămoșii lor în Dacia, cum au făcut italienii, ci o au lăsat în ființa sa până astăzi": românii nu au împărtășit limba latină, nici nu au învățat această limbă și gramatica ei până mult mai târziu.

- Celelalte limbi romanice s-au îndepărtat de latina populară. Faptul că poporul român „puțin se înțelege cu francezii, spaniolii și italienii" nu își are explicația în schimbarea limbii române: „că și coloniile romane care fură în Galia și Spania cu limba poporană în gură au mers acolo", numai că „acolo țările erau pline de locuitorii cei vechi ai țărilor acestora" cu a căror limbă latina populară s-a amestecat scăzând astfel din alcătuirea ei cea

Scanned with OKEN Scanner

veche. Trebuie apoi avut în vedere faptul că pe teritoriul Spaniei şi Galiei s-au stabilit ulterior „ginte nemţeşti" prin care limba romană s-a strămutat şi mai tare. Iar în Italia limba cea veche a poporului s-a amestecat cu cea a longobarzilor care s-au aşezat acolo „unde până azi sub numele de italieni locuiesc". Totuşi neamurile germanice ale longobarzilor şi goţilor, o spune şi Toppeltin din Transilvania, nu au strămutat prea tare limba romană populară din Italia. Schimbarea au făcut-o mai târziu învăţaţii italienilor, mai cu seamă poeţii Dante, Boccaccio, Petrarca. Aceştia, continuă Maior, „putem zice că au făcut limba italiană nouă", care s-a îndepărtat mult de latina populară. De aceea, conchide Maior, „cel ce vrea să judece drept despre limba cea de demult a poporului roman trebuie să ceară ajutor de la limba română. Mulţi bărbaţi învăţaţi dintru acea scădere, că n-au ştiut limba română, strâmbă judecată au făcut despre limba cea veche a poporului roman". Iar dacă unele cuvinte latine nu se găsesc în limba română „explicaţia este că italienii, francezii şi spaniolii au fost supuşi patriarhului de la Roma, cu limba latină".

Ideea că latina populară a fost şi este încă prin română o limbă vie nu are susţinere în eşafodajul istoric structurat de Maior. Lipseşte perceperea evolutivă a limbii şi continua reînnoire a ei în procesul de comunicare. Cum ne putem imagina că o limbă *nescrisă*, care ulterior se va numi latină, a parcurs o perioadă de peste trei milenii suportând doar influenţa lexicală a popoarelor italice pe care romanii şi le-au supus în perioada lărgirii Latiului iniţial al Romei? Componenţa fonetică, lexicală, derivativă, morfologică şi sintactică a limbii române este specifică ei în toate detaliile sale ca rezultat al prefacerilor etnolingvistice din jumătatea de est a Europei, prefaceri determinate de simbioza traco-latină prin care elementul trac şi cel latin duc fibrele limbii române în adâncurile euro-afro-asiatice ale limbajului uman.

Este însă de reţinut încercarea lui Maior de a duce în antichitate fondul vechi nelatin de cuvinte al limbii române, fond care vădeşte faptul că întreaga limbă română, inclusiv aparenţele

Scanned with OKEN Scanner

latine ale acesteia, este o creaţie nouă, indestructibil îmbinată cu constituirea etniei române. Aflat însă departe de înţelegerea socială şi evolutivă a limbii şi respingând substratul tracic pe motiv că ginţile barbare din Dacia s-au stins fără a lăsa urme lingvistice, el condensează tot trecutul limbii române în perioada italică a latinei populare. În felul acesta a fost blocată căutarea de cuvinte româneşti „în limbile acelor ginţi stinse, care nu se ştie ce limbă au avut în gura lor": cuvintele aparent nelatine ale limbii române „fură de strămoşii românilor aduse din unele ţinuturi ale Italiei, unde (ulterior ele) au fost date uitării, iar la români până astăzi vecuiesc". În felul acesta Maior face ca tot ceea ce etimologia ulterioară va considera împrumuturi slave, maghiare, turcice sau albaneze în limba română să apară din contra, ca împrumuturi latine populare în limbile respective, slavii fiind consideraţi principalii beneficiari ai acestor împrumuturi, ei fiind veniţi mai timpuriu în spaţiul romanic al Daciei: „Slovenii n-au fost cunoscuţi oamenilor din părţile acestea, nici limba lor auzită până la începutul sutei a şasea de la Christos. În timpul acela veniră mulţime nenumărată de preste muntele Carpatu, care desparte Ungaria de Polonia sau de ţara leşească, şi de preste râul Albis, până unde se întinde Germania". Latinii, continuă Maior, nu au putut lua cuvinte de la o gintă necunoscută şi din vorbă neauzită, „cuvintele acele care slovenii le au în limba lor şi sunt şi în limba latină le-au luat slovenii de la latini sau romani". S-a ajuns astfel la situaţia că slavii sunt prezentaţi ca latini slavizaţi: „Horvaţii, serbii şi bulgarii (ca şi ceilalţi sloveni) aşezându-se întru acele locuri unde localnicii cei vechi, pre care i-au aflat acolo, erau romani, cu mulţimea lor siliră pre romani ca să înveţe limba slovenă şi astfel romanii au uitat limba lor cea strămoşească". La aceasta a contribuit mult şi Constantin Chiril, care a întors pe sloveni la credinţa creştină, „prefăcând multe cărţi din greacă şi latină pre slovenă", prilej cu care, limba slavă fiind barbară, „au luat multe cuvinte greceşti şi latineşti".

Am insistat asupra acestor lucruri întrucât gândirea istorică a Şcolii ardelene nu este cunoscută suficient. Se consideră

Scanned with OKEN Scanner

îndeobşte că reprezentanţii ei sunt aceia care au introdus purismul latinizant în perceperea teoretică a istoriei limbii române, pe când adevărul, după cum am arătat mai sus, este cu totul altul.

Prezentăm, simplificat, câteva articole din Lexicon:

Abore, m. pl. *–rĭ*. Аборе: vapor, caligō: gőz, pára: Der Dampf, Dunst.

Cósă, f. pl. *–se*. Коасъ: sp. hoz: falx foenaria: kasza: die Sense; lat. *seco*, per metathesim, unde in Campania *falces* dicuntur *seculae*.

Érbă, f. pl. *érburi*. Ярбъ: sp. *yerba* vezi hierba: herba, gramen: fii: das Gras.

Fiică, f. pl. *–ce*. Фíикъ: filia: leány: Die Tochter.

Gându vel gondu, m. pl. *–duri*. Гънд: cogitatio, cogitatus: gond, gondolat: der Gedanke.

Lână, f. pl. *–ne*. Лънъ: lana: gyapjú: die Wolle.

Póme. Поáме: pl. poma: gyümölcs: das Obst.

Şétră, f. pl. *şetri*. Шя́тръ: tentorium, tabernaculum: sátor: das Zelt.

Laurian şi Massim

A. T. Laurian şi J. C. Massim au elaborat din însărcinarea Societăţii Academice, ca proiect, *Dicţionariulu limbei romane*, în două volume, publicat în 1871 la Bucureşti. Spre deosebire de *Lexiconul de la Buda*, în care toate cuvintele limbii române, inclusiv cele cu aspect nelatin, sunt considerate a proveni din latina populară italică şi aduse în spaţiul romanităţii orientale de colonizatorii romani, de la care multe ar fi fost ulterior preluate de slavi şi de către alte neamuri venite în acest spaţiu, primul dicţionar academic exclude din limba română tot ce nu aparţine în mod evident latinei. În acest scop autorii execută două operaţii. Ei publică, paralel cu *Dicţionariulu*, un volum aparte intitulat **Glossariu** *care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a loru, cumu si celle de origine indouiosa*, introducând în articolele din glosar şi derivatele cuvântului

Scanned with OKEN Scanner

respectiv „nelatin", ceea ce anulează complet viața limbii române: „Vorbele de origine neromanica, ca *slava, cinste, iubire, ibovnicu, vremelnicu, stapenire, slujba, slujbasiu* etc., nu pot si nu se cade să aibă locu într'unu dictionariu romanescu", afirmă autorii în „Prefatione" la glosar. În al doilea rând, autorii latinizează grafic toată limba română. Iată un exemplu de prezentare a unui cuvânt „străin":

GANDIRE, -escu, v., **cogitare, meditari, judicare, putare, opinari, sentire**, etc., a cogitá, meditá, judicá, crede; derivate: *ganditu, -a*, part. sup. subst., *ganditoriu. -toria*, adj. s. **cogitans, intelligens, opinans, putans**, etc., care cogita, crede, judica; – tote essite d'in *gându*, pl. *–uri*, **cogitatio, cogitatum, intentio, propositum, opinio, judicium, sententia, mens, animus, attentio, cura, sollicitudo**, etc., pre deplenu, in totu si in parte, ba inco cu prisosu, respunde *gându-lui* coventulu genuinu: *cogitu*, care se refere nu numai la tote actionile si actele suffletului integru, la mente, ca si la ânima, pre candu, lucru curiosu, nu espreme nemica d'in ale animei cuventulu *gându*, care déro cu dereptu a cadutu mai de totu in lupt'a sea cu *cogitu*; se dàmu câteva essemple, cari se arrete invederatu co *gându* e cu totulu superfluu in limb'a: *a avé, a pune gându la ceva sau cineva = a avé, a pune cogitu la ceva sau cineva*; *nu mi vine in gându, n'am gându a face = nu mi vine in cogitu* (*in mente*), *n'am cogitu a face*; *prin gându nu mi trece ceva = prin cogitu* (*prin mente*) *nu mi trece ce-va*; *cu gânduri relle = cu cogite relle*; etc. fora se mai adaugemu, co avemu multe alte covente genuine, cari reclama loculu parasitului *gându*.

B. P. Hasdeu (1837-1907)

Intenția lui Hasdeu, la începutul carierei sale filologice, era, în *Pierit-au dacii* (1860), de a pune în locul elementului latin unic, la care latiniștii raportau trecutul și viitorul limbii române, „câteva elemente, din care nici unul nu a fost predominator" în constituirea acestei limbi. Problema este însă că nu doar Hasdeu, întreaga lingvistică europeană nu era pregătită pentru a soluționa în această

Scanned with OKEN Scanner

manieră constituirea vreunei limbi noi. Şi astăzi se crede că albaneza exista ca limbă flexionară încă pe vremea lui Herodot, că slava de asemenea s-ar fi desprins ca limbă indoeuropeană din preindoeuropeana mamă şi ar fi stat pitită vreo mie de ani undeva între Nipru şi Vistula până să explodeze în secolul al VI-lea şi să acopere jumătatea de est a Europei, că maghiara a venit gata făcută din zona ugro-finică cu un popas îndelungat în spaţiul turcic de pe Volga etc. Simţul limbii române l-a determinat pe Hasdeu să formuleze, cum se putea atunci, imaginea profilului nou şi aparte al limbii române faţă de latină, dar la identificarea concretă a acestui profil cercetătorul şi-a frânt elanul iniţial de zidul antiistoric al teoriei neogramatice.

Primul semnal în privinţa eşecului întreprinderii lui Hasdeu îl dă imaginea compozită a limbii române din „câteva elemente" fără ca vreunul dintre ele să aibă rol predominant. Se sugerează astfel alcătuirea mecanică a limbii române, în care componentele nelatine se impune a fi puse la locul cuvenit. Este vorba desigur de elementele de substrat fără de care constituirea limbii române este o aberaţie. Însă problema substratului nu putea fi rezolvată altfel decât în limitele statuate de ştiinţa europeană, care nu admitea naşterea şi evoluţia limbilor în procesul vieţii sociale. Limbile nu puteau fi concepute altfel decât într-o existenţă lineară: albaneza era limba ilirilor menţionaţi de Herodot, româna era latina (populară), slava era o limbă adusă la începutul secolului al VI-lea etc. În aceste condiţii, lui Hasdeu nu-i rămânea să caute rădăcinile autohtone ale limbii române decât în albaneză, ajungând să afirme că sunt suficiente şi 150 de cuvinte tracice pentru a demonstra că dacii nu au pierit. Această îngustare a orizontului istoric se petrecea în 1862, la numai doi ani de la lucrarea entuziastă despre daci, când Hasdeu publică studiul *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române*, lucrare în care pericolul ca slavii să fie recunoscuţi ca descendenţi ai tracilor, aidoma românilor, blochează gândirea istorică a marelui erudit.

Hasdeu a teoretizat o atitudine intelectuală eronată faţă de componenta autohtonă a limbii române, ceea ce a diminuat până la

Scanned with OKEN Scanner

limita anihilării valoarea muncii lui titanice, înfundând perspectiva ştiinţifică a cercetării istorice. Posteritatea nu-şi explică cum trebuie eşecul lui Hasdeu în cercetarea elementelor autohtone şi nici criza morală care l-a împiedicat să continue elaborarea dicţionarului etimologic. Înţelegând că nu poate răspunde, aşa cum simţea, la întrebarea care l-a propulsat în lupta contra orientării latiniste, Hasdeu îşi încheie cariera tocmai în sprijinul acestei orientări, încercând să demonstreze că circulaţia cuvintelor latine şi sensul latin al formelor nelatine prevalează în structura semantică şi în practica limbii române.

Refacerea etimologiilor hasdeene

Hasdeu a impus pentru istoria limbii române principiile neogramatice, reducând orizontul cercetării în următoarele trei privinţe: 1) Limba română nu are constituire şi viaţă proprie, ea fiind imaginată izolat de fenomenul etnic românesc; 2) Ea este latina populară invadată, începând din secolul al IX-lea, parţial chiar mai devreme, de elemente nefireşti de origine slavă, maghiară, turcică; 3) Teritoriul unde latina populară şi-a perpetuat existenţa pură timp de cinci, şase sau chiar mai multe secole a fost limitat şi izolat, ferit de infiltraţii heteroglote.

Imaginea hasdeeană a limbii române rezultă din trei studii consacrate agriculturii, viticulturii şi păstoritului la români.

1. Vorbind despre originile agriculturii (*Slf.*, p. 152-167), Hasdeu afirmă următoarele: „Crescută în munţii Olteniei (Oltenia, Banat, Ţara Haţegului) naţionalitatea română n-a putut deveni agricolă decât foarte târziu. Iată de ce în limba română terminologia agricolă este mai toată cu mult posterioară epocii de colonizare a Daciei". Izolaţi în munţi, spune autorul, românii au păstrat în memorie cuvinte ca *grâu, secară, mei, orz; moară, făină; bou, vacă, viţel, junc; a ara, a semăna, a treiera; jug, furcă, seceră, agru, arie.*

Este de neimaginat ca noţiuni atât de importante pentru viaţa omului să se fi păstrat peste atâtea generaţii în memorie, lipsind obiectele şi practicile respective. Numai colaborarea şi

Scanned with OKEN Scanner

comunicarea au putut face ca lat. *granum* să se fixeze în română cu sensul şi forma *grâu*, şi nu trebuie să inventăm în latină un ascendent pentru *grăunte*, în albaneză unul pentru *grunz* şi o onomatopee pentru *a zornăi*. Limba română, ca de altfel toate limbile, şi-a elaborat singură cuvintele, iar asemănările cu alte limbi arată, de cele mai multe ori, unitatea şi continuitatea limbajului uman: alb. *grurë* „grâu", sl. *zerno* „grăunte, cereale", germ. *Korn*, „grâu, secară", iar cu *l* în loc de *r*: fr. *blé* (cf. *froment*), sl. *zlak* „cereală", vgr. *chloe* „verdeaţă, iarbă".

Compararea limbilor poate ajuta la descoperirea structurii etimologice a cuvântului. Astfel *secară* se raportează la lat. *secale*, de la *seco* „a tăia, a recolta, a strânge furaj" (rom. *a seca* „a ucide", *secure, secere*); albaneza are pe de o parte pe *thekër* „secară", iar pe de altă parte pe *korr* „a secera, a cosi", pe *korrje* „seceriş, recoltă de cereale", de unde rezultă structura *se-cară*. Pentru partea a doua a acestui cuvânt, corespunzător formelor albaneze *korr, korrje*, româna are *cules, a culege*, de unde posibilitatea de a identifica structura *cu-lege*, partea a doua putând fi recunoscută în *a lega*: cf. germ. *Roggen* „secară", sl. *rož*, magh. *rozs* „secară".

Naşterea agriculturii la români s-a petrecut, spune Hasdeu, după contactul cu slavii: „Dialectele serb şi slovac implică acest fenomen pe câmpia Olteniei şi a laturii învecinate din Temeşiana, mainainte adică de răspândirea elementului român în direcţiunea gurilor Dunării". „Putem afirma, continuă Hasdeu, că-n limba plugăriei române slavismele cele mai necontestabile sânt în proporţiune de cel puţin opt la zece către toţi ceilalţi termeni de altă origine". Această situaţie este exemplificată cu *plug, cobilă, grindei, cormană, plaz, rariţă, brazdă, răzor, a îmblăti, ţelină, ogor, târnăcop, tern* „scaiete", *polog, greblă, snop, stog, claie, căpiţă, grapă, lopată, coasă*.

Este şi aici de remarcat faptul că românii şi-ar fi însuşit termenii agricoli nelatini cu mult înainte de a practica agricultura. „Ei bine, afirmă Hasdeu, în curs de vreo şapte veacuri, pitulaţi într-un colţ al Daciei, părinţii noştri, afară doară de unele izolate încercări rudimentare, n-au cunoscut deloc plugăria propriu-zisă, pe

Scanned with OKEN Scanner

care abia în secolul VIII au început s-o învețe de la învecinații serbi, transplantând-o apoi prin migrațiune din Oltenia în celelalte provincii române. Născută ceva după anul 700, agricultura noastră rămâne în fașă alți șapte secoli până pe la 1400 și chiar mai încoace".

Așadar terminologia agricolă, doi la zece latină și opt la zece nelatină, are la români, în concepția lui Hasdeu, o existență mintală până după descălecatul lor din Oltenia în celelalte provincii românești.

2. Traiul în munți, spune Hasdeu, nu-i putea împiedica pe părinții noștri latini să se ocupe cu viticultura (*Slf.*, p. 168-186), astfel că latina mamă a transmis fiicei sale „din creștetul carpatin occidental ce desparte Oltenia de Temeșiana" cuvinte ca *vie, vin, viță, auă, poamă, strugur*, ultimul fiind „grec venit prin Roma", în timp ce „dacii au avut pe *gordin*, varietate de struguri albi și dulci", cuvânt care ar fi trecut la sud de Dunăre unde slavii au format din el *grozden*, și pe *ravac*, „împrumutat de la români de sârbi". Alte etimologii propuse de Hasdeu: *harag* „ne vine directamente de la greci", la fel *bute, putină* și *strachină*; prima origine a cuvântului *butaș* ar fi germană, dar „el a trebuit să pătrundă la români prin intermediul unei limbi neolatine, probabil a celei italiene; *liurcă* (vin rău și stricat) „este singura vorbă de proveniență germană", slava liturgică l-a dat pe *teasc*; *poloboc* este rusesc, *podgorie* „s-a furișat în limba română prin hrisoave".

Vie „plantație de viță-de-vie", **viță** „curpen, vrej, rădăcină", precum și **vin** ca produs al viței-de-vie au în sensurile lor particulare ideea comună de existență vie, sugerând mișcarea, creșterea, curgerea, desfășurarea și implicând umiditatea, frăgezimea, tinerețea. Constituite ca românești, formele *vie* „plantație", *viu, vită, viță* se înscriu în peisajul larg al evoluției limbajului. Primul lucru ce se cere a fi remarcat este sensul de existență lungă, de durată, prezent în lat. *vivus* „viu", vgr. *bios*, sl. *živ* „viu", *bâvatĭ* „a exista", vprus. *giwa* „trăiește", vind. *jivati* „*Ib.*", rom. *viu*. Față de aceste forme, cuvinte ca lat. *vita* „existență, viață",

Scanned with OKEN Scanner

sl. *bât* „existenţă", rom. *vită, viaţă* etc. şi-au pierdut exprimarea formală a ideii de durată. Altă observaţie priveşte faptul că unele limbi au în sistemul de forme pe care îl avem aici în vedere lichida *l/r*: magh. *élö* „viu", *lét* „existenţă", germ. *Leben* „viaţă", engl. *life* „viaţă", *live* „viu"; românescul *leat* este, fără lichidă, *etate*, ca alb. *jetë* „viaţă", rom. *iţă*. Prezenţa lichidei este confirmată de lat. *villum*, care denumea vinul făcut din apă turnată peste strugurii striviţi din care s-a scurs nepresat lichidul, de rom. *molan* „vin", de pracrit. *velli, vella* „plantă agăţătoare", lit. *vieloti* „a se răsuci, a se încâlci", de rom. *pleată*, faţă de *viţă, şuviţă*, de alb. *rruvan* „vie", germ. *Rebe*, „viţă de vie, butuc de vie, lăstar", fr. *grappe* „strugure", de rom. *lăstar, vlăstar, vrej, loază*, alb. *vresht* „vie, podgorie". Este de menţionat şi faptul că apa curgătoare este apă *vie* sau *vioară*, forme fără consoana lichidă, ca *bios, vivus, živ*. În legătură cu aceste forme stau cuvintele româneşti *jivină, Jiu, Jijia*, iar cu prezenţa lichidei, dar fără ideea de curgere, avem pe *jilav, vlagă, mlaştină* etc.

Privită în context istoric larg, forma *vin* se prezintă ca anterioară formei *vie*. Forma cu *n* o au limbile slave (*vino*), albaneza (*venë* şi *verë*), latina (*vinum*), greaca (*oinos*), armeana (*gini*), gotica (*wein*), gruzina (*ɣvino*), araba (*waynum*), ebraica (*jajin*) etc. Rezultă că *vie* este o creaţie românească influenţată de lat. *vinea* „plantaţie viticolă; coardă şi butuc de vie".

Auă „strugure" este cuvânt românesc pentru a cărui istorie se consideră suficientă raportarea la lat. *uva*. Având însă în vedere faptul că atât latina cât şi traca au venit în contact ca limbi vii şi au dat naştere unei limbi vii care este româna, apare necesitatea de a lărgi sfera analizei. Mai întâi este de remarcat sfera semantică largă a lat. *uva*: „fructul viţei de vie, strugure; vin; vie; ciorchine ca inflorescenţă şi rod la plante de tot felul, ciorchine de legume, de icre, de roi de albine; omuşor etc."; cuvântul apare printre altele şi în sintagma *uva silvestris*, sinonim al formei *labrusca* „viţă de vie sălbatică", rom. *lauruscă*. Observăm apoi că segmentele *lab-, lau-* sunt alte forme pentru rădăcina *uv-/au-*, pe care în diverse variante o întâlnim la denumirile apei, umidităţii, curgerii, creşterii etc.

Scanned with OKEN Scanner

Poamă „fructul comestibil al pomilor şi plantelor fructifere" a fost, la constituirea limbii române, latinul *poma*, pluralul lui *pomum* „fruct, sămânţă, boabă, arbore fructifer", ca şi *pomus* pentru *pom, pometum* pentru *pomet*; fapt confirmat şi de alb. *pemë* „pom fructifer; fruct; copac; rod". Autohtonii au adus în română forma *plod*, înrudită etimologic cu *rod*. Prezenţa lichidei *l/r* în structura formelor arată confluenţa în stadiile precedente ale limbilor a fr. *pomme* „măr", sl. *jabloko*, rom. *măr* (lat. *melus*), germ. *Apfel*, precum şi a unor forme ca rom. *lud*, sl. *liudi*, vgr. *laos*, germ. *Leute*, apoi *mladă, plantă, fruct*; sl. *plemea*, vgr. *phyle*, lat. *tribus* etc.

Strugure este cuvânt românesc cu rădăcini în spaţiul autohton, în cel romanic şi i.-e. Recunoaştem rădăcina în rom. *rug, st/ruj/an, luj/er*, în lat. *arrogo* < *ad rogo* „a lega împreună, a asocia", *struo* „a reuni, a asambla, a ordona", fr. *raisin* „strugure", vgr. *rax, ragos* „fructul viţei de vie", *rachis* „ax, arac", alb. *shtruar* „aşezat, aranjat", *shtrëngoj* „a strânge, a îngrămădi, a fixa", germ. *Strunk* „tulpină, cotor", sl. *struk* „păstaie".

Gordin, soi de viţă de vie, era considerat de Hasdeu dacic, trecut şi la slavii de sud, întrucât nu găsea la albanezi o formă pe care să o ia de bază, iar pe slavi îi considera veniţi la sud de Dunăre mult mai târziu decât romanii. Militând contra latinismului pur în constituirea limbii române, el urmărea să descopere elemente autohtone prin care să contracareze slavismele, maghiarismele şi turcismele care, aduse teoretic şi eşalonate după secolul al optulea, se insinuau ca inerente perioadei de început a limbii române. Truda etimologică a lui Hasdeu a fost din capul locului zădărnicită de viziunea eronată asupra constituirii peisajului etnolingvistic din estul Europei. Perceperea realistă a acestui peisaj impune să considerăm pe *gordin* produs al limbii române, cum sunt şi *goldan, holdă, plod, rod, norod, grunz, grăunţă, glod, glonţ* şi multe altele, ferindu-ne în acelaşi timp de tentaţia de a căuta limba dacilor în albaneză. Limbile apropiate istoric limbii române, dar şi cele mai îndepărtate, arată că la baza lui *gordin* stă imaginea de întreg, de mulţime de elemente uniforme strânse grămadă, imagine prezentă în sl. *grad* „grindină" (vgr. *chalaz*, rom. *talaz, groază* „mulţime"),

Scanned with OKEN Scanner

pol. *grono* „ciorchine, strugure, grămadă", *wino gronowe* „vin de struguri", slavă *grozd, grozdije* „strugure" (cf. rom. *loază, lozie*), *gorst* „mână, pumn", lit. *gruodas* „glod înghețat", let. *gręzns, gręzna* „creasta cocoşului", germana medie *gruose* „mugur, mlădiță", lat. *grando* = *granum* „grindină, prundiş, sămânță; boabă de strugure; perlă", *grandio* „a genera, a da naştere, a dezvolta", față de *grandino* „a bate grindina"; fr. *raisin* „viță-de-vie, strugure", *grappe* „strugure", let. *grudas* „grăunte", *gruntas* „grunt", visl. *griot* „pietriş", sl. *gruda* „grămadă, morman".

Ravac, mustul sau vinul care se scurge fără a fi presat, este o creație românească cu suf. *-ac* de la rădăcina pe care o întâlnim în *reavăn, râu, rouă, auă* etc.

Harag, arac „par ce susține plantele agățătoare (vița-de-vie, fasolea)", considerat achiziție recentă (din greaca medie, din turcă sau bulgară), este rezultatul românesc al unor îndelungate evoluții fonetice datorită cărora putem identifica structura *a-r/l-ac* asemănătoare cu *alac, clacă, colac, crac, arc,*, sau *lacăt, lega, rug* etc. Cf. rom. *par*, sl. *kol* „par, țeapă, arac", lat. *palo* „arac", germ. *Pfahl* „par, stâlp, țăruş, arac"; rom. *pai*, fr. *pieu* „par, țăruş" etc.

Bute este o formă compusă: *bu-te* (pentru prima parte cf. lat. *ab, ob*, vgr. *apo*, sl. *obo*) şi contrasă: cf. rom. *boltă*, lat. *volutus* cu fr. *voûte*, sl. *svod*. Față de rom. *bute, butuc, butaş, but* etc. franceza are forma *fût* însemnând „trunchi de arbore; butoi; (constr.) coloană", iar germana *Fass* „butoi". Româna păstrează miezul lichid în forma *poloboc*, cu suf. *-oc*. Cf. sl. rs. *polova* (pleavă), adică învelişul gol al bobului de cereală, vprus. *pelwo* „*Ib.*".

Butoi are o structură asemănătoare cu fr. *futaille* „vas pentru vin, lichide etc." (cf. rom. *bute*), însă cu un sufix augmentativ care aminteşte de fr. *tonneau* „recipient de lemn asamblat din doage şi prins cu cercuri", de germ. *Fasstonne* „butoi, geamandură".

Putină şi **putinei** nu pot fi separate de istoria românească a formelor *bute, butoi, botă, butuc* etc., fiind şi ele făcute de *butnar*.

Strachină este cuvânt românesc cu baza în latină. Fără

Scanned with OKEN Scanner

sufixul *-ina* ajungem la *(ex)traho* „a scoate, a extrage". În latină era şi *trua* „lingură", cf. fr. *trou* „gaură, adâncitură", rom. *(în)tru*.

Liurcă, liur (vin prost) îşi are cel mai probabil originea în lat. *lora* (vin prost), *luria* (băutură făcută din apă, miere şi vin oţetit), de unde îl au şi alte limbi: pol. *lura* (băutură proastă, de ex. cafea), rut. *liura*, magh. *löre*, germ. *Lauer* (vin acru, poşircă). Pentru confirmare cf. vgr. *libos* (picătură), *libros* (care picură, care se scurge), lat. *libo*, vgr. *leibo* (a vărsa). Forma rom. *liurcă* pare influenţată de *leoarcă* (foarte ud).

Teasc vine din substratul tracic, de unde slava veche avea pe *teaskŭ*, rusa *tiski* „menghină", de la vb. *tiskatĭ* „a strânge, a presa"; a se vedea rom. *a ticsi* „a umple până la refuz". Fără *k* din *tiskatĭ* există tot în slavă forma *tesatĭ* „a ciopli lemnele", în rom. a *teşi, teslă*. Forma adjectivală este *tesen* „strâns, ticsit, înghesuit", care s-a întâlnit în baza traco-latină cu lat. *densus* >*des*, vb. *denseo* „a îndesi, a condensa". Formele tracă şi latină sunt contrase, cum arată engl. *together* „împreună" şi germ. *gesamt* „tot, întreg", ca şi formele cu *g*, precum vgr. *stege* „acoperiş, refugiu, loc închis". Un *g* întâlnim şi în forma rusă (Dali) *tigositĭ* „a apăsa, a strivi, a îndesa", de fapt *a ghigosi*, în legătură cu care se află forma *ghes* „îndemn". La aceste forme trebuie adăugat *a ţese* (lat. *texo, tego*), *tisa*, nume de arbore cu lemnul tare şi uşor de prelucrat.

Podgorie este creaţie românească din elemente autohtone: *pod-gorie*. A se vedea pe de o parte *pod/bal* „(frunză) albă dedesubt", iar pe de altă parte *pri/gorie*, pasăre care îşi scobeşte cuibul în malurile lutoase.

3. În studiul despre „originile păstoriei la români" (*Slf.*, p. 188-230) Hasdeu împarte cuvintele aferente acestei sfere semantice în două grupe: dacice şi latine. Despre cele din prima grupă (*cioban, baci, stână, urdă, brânză*) spune că sunt „vestigii lexicale din dialectul tracic cisdanubian", fără să precizeze cum au putut pătrunde aceste cuvinte în limba latinilor izolaţi în munţi până după secolul al optulea, spaţiul pe care s-ar fi răspândit ulterior fiind

Scanned with OKEN Scanner

ocupat de neamuri barbare?! Pe Hasdeu îl interesează acum altceva, el este preocupat să arate că „românii sunt prin tulpină semilatini şi semidaci", idee cu care a pornit la drum în *Pierit-au dacii?* (a. 1860).

Grupa elementelor latine este alcătuită din: *berbec, caş, cheag, staul, turmă, unt, zer, păcurar, păstor, capră, mânză.* Hasdeu mai analizează etimologic cuvintele *dulău, mosoc; ţurcă, iele, a ademeni.*

Asupra cuvintelor din cele două serii se pot face următoarele observaţii, dacă le analizăm prin baza traco-latină:

Cioban este prezentat ca dacic (ulterior va fi perceput ca turcic) pentru motivul că el există în albaneză (*çoban*) şi pentru că aceste limbi se raportează la „marea gintă tracică" originară din Asia Mică unde perşii îl aveau pe *şuban*. În realitate cuvântul este preindoeuropean pe întreg spaţiul euro-asiatic cucerit parţial de romani şi are structura aglutinantă *cio-ban*.

Baci, cuvânt autohton cu rădăcinile în stadiul preindoeuropean al limbii, cu reflexe în slave (bg. *bač* „ciobanul căşar", pol. *baca* „ciobanul şef"), magh. *bács* „baci", alb. *báxho* „căşărie", *baxhoxhí* „cel care prelucrează laptele la stână", tc. *baş* „şef". Sensul de supraveghetor şi de şef al stânei justifică implicarea în analiza etimologică a tc.-tăt. *bak* „a privi, a supraveghea, a se îngriji de", a pol. *baczyć* „a supraveghea, a observa", a it. *badare* „a fi atent, a băga de seamă", a rom. *ochi* (lat. *oculus*), sl. *okolo* „aproape, prin preajmă" etc. A se vedea *a băga, bădie.*

Stână este o creaţie românească cu suf. *-n*, rădăcina *sta-* având o largă întrebuinţare atât în latină cât şi în tracă. Cf. *a sta, stare, stat, stană, stog, stâlp, stejar, steag* etc. Pentru a ajunge la această concluzie este necesar să se recunoască limbii române constituirea pe fond tracic în urma cuceririlor romane şi continuitatea europeană şi euro-afro-asiatică a materialului lingvistic.

Urdă face parte din seria cuvintelor care vizează sensul de coagulare, de strângere la un loc a mai multor elemente: *hurtă,*

Scanned with OKEN Scanner

hoardă, a urzi, a îngurzi, urdiniș, apoi *holdă, glod*. Cf. lat. *ordio* „a urzi" și coag*ulo* „a coagula"; rs. *bortĭ* „roi sălbatic în scorbură" și *uleĭ* „stup", sl. *gruda* „morman, maldăr" și *glâba* „bloc, stană de piatră"; rom. *glugă* și *burtă, bârdan*.

Brânză este înrudit etimologic cu cuvântul precedent, având în plus sublinierea, prin *n*, a ideii de legătură internă, intimă, ca în alb. *brénda* „înăuntru, în sine", *brendí, brendësí* „conținut, cuprins, miez". Cf. lat. *prendo* (< *prehendo*), part. *prensus* „prins", apoi sinonimia verbelor *a se prinde* și *a se brânzi*. Altfel au evoluat formele altor limbi: it. *fromaggio*, fr. *fromage* „brânză", sl. *tvorog* „brânză de vacă", lit. *tvérti* „a apuca".

Berbec, lat. *berbex, cis* sau *vervex, ecis*, s-a constituit prin dedublarea unei rădăcini onomatopeice: rom. *bee!* > *a behăi*, fr. *bêle* > *bêler*, de unde interj. rom. *brr, bârr*, rs. *barbár, bârbâr* (Dali), it. *bera, bar*. Ca derivate lexicale cf. alb. *berri* „ovine, vite mărunte", sl. *baran, beran, boran* „berbec", fr. *brebis* „oaie", *bélier* „berbec" etc. Aici se înscrie și rom. *miel, mia*, forma lat. *agnellus*, la care trimit dicționarele, fiind mai apropiată de sl. *agneț, jagnenok*.

Caș, lat. *caseus*, se întâlnește în profunzime cu *a (se) covăsi* (sl. *kvas*), *coraslă*, lat. *colostra*.

Zer, adus de Hasdeu din lat. *serum* „zer", este contestat de etimologi, întrucât, afirmă ei, nu poate fi explicată fonetic trecerea în română a formei latine (*Slf.*, p. 327), drept care cuvântul este dat în DEX cu *Et. nec.* Avem și în acest caz dovada că limbii române nu i se recunoaște constituirea și viața proprie.

Zară este acceptat în DEXI ca autohton pe temeiul că albaneza are forma *dhallë*, pe când adevărata lui motivare se află în profunzimile traco-latine ale limbii române.

Mânz. Hasdeu nu lămurește originea latină a acestui cuvânt, pe care în alt loc îl consideră element de substrat, cum de altfel a și fost acceptat de gândirea etimologică tradițională. Este semnificativ faptul că această gândire acceptă pe *mânz* din substrat pentru motivul că albaneza are pe *mës, mëzi*, fără să fie tulburată de nepotrivirea fonetică a formelor română și albaneză, respingând

Scanned with OKEN Scanner

totodată pe *zer* din lat. *serum*. Pentru ambele cazuri trebuie invocat statutul de creaţie aparte a limbii române în care traca şi latina şi-au pierdut identitatea. *Mânz* este cuvânt românesc chiar dacă albaneza are pe *mëz*, iar pentru explicarea acestor forme apelăm la lat. *mando* < *manus do* „a învăţa, a instrui", adică „a mânui". Albaneza are pe *mësoj* „a învăţa, a instrui", pe *mend* „ştiinţă, învăţătură, minte", în timp ce româna are creaţiile proprii: *a învăţa, meserie, minte*. A se compara cu sl. *monž* „bărbat", vind. *manuş* "om", germ. *Mann* "om, bărbat", alb. *banor* "locuitor", germ. *Hand* "mână", forme pentru care este inutil să inventăm un prototip comun.

A ademeni, considerat de Hasdeu traco-frigian, dar adus ulterior din magh. *adomány* "corupere, mită", cu forma neprefixată *a momi*, este creaţie românească pentru care cf. sl. *manitĭ* "a ademeni, a înşela", lat. *mano* "a face să curgă", *maneo* "a locui", *admaneo* "a sta lângă", rs. *obmanutĭ* "a înşela". Vezi şi *a meni, mană*.

Dulău, apreciat de Hasdeu ca anterior venirii romanilor în est, deci autohton, a fost apoi explicat prin pol. *dołow*, deci împrumutat, întrucât contactul cu slavii ar fi fost târziu, după transformarea latinei în română. În realitate cuvântul este un rezultat al bazei traco-latine (este citat şi magh. *dullő*), unde latina a venit cu *lupus* (cf. vgr. *likos*, sl. *volk*, germ. *Wolf*) "animal carnivor feroce". Forma cuvântului este compusă: *du-lău*, cu sensul iniţial "a ajunge din urmă şi a prinde, a sfâşia". Pentru partea a doua a cuvântului slava are pe *lupitĭ* "a jupui", pe *râvatĭ* "a sfâşia", româna pe *a jupi, a jupui, a rupe*.

Corespondentul german pentru dulău este *Hetzhund* de la *hetzen* "a goni, a hăitui" (în tracă: *do-*) şi *Hund* "câine", ceea ce ne face să credem că şi *ogar* poate avea rădăcina *lov-* şi suf. *–ar*, adică "copoi, câine de vânătoare".

Traistă este cuvânt tracic după Hasdeu, care inventează pentru această limbă *staristra* "pungă pentru caş". Cuvântul nu poate fi despărţit etimologic de *strai* "haină, îmbrăcăminte, veşmânt", pentru care cf. lat. *sterno* "a întinde ceva pe ceva, a acoperi cu ceva, a garnisi, a face patul", sl. *stlatĭ, stelĭu* "a întinde, a

Scanned with OKEN Scanner

aşterne", de unde şi *postelĭ* "aşternut", it. *sdraio* "a pune, a culca". Albaneza are *trastë* "traistă, tăgârţă" şi *strajcë* "traistă, tolbă". Rezultă că *s* este etimologic în creaţia românească *straiţ(ă)* şi omis în *traistă*.

Ţurcă (beţişor ascuţit la ambele capete, folosit de copii la jocul cu acelaşi nume). Hasdeu îi caută neconvingător origine tracică. El este neîndoielnic o creaţie românească pentru care latina oferea forme precum *surgo* "a se ridica, a ieşi", *surus* "par, pilon", *surio* "a fi în călduri"; *sursum* "în sus", *surculus* şi *suriculus* (dim. lui *surus* "mladă, rămurică, mugur") etc.

Nomenclatura

Vlah în înţeles de *romanus* sau *latinus* ar fi fost luat de slavi de la germani (*Icr*, p. 70).

Ugro-Vlahia, sau **Panonia**, ca denumire pentru Ţara Românească, este considerat de Hasdeu "o creaţie a muntenilor", "un nume care o expunea mereu a fi considerată ca un singur corp în Ungaria" (p. 73 urm.).

Vrancea este considerat de H. nume autohton întrucât o pădure din Mehedinţi, unde ar fi fost patria antică şi medievală a romanilor/românilor, se numea *Vrancea*, nume dacic, populaţia autohtonă nedepăşind Oltul spre est, iar în Transilvania ocupând doar partea occidentală a acesteia. În consecinţă, prezenţa lui în zona Putnei s-ar datora "posterioarei răspândiri a elementului românesc din Oltenia spre răsărit" (p. 88). Pentru istoria acestui cuvânt trebuie să se pornească de la forme ca *a vârî*, alb. *vrimë* "gaură, cavitate, văgăună, cotlon", visl. *vrá* "colţ"; urmează derivate ca *vrană*, sl. *vrana*; apoi *vraniţă* "poartă de scânduri sau de nuiele împletite", cu variantele *vramniţă, vragniţă, vracniţă*, bg. *vraniţa* < *vrata* "uşă" etc. *Vrancea* este o formă substantivală derivată de la forma adjectivală şi posesivă (m-ţii) *Vranč(ei)*.

Basarabia. Cuvântul este discutat amplu de Hasdeu cu scopul de a demonstra originea lui ca nume al Munteniei, de la "dinastia Basarabilor", şi lipsa oricărei legături etimologice a lui cu tracii *besi* (p. 94 urm.).

Scanned with OKEN Scanner

Muşat ca nume al dinastiei domnitoare în Moldova este considerat de Hasdeu "o simplă scurtare a adjectivului *înfrumuşat* sau *muşat*" (p. 122 urm.).

Vlad, nume al unor voievozi munteni: un *Vlad*, pomenit la 1396 ca voievod al Munteniei, căreia i se zicea Basarabia, închină ţara Edvigăi, fiica lui Ludovic, răposatul crai al Ungariei, căsătorită cu *Vlad*islav craiul Poloniei, dar rămasă "moşteană a crăiei Ungariei" (Vezi *Icr*, p. 108 urm.). Cuvântul apare şi sufixat (*vlădică*), şi în compusul *Vladimir* etc. El îşi are originea în organizarea statală a tracilor. Dacă *vlad* era stăpânul, *vlada* era zona stăpânită, puterea, ca şi *olatul, oblăduirea*, cu derivatul *vladnic* "puternic", de unde şi *vrednic*. În forma *vodă* miezul lichid s-a pierdut, iar omiterea consoanei din deschidere a dat pe *ot* ca titlu de noblețe.

Negru împreună cu *Basarab* sunt considerate de Hasdeu cuvinte emblematice în titulatura domnitorilor munteni, drept care le foloseşte ca jaloane pentru istoria medievală a românilor: "În munţii Olteniei, ai Haţegului şi ai Temeşianei elementul românesc, începând din epoca lui Traian, s-a menţinut nestrămutat în tot cursul veacului de mijloc. Pe această întindere teritorială, arată Hasdeu, mai ales în Oltenia, domnea peste români neamul Basarabilor, a căror marcă nobiliară, adică emblema pe steag, era capul *negru*. Basarabii, răspândindu-se treptat afară din Oltenia spre răsărit, capul cel negru de pe steag a dat naştere legendei poporane despre *Negru-vodă*, de unde apoi Negri toţi românii din regiunea Dunării. Ca personalitate concretă, continuă autorul, n-a existat în istoria noastră nici un alt Radu *Negru* afară numai de fiul lui Alexandru Basarabă, tatăl lui Mircea cel Mare" (*EMR, IV*, p. 664). La teoria lui Hasdeu I. Puşcariu adaugă următoarele: „La 1291 în adunarea regnicolă a nobililor: secuilor, saşilor şi olahilor, oarecare Ugrin reclamă şi câştigă domeniul Făgăraşului ca ereditate de la protopărinţi. Eu sânt de părere, continuă el, că şi Ugrin acesta a fost un următor din dinastia lui Negru-Vodă, transformându-se *Negru* în *Ugrin*... Deosebirea între numirea de Negru şi Ugrin nu provine de aiurea decât numai de la diferenţa dialectală dintre limba română şi

Scanned with OKEN Scanner

cea maghiară" (*Ib., p. 670*)[20].

Pentru originea acestei denumiri trebuie să ne raportăm la limbile şi dialectele turcice, în care *Moldova* este pronunţată *Bogdan*, moldovenii sunt *bogdanlî*, ţara Moldovei este *kara Bogdan*, iar ţara Munteniei, *kara Iflak*, adică Valahia. Cuvântul *kara* din sintagmele care denumeau cele două ţări a fost interpretat prin "negru", care este doar unul dintre sensurile lui. În dicţionarul lui Radloff (4 volume) acest cuvânt este notat cu multiple sensuri, printre care şi cel de "pământ, uscat" (vol. II, p. 136) cu exemplificările de mai sus. A se vedea şi cuvântul *Bogdan* (IV, 1655) cu traducerea "Moldavia, die Moldau", şi *Bogdan voivodasi* "principe al Moldovei, der Fürst von Moldau". Se explică astfel denumiri precum *Neagra Vlahie, Maurovlahia, morlaci* etc. Pe de altă parte trebuie avut în vedere faptul că *vlah* a fost interpretat în limbile germanice prin *black* "negru", ceea ce explică şi *Marea Neagră*.

Io, gospodar, voievod sunt cuvinte din titulatura domnitorilor români pe care Hasdeu le consideră de origine slavonă, legate de folosirea de către români a primei limbi scrise a slavilor în administraţie, în practica cultului ortodox şi în cultură. Despre Iῶ afirmă, după Cantemir, că "este o prescurtare din *Ioan* sau *Іωанн* (*Ιωαννης*), cum scriu slavonii, reproducând aici, ca în toate cuvintele luate de la greci, forma prototipului" (*Slf*, p. 57). Istoria stufoasă dezvoltată de Hasdeu în jurul acestui cuvânt se bazează pe presupunerea lui Cantemir, cum că *Ioan* sau *Ioniţă* frate şi urmaş la domnie al fraţilor Asan şi Petru care "au ridicat steagul răscoalei contra jugului grecesc şi au pus, la sfârşitul secolului al XII-lea, temelia statului româno-bulgar de peste Dunăre" (*Ib.*, p. 59), ar fi fost nevoit să se retragă cu oastea lui în Ardeal, de unde urmaşii lui, intitulaţi cu *Iω* în cinstea înaintaşului lor, descalecă voievodatele extracarpatice. În aceste condiţii singura origine plauzibilă a acestui titlu rămâne pronumele personal de persoana

[20] Pentru întreaga discuţie din epocă pe tema *Basarabilor* şi *Negrilor* trimitem la *Icr*, p. 133 urm. şi *EMR, IV*, p. 645 urm.

Scanned with OKEN Scanner

întâia singular: *eu*.

Gospodar este cuvânt compus, ca şi *Jupiter* al latinilor: *gos-podar* şi *Ju-piter*. Părţile componente ale acestor nume sunt atestate în greaca veche ca substantive aparte folosite într-o sintagmă în care cel de al doilea funcţiona subordonat primului ca apoziţie: *Ζευς πατήρ (άνδρον τε Θεον)* "Zeus, tatăl (oamenilor şi al zeilor)". Situaţia aceasta, în care Zeus apare în sintagmă ca element dominant, este ulterioară, rezultată dintr-o structură primară, în care *zeus* = *geos* era obiect posedat de către *pater*, astfel că românescul *gospodar* însemna la origine "al pământului stăpân". Comparând formele *gospodar* şi *Jupiter* observăm că în forma latină (*Ju-piter*), ca şi în cea umbrică (*Iu-pater*), a fost anulată terminaţia posesivă *–s* prezentă la *Jovis*, forma de genitiv a lui *Jupiter*, formă în care partea a doua a sintagmei (*piter*) este omisă. Prin omiterea din sintagmă a celui de al doilea termen, care semantic era subiectul posesor, s-a ajuns ca formele subordonate de obiect posedat, *Zeus* şi *Jovis*, să preia sensul întregii sintagme, cel de stăpân absolut al pământului, şi să devină formă de nominativ. Italiana continuă, cu aceeaşi valoare absolută, pe *Giove*, formă de vocativ.

A existat şi zeificarea directă, nemijlocită sintagmatic, a obiectelor sau lucrurilor. Astfel, în antichitatea greacă *γη,γα, γαια* (pământul, solul, lumea, ţară, stăpânire etc.) era concomitent *Γη*, dor. *Γα* şi *Γαια* "zeiţa pământului".

La rândul său cuvântul *pater* este format din *pa-*, cu sensul de "corespunzător, raportat la, de la, din, la" şi *-ter*. Partea din urmă o găsim în lat. *terra* (pământul, globul terestru, universul, lumea, popoarele, oamenii etc.), în lit. *týrai* "loc pustiu", *týras* "curat", *tìrti* "a urmări", în rom. *tare, tărâm, a trăi, a târî, ţărm, ţară* etc. Pentru compuse cu cele două elemente vezi rom. *pădure, putere*, faţă de *dur, tare*; lit. *pādaras* "creare, făurire, durare, făptură", faţă de *dárbas* "lucru, treabă", *dārymas* "creare, înfăptuire"; vgr. *πατήρ* (gen. *πατρος* şi *πατέρος*) "tată, strămoş, creator, capital", faţă de *τέρας* "creatură, monstru, ciudăţenie", *τέρην* "întins, neted". Primul component apare frecvent ca prefix: *pământ, pârâu, petrece, pătură, poruncă, potop* etc.

Scanned with OKEN Scanner

Sensul de "pământ", care unește pe *pater* cu *patria*, este primar în *pater*, care însemna "proprietar al unei suprafețe de pământ și a tot ce se află pe acea întindere". Pe acest sens s-a putut dezvolta un derivat cu lat. *patricius* "patrician – membru al clasei dominante din vechea Romă, care *deținea pământurile obștești* și monopolul funcțiilor sacerdotale și politice, bucurându-se de toate privilegiile" (*DN*). Când acest sens s-a estompat, valoarea socială și cea religioasă a cuvântului devenind preponderente și chiar unice, a fost nevoie ca ideea de proprietate asupra pământului să fie reintrodusă în denumirea stăpânului pentru a se marca faptul că "singur tatăl avea dreptul de proprietate în vechiul drept roman, ca și în rest, în vechiul drept i.-e." (DELL, la *pater*). Atunci a fost adăugat înaintea lui *pater* genitivul *geos, zeus* "al pământului", de unde *Jupiter* și *gospodar*.

Lumea slavă a dezvoltat din substratul tracic pe de o parte forma *gospod(ĭ)* pentru a denumi zeitatea unică, deseori în îmbinare cu *bog* (înrudit etimologic cu *bogat*), iar pe de altă parte pe *gospodin* (pl. *gospodá*) cu sensul laic de "domn". Din același substrat unic românescul *gospodar* a evoluat în sfera laică ajungând să însemne în dacoromână: 1) Domn, prinț; 2) Om care are casă, vite și toate cele trebuitoare la gospodărie, țăran cu stare, mic proprietar, econom; 3) Om care știe să-și administreze bine gospodăria (*DA*). În lituaniană *gaspãdorius* se folosește ca sinonim pentru *šeimininkas* "stăpân".

Ca zeitate supremă, echivalentă lui Zeus și Jupiter, tracii îl aveau pe Zamolxis. Apariția acestuia s-a produs înainte de Herodot (sec. V î. Hr.) în timpul căruia tracii geți "la fiecare cinci ani aruncă sorții și întotdeauna pe acela dintre ei pe care cade sorțul îl trimit cu solie la Zamolxis" (*Herodot* 210). Acesta, adică Zamolxis, renumit prin șederea sa în subterană timp de trei ani și reapariția sa printre oameni în cel de al patrulea an, era de mult timp o legendă. Însuși Herodot afirmă că "acest Zamolxis a trăit cu mulți ani înaintea lui Pitagora" (sec. VI î. Hr.), sclavul căruia credeau unii că ar fi fost (*Ib.*, 211).

Vorbind despre *Zamolxis*, Herodot mai arată că unii geți

Scanned with OKEN Scanner

numeau aceeaşi fiinţă divină *Gebeleizis* (*Ib.*, 210). Identitatea etimologică a structurii *za-mol-lxis* cu *ge-bel-leizis*, şi chiar cu *šei-min-iñkas* pomenit mai sus la lituanieni, este dată în primul rând de primele două componente, pe care le întâlnim în slavul *zemlea* (genit. pl. *zemelĭ*) "pământ", vprus. *semme* "Ib.", lit. *žēmas* "jos, şes (şeasă)", vgr. *chamelós* "Ib.", lat. *humus*, frig. *zemela* "pământul-mamă", vsl. *zemĭnŭ* "pământesc", rom. *zemnic* "groapă săpată în pământ şi acoperită, beci", la vechii greci *Semele* era "adorata lui Zeus, mama lui Dionis". Cel de al doilea component al acestor cuvinte îl formează segmentul *-bel-, -mol-, -min-, -ml-, -mn-* etc, rezultat al altor evoluţii precedente, pe care le întâlnim în cuvinte ca vgr. *βωλος* "bulgăre de pământ; scoarţa pământului, solul, pământul; porţiune de pământ, lan; bolovan, dărab, bloc; discul soarelui, soarele", *βωμός* „ridicătură, estradă; suport, postament, soclu; altar, pristol"; sl. *melĭ* „limbă de nisip, banc, vad"; alb. *mall* „munte"; oset. *mal* „apă stătătoare adâncă, loc adânc în lac, abisul apelor, vâltoare, bulboană"; *-mol* din *podmol* „aluviune, mal înalt, abrupt, ros de ape; prispă, vatră de lut; cantitate mare, grămadă"; *nămol*; *olat* „provincie, ţinut, moşie, teritoriu", comparabil cu vgr. *βωλος* etc.

Identificarea şi explicarea celui de al treilea component al cuvântului *Zamolxis/Gebeleizis* rezultă din compararea zeităţilor formate din două componente: *Semele* şi *Žemyna* (zeitatea lituaniană a pământului) cu cele care au un al treilea component în continuarea primelor două: lit. *Žameluks, Žiameluks, Žemeluks*, în care ultimul component aminteşte de rom. *a luci*: lat. *lux* „lumină", irl. *lóche* „fulger", vgr. *leykos* „luminos, strălucitor", vprus. *luckis* „bucată de lemn pentru foc", sl. *lučĭ* „rază, aşchie, surcea"; lit. *laũkas* „animal cu pată albă în frunte; câmp, arătură, chelie"; vind. *rōkás*, avest. *rāočah-* „lumină" etc. În condiţiile în care *za-* ajunsese să însemne „în, din, dedesubt", *-mol-* „pământ, mormânt", iar *-luks* „lumină", *Zamolxis* însemna „din (de sub) pământ lumină" sau „prin moarte la viaţă", proces exemplificat de el prin intrarea în subterană, absenţa unei perioade de timp când se presupune că a stat în pământ şi reapariţia în lume ca o lumină (înfăşurat în

Scanned with OKEN Scanner

lumină), ceea ce simboliza veşnica renaştere din moarte.

Zeul-pământ avea şi alte epitete. Unul dintre zeii tracilor meridionali se numea *Zbelturdos* sau *Zbelsurdos*. În primul caz, -*turdos* aminteşte de sl. *tvĭrdĭ* „bolta cerească, tărie", lit. *tvìrtas* „tare, puternic, temeinic, sănătos", let. *tvirts* „*Ib.*", lat. *firmitas*, rs. *tvérža* „întăritură, tărie, soliditate, trăinicie" etc. În al doilea caz, -*surdos* se opune semantic vigorii şi strălucirii lui *lux*, cum arată lat. *surdus* „lipsit de strălucire, tern, insensibil, surd, necunoscut, inanimat, lipsit de sonoritate, obscur, ocult". Sensul de „indistinct" al acestui cuvânt se referă nu numai la auz, ci şi la miros, culoare, vedere, la materie în general şi la perceperea de către om a manifestărilor ei.

Divinitatea lituaniană echivalentă lui Zamolxis (*Žameluks /Žiameluks /Žemeluks*) cu ultimul component însemnând „lumină, strălucire" este semnalată şi cu alt element în partea finală: *Žeminiuke*, pe care îl întâlnim în lit. *niūkùs* „posomorât, sumbru, mohorât", *niùkti* „a se posomorî, a se încrunta", *niūksóti* „a fi sumbru, a se întuneca" şi în substantive ca vgr. *νύξ, νυκτός* „noapte; întuneric, beznă, obscuritate", sl. *noč* „noapte", lit. *naktìs* „Ib.", alb. *natë* „noapte, ceva întunecat, posomorât", lat. *nox, noktis* „noapte; furtună, uragan, perturbaţie, calamitate; umbră, noaptea infernului, iadul". De aici rezultă că zeitatea nopţii la greci şi la romani (*Νύξ, Nox*) corespunde părţii din urmă a lit. *Žemi/niuke*, a cărui primă parte, *žẽme*, are în lexicul comun sensul de „pământ, ţară, sol" ca şi slavul *zemlea*.

Tragem concluzia că *Žeminiuke* îmbină, într-o formulă unitară a existenţei pe pământ, ziua cu noaptea, răsăritul cu apusul, naşterea cu moartea, la fel ca *Janus*, zeul cu două feţe, cu care se înrudeşte etimologic. Polisemantismul difuz al cuvântului antic reflectă îndelungata epocă din istoria limbii când, pe fondul silabic primar, stadiul aglutinant al limbii era bulversat de constituirea sistemului flexionar, ceea ce face ca ansamblul limbilor euro-afro-asiatice să ofere cercetătorului posibilitatea de a urmări diversificarea limbajelor umane.

Gândirea antică despre facerea lumii şi despre limbă ca sistem logic existent *ante omnia* (de unde formula: „La început a

Scanned with OKEN Scanner

fost cuvântul...") reflectă în evoluția cuvântului două evenimente majore din evoluția omenirii: întronarea zeității unice și trecerea de la matriarhat la patriarhat. Subordonarea a tot și a toate față de un simbol unic de dominare absolută s-a produs în matriarhat prin „cea care rodește și hrănește": *Γη*, dor. *Γά* și *Γαία* „zeița pământului, prima care s-a desprins din Chaos"; instaurarea patriarhatului a fost marcată prin detronarea zeității feminine și ridicarea în funcție supremă a „tatălui (= stăpânul) pământului", evoluat prin traci în forma *Gospodar*, prin romani în forma *Jupiter*, în timp ce grecii aveau sintagma *Ζευς πατήρ*. Despre acesta din urmă se știe că inițial era una dintre multiplele zeități masculine locale: în Creta antică i se cinstea mormântul; în *Iliada* este menționat ca zeu al Dodonei, invocat de Ahile: „Zeus tu cel de departe, al Dodonei stăpân pelasgic, Domn al Dodonei, iernatică țară, pe unde se culcă Preoții, *Seleii*, pe jos cu picioarele-n veci nelăute"[21]. Impunerea Dumnezeului unic a însemnat ducerea cuvântului, împreună cu sensul lui divinizat, înaintea începuturilor, ca inițiator (creator, părinte, tată) al acestora. Totodată etimologia cuvântului este radical schimbată: din zeitate *terestră* ieșită din *geos* (precum lat. *Jovis*, it. *Giove*) devine zeitate *celestă*, raportată la o rădăcină prezentă în lat. *dies* (it. *giorno*, rom. *ziuă*, sl. *denĭ* etc.), căruia însă nu îi corespunde în greacă un substantiv comun cu *d.* Corespondentele etimologice erau *ήμέρα* „zi, timp, vârstă, veac, viață" și *μερος* „parte, rol, situație, loc", forme înrudite cu fostele zeități supreme *Hera* și *Demetra* pe care mitologia le-a transformat în surori și soții ale lui Zeus, care a preluat șefia lumii. Tocmai din această perspectivă mistică este prezentată etimologia lui *Giove* în *Grande Dizionario enciclopedico UTET*[22]. În dicționarul

[21] De observat că *Seleii* este o formă cu miezul lichid *l*, prin eliminarea căruia au rezultat *zeii, Zeus.*

[22] „GIOVE (lat. *Iuppiter*, gen. *Iovis*). Divinitate supremă în religia antică romană. Etimologia numelui *Iuppiter* (care era la origine un vocativ, în forma *Diespiter* sau *Dius-pater*, analogă grecului *Ζεύ πάτερ*, permite să se recunoască radicalul i.-e. *diew-* „de factură luminoasă", și deci al lui *diorno* (lat. *dies*) „cerul strălucitor", care se regăsește în numele altor divinități celeste i.-e.: în vedicul *Diauh*, gr. *Zeus*,

Scanned with OKEN Scanner

etimologic al limbii latine, autorii (A. Ernout şi A. Meillet) transformă de asemenea în mit etimologia lui *deus, -i* m. (*dea, -ae* f.) „*dieu (déesse)*", pe care îl prezintă ca vechi derivat de la adj. *dius, -a, -um* „ceresc, divin", dar şi „luminos", format ca substantiv în expresii ca *sub diuo caelo* „sub luminosul cer", de unde *dius* „cel luminos", atestat ca formă arhaică pentru *deos*, concluzia fiind că „ziua luminoasă (*le jour lumineux*) şi cerul (*le ciel*) se confundă cu Dumnezeu (*le Dieu*), cum deja o simţeau latinii" (*DELL*, cuv. *deus* şi *dius*).

Mistificarea etimologiei lui Zeus s-a produs prin izolarea formei cu *dz* din paradigmă, care era în întregime cu *d: Δεύς*, gen. *Διός*, dat. *Διΐ* şi *Δί*, ac. Δία, ca şi paradigma latinului *Deus*. Tot cu *d* era la greci *Δημήτηρ*, corespondentul feminin al lat. *Ju-piter* şi al sintagmei greceşti *Ζεύς πατήρ*. Demetra era la greci „mama pământului", „stăpâna", zeiţa fertilităţii şi a agriculturii, cu forma prescurtată *μά* folosită în interjecţia *Μά γά!* „Mamă Terra", de unde rezultă că *δ, γ* şi *ζ* (*ζευς*) erau doar pronunţii regionale ale aceluiaşi cuvânt. Alte confirmări: 1) Sfera semantică a compusului *δήμος*, dor. *δάμος*, în care prima silabă este o variantă a lui *γή*, preia şi amplifică valorile formei monosilabice, însemnând: „pământ, ţară, ţinut, regiune; populaţie, popor, oameni simpli; soldaţii ca masă; cetăţean; democraţie, stat democrat, adunare populară; *dem* ca

---

scandinavul *Tyr*. Prin urmare, în stadiul genezei romanului Giove va fi fost avută în vedere imaginea unei divinităţi primordiale celeste care, pe parcursul îndelungatei sale deveniri istorice, a suferit metamorfoze profunde şi a căpătat atribute iniţial străine ei. Universalitatea figurii lui Giove, căruia îi corespundea atributul atotştiutor-atotvăzător, pare să aibă la bază realitatea sacră pentru poporul latin la vremea constituirii Romei. După unii savanţi, italicii venerau o divinitate analogă latinului Giove încă înainte de a intra în contact cu sfera mediteraneană, după alţii italicii, din contra, au achiziţionat un zeu în practica lor religioasă doar când s-a răspândit în Italia influenţa lui Zeus ellenico. Cert este că în lumea latină, în care îşi are originea statul roman, Giove se bucura de suveranitate universală şi deci nu mai era patronul unei singure comunităţi, ci tutorele suprem al justiţiei în raporturile dintre cetăţi... Într-o epocă mai arhaică, statul roman îşi fonda realitatea sa sacră pe triada Giove-Marte-Quirino" (*GDE*, vol IX).

Scanned with OKEN Scanner

subdiviziune a unei file (ginți)"; 2) De sfera semantică a lui *demos* este foarte apropiată cea a lat. *gens* şi a vgr. *γένος*: „naştere, origine, familie, neam; rasă, speță; popor, națiune; mugur, mlădiță; copil; detaşament, clasă etc."; 3) Pronunția lui *ζ* se întâlneşte şi la alb. *dhe, -u*, pl. *–ra* „scoarța pământului, ogor, uscatul; planeta noastră; țară, zonă, populație", *atdhe* (*at-dhe*) „locul natal, patrie"; 4) Greaca veche oferă şi alte pronunții: *θεός*, beot. *θιός* „zeu, erou", compusul *χθών* denumind pământul, solul, lumea, țara, oraşul, fiind totodată şi zeița pământului. Fără consoana inițială, rămăşiță a unei silabe care însemna „raportat la", exista forma *θέμις* (cf. sl. *zem*, rom. *zem-nic*) cu sensul de „cutumă", de „obicei al pământului", adică *auto/h/ton*.

Ducerea ideii de zeu suprem în preexistență în calitate de creator s-a opus din antichitate perceperii realiste a lumii pentru care gândirea umană este rezultatul evoluției şi organizării superioare a materiei, însă teoretizarea acestei idei prin istoria cuvântului este opera neogramaticilor. Aceştia, scoțând modelul i.-e. de limbă din lanțul evoluției silabice şi aglutinante, duc şi cuvântul în preexistență împreună cu sistemul de idei transformând monada formă-sens în divinitate creatoare. Etimologia globală reaşează cuvântul în normalitatea devenirii lui făcând astfel posibilă înțelegerea numelor de zeități ca rezultat al evoluției semantice şi formale a lexicului comun. În acest sens încheiem discuția despre *gospodar* arătând că it. *Giove* îşi are originea, împreună cu lat. *Jupiter*, în ideea de „pământ", din care s-au desprins noțiunile de lumină, lume, cer, zi şi altele. Se corectează astfel etimologia cuvântului rom. *jos*, a it. *giú, giuso, gioso*, la Verona *zosem* (*DEI*), forme constituite aparte şi nu, cum se crede, ca descendente ale lat. *deorsum*. Ca reper latin (nu ca sursă) pentru formele it. şi rom. trebuie luat *iusum* (*iosum, iussu, iosu*) „în jos, jos, la (pe) pământ", opus lui *susum*. La fel it. *giorno* „zi", raportat în *DEI* la lat. *dies*, şi fr. *jour*, considerat a proveni din lat. pop. *diurnus*, îşi au originea în ideea de „spațiu înconjurător", de „terra". La latini *jus* (*juris*) însemna „locul unde se jură pe pământ", în română „jur" este „spațiul din *jur*", *Zău!* este reflexul formei antice a jurământului pe

Scanned with OKEN Scanner

pământ. Numai după ce Zeus a devenit simbol al luminii, al zilei, jurământul şi invocarea forţei supreme şi-au schimbat orientarea, spre cer.

Voievod, privit superficial, fără perspectiva evoluţiei limbii şi a continuităţii globale a materialului lingvistic, este prezentat de etimologia tradiţională ca fiind compus din **voi-: vei-*, luat ca plural pentru slavul *voin* „ostaş", şi rădăcina verbului slav *vod-ití* „a conduce", de unde se deduce sensul de „conducător de oaste". Cuvântul este într-adevăr compus, însă componentele lui au altă explicaţie istorică. Prima parte este tracicul *vel*, cu sensul de „mare", pe care îl întâlnim în sintagme precum *vel logofăt*, *vel spătar* etc., în sl. *vel-* (rs. *velmoža* „înalt funcţionar"), *bole-* (ceh. *Boleslav*), vind. *bálīyān* „mai puternic", engl. *well* „bine", *very* „foarte", rom. *mare* etc., pe când partea a doua este contrasă dintr-o formă autohtonă cu sensul de stăpânire, pentru care vezi *vlădică* „stăpânitor, domn, principe", *vladnic* şi *vrednic* etc., astfel că sensul cuvântului în discuţie trebuia să fie „mare stăpân, proprietar, domn". Cf. toh. A. *wäl*, toh. B. *walo* „cneaz, domnitor".

Alexandru Philippide (1859-1933)

Profesorul de filologie română de la Iaşi a primit din partea Academiei însărcinarea de a conduce elaborarea „Dicţionarului limbii române" în anul 1897, când B. P. Hasdeu, rătăcit definitiv în căutări teoretice care să lumineze istoria limbii române, întrerupsese de ani buni elaborarea efectivă a dicţionarului. Philippide publicase în 1894 cartea „Principii de istoria limbii" care era o aplicare la limba română a operei lui Hermann Paul „Prinzipien der Sprachgeschichte", operă în care autorul, deşi se raporta cu precădere la limba germană, postula că „rezultatele de ordin general obţinute de cercetarea sa trebuie aplicate *tuturor limbilor, tuturor treptelor* de dezvoltare a acestora, inclusiv *perioadei incipiente* a limbii", adăugând că „*problema originii limbii* poate fi elucidată doar pe baza *învăţăturii despre principii*; alte mijloace ajutătoare pentru lămurirea acestei chestiuni nu există". Sublinierile noastre în

Scanned with OKEN Scanner

aceste citate au menirea de a evidenția faptul că într-adevăr originea limbajului şi treptele evoluției limbilor sunt chestiuni sau premise care trebuie să ghideze cercetarea oricărei limbi de pe glob, indiferent de nivelul de cunoaştere şi de cultură pe care ea îl reflectă. Însă „principiile" savantului german şi aplicabilitatea generală a acestora rămân în sfera imaginarului, sferă diametral opusă originii naturale a limbajului, evoluției sociale a limbilor şi continuității globale a materialului lingvistic.

S-a crezut atunci, în urma eşecului lui Hasdeu de a elabora dicționarul limbii române, că Philippide deține orientarea teoretică necesară abordării fenomenului lingvistic ce defineşte romanitatea orientală. Curând însă s-a dovedit că „principiile" profesorului de la Iaşi erau şi ele inapte să lumineze istoria cuvântului românesc, astfel că Academia îi retrage şi lui, în 1905, elaborarea dicționarului[23].

Istoria drastic simplificată a limbii române, reduse la postura de fiică neprihănită a latinei populare şi conservate în această puritate până prin secolul al VI-lea şi chiar până mai târziu, a lăsat istoricilor limbii drept obiect de cercetare doar modalitatea de trecere de la latină la română. Elaborarea de către latinişti a primului dicționar academic al limbii române a demonstrat că procesul de trecere de la limba mamă la limba fiică este ireversibil în sensul că limba română nu mai poate fi întoarsă la formele gramaticale şi la pronunția limbii latine. Rămâne deci de explicat doar românizarea latinei în pronunție şi gramatică. Dar opera latiniştilor a mai arătat ceva care marchează şi în prezent gândirea istorică. Este vorba de separarea într-un glosar aparte a tuturor elementelor nelatine din limba română, elemente care nu ar fi implicate în constituirea acesteia şi care rămân marcate ca străine şi ulterioare. În consecință, întregul istoric al limbii române a fost

[23] Philippide şi-a expus ulterior concepția despre istoria limbii române în *Originea românilor*, operă în două volume publicate la Iaşi în 1923 şi 1928, care face obiectul criticii noastre în lucrarea *«Originea românilor» şi istoria limbii române*, Iaşi 2010.

Scanned with OKEN Scanner

frânt în două: pe de o parte continuitatea latină-română, iar pe de alta elementele nelatine din limba română. Corespunzător acestei dihotomii a fost spartă şi unitatea cercetării, care este divizată în cercetarea limbii române ca descendentă a limbii latine, cercetare considerată fundamentală, ai cărei reprezentanţi îşi asumă obiectul în întregime cu toate că orizontul cunoaşterii lor rămâne blocat în latină, şi cercetarea elementelor nelatine ale limbii române, considerată auxiliară, dependentă în întregime de cercetarea fundamentală căreia îi furnizează date din limbile considerate creditoare limbii române. Cercetarea auxiliară este şi mai lipsită de profunzime întrucât se limitează la identificarea unor cuvinte apropiate formal de cele româneşti în dicţionarele limbilor creditoare. În felul acesta constituirea vie a limbii române în ambianţa evoluţiilor etnolingvistice din spaţiul est european şi continuitatea materialului lingvistic în spaţiul euro-afro-asiatic rămân dincolo de orizontul cunoaşterii asumat de ştiinţa tradiţională a limbii.

Ca cercetător al limbii române, Philippide şi-a structurat opera pe patru probleme: 1) trecerea de la latină la română, 2) delimitarea spaţiului balcanic de formare a acesteia, 3) elementele nelatine ale limbii române şi 4) limba română şi dialectele ei.

1) Pentru trecerea de la latină la română Philippide se foloseşte de principiul neogramatic al apariţiei autonome a protolimbii indoeuropene din care ar fi apărut, tot prin evoluţie autonomă, primele descendente ale acesteia: ramura germanică şi ramura greco-italică. El aplică în continuare acest principiu la trecerea fără vreo influenţă lingvistică din exterior a latinei la română. Pentru explicarea acestei treceri el aduce, ca factor determinant, cel de al doilea principiu neogramatic: baza de articulaţie şi psihologică a autohtonilor care s-ar defini ca români tocmai datorită acestei baze. În consecinţă el distinge în istoria românilor două perioade: perioada dinaintea preluării definitive a latinei de către autohtoni şi perioada când aceştia trăiesc ca români latinizaţi.

Scanned with OKEN Scanner

Prima perioadă începe în timpuri imemoriale şi se încheie la începutul secolului al VII-lea odată cu finalizarea procesului de preluare a latinei de către autohtoni într-un spaţiu restrâns din Moesia Superior. Luată în ansamblu, această perioadă se caracterizează, după Philippide, prin dominaţia greacă, în cea mai mare parte, a peninsulei balcanice. Pe parcursul acestei perioade, multiple grupări etnice sunt concentrate de el în cinci pânze de popoare: muntenii, ilirii, epiroţii, panonii şi tracii, pânze care se întindeau din apusul spre răsăritul peninsulei în dimensiuni tot mai mari. Este de remarcat faptul că aceste pânze de populaţii, cel puţin ultimele patru, nu sunt considerate autohtone, iar despre traci, veniţi la urmă, spune că prezenţa lor continua în Asia Mică până în Armenia, ceea ce sugerează izvorul iranian al acestor populaţii, cel puţin al valurilor din urmă, faţă de populaţiile „barbare" care vor veni în perioada a doua din nord şi nord-est.

În partea finală a primei perioade se infiltrează în spaţiul danubian romanii, venind nu din sud, cum se ştie din istorie, ci din vest, trecând peste zona deja romanizată a Dalmaţiei. Ei ocupă mai întâi, afirmă Philippide, spaţiul semigrecizat al celor două Moesii, iar apoi spaţiul dacic, neatins de grecizare, de la nord de Dunăre, de unde se retrag, în a doua jumătate a secolului al III-lea, în Moesia Superior, unde va lua naştere poporul român. Pentru constituirea acestuia substratul contează doar ca bază de articulaţie şi psihologică, fiind nul ca parte constitutivă a sistemului lexical şi gramatical al limbii. În plus, substratul trebuia să fie fiziologic şi psihologic unitar, pentru a se putea astfel justifica unitatea iniţială a limbii române.

Unitatea substratului este realizată de Philippide prin sinteze succesive care reduc populaţiile preromane la două baze de articulaţie: una pentru Dalmaţia, pe care o numeşte iliropanonă, alta pentru Moesia, pe care o numeşte tracă. Identificând două baze psihofizice, autorul vorbeşte de două limbi de substrat anteroman foarte deosebite între ele: limba iliropanonă, care aparţinea grupului de limbi indogermane, europene, pe care s-a constituit limba dalmată, şi limba substratului tracic, care era iraniană. Prima era o

Scanned with OKEN Scanner

limbă centum, cea de a doua era o limbă satem, ca şi limbile slave. În plus, cercetând lista numelor proprii din cele două limbi de substrat, Philippide apreciază că limba iliropanonă deţinea o abundenţă de sufixe derivative, însă avea puţine nume compuse, în schimb la traci sufixele derivative erau puţine şi numele compuse foarte numeroase. Dar simplul fapt că aceste dihotomii lingvistice sunt motivate prin bazele fiziologice ale substratului anulează valoarea lor ştiinţifică.

Cea de a doua perioadă a istoriei limbii române începe, după Philippide, în secolul al VII-lea şi continuă până la ieşirea din evul mediu. În această perioadă romanitatea orientală este dislocată din Moesia Superior şi dispersată pe spaţii largi în peninsula balcanică şi la nord de Dunăre, venind acum în contact cu alte limbi. Despre aceasta însă vom vorbi mai jos, la punctul al treilea. Acum facem încheierea primului punct arătând exagerarea la care a ajuns Philippide luând baza psihofizică drept cauză a trecerii la o limbă nouă. Latina ar fi devenit română prin maniera nelatină de a fi pronunţată. Prin expresia „limba băştinaşă" el denumeşte limba pe care „poporul român" a folosit-o înainte de a prelua latina şi a o transpune în baza lui de articulaţie, aceasta fiind singura care a transformat latina în română introducând acele „diferenţe" articulatorii care fac ca latina să nu mai fie latină, ci română. Philippide se declară convins că la fel s-au petrecut lucrurile pe teritoriul antic al Franţei. Punând semnul egal între baza de articulaţie şi „naţiune", el afirmă că „naţiunii franceze i se datoreşte lăţirea peste Franţa întreagă a aceleiaşi limbi comune, care de la capul locului a fost limba locuitorilor din Île de France. Dar faptul că limba franceză comună este aşa cum este, iar nu altfel, se datoreşte constituţiei de rasă a locuitorilor din Île de France. Dacă în Île de France şi în Gallia n-ar fi fost acel conglomerat de rase care a fost, ci altul, nu s-ar fi vorbit astăzi în Franţa limba aşa numită franceză, ci alta. Iaca, spune Philippide, la Dunăre a fost alt conglomerat de rase decât în Gallia, şi s-a născut din limba latină altă limbă cu totul decât cea franceză. Dacă ar fi strămutat vreo minune pe la anul 400 d. Hr. pe locuitorii de la Dunăre în Gallia şi

Scanned with OKEN Scanner

pe cei din Gallia la Dunăre, astăzi s-ar vorbi franţuzeşte la Dunăre şi româneşte la Sena" (II, 252).

2) După baza de articulaţie, care reduce trecerea latină > română la unele transformări fonetice, un teritoriu restrâns şi cât mai izolat de alte fenomene etnolingvistice trebuia să asigure puritatea acestei treceri. Totodată Philippide urmărea reducerea spaţiului cucerit de romani în est şi mascarea faptului că Grecia a căzut prima sub stăpânirea romană şi că de acolo romanii au înaintat treptat spre nord, timp de peste cinci secole, până la Marea Baltică. Pentru realizarea scopului propus el absolutizează valoarea unei demarcaţii medievale în Balcani numite după autorul ei: *linia Jireček*.

Această denumire a apărut pentru a marca limita nordică a influenţei culturale greceşti intervenite la câteva secole după ce peninsula balcanică fusese supusă procesului de romanizare, anume în epoca medievală când romanitatea orientală era o realitate nu doar în Balcani, ci şi în centrul şi estul Europei.

După divizarea imperiului între Roma şi Constantinopol a urmat pătrunderea în administraţia imperiului de răsărit a limbii şi culturii greceşti, fapt care a atras după sine înlocuirea treptată, în relaţiile oficiale, a limbii latine cu greaca medievală, mai cu seamă în partea sud-estică a peninsulei. Acestei schimbări de suprastructură i s-a sustras, cel puţin sub raport cultural şi confesional, nord-vestul peninsulei, mai cu seamă ţărmul Mării Adriatice cu insulele adiacente, zonă numită Dalmaţia. Despre această zonă, la care se ataşează teritoriul continental spre Dunăre şi Balcani numit Moesia Superior, istoricul C. Jireček a scris lucrarea *Die Romanen in Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Romanii în oraşele dalmate pe parcursul evului mediu) în care, bazat pe inscripţii, schiţează limita aproximativă dintre zonele de influenţă culturală greacă şi latină în veacul de mijloc. Tocmai în denaturarea sensului acestei linii de demarcaţie, prin care autorul viza o perioadă relativ târzie de contact şi delimitare a celor două culturi, constă falsificarea conţinutului istoric pe care Philippide încearcă să-l cuprindă în opera sa.

Scanned with OKEN Scanner

Obsedat de superioritatea culturală a grecilor în sud-estul Europei, față de romani, care le erau tributari sub toate aspectele, exceptând organizarea militară și instăpânirea administrativă în teritoriile cucerite, Philippide duce în antichitatea preromană limita nordică a grecizării culturale bizantine transformând-o în limita nordică a grecizării etnice din antichitate. În urma acestei manevre teritoriul Bulgariei de astăzi până aproape de Dunăre, teritoriul Macedoniei și teritoriul Albaniei sunt integrate, neverosimil, în Grecia antică. Și cum romanii nu puteau cuceri etnolingvistic și cultural teritorii grecești și grecizate, au rămas să-și exercite influența colonizatoare la nord de linia în discuție. Această linie, trasată de Jireček pe Balcani, pe granița dintre Macedonia și Serbia, și de la localitatea Prizren din Kosovo la Marea Adriatică unde ajungea prin bazinul inferior al râului Drim din partea de nord a Albaniei, a fost împinsă de Philippide de pe Balcani spre Dunăre pentru a atașa teritoriului grecizat artificial și aproape întreaga Moesie Inferior. Pentru constituirea romanității orientale Philippide alocă în principiu teritoriul Moesiei Superior, mai precis, spațiul cuprins între linia Jireček la sud, Dunărea cu afluentul ei Sava la nord și zona dalmată la vest.

Pentru precizarea zonei în care s-ar fi format poporul român Philippide găsește sprijin tot la Jireček care, pe lângă linia care îi poartă numele, a arătat în *Geschichte der Serben* (Istoria sârbilor) că „în veacul de mijloc au existat în peninsula balcanică două limbi romanice: limba română, a romanilor de la Dunăre, și limba dalmată ale cărei resturi s-au păstrat în insula Veglia" (I, 830). Așa se face că, după aprecierea lui Philippide, în toată literatura, străină și românească, C. Jireček este singurul „care a căutat să afle ceva adevărat" în privința originii românilor (I, 661).

Limitând teritoriul de formare a romanității orientale, Philippide pune constituirea acesteia în tangență cu teritoriul dalmat, poarta de la nord de teritoriul grecizat, pe unde romanii ar mai fi putut pătrunde, prin Moesia Superior, spre Dacia. Dar să-l ascultăm pe Philippide care își sintetizează teoria despre istoria românilor în următorul fragment: „Dacă această populație

Scanned with OKEN Scanner

romanizată a răsăritului Europei, concentrată de la timpurile lui Gallienus (împărat roman între 253-268) numai de-a dreapta Dunării, a continuat să trăiască până astăzi, apoi ea a trebuit să dea naştere la două popoare romanice deosebite şi la două limbi romanice deosebite, *căci prea mari erau deosebirile şi etnice şi politice şi localnice dintre cele două grupuri*, ca să fi putut rezulta un singur popor şi o singură limbă. Aceste două popoare şi aceste două limbi există însă de fapt: de o parte poporul dalmat şi limba dalmată, de altă parte poporul român şi limba românească. Poporul dalmat s-a stins ca unitate naţională aparte în timpurile din urmă cu totul, *dalmaţii au devenit ori slavi ori veneţieni*. Limba dalmată a încetat de a exista cu moartea ultimului om care o învăţase ca limbă maternă, Tuóne Udáina, mort la 10 iunie 1898. *El era un popor format dintr-un substrat etnic unitar*, neamurile illyropannone din peninsula balcanică. Poporul român şi limba românească trăiesc încă cu vigoare. *Poporul român e format dintr-un substrat foarte amestecat, unde însă tonul unitar a fost dat de neamuri thrace. El astăzi nu mai trăieşte pe locurile lui de baştină decât ca colonii* recent venite acolo[24]. *El trăieşte astăzi ori pe teritoriul odată grecizat* al Thessaliei, Epirului, Macedoniei şi Albaniei, şi în câteva sate din Acarnania şi Istria, ori, în cea mai mare parte, de-a stânga Dunării, unde (în Transilvania, Banat, în Oltenia şi pe malul stâng al Dunării de la Olt începând până în sudul Moldovei) existase odată populaţie romană, dar cu vremea *emigrase în mare parte de-a dreapta Dunării şi se redusese la mici resturi*. Acestea sânt rezultatele faptelor istorice" (I, 658). Am scos în evidenţă grafic în acest citat locurile unde, vorbind de stări sociale şi de evenimente din antichitate şi evul mediu timpuriu, Philippide se pronunţă cu certitudine asupra deosebirilor etnice şi politice mai mari sau mai mici între grupările de populaţii, asupra bazei etnice a substratului poporului român, asupra emigraţiei românilor (readuşi întâi în masă din Moesia Superior în Dacia traiană) în zona grecească, la sud de

[24] Rezultă clar că toată populaţia românească din Serbia şi din alte locuri sud-dunărene s-ar fi strămutat acolo într-o epocă târzie de la nord de Dunăre.

Scanned with OKEN Scanner

Dunăre, inclusiv în presupusa patrie primitivă a lor, pentru a încheia cu afirmația că acesta este adevărul istoric în care trebuie să credem.

În realitate, întreaga operă a filologului ieşean este o construcție speculativă în care romanitatea orientală, ca şi întreaga istorie a sud-estului european, este contrafăcută şi amputată pentru a face loc grecizării. În acest sens el afirmă că atunci „când au luat în stăpânire romanii neamurile din peninsula balcanică, mare parte din ele erau grecizate" (I, 280).

Principalul argument în susținerea acestei afirmații este Macedonia, ținut şi stat balcanic din nordul Tesaliei, nord-estul Epirului şi estul Iliriei, despre care Philippide afirmă, în contextul delimitării zonelor de influență greacă şi latină, următoarele: „Macedonia şi Epirul erau grecizate, Dalmatia şi Moesia Superior erau romanizate" (I, 62). Lărgirea spațiului grecizat este argumentată prin faptul că în a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Hr., având la cârmă pe Filip al II-lea şi apoi pe Alexandru Macedon, Macedonia şi-a supus Grecia. Educația grecească a acestor conducători macedoneni (Alexandru a fost elevul lui Aristotel) îi permite lui Philippide să-i considere, atât pe ei cât şi întregul popor macedonean, de etnie greacă. Mai mult încă, Philippide considera că erau greci şi locuitorii Tesaliei, ai Epirului, toți ilirii „amestecați cu epiroții, toți tracii" din sudul Balcanilor până la Marea Egee. „Această grecizare, spune el, fusese opera şi a oraşelor greceşti de pe coaste, dar mai ales a influenței macedonene" (I, 280). Maniera bizară de prezentare a grecizării, ca de altfel a tuturor problemelor majore din opera sa, rezultă şi din următorul citat: „Întinderea influenței macedonene peste întreaga de mai târziu provincie romană a Thraciei este chiar numai ea o probă puternică pentru grecizarea acestei provincii" (I, 281).

De fapt întreaga zonă pe care Philippide o prezintă ca grecizată, era în antichitate tracă, sau traco-iliră dacă luăm în considerație faptul că tracii din vestul peninsulei se numeau iliri. După romanizare această zonă, ca întreg spațiul est-european, şi-a schimbat treptat, prin evoluții zonale, configurația etnolingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

În miezul evului mediu, pe spațiul din Balcani avut aici în vedere se conturaseră deja, în întrepătrundere cu romanitatea orientală, lumea slavă şi etnia albaneză. Zona Salonic, cuprinsă astăzi în spațiul grecesc, era locuită de slavi. Aşa rezultă din „Viața lui Metodie" unde se relatează motivarea trimiterii de către împăratul Mihail III, la anul 862, în Marea Moravie a fraților Constantin-Chiril şi Metodie pentru a traduce cărțile sfinte şi a propovădui învățătura creştină în limba slavă, limba poporului de acolo: „Voi amândoi sunteți din Salonic, iar toți cei din Salonic vorbesc curat limba slavă".

Pentru grecizarea spațiului bulgăresc din sudul Balcanilor şi a spațiului macedonean Philippide găseşte sprijin în ştiința istorică tradițională care afirmă, în falsitatea care o caracterizează, că slavii, care ar fi venit în Balcani în secolele VI-VII, i-ar fi asimilat pe grecii din cele două zone. Dar dislocarea albanezilor din vatra lor istorică unde au fost primii supuşi romanizării[25], afirmarea despre ei că „nu sunt nici traci, nici iliri" şi indicarea pentru constituirea lor etnolingvistică a unui spațiu panonic de unde ar fi coborât ulterior şi i-ar fi alungat pe greci din actualul spațiu al Albaniei, nu se bazează decât pe un sentiment care nu are nimic comun cu cercetarea ştiințifică a istoriei. Dar iată şi motivația lui Philippide privind identificarea patriei primitive a albanezilor: „Numai panonii purtau haine din bucăți de tipul preistoric Kličevac. Şi tot aşa şi astăzi numai albanezii în peninsula balcanică poartă haine din bucăți de acelaşi tip" (II, 801).

Pentru grecizarea peninsulei balcanice în proporțiile arătate

---

[25] Gustav Meyer, autorul, printre alte lucrări, a unui dicționar etimologic al limbii albaneze, a formulat concluzia, pe care o certificăm şi noi, că „a atârnat numai de un fir de păr că limba albaneză n-a fost complet romanizată" (vezi la Philippide, II, 762). La această afirmație este necesară următoarea precizare: în urma cuceririlor romane s-a creat pe întreg spațiul tracic o bază lingvistică traco-latină de factură indoeuropeană. Pe această bază a crescut romanitatea orientală, prezentă din capul locului şi în peninsula balcanică, adică la sud de Dunăre, iar în întrepătrundere cu această romanitate au evoluat, din aceeaşi bază, etniile slavă, albaneză, maghiară.

Scanned with OKEN Scanner

mai sus Philippide afirmă că „proba cea mai puternică o dau inscripţiile, de orice fel ar fi ele, dedicatorii pe altare, onorifice pe statui ori pe monumente funerarii, pietre miliare, acte publice sau private" (I, 10).

Prezentarea de către Philippide a mărturiilor scrise prin care el certifică grecizarea are nevoie de două precizări. Prima precizare priveşte faptul că pentru el textele în alte limbi scrise cu caractere greceşti sunt dovada pătrunderii culturii greceşti în zona unde a fost găsit documentul, şi prin aceasta ele devin mărturie a grecizării zonei respective. Comentând inscripţia tracă de pe inelul găsit într-un tumul lângă satul Ezerovo din apropiere de Plovdiv el afirmă că „introducerea timpurie a culturii greceşti la thraci se probează şi prin faptul că alfabetul grec se găseşte întrebuinţat la thraci pentru a-şi scrie propria limbă încă din prima jumătate a secolului V î. Hr." (I, 11)[26]. De aici el trage concluzia că „în general se poate spune că Thracia era un teritoriu în majoritate grec" (*Ib.*).

Cea de a doua precizare decurge din ultima parte a fragmentului citat mai sus, în care Philippide ataşează la inscripţii „actele publice ori private" redactate în limba greacă. Este de avut

[26] Datarea s-a făcut, cum afirmă V. Gheorghiev, „pe baza datelor arheologice şi a caracterului paleografic al inscripţiei" menţionându-se în această privinţă grafia literelor N, Σ, Π, Y (în cartea *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia 1977, p. 106), ceea ce este greu de crezut mai ales pentru faptul că aprecierea privind vechimea inscripţiei s-a făcut fără ca textul să fi fost descifrat. Ulterior istoricul ieşean C. Cihodaru a reuşit interpretarea textului pe care o prezentăm aici fără precizări şi comentarii posibile, scopul nostru fiind de a face cunoscută această reuşită prin care vechimea vestigiului lingvistic poate fi mult redusă.

Pe discul inelului sunt scrise în continuare fragmentele grafice: ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ ΕΡΕΝΕΑΤΙΛ ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ ΡΑΖΕΑΔΟΜ ΕΑΝΤΙΛΕΖΥ ΠΤΑΜΙΗΕ ΡΑΖ, iar pe marginea lui este adăugat segmentul ΗΛΤΑ. Cihodaru desface textul în următoarele segmente semantice: *Rolistene as nere ne atilte a nes ko araz ea dome antile zu ptami je razelta*, pe care le traduce cu ajutorul formelor echivalente din limbile lituaniană, slavă veche şi greacă, oferind în consecinţă textul funerar: „Rolistene, eu nu mă afund în repaus, ci ca un vultur mă lansez în zbor cu aripile întinse". A se vedea C. Cihodaru, *L'inscription de l'anneau d'Ezerovo. Une nouvelle interprétation*, în „Anuarul Institutului „A. D. Xenopol" Iaşi, XXIV/1, 1987.

Scanned with OKEN Scanner

în vedere faptul că acest lucru a devenit posibil numai după moartea lui Heraclius (a. 641), ultimul împărat al imperiului roman de răsărit care a mai putut bloca introducerea limbii greceşti în administraţie, cultură şi biserică. După moartea acestui împărat începe *perioada Imperiului roman elenistic*, care durează până la 1204. Pentru această perioadă, inducând confuzia între etnie şi limba greacă de suprastructură administrativă şi culturală, Philippide afirmă că populaţia din localitatea unde s-a redactat un document în limba greacă „trebuie să fi aparţinut exclusiv ori în majoritate acelei limbi" (I, 10). Şi mai departe: „Dacă romanii, cei mai mândri stăpânitori, au permis ca o piatră miliară (adică kilometrică) oarecare din peninsula balcanică, piatră oficială prin excelenţă, să poarte o inscripţie grecească, de pildă *από Λυχνιδος*, apoi poţi fi sigur că locuitorii de prin ţinutul acela trebuie să fi ştiut greceşte." (*Ib.*). Astfel, prin confuzii voite şi salturi logice, Philippide trage concluzia, pe care o începe ezitant, dar o încheie ca pe o certitudine: „Se pare deci, că cele două provincii, Moesia şi Thracia, erau astfel împărţite că tot muntele Haemus (adică Balcanii) aparţinea la Thracia, iar părţile dinspre Dunăre cu garnizoanele sale se stăpâneau de legatul Moesiei. Această împărţire oarecum nefirească se explică prin faptul că limba şi cultura grecească, proprie Thraciei, se întindea pe ambele poale ale Balcanilor. Şi în adevăr, conchide el, inscripţiile arată aceasta" (I, 13).

Astfel, pe o bază teoretică confecţionată ad-hoc, Philippide elimină romanitatea orientală din Epir, Iliria, Tesalia, Macedonia, Tracia, din Balcani până aproape de Dunăre, din Sciţia Minor (Dobrogea), de pe litoralul nord-vestic al Mării Negre, sfătuindu-i pe cercetători să o caute dincolo de spaţiul grecizat, în partea nord-vestică a peninsulei şi anume în Moesia Superior.

Trimiterea la Moesia Superior ca bază geografică a romanităţii orientale se corelează cu baza etnică autohtonă a acestei zone unde, cum am văzut mai sus, poporul român se delimita de poporul dalmat din vest, de la Marea Adriatică, prin substratul etnic: în timp ce dalmata avusese ca substrat „neamurile iliropanone", româna s-ar fi format pe un substrat „foarte

Scanned with OKEN Scanner

amestecat", tonul unitar fiind însă dat de „neamuri tracice", care erau în concepția lui Philippide greceşti sau grecizate. Astfel s-a ajuns la insinuarea ideii că baza autohtonă a romanității orientale este greacă.

Grecii se considerau traci la origine. Lui Philippide însuşi îi plăcea să spună: „Doar nu sânt trac degeaba". Şi etimologic cuvintele *grec* şi *trac* converg spre o origine comună, deosebirea făcând-o fonetizarea diferită a spiritului aspru din deschiderea fragmentului sonor; a se compara cu *vlah*, de aceeaşi origine, şi cu *λακων* „spartan", în care spiritul aspru a fost omis; a se vedea şi *Ελλάς* „Elada", formă redată în scris cu spiritul aspru. A intervenit şi paralelismul *l/r* care explică paralelismul *grec/elen*, ca şi *aleman/german, Elveția/Germania, trac/vlah, λαος/rus* etc. Toate acestea denotă evoluția locală diferită a segmentelor sonore, a graiurilor şi limbilor. Cufundându-ne în trecutul limbii pentru a-l cunoaşte trebuie să avem în vedere estomparea până la totala dispariție a contururilor etnolingvistice de astăzi şi simplificarea tot mai mare a mijloacelor de formulare a mesajului oral. De aceea cercetarea lui Philippide, bazată pe ideea că denumirile de populații eşalonate pe parcursul a mii de ani reflectă etnii, baze de articulație şi rase umane diferite, este ruptă de realitatea istorică şi nu poate fi de folos cunoaşterii ştiințifice.

3) Elementele „nelatine" ale limbii române sunt o categorie fictivă datorată viziunii tradiționale în care ea este percepută ca o continuitate a latinei. Consecința fatală a fost anularea constituirii ei ca limbă vie în procesul simbiozei traco-latine, proces în care atât latina cât şi traca au dispărut ca limbi aparte. Pe ruinele lor a apărut o limbă cu totul nouă, astfel încât a spune că latina a împrumutat cuvinte de la autohtoni ca să se constituie ca română este totuna cu a spune că traca a împrumutat cuvinte de la latini în acelaşi scop[27].

[27] Orice grai, orice dialect sau limbă, de oriunde şi de oricând pe scara istoriei, s-a aflat şi se află în contacte cu alte graiuri, dialecte sau limbi, contacte care se soldează cu împrumuturi de cuvinte vizând realități materiale sau spirituale. Acest

Scanned with OKEN Scanner

Înţelegerea deplină şi corectă a realităţii este posibilă doar dacă se ţine seama de faptul că limba română s-a constituit în spaţiul lingvistic aglutinant est european în corelaţie şi întrepătrundere cu celelalte limbi indoeuropene (slava, albaneza, limbile baltice), cu limba maghiară în care sistemul flexionar se îmbină cu cel aglutinant, cu limbi neindoeuropene (ugro-finice, turco-tătare) aflate în continuitatea spaţiului asiatic – toate aceste limbi fiind esenţialmente evoluţii locale şi nu imigraţii din zone imaginare.

Înainte de intervenţia lui Philippide, istoria limbii române era rezolvată simplu, ca istoria oricărei alte limbi „derivate", prin schema arborelui genealogic care are ca lipsă majoră izolarea limbii de colectivitatea umană şi de individul vorbitor. Tocmai remedierea acestei lipse a fost vizată de Philippide prin introducerea criteriului bazei de articulaţie care ar deosebi fiziologic limbile superioare (greaca, latina, germana) de limbile barbare, ai căror vorbitori ar fi slab dotaţi fiziologic şi psihologic pentru producerea limbii şi mai ales pentru preluarea în baza lor de articulaţie a unei limbi superioare.

Tendinţa de a reduce limba la limbaj, iar pe acesta la capacitatea omului de a produce sunete ţine de orientarea naturalistă în perceperea istoriei limbii, orientare datorată izolării ca origine a limbilor indoeuropene de procesul glotogenezei globale. Curiozitatea de a descoperi începuturile izolate ale limbilor i.-e. s-a soldat cu multiple supoziţii despre care am scris mai sus sub titlul „Derapaje..." Atât timp cât gândirea europeană nu porneşte de la originea naturală a limbajului însoţită de evoluţia socială a comunicării lingvistice, ea rămâne blocată în ideea de protolimbă i.-e. şi de rasă aparte a vorbitorilor acesteia. Este însă de observat faptul că cercetătorii de prim rang au fost nevoiţi să semnaleze limitele concepţiei neogramatice stopând astfel elanul de a reconstitui protolimba i.-e. ca sistem fonetic, paradigmatic şi

aspect al evoluţiei limbii nu face obiectul analizei de faţă, în care se urmăreşte raportarea limbii române la glotogeneză, la evoluţia socială a limbii şi la continuitatea globală a materialului lingvistic.

Scanned with OKEN Scanner

morfematic şi introducând factorul social în existenţa limbii. Philippide a rămas însă ferm pe poziţia bazei psihofizice a limbii române, polemizând cu argumente neconvingătoare sau prin simple negaţii.

Întrebându-se dacă aparatul fonator variază de la o limbă la alta, cum susţinea Philippide, Ferdinand de Saussure răspundea: „Nicidecum, nu mai mult ca de la un individ la altul. Un negru transplantat de la naştere în Franţa vorbeşte franceza la fel de bine ca un indigen". Această afirmaţie este comentată astfel de Philippide: „Că organele producătoare de sunete nu variază de la o rasă la alta şi de la un individ la altul, este o afirmaţie goală, contrarie realităţii" (II, 249); Saussure afirmă: „Comunitatea limbii este aceea care constituie, în bună măsură, unitatea etnică", iar Philippide: „Naţiunea, ca conglomerat unitar social, n-are nici o importanţă, importanţă are ea numai ca conglomerat unitar antropologic, de rasă" (II, 251). Opunându-se lui Meillet pentru care limba este organul unei *societăţi* şi înrudirea limbilor este o chestiune sociologică, Philippide declară: „Pentru mine limba este *şi* organul unui neam de oameni şi înrudirea limbilor este mai mult o chestiune *biologică*. Pentru aceea prin *ethnos, ethnic* nu înţeleg *societatea* care vorbeşte aceeaşi limbă, ci *neamul*, adică comunitatea specifică fizică şi psihică, baza de articulaţie şi baza psihologică, rasa" (II, 340).

Meyer-Lübke vorbea despre netemeinicia concepţiei psihofizice ca bază a analizei lingvistice: „Lesne-i vine în minte cuiva, spunea el, că diferitele popoare străine, când s-au romanizat, au pronunţat limba latină pe baza articulaţiei lor proprii şi că din cauza aceasta a rezultat diversitatea limbilor romanice faţă de unica limbă latină. Decât numai, dacă te gândeşti mai adânc, constaţi că este aproape imposibil să probezi acest lucru prin fapte" (II, 247 urm.). Philippide replică cum că baza de articulaţie şi baza psihologică puneau „oarecare ordine şi orientare" în ce priveşte fiinţa limbii latine şi devenirea dialectelor acesteia: dialectele trebuiau să existe pentru că bazele de articulaţie şi psihologice erau diferite, spunea el, la diferite popoare romanice. Dar „ordinea şi

Scanned with OKEN Scanner

orientarea au fost zdruncinate atunci când Meyer-Lübke n-a mai vrut să recunoască baza de articulare ca o cauză de schimbare a limbilor şi în special a pus cauza deosebirilor dintre limbile romanice în obstacolele geografice şi politice" (I, 366). Philippide nu este descumpănit de critica personalităţilor, care au lăsat urme adânci în lingvistica europeană, şi îşi construieşte opera pe criteriul imaginar al bazei psihofiziologice, înjghebând pentru sud-estul Europei o istorie etnolingvistică falsă. Citãm pentru confirmare următoarele fragmente din textul autorului: „Cu toate deosebirile dintre români de la loc la loc şi de la provincie la provincie, şi cu toate asemănările fizice care prin unele locuri există între români şi slavi, românii, în bloc consideraţi, prezintă fiziceşte toate caracterele unui neam de oameni aparte, care mai mult decât cu slavii ar semăna parcă cu neamurile din basenul mediteranei, şi aceasta probabil din cauza fondului lor etnic comun, rămas de la vechea rasă mediteraniană, care exista înainte de invazia indogermanilor" (I, 777 urm.), iar în altă parte: „Din unitatea cea mare a limbii româneşti, constatată prin minimele deosebiri dialectale, prin legăturile strânse care există între grupurile dialectale cele mai îndepărtate în spaţiu, prin apariţia independentă pe teritorii deosebite a foarte multe şi importante fenomene, trebuie să tragem concluzia că poporul român a trebuit să fie de la capul locului, şi a trebuit să rămână chiar după despărţirea lui în diferite trunchiuri, foarte unitar din punct de vedere al bazei de articulaţie şi al bazei psihologice. O asemenea unitară complexiune fizică şi psihică, mai ales când ne gândim că bazele etnice ale acestui popor au fost constituite dintr-un conglomerat de diferite neamuri de oameni, nu s-a putut constitui însă decât dacă vom admite că de la capul locului, şi multă vreme după aceea, elementele constitutive ale lui au trăit în cea mai strânsă legătură posibilă din punct de vedere geografic şi politic" (II, 383 urm.). Sintetizând aceste citate şi adăugând informaţii din alte locuri ale operei, deducem următoarea stratificare etnolingvistică imaginată pentru adâncimile istorice ale poporului român şi ale limbii sale: 1) la bază, vechea limbă mediteraneană; 2) peste aceasta, invazia indogermanilor, 3) a

Scanned with OKEN Scanner

urmat suprapunerea unui conglomerat de diferite neamuri de oameni, 4) peste ele s-a suprapus romanitatea pentru care ele au constituit bazele etnice autohtone, 5) după un trai îndelungat într-un spațiu geografic restrâns și unitar politic românii se revarsă pe spații largi constituind dialectele actuale ale limbii române, 6) în urma expansiunii, neamul românesc vine în contact cu slavii, turcicii, maghiarii etc., dacă nu cumva vor fi fost în contact, cel puțin cu slavii, mult mai devreme. În toată această istorie doi factori acționează în manieră determinantă: limba latină și străvechea rasă mediteraneană care, prin baza ei de articulație, transformă latina în română, iar ulterior românizează tot ce-i iese în cale.

Istoria limbii române este pusă de Philippide în dependență totală de „originea românilor" ca rasă, ca bază de articulație, pe care el o transformă în *deus ex machina* chemat să rezolve problema limbii. El aduce în contemporaneitate această bază, pe care o consideră componenta fiziologică definitorie a poporului român, și își apreciază opera ca pe o încercare de soluționare a problemei, lăsând posterității împlinirea idealului său, urmând calea deschisă de el. „Chestiunea amestecului poporului român primitiv, declară el, cu diferite feluri de neamuri altele, pe care le va fi asimilat în cursul evoluției sale, este o chestiune care așteaptă rezolvirea, dacă în general i se va putea da vreodată o rezolvire. *Este o chestiune* în tot cazul *care trebuie să plece de la o constatare a stării antropologice actuale a poporului român*" (II, 343).

Privite global, deosebirile dintre limbi vin în continuarea deosebirilor fonetice dintre graiuri și dialecte. Ele se datorează deprinderii mecanice de a pronunța sunetele folosind în manieră specifică organele vorbirii. Dacă particularitățile sonore ale fiecărei limbi ar avea bază antropologică aparte ar însemna că numărului limbilor ar trebui să-i corespundă același număr de structuri fiziologice. Cercetarea producerii sunetelor în diverse limbi se soldează însă cu identificarea sistemelor fonetice produse de baza fiziologică unică a organismului uman de oriunde, care poate fi deprins să producă orice sistem fonetic.

Scanned with OKEN Scanner

Criticat pentru nefirescul argumentației sale privind devenirea limbii române Philippide replica cum că este greu, dacă nu chiar imposibil de identificat la vorbitorii actuali de limbă română baza fiziologică şi psihologică ce a generat limba română, dar că această bază a existat la vorbitorii care au preluat latina. În sprijinul teoriei sale el introduce ideea unei atenuări, pe parcursul istoriei din trecut spre prezent, a deosebirilor dintre bazele de articulație şi psihologice care caracterizau grupările antice de populații: „Nu trebuie confundate, afirmă el, dialectele limbii latineşti din diferite provincii romane cu dialectele unei limbi romanice actuale, ori în general cu dialectele limbii unui popor cu unitate etnică, pentru că cele dintâi sânt izvorâte din baze de articulare şi psihologice *tare deosebite*, iar cele de al doilea sânt izvorâte din baze de articulare şi psihologice *puțin deosebite*" (I, 366).

Estomparea în prezent a vechilor deosebiri antropologice, aflată în contradicție cu chemarea autorului de a se studia originea românilor doar pornindu-se de la starea antropologică actuală a lor, îi serveşte lui Philippide la abordarea componentelor nelatine ale limbii române, pentru care intenționa o explicație unică prin latină. În acest scop el aduce latina până în secolul al VII-lea, când se produce „repedea transformare" a ei în română (I, 362), punând tocmai acum baza psihofizică să acționeze în acest scop. „O limbă romanică, afirmă el, precum în general orice limbă, trebuie explicată, pe cât este cu putință, prin ea însăşi, cu ajutorul a tot felul de cauze fiziologice şi psihologice, iar nu, cu rost şi fără rost, prin împrumuturi pe care le va fi făcut când era încă dialect latin" (I, 366).

Observăm aici tendința de reluare a ideii lui Petru Maior de a duce elementele nelatine din română în perioada latină a acesteia. Deosebirea constă în aceea că în timp ce Maior ducea aceste elemente pe teren italic, Philippide le caută o explicație mai târzie, în spațiul cucerit de romani în est. Totodată Philippide este nevoit să respecte eşalonarea temporală a contactelor romanității orientale cu slavii, maghiarii şi turcicii, aşa cum aceste contacte au fost

Scanned with OKEN Scanner

acceptate de ştiinţa europeană căreia gândirea istorică românească îi este tributară. În aceste condiţii Philippide caută să raporteze cât mai multe elemente nelatine la perioada latinei balcanice fiind sigur că va găsi pentru aceasta sprijin la neamurile germanice ale căror strămoşi erau consideraţi primii veniţi în Europa. Sunt avuţi în vedere mai întâi goţii, care ar fi mai rămas după plecarea lui Alaric şi a lui Theodoric şi şi-ar fi păstrat limba, unii dintre ei, „chiar până în prima jumătate a secolului al XI-lea", şi ar fi exercitat „o influenţă atât de puternică asupra populaţiei băştinaşe, încât chiar o parte, măcar cât de mică, din aceasta învăţase limba gotă. În tot cazul, continuă autorul, este probat că cuvinte gote au pătruns în limba latină din peninsula balcanică" (I, 348 urm.). Convins de acest lucru, autorul consideră „curioasă prevenirea (câteodată din motive patriotice, altă dată din motive pur intelectuale) contra vreunor eventuale elemente gotice ori vechi germane din limba română, cu care au păşit învăţaţii până astăzi", citându-i în această privinţă pe Petru Maior („Nici un cuvânt got nu există în limba română") şi pe Hasdeu („Noi nu găsim nici o umbră de necontestabil gotism, măcar în două optimi ale unei singure vorbe"), după care s-ar fi născut clişeul „după cum se ştie" folosit de Ovid Densusianu: „Comme on l-a souvent remarqué, le roumain ne contient aucun élément germanique ancien", în timp ce Sextil Puşcariu vorbeşte de „complecta lipsă de cuvinte germane în limba română" (I, 350).

Pentru a proba pătrunderea cuvintelor gotice în limba latină Philippide citează, după inscripţii, pe *brutis* „noră" (germ. *Braut* „logodnică", got. *bruths* „femeie tânără", care ar fi pătruns şi în franceză: *bru* „noră". În realitate baza acestor forme este preindoeuropeană, cu reflexe şi în germ. *Frau* „soţie", şi în sl. *brat* „frate", şi în lat. *frater* „frate" (*φράτωρ*), iar la sensul iniţial ne trimite lat. *fratro* „a îngrămădi împreună, a strânge sau a lua la un loc", rezultatul fiind *brutus* (*βραύς*) „greu"; cf. sl. *bratĭ* comparabil cu rom. *a lua* (lat. *levo*), prezenţa lichidei *l* ca alternativă pentru *r* fiind confirmată de vgr. *φυλή* „fila, comună primitivă" (lat. *tribus*, rom. *frăţie*, sl. *bratstvo*), de alb. *vëlla* „frate, fârtat, tovarăş", iar

Scanned with OKEN Scanner

suprimarea miezului lichid a generat forme ca *fiu, fiică, făt* etc.

Militând pentru identificarea germanismelor în română, autorul învinuieşte pe cercetătorii acestei chestiuni de superficialitate întrucât „acei care au căutat să afle elemente gote ori vechi germane în româneşte au procedat aşa de uşurel, încât, ca şi pentru elementele thrace din aceeaşi limbă, au compromis chestiunea" (I, 350). Philippide găseşte sprijin pentru convingerea sa la Richard Loewe care, într-o lucrare despre elementele vechi germane în limbile balcanice (a. 1906), „admite ca împrumuturi gote în latină" pe *bardă, bălan, bere, brec* „câine" (în istrorom.), *dop, nastur, stangă, targă*, cuvinte a căror origine germanică este apreciată ca „netemeinică" de Meyer-Lübke, care admite totuşi faptul că „din punct de vedere teoretic nu se opune nimic admiterii de elemente gotice ori în general vechi germane în limba română" (I, 350)[28].

În privinţa germanismelor din română Philippide acordă încredere lui Diculescu care vorbeşte, în lucrările sale despre elementele vechi germane din română (a. 1921) şi despre gepizi (1922), de elemente „numaidecât gepide" care însă după Philippide „ar putea fi tot atât de bine gote" (I, 350): *bâtcă, beucă, boare, bulz, burduf, burtă, butură, cotângan, élele, gâldău, grind, harnic, iazmă, a îmburda, măgură, mârţoagă, picui, pisc, plug, rofie, smetie, stărnut, strugure, tureatcă, a se uita, vorbă, a zburda, a zgudui*. El citează ademenitoarea afirmaţie a lui Diculescu cum că „numărul elementelor vechi germane din limba română, în afară de numele proprii, este de cel puţin 300".

O atenţie similară acordă autorul nostru studiului lui G. Giuglea *Cuvinte şi lucruri. Elemente vechi germane din limba română*, „căci iarăşi se poate întâmpla ca unul ori altul din cuvintele date de autor să fie într-adevăr de origine veche germană", cu deosebirea că Giuglea „le pune pe ale sale pe socoteala mai puţin a

[28] Pentru istoria cuvintelor văzute ca germanice în română, aici şi în listele următoare, vezi în cartea noastră *«Originea românilor» şi istoria limbii române*, p. 61 urm.

Scanned with OKEN Scanner

goților și mai mult a longobarzilor, cu care românii ar fi venit în contact încă de prin secolele II-III în regiunea de pe cursul de mijloc al râurilor Drava și Sava", pe când longobarzii ar fi coborât acolo, după Philippide, mai târziu, pe la mijlocul secolului VI" (I, 352). În felul acesta el raportează la categoria celor vechi germane cuvintele *a amărî, bardă, a băga, băț, borț, creț, dop, grapă, a se gudura, loațe, mumă, nastur,* suf. *-oiu, a se screme, stinghie, strung, a se zgribuli*, unele dintre ele propuse și de Loewe și întărite de Giuglea (I, 352).

Prețuirea pe care Philippide o arată germanismelor provine din credința lui inițială că vechii germanici, în special goții, au fost singurul neam în stare să opună rezistență romanizării și să influențeze limba latină înaintea sau *în procesul trecerii* acesteia la română. Nu poate fi trecut cu vederea faptul că în alt loc el vorbește de „repedea transformare" a latinei în română, pe când aici, ajuns la baza umană chemată să preia limba latină, iuțeala se transformă în proces de durată. El nominalizează în acest scop „zece neamuri străine imigrante peste populația din teritoriul de limbă latină" în perioada cât a durat procesul de romanizare (I, 285 urm.). Enumerarea începe cu trei neamuri germanice: marcomanii, germanii și germanii astigi (= vandalii), continuă cu cinci neamuri trace: besi, costoboci (= daci), carpi, bastarni, sarmați, după care urmează neamul germanic al goților, lista fiind încheiată de slavi pe care are tendința să-i eșaloneze atât de-a lungul perioadei latine din Moesia Superior cât și pe parcursul perioadei de răspândire a românilor în stânga Dunării și în Balcani. Astfel se asigura teoretic preluarea latinei de două baze rasate de articulație: baza germanică și baza tracă, înnobilată prin grecizare, cum s-a putut vedea mai sus. Slavii sunt nominalizați aici nu ca bază de articulație, ci ca donatori de cuvinte, dintre care unele au aspect arhaic și pot fi duse în perioada latinei din sudul Dunării. În rest, slavii, turcicii etc. sunt tratați ca barbari, contactele cu aceste neamuri, indiferent când au început și când s-au terminat, nu pot fi discutate la capitolul contactelor culturale, drept care despre aceste neamuri se va vorbi separat: tot ce a urmat după constituirea limbii române din latina

Scanned with OKEN Scanner

preluată de baza psihofizică germano-greco-tracă, preluare confundată cu un fenomen cultural, se raportează la fatalitatea vicisitudinilor istorice ale neamului românesc.

Imaginea pe care Philippide a creat-o despre latină > română în volumul întâi este anulată de el în volumul al doilea unde afirmă că prezența germanismelor vechi în limba română nu este o certitudine. „De altfel, conchide el, lipsa de siguranță are loc la toate elementele vechi germane câte au început de o bucată de vreme, ca nume comune şi nume proprii, să-şi afirme existența în limba românească: nici un element vechiu german, afirmat de unii şi de alții ca atare, nu-i sigur" (II, 350). În consecință, pentru perioada oferită de autor latinei dunărene (secolele II-V şi chiar VI) suportul germanic nu mai poate fi invocat, iar pentru cele şapte secole acorde dacoromânilor pentru a se extinde din sudul Dunării pe aria lor actuală acest suport este imposibil de probat cu elemente lexicale certe.

Prin imposibilitatea de a identifica germanisme în latina dunăreană aceasta a rămas în linii mari aşa cum fusese adusă de romani din Italia cu cinci secole în urmă, la care s-ar adăuga elementele pe care populația care a preluat latina în baza proprie de articulație şi psihologică, populație preponderent tracică, a reuşit să le introducă în noua sa limbă, adică în română. Este de reținut faptul că doar populația nelatină infiltrată peste latini în Moesia Superior a creat națiunea română prin baza ei de articulație[29]. Toată istoria românilor ca postlatini, începând din secolul al VII-lea, se derulează până în prezent sub imperiul bazei de articulație mediteraneano-greco-tracă, posibila componentă germanică fiind, cum s-a văzut, exclusă în cele din urmă.

Astfel apărut în istorie, fenomenul etnolingvistic românesc

[29] Rămâne în suspensie modalitatea concretă de preluare a latinei, dacă acest lucru mai are vreo importanță. Philippide vorbeşte într-un loc de o preluare rapidă, care vine în concordanță cu traiul multă vreme izolat al latinilor, în alt loc de trecerea lentă a latinei la autohtoni, ceea ce presupune convieţuirea îndelungată a latinilor cu populațiile locale. În ambele situații rămâne în ceață dispariția din istorie, fie ea rapidă sau lentă, a latinilor din Moesia Superior.

Scanned with OKEN Scanner

este pus de Philippide să „sufere amestecuri cu neamuri străine" (II, 346) în toate teritoriile pe care s-a răspândit. De cea mai mare importanță, spune autorul, a fost „amestecul dacoromânilor cu slavii pe întreg teritoriul actualmente ocupat de dânşii, unde nenumărate numiri topice slave probează că românii trebuie să fi primit acele numiri direct de la nişte slavi care ori vor fi emigrat aiurea undeva ori se vor fi contopit cu românii" părăsindu-şi, desigur, naționalitatea lor şi sărind în baza de articulație şi psihologică a românilor (*Ib.*).

După slavi, continuă Philippide, „o importanță oarecare se poate atribui contactului pe care l-au avut dacoromânii cu popoarele vechi turceşti, cu pecenegii adică, cu uzii şi cu cumanii" (II, 350). Considerând că între dacoromâni şi aceste popoare au avut loc contacte îndelungate, mai ales în partea estică a spațiului dacoromân, el pune pe seama acestor neamuri denumiri precum *Bahlui, Bârlad, Berheci, corhană, Covurlui, Fălciu, Galați, mire, răzor, Tecuci, Vaslui* (II, 362 urm.), ceea nu se justifică etimologic[30].

Menținerea constantă a bazei psihologice, alături de baza de articulație, în explicarea trecerii latinei la română este motivată, în concepția lui Philippide, de faptul că oricum am înțelege această trecere, mai rapid sau mai lent, ea are loc, conform gândirii neogramatice, în preluarea individuală a latinei de către români. Acumularea de elemente latine în conştiința individului trebuie să se fi încheiat cu un salt care a avut impact atât asupra formei cât şi asupra laturii psihice a acesteia. „Să se gândească cineva, spune el, numai la schimbările provocate în limbă de faptul că chipul de a cugeta s-a schimbat, că chipul de a percepe lucrurile, în special raporturile, a devenit altul, schimbări grupate sub cauza numită de mine (în „Principii...") *lămurirea psihică a cunoştințelor*" (I, 381), de unde se poate deduce că înainte de contactul cu latinii autohtonii, credea Philippide, nu prea ştiau despre ce vorbesc.

[30] Vezi etimologia acestor cuvinte în lucrarea noastră citată mai sus, p. 144 urm.

Scanned with OKEN Scanner

Schimbarea psihică provocată de preluarea latinei de către români a dus, se crede, la schimbarea radicală a etimologiei cuvântului. În gura românului şi în mintea acestuia cuvântul îşi pierde legătura fonetică şi semantică cu latina şi cu toate celelalte limbi romanice. „Cuvintele actuale romanice, spune Philippide, şi-au pierdut filiaţia veche şi au intrat în grupuri altele decât cele de la capul locului". Formele „de la capul locului" fac obiectul „etimologiei fonetice a savantului", care merge cu mintea tot la origine, pe terenul special al limbisticii romanice tot la latină, şi tot caută să lege de etyma latine cuvinte actuale romanice" (I, 383). Adevărata etimologie este, după el, cea populară: „Câtă vreme, deci, nu-ţi vei fi dat socoteală de clasificarea prin etimologie populară a unei limbi, etimologia fonetică (= etimologia savantului) este supusă la erori nenumărate şi devine aproape un lucru netrebnic. Toată munca trebuie îndreptată într-acolo ca să constatăm clasificarea pe care limba însăşi şi-a dat-o prin propriile ei calcule etimologice, prin etimologia populară adică" (I, 383 urm.).

Aşadar autohtonii balcanici din Moesia Superior, români prin baza lor nativă de articulare a sunetelor, au românizat, preluând latina, *şi* latura semantică a acesteia, impunând astfel cuvintelor o nouă etimologie care ascunde în sine tot ce etimologia fonetică a savantului, preocupat numai de latinitatea cuvântului, nu poate explica. Se face astfel loc, prin etichetarea ca română a laturii semantice, pentru tot ce există în română şi nu se explică prin latină. În această privinţă Philippide se deosebeşte de Hasdeu, care proceda invers, urmărind să absolutizeze caracterul latin al limbii române prin circulaţia sporită a cuvintelor de origine latină şi prin etichetarea ca latină a laturii semantice a limbii române, latură învelită pe alocuri în ambalaj nelatin, cu precădere slav.

Teoria etimologiei populare este o încercare de a suplini ineficienţa aplicării fonologiei la istoria limbii, fapt constatat anterior şi de alţi lingvişti neogramatici. Gilliéron scrisese în 1919 lucrarea *La faillite de l'étymologie phonétique*, iar Meillet şi Ernout căutau explicaţii nefonetice pentru situaţiile care nu se înscriu în

Scanned with OKEN Scanner

„legile" transformării latinei în limbi romanice. Philippide nu caută explicații în afara legilor fonetice, de a căror existență nu se îndoiește, dar punând baza fiziologică și etimologia populară, adică baza psihologică, drept cauză unică a trecerii latinei în română, rezultă că și legile fonetice acționează prin aceeași bază psihofiziologică.

Exprimându-se contradictoriu și speculativ, Philippide își reafirmă poziția în legătură cu etimologia populară întrebându-se: „Și cum avem să putem elucida acest nămol de etimologie populară?". Răspunsul îl dă tot el în manieră pur neogramatică: „Prin logica noastră individuală", după care continuă dezolant: „Dar este oare potrivire completă între logica învățatului și acea a poporului, și acea în special a limbii însăși, adică (din punct de vedere al individului considerată) a inconștientului?" (I, 384). Înfundând istoria limbii în subconștientul și inconștientul individului, Philippide afirmă că „limbistul cu logica trebuie să-și dea socoteală de operațiile de care s-a servit limba pentru a se reface și a se reînoi", având pentru aceasta „două propoziții, a căror veracitate trebuie oarecum admisă de la capăt, fără să mai existe nevoie de a fi probate". Este vorba 1. De existența *legilor fonetice* și 2. De faptul că „o limbă oarecare are firea ei proprie" (I, 384 urm.). În finalul acestor indicații orientative autorul îi sfătuiește pe romaniști ca „mai înainte de a enunța păreri așa de extraordinare cu privire la fenomenele care au loc în limbă „să vadă ce cred în privința aceasta indogermaniștii, căci indogermanistica este mai bătrână și mai cu experiență decât romanistica" (I, 387).

Deșertăciunea operei lui Philippide rezidă în absolutizarea bazei psihofiziologice prin care credea că s-ar putea explica nu doar fonetica, ci tot ce este nelatin în întregul limbii române, cu precădere în lexicul acesteia: autohtonii balcanici au creat româna introducând în ea împreună cu baza de articulație și o serie de cuvinte, neamurile barbare asimiliate psihofiziologic au adus și ele în procesul asimilării lor alte serii de cuvinte, iar populațiile cu care contactul a fost pasager au împrumutat cuvinte limbii române. A

Scanned with OKEN Scanner

rezultat imaginea unei limbi artificiale atât ca naştere cât şi ca existenţă dialectală: latina a generat limba română într-un spaţiu restrâns, iar apariţia dialectelor dacoromân, aromân, meglenoromân şi istroromân este rezultatul expansiunii ulterioare a limbii române. La această schemă istorică revenise şi Hasdeu după încercarea nereuşită de a pune în valoare substratul. Astfel ştiinţa istorică tradiţională a eşuat în imaginarea unui spaţiu limitat de constituire a limbii române şi în perceperea dialectelor ei ca fragmente dislocate dintr-un întreg pe care îl numeşte *româna comună* ca urmaşă a *latinei populare*.

Întrucât nu au izvorât din înţelegerea globală a limbajului uman şi a constituirii limbilor, toate încercările cercetătorilor de a şubrezi schema istorică devenită dogmă au fost stopate şi respinse ca erezii. Pentru aprecierea operei lui Philippide, ca de altfel a întregii ştiinţe tradiţionale, este necesară o nouă viziune asupra istoriei limbii.

4) Pentru înţelegerea corectă a existenţei limbii române în dialectele cunoscute este necesar să se pornească de la *continuitatea globală* a materialului lingvistic, datorată originii naturale a limbajului şi identităţii fiziologice a organelor vorbirii, şi de la *diversificarea teritorială* a dialectelor şi limbilor, datorată structurărilor statale. Lăsând deoparte excepţiile, orice limbă reprezintă *o evoluţie locală* specifică a materialului lingvistic structurat silabic, aglutinant sau flexionar. Geneza unică a tuturor limbilor perpetuează înrudirea lor indiferent de formula structurală în care se înscriu şi de nivelul de civilizaţie pe care îl vehiculează, iar dependenţa formulei aglutinante de preexistenţa formulei silabice şi a celei flexionare de preexistenţa formulei aglutinante, împreună cu evoluţia locală a materialului lingvistic în aceste formule de limbă anulează teoria arborelui genealogic prin care ştiinţa tradiţională europeană percepe istoria limbii. Istoria fiecărei limbi şi grupări de limbi flexionare, numite indoeuropene datorită unui presupus izvor comun, reprezintă transformarea, cu accente zonale specifice, a structurilor aglutinante în expresii flexionare.

Scanned with OKEN Scanner

Rezultă că zonele acoperite de limbi flexionare au peste tot la bază nivelul aglutinant, care a avut la bază peste tot formula silabică de comunicare.

Pentru a satisface necesitățile cunoașterii și comunicării, evoluția limbii a urmat *calea de la simplu la complex*. În ce privește evoluția limbilor flexionare, numite indoeuropene, acestea au urmat calea transformării segmentelor sonore în vocale și consoane, care se constituie în sisteme fonologice specifice fiecărei limbi, și a transformării componentelor inițial lexicale ale cuvântului în morfeme.

Privită din prezent spre trecut, limba română se înscrie în evoluțiile etnolingvistice din jumătatea de est a Europei, evoluții cauzate de cucerirea de către romani a acestui spațiu, urmată de integrarea lui administrativă în imperiu și de colonizarea lui cu populație latină. A avut loc în consecință simbioza traco-latină care a pus în contact două formule de limbă: limba aglutinantă a autohtonilor și limba flexionară a latinilor. Ambele limbi erau constituite pe continuitatea globală, mai mult sau mai puțin evidentă, sau chiar mascată, a materialului lingvistic, numai că în latină acest material era gramaticalizat și structurat paradigmatic, pe când în tracă elementele care alcătuiau cuvântul și exprimau raporturile păstrau o dependență mai mare de sistemul lexical al limbii.

Romanizarea spațiului est european nu a fost uniformă și nici nu a evoluat uniform în direcția constituirii romanității orientale. Urmele limbii valahe, adică a autohtonilor cuprinși de romanizare, pe care le constatăm la ieșirea din evul mediu, oferă o imagine diminuată a proporțiilor teritoriale pe care a fost inițial proiectată romanizarea de-a lungul și de-a latul spațiului est european. Pe spații largi romanizarea s-a redus la indoeuropenizare, care de asemenea a dat rezultate diferite. Albaneza este o limbă i.-e. adusă în pragul romanizării, limbile slave și limbile baltice, toate evoluate local, s-au format ca limbi i.-e. sub influența latinității, limba maghiară aduce în contemporaneitate probe certe din formula aglutinantă a limbii autohtonilor. În continuarea estică a spațiului

Scanned with OKEN Scanner

indoeuropenizat îşi perpetuează existenţa aglutinantă limbile şi dialectele ugro-finice, mongolo-turco-tătare etc.

Ca peste tot în evoluţia limbii, sistematizarea fonetică şi structurarea gramaticală a materialului lingvistic sunt rezultatul evoluţiilor locale de la simplu la complex şi nu al ramificării unui model preexistent, al unei protolimbi, cum îşi imaginează neogramaticii.

Philippide şi-a propus să reconstituie româna comună, acea limbă imaginară pe care o pune să se disperseze în dialecte şi să constituie teritoriul romanităţii orientale pe parcursul secolelor VII-XIII, luând în discuţie existenţa separată a sistemelor fonetic, gramatical şi lexical ale limbii române. În acest scop el elaborează volumul al doilea al operei sale compus din două studii: „Istoria sunetelor limbii române" şi „Din istoria formelor gramaticale şi a cuvintelor limbii române". Despre sunete el vorbeşte în două capitole: în primul (p. 3-224) este prezentată „istoria sunetelor", în cel de al doilea (p. 225-407) „învăţămintele trase din istoria sunetelor". El identifică 260 de „fenomene fonologice petrecute în sânul limbii româneşti". Pentru cele şapte vocale sunt prezentate 87 de situaţii fonetice, pentru consoana *r* zece situaţii, pentru *l*, care în română ar fi de trei feluri, sunt discutate 14 situaţii etc. Din prezentarea materialului fonetic Philippide trage concluzii fundamentale asupra istoriei poporului român: „Până în a doua jumătate a secolului VI poporul român a trăit în peninsula balcanică în cea mai mare conformitate etnică şi în cea mai strânsă legătură politică şi geografică. În a doua jumătate a secolului VI s-au despărţit însă, dacoromânii împreună cu istroromânii de o parte, de macedoromâni de altă parte... Tulpina românească a început să se desfacă în ramuri. Iar scisiunile au fost foarte probabil însoţite de deplasări, masa românească a început să se reverse în valuri. Această deplasare, această revărsare în valuri, a avut loc în mod deosebit din punct de vedere al vechimii, al duratei în timp, şi din cel al bruscheţei revărsării, la cele trei ramuri principale ale trunchiului românesc... Cauza nu poate fi decât aceea că la sfârşitul secolului VI a încetat ultima rezistenţă a statului roman (domnia lui

Scanned with OKEN Scanner

Mauricius, 582-602) contra puhoiului slav, care la începutul secolului VII, după ce şi mai dinainte se revărsase în mase mari în peninsula balcanică, a cotropit cu desăvârşire tot teritoriul romanizat, în special pe cel românesc, din peninsulă. Iar migraţia românilor în direcţiile în care ea a avut loc n-a putut fi atrasă decât de un gol... Cel mai vădit gol a fost acel ocupat de dacoromâni. Slavii părăseau încă de mult ţările de de-a stânga Dunării şi tot în mai mare număr se stabileau în peninsulă, unde-i ademenea farmecul bogăţiilor din oraşele ei, dar când zăgazul la moartea lui Mauricius a fost complet sfărâmat, ei s-au prăvălit peste Dunăre în mase enorme. Dacoromânii erau de altfel deprinşi cu dânşii, deprinşi nu numai în teritoriile de de-a dreapta fluviului, unde demult trăiau alături de ei, dar şi în cele de de-a stânga, unde este cu neputinţă de închipuit că n-ar fi existat migraţii româneşti chiar înainte de secolul VI... Teritoriul acesta vast, peste care s-au lăţit dacoromânii, fusese şi cel mai de demult şi mai complect golit de slavi, căci este cel mai îndepărtat de ţinta finală a năvălirii slave, de peninsula balcanică... Schimbul complect al celor două teritorii de la un neam la altul a avut loc de abia la începutul secolului XIII" (II, 404 urm.).

Luând ca bază dacoromâna, Philippide prezintă în trei capitole (p. 407-555) celelalte dialecte ale limbii române sub aspectul particularităţilor gramaticale şi lexicale, subliniind pe parcurs influenţele străine asupra lor: greacă, slavă, albaneză, turcă, italiană şi chiar veche germană, pentru ca în ultimul capitol (p. 555-570) să vorbească de „învăţăturile trase din istoria formelor limbii române pentru originea românilor". Prin aceasta el ajunge din nou la încheierea că fonetica, formele şi cuvintele limbii române indică „locul de obârşie al poporului român" care este „teritoriul romanizat din peninsula balcanică".

Cea mai mare greutate în rotunjirea, cum necum, a concepţiei sale o reprezintă pentru Philippide limba albaneză, principala piedică a limitării spaţiului romanizat în favoarea grecizării. Urmărind un scop anume, el modifică istoria evoluţiilor

Scanned with OKEN Scanner

etnolingvistice din Balcani. Mai întâi el declară că „albanejii în actualele lor teritorii sânt de curând veniți, emigrați de la nord de undeva. De altfel ar fi fost şi extraordinar lucru să se fi păstrat din străvechi cu limba lor primitivă pe un teritoriu aşa de intensiv grecizat, cum a fost odată actuala Albanie" (II, 587). În al doilea rând el invocă separarea genetică a românilor şi albanezilor: „Oarecare asemănări fonetice ne-ar îndreptăți, spune el, să stabilim o apropiere genetică între români şi albaneji, (însă) deosebiri mult mai mari ne obligă să despărțim aceste două popoare. Înrudiți vor fi ei românii cu albanejii mai mult decât cu neamurile italice, ori cu celții, dar înrudirea este foarte îndepărtată" (II, 596). Aceeaşi disjuncție artificială este căutată şi în plan gramatical: „Deosebirile morfologice şi sintactice dintre limbile română şi albaneză sânt foarte mari, ceea ce ne obligă să despărțim aceste două popoare" (II, 629).

În plan lexical Philippide încerca să dezmintă concluzia lui Gustav Meyer, autorul unui dicționar etimologic al limbii albaneze, care afirma că „ a atârnat numai de un fir de păr că limba albaneză n-a fost complet romanizată", spunând că „tendința este de la Gustav Meyer încoace de a tot constata material lexical autohton în limba albaneză, iar nu latinesc" (II, 763). Revolta lui Philippide împotriva latinității limbii albaneze decurge din credința lui că „în cea mai mare parte neamurile care ocupau în vechime actualul teritoriu albanez se aflau pe teritoriul grecizat al peninsulei balcanice". Iar dacă lucrurile stau aşa „cum se face atunci că albanejii au fost supuşi numai romanizării, iar grecizării de fel? De grecizarea antică nu se pomeneşte în limba albaneză. Chiar dacă se vor fi găsind în limba albaneză câteva cuvinte antice grece, împrumutate din antica greacă, aceasta nu se cheamă grecizare" (II, 773). Iar în încheierea aprecierilor sale sentimentale arată că „albanejii thraci nu sânt, căci deosebirile dintre limba românilor, al căror element principal constitutiv l-au format thracii, şi limba albanejilor, deosebiri pornite de la baza de articulație şi de la cea psihologică, sânt prea mari pentru ca să putem admite la amândouă popoarele acelaşi fond etnic. Illyri iarăşi nu pot fi, căci caracterele

Scanned with OKEN Scanner

fonologice specifice grupului illyro-romanic, care-şi au obârşia în baza de articulaţie illyră, lipsesc limbii albaneze, iar apropierile pe baza cuvintelor sânt contrabalansate de apropieri analoage dintre limbile albaneză şi thracă… Dacă nu sânt nici thraci, nici illyiri, nu pot fi altceva decât panoni. Poate chiar portul lor, îmbrăcămintea lor ni-i arată ca panoni…" (II, 799 urm.).

Fermă în opera lui Philippide rămâne doar grecizarea peninsulei balcanice. Am văzut mai sus că el se îndoieşte de faptul că cineva va putea identifica vreodată baza fiziologică şi psihologică care a determinat constituirea limbii române. Ajuns la cercetarea dialectelor, el constată contradicţia între spaţiul foarte mare pe care s-a dispersat limba română fără să-şi piardă unitatea etnică şi centrul restrâns ca teritoriu pe care această limbă s-a constituit. În consecinţă el se întreabă: „Dar se poate găsi vreun asemenea exemplu de un popor unitar etniceşte, care să se fi lăţit tot mai mult fără să-şi fi pierdut unitatea etnică?", la care tot el răspunde: „Eu cred că nu" (II, 342), după care recunoaşte ruperea de realitate a gândirii sale: „Şi aici, ca pe oricare alte terenuri ale cugetării omeneşti, orice gândim noi se găseşte numai *aproximativ* în realitate. Un asemenea exemplu de popor este posibil numai ca un deziderat al minţii noastre, în realitate este imposibil" (*Ib.*).

Spre deosebire de alţi cercetători, europeni şi români, care au pus accentul pe materialul limbii, pe care l-au adunat, clasificat şi comparat lăsând posterităţii o cantitate enormă de date pe care te poţi baza ca să duci mai departe ştiinţa limbii, Philippide şi-a construit opera pe principii cărora a încercat să le subordoneze datele limbii. Desprindem trei aspecte care însumează vanitatea operei lui.

Mai întâi este de observat că sistemul de sunete al limbii române şi formele gramaticale ale acesteia, ambele rezultate în urma evoluţiilor locale, sunt puse în capul evoluţiilor ca schemă de pornire a acestora pe care materialul dialectal, fonetic şi gramatical, adunat până la cele mai mici amănunte, are datoria să o reconstituie ca bază a originii românilor.

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rând, şi materialul lexical, trecut în plan secundar, deşi el reprezintă raţiunea de a fi a limbii şi baza de constituire a foneticii şi gramaticii, analizat de autor în dialectele macedoromân, meglenit şi istroromân vizavi de cel dacoromân, se încheie nu, cum era firesc, cu conturarea structurii lexicale, fie ea şi heteroglotă, a limbii române, ci cu „învăţăturile pe care ni le dă limba românească prin formele şi cuvintele ei asupra istoriei poporului român din timpul originii acestui popor" (II, 569).

În al treilea rând, zona iliră, unde s-a constituit limba albaneză, care prezintă cele mai mari afinităţi cu româna, a fost desfiinţată de Philippide ca spaţiu romanizat. Astfel s-a încercat minimalizarea rezultatelor celorlalţi cercetători care au analizat în manieră neogramatică limbile balcanice.

Iorgu Iordan, elevul excepţional care a putut prelua de la profesorul său doar acribia cercetării, explică în felul următor credinţa fanatică a lui Philippide în baza de articulaţie a strămunilor balcanici ai neamului românesc. În 1888, după ce intrase în conflict cu Hasdeu pe problemele istoriei limbii române, Philippide pleacă, pe speze proprii, la Halle a. S., universitate germană celebră, unde este cucerit de influenţa şcolii neogramatice, născută cu 10-12 ani mai înainte. Această şcoală se caracterizează, în primul rând, prin asimilarea fenomenelor lingvistice cu cele din natură şi prin punctul de vedere istoric, împins până la ultimele limite, în ce priveşte explicarea şi interpretarea faptelor de limbă. „Pornind de la aceste principii de bază ale concepţiei despre limbajul omenesc, continuă I. Iordan, neogramaticii au ajuns pe de o parte la ideea că evoluţia limbilor se conduce după anumite legi, care, în cazul sunetelor, sunt foarte asemănătoare, ba chiar identice cu legile fenomenelor naturale, adică mecanice şi oarbe ca acestea, iar pe de altă parte, la luarea în consideraţie, aproape exclusiv, a stărilor lingvistice vechi, în ciuda recomandării, făcută de ei înşişi, de a se studia îndeosebi

Scanned with OKEN Scanner

aspectele actuale, vii ale limbilor"[31].

Relatarea lui Iorgu Iordan despre neogramatici ajută la înţelegerea faptului că sunt practic imposibil de identificat, în baza de articulaţie a poporului român de astăzi, acele particularităţi fiziologice care, moştenite de la înaintaşii lui mediteraneeni, ar fi cauzat trecerea de la latină la română. Înţelegem totodată de ce I. Iordan a evitat abordarea personală a istoriei limbii române, pentru care profesorul său nu oferea o soluţie realistă, şi s-a ocupat exclusiv de nivelul contemporan al limbii. Iar când, ajuns în fruntea şcolii lingvistice româneşti, a fost pus în situaţia de a se pronunţa totuşi asupra istoriei limbii, el s-a arătat a fi total detaşat de principiul bazei fiziologice şi psihologice a profesorului său, bază care ar fi preluat latina, căci vorbeşte despre „compromiterea oarecum definitivă a latinismului" încă la începuturile Academiei Române şi de constituirea limbii române „în epoca simbiozei slavo-romanice, care a început în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi în secolul următor"[32], plătind astfel şi el tributul cuvenit orientării neogramatice.

I. Iordan nu numai că nu l-a putut urma pe Philippide în cercetarea istoriei limbii, dar a şi avertizat în cartea dedicată vieţii şi operei profesorului său că „soluţiile propuse de acesta sunt sortite să se învechească cu timpul" (p. 148), neputând moralmente afirma că ele fuseseră născute moarte. S-a putut vedea că ideea bazei fiziologice a fost din capul locului respinsă de specialişti de primă mână, iar asupra motivaţiei neştiinţifice a mutării în antichitate a

[31] Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, 1969, p. 140 urm. Trebuie menţionat faptul că şi I. Iordan este neogramatic, însă un neogramatic care s-a ferit să facă aprecieri asupra istoriei limbii române. Dar nu evitarea istoriei este calea scoaterii din impas a cunoaşterii acestei limbi, ca dealtfel a oricăreia dintre limbile i.-e. Altceva trebuie făcut pentru ca românul, la orice nivel de cultură s-ar afla, să nu mai creadă că *cioban* este un cuvânt turcic, *abur* albanez, *crac* slav, *gând* maghiar etc. Schimbarea mentalităţii colective trebuie să înceapă cu Academia şi învăţământul, iar calea de urmat este scopul lucrării de faţă.

[32] Iorgu Iordan, *Istoria limbii române (Pe-nţelesul tuturora)*, Bucureşti 1983, p. 24 urm.

Scanned with OKEN Scanner

liniei medievale de demarcaţie culturală sperăm să fi convins pe cititor în prezentarea de mai sus. În plus, avertizăm că noianul de date cu care autorul îşi împănează opera creează doar impresia că aceasta ar mai conţine ceva care nu a fost încă valorificat.

Sextil Puşcariu (1877-1948)

El a preluat lucrările dicţionarului în 1906, având drept coordonate ale gândirii istorice aceleaşi principii neogramatice. Fundamentală este şi pentru el separarea istoriei limbilor indoeuropene de glotogeneza unică: la originea acestei familii de limbi rămân axiomatic cele câteva sute de rădăcini care trebuie acceptate ca atare. În felul acesta neogramaticii nu-şi mai pun problemele originii naturale a limbajului şi evoluţiei limbilor prin formulele preindoeuropene de limbă, silabică şi aglutinantă. Ei se pot întreba cel mult dacă şi cum rădăcinile i.-e. pot avea direct, fără mijlocirea altor stadii, origine naturală. În această manieră de percepere a istoriei limbii face şi Sextil Puşcariu precizarea că „nu se va ocupa cu problema onomatopeei ca bază a rădăcinilor indoeuropene", adăugând că „asemenea păreri au fost emise adesea"[33].

Onomatopeea împreună cu exclamaţiile vocale condiţionate de stimuli fiziologici există în limbă mai întâi datorită faptului că au constituit materia naturală a limbajului uman, iar în al doilea rând datorită faptului că tot ele stau la baza învăţării şi reproducerii comunicative a limbii de către fiecare individ uman. Puşcariu, vizând doar nivelul rece al comunicării adulte, alătură românescului *masă* echivalentele din alte limbi (fr. *table*, germ. *Tisch*, rs. *stol*) pentru a constata că „între sensul cuvântului şi între sunetele din care e compus nu există un raport de corespondenţă" (*Ib.*).

Percepând limba română fără legătură cu glotogeneza şi alcătuită dintr-un fond de cuvinte adunate din alte limbi, Puşcariu remarcă rolul onomatopeei în funcţionarea vie a limbii. „Totuşi,

[33] Sextil Puşcariu, *Limba română I. Privire generală*, Bucureşti 1976, p. 96.

Scanned with OKEN Scanner

spune el, ea este singurul izvor fertil de creaţie de tulpini nouă, cu mijloace proprii (şi nu prin împrumuturi din alte limbi), şi este un mijloc foarte des întrebuinţat în graiul familiar şi popular spre a da vorbirii o mai mare plasticitate, un **colorit stilistic**" (p. 97). În aceste limite el caută să găsească „un fir al Ariadnei" împărţind cuvintele onomatopee în 1) interjecţii: a) primare (*ah, of, văleu*), b) chemări sau alungări pentru animale (*cuţu, piri-piri*), c) adresări către copii (*bâja, bibi, baubau*), d) cuvinte-ecou (*papa* „mâncare", *mama, tata*) şi 2) cuvinte imitative: *a bâjbâi, a mormăi; treanca-fleanca, cioc-boc; ţânţar* < *ţ-ţ, bârzăun* < *bz* etc. (p. 97 urm.).

Cea de a doua delimitare urmăreşte pe de o parte evoluţia latină > română, iar pe de altă parte eşalonarea populaţiilor care ar fi putut lăsa urme pe terenul substratului înainte de romanizare şi apoi în limba română sub formă de împrumuturi.

Ideea împrumuturilor este fundamentală în gândirea istorică a lui S. Puşcariu: dezbrăcată de acestea, româna nu încetează să fie *continuatoarea* latinei evoluate doar în sine. Imaginea creată de cuvântul subliniat este chemată să o înlocuiască pe cea de „fiică". În fond nu este vorba decât de o substituire de sinonime, iar explicaţiile date de profesorul de la Cluj nu fac altceva decât să întărească imaginea filiaţiei genetice: „*Vom zice, deci,* susţine el, *că limba română nu este fiica, ci* ***continuatoarea*** *latinei vorbite odinioară în cele mai multe părţi ale Imperiului Roman de răsărit.* În cursul veacurilor, limba aceasta a suferit diferite schimbări, în urma evoluţiilor fireşti la care e supusă orice limbă în dezvoltarea ei. De aceea limba română de azi se deosebeşte mult de limba latină; totuşi, cunoscând legile evoluţiilor de limbă şi dezbrăcând-o de împrumuturile străine, uşor se recunoaşte şi astăzi sâmburele latin al limbii noastre. Limba română de azi e însăşi limba latină, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeaşi culoare şi cu aceleaşi semne şi alunițe ca şi în pruncie, deşi toate celulele ei s-au împrospătat în curgerea timpului" (p. 174).

S. Puşcariu urmează calea deja stabilită în conformitate cu care continuitatea latină-română în sud-estul Europei este însoţită

Scanned with OKEN Scanner

de două fenomene cărora el le imprimă unele accente personale. Este vorba 1) de schimbările interne produse în această continuitate de „evoluțiile firești la care este supusă orice limbă în dezvoltarea ei" și 2) de „împrumuturile" nelatine adăugate continuității pe parcursul istoriei, împrumuturi care nu afectează fonetic și gramatical continuitatea, astfel că româna rămâne latina evoluată în sine. Această imagine a limbii române constituie obiectul cercetărilor istorice, iar tot ce apare ca nelatin pe lângă această continuitate (sub aspect fonetic, gramatical și mai cu seamă lexical) constituie împrumuturi care nu au perturbat firea latină a limbii române.

Spre deosebire de Philippide la care baza psihofiziologică a autohtonilor a preluat latina transformând-o în română, iar ulterior a românizat tot ce i-a ieșit în cale, la S. Pușcariu **sângele** este pus să definească neamul. Acesta nu se află în legătură cu producerea limbii, cu preluarea latinei de către autohtoni și cu încărcarea cu împrumuturi a limbii române. *Sângele se moștenește, limba se învață*. Enunțând acest principiu S. Pușcariu adaugă: „Totuși, n-ar fi exclus ca anumite *predispoziții fiziologice* să influențeze sau chiar să determine evoluția limbii în anumite direcții" (p. 158).

Subterfugiul sângelui are menirea de a explica prezența autohtonilor în constituția spiritului românesc. „Cercetările de până acum n-au izbutit să dea la iveală nici un răsunet *sigur* al *elementului autohton* în limba română, iar prin faptul că nu cunoaștem aproape nimic din limba strămoșilor noștri traco-geto-daci nu suntem în stare să recunoaștem nici ceea ce este de fapt moștenit de la ei" (p. 167). Această lipsă a cunoașterii, corectată prin trimiterea la sânge nu înseamnă recunoașterea elementului autohton ca parte componentă la constituirea limbii române, acesta fiind inclus tot la împrumuturi. „E curios, afirmă Pușcariu, că în vinele noastre curge sânge traco-geto-dac, amestecat cu sânge roman și mai târziu cu sânge străin, provenit de la neamurile pe care le-am asimilat în cursul veacurilor. Dar din punct de vedere lingvistic sântem un popor romanic și **vorbim o limbă romanică**" (p. 173 urm.).

Scanned with OKEN Scanner

Din perceperea neevolutivă a istoriei limbilor, exprimată în privința românei prin aprecierea ei ca urmașă a latinei, în privința slavei și maghiarei prin aducerea lor din alte zone, a rezultat explicarea albanezei într-o nouă manieră și mai stranie. Se apreciază că această limbă este continuatoarea nemijlocită a limbii ilirilor menționați în zona respectivă de Herodot. În felul acesta este mascată constituirea acestei limbi în procesul evoluțiilor etnolingvistice generale care au urmat cuceririlor romane în jumătatea de est a Europei. Așa se face că albaneza, considerată continuatoare a ilirei (dialect al limbii tracilor) în aceeași manieră în care româna continuă latina, ar fi singura sursă de informații despre substratul, dispărut lingvistic, al limbii române. „Pentru recunoașterea cuvintelor moștenite de la strămoșii noștri daco-geto-traci, arată S. Pușcariu, avem un mijloc mai puțin nesigur [față de cel din epoca romantică a filologiei române când se considera că este autohton orice cuvânt care nu și-a găsit altă explicație]. E asemănarea pe care o prezintă adesea vocabularul nostru cu limba albaneză. Când cuvântul românesc prezintă aceeași formă și același înțeles cu cel albanez, iar originea lui nu e nici latină, nici slavă sau grecească, avem a face, foarte probabil, cu un împrumut din limba albaneză". Și mai departe: „Când cuvântul albanez și cel român se aseamănă, fără însă ca forma lor sau considerații de ordin semantic să permită să le considerăm ca împrumutate, avem a face, după toată probabilitatea, cu elemente trace, moștenite la noi și împrumutate de la traci de strămoșii iliri ai albanezilor, sau cu cuvinte de origine iliră intrate în limba traco-geto-dacilor și moștenite de la ei de români" (p. 168).

Consecință a inaplicabilității teoriei neogramatice la istoria limbii, perceperea eronată a constituirii peisajului etnolingvistic din jumătatea de est a Europei face ca fiecare cercetător să-și macine energia în căutarea unei explicații personale pentru devenirea limbii române. În continuitatea ideii sângelui S. Pușcariu aduce necesitatea reconstituirii „epocii străromâne" în manieră proprie. Raportându-se la principiile care îi orientează gândirea, el își propune să aplice „metoda întrebuințată de romaniști, când din

Scanned with OKEN Scanner

limbile romanice actuale reconstruiesc, după legile evolutive ale fiecărei limbi, formele latinei vulgare, sau cea întrebuințată de indoeuropenişti, când din limbile indoeuropene extrag arhetipul care stă la baza lor". Căzut irecuperabil în eroarea fatală a lingvisticii tradiționale, el susține că situația cercetătorului istoriei limbii române „e însă mai avantajoasă decât a indoeuropeniştilor, căci el cunoaşte cele *două* stadii extreme, dialectele actuale ale limbii române şi limba latină, având astfel de reconstruit numai stadiile intermediare. Cunoaşterea acestora, continuă el, n-ar fi cu putință, dacă n-am avea decât textele vechi, căci acestea încep la noi târziu (în secolul al XVI-lea), când limba ajunsese la un stadiu de evoluție apropiat de cel de astăzi" (p. 244).

Fantoma românei comune atrage după sine comunitatea geografică a străromânilor: „Ei erau supraviețuitorii acelor romani din sud-estul european care nu pieriseră în războaiele cu barbarii năvălitori şi nu s-au deznaționalizat în masele popoarelor aşezate în aceste regiuni", iar existența lor trebuia localizată: „Patria lor primitivă – până la proba contrară – trebuie căutată pe amândouă malurile Dunării şi a afluenților ei, între Marea Adriatică şi Marea Neagră, pe unde populația de limbă latină forma o rețea mai deasă sau mai rară, în diferite epoci" (p. 251). Pe axa sud-nord străromânii se întindeau de unde creşte „*smochinul* şi *castanul* şi încălecând Dunărea se întindeau în regiunile cu terenuri petrolifere şi băi de aur din Carpați unde păşteau turmele de bouri" (p. 252). S. Puşcariu se simte obligat de concepția urmată să remarce că în vest patria străromânilor ajungea „până aproape de albanezi (care, la rândul lor, se întindeau mai spre est decât astăzi)", pentru a justifica în felul acesta prezența în română a unor cuvinte precum *mânz, țap, baltă* (p. 252). Totuşi Puşcariu rămâne sceptic în privința posibilității de identificare a patriei primitive a românilor, „a vetrelor în jurul cărora s-a închegat poporul nostru", întrucât „istoria nu le numeşte, iar lingvistica ne indică numai nuclee din care au pornit inovații de limbă". De aceea el rămâne la aprecierea vagă cum că patria primitivă a acestui neam se afla „de-a dreapta şi de-a stânga Dunării". Rămânând în zona „speculațiunilor de ordin

Scanned with OKEN Scanner

lingvistic", cum el însuşi mărturiseşte, „îşi permite să distingă pentru epoca străromână" două mari grupuri de români: românii răsăriteni, din care derivă aromânii şi strămoşii megleniţilor, şi românii apuseni, „din Iugoslavia de miazănoapte, care formau un singur grup împreună cu dacoromânii" (p. 254).

Oricât s-a străduit Puşcariu să lărgească patria primitivă, au rămas zone largi unde prezenţa romanităţii orientale nu s-ar putea explica altfel decât prin migraţii: aromânii s-au rupt de megleniţi migrând spre sud, istroromânii au emigrat spre vest, muntenii şi moldovenii au coborât din Ardeal la cel de al doilea descălecat, căci altfel nu s-ar explica prezenţa maghiarismelor şi în limba lor, etc.

Elementele nelatine ale limbii române, prezentate în capitolul „Vecinii" (p. 255-316), au avut două căi de pătrundere: 1) „Neamuri de toate soiurile s-au oploşit printre noi" şi 2) „Neastâmpărul nostru ne-a dus prin părţi locuite de popoare străine". Ca timp, aceste elemente aparţin unele perioadei dinaintea venirii latinilor, altele perioadei de după venirea acestora. Imaginea rezultată este aceea a unui conglomerat de cuvinte adunate de ici de colo şi alăturate în cele din urmă nucleului latin de elemente. În condiţiile lipsirii limbii române de constituirea sa în procesul comunicării, de viaţa proprie din care au putut rezulta sistemul de sunete şi morfologia ca sistem derivativ şi paradigmatic, etimologia rămâne pe de o parte în latină, iar pe de altă parte în limbile care au putut furniza limbii române cutare sau cutare cuvânt nelatin. În situaţiile în care două sau mai multe limbi prezintă elemente asemănătoare ca formă şi sens cu cuvântul românesc căruia i se caută originea se practică următoarele soluţii: 1) se selectează una dintre acele limbi; 2) se caută traseul parcurs de cuvânt pentru a ajunge în română; 3) se vorbeşte de etimologie multiplă. Oricum, căutarea originii cuvântului nu depăşeşte nivelul aparenţelor formale în primul rând. Lingvistica tradiţională nu-şi poate pune problema constituirii limbii române ca parte a devenirii peisajului etnolingvistic din estul Europei şi cu atât mai puţin s-ar putea gândi cineva să raporteze cuvântul românesc la stadiile preindoeuropene

Scanned with OKEN Scanner

ale limbii în spațiul euro-afro-asiatic.

De exemplu, S. Pușcariu crede că a descoperit adevărata etimologie a cuvântului *băiat*, care nu ar proveni, cum s-a crezut până la el, de la *a băia* „a scălda" ca participiu substantivizat al acestui verb. El spune că „numele satului *Băietan* la aromâni ne arată că *băiat* exista odinioară și în acest dialect. Dacă ar fi derivat de la verbul *a băńa* „a scălda", ar trebui să aibă la aromâni (și în Banat) un *ń*. Faptul că la aromâni avem *ĭ* ca la noi, continuă Pușcariu, ne arată că adevărata etimologie e cea care pleacă de la *băia*, păstrat încă în unele regiuni din Transilvania, cu sensul de „a crește (copii)", și presupunând un **bajare* (primitivul lui *bajulare*) latin vulgar. Nu putem admite nici măcar o formă **baljare*, în loc de *bajulare*, căci atunci am avea la aromâni *băl'iat*" (p. 245 urm.). Avem aici un șir de presupuneri bazate pe transformări fonetice inventate ad-hoc pentru a duce originea cuvântului *băiat* la latină, în care este reconstituită forma **bajare*. Etimologia lui Pușcariu nu a fost acceptată, dicționarele etimologice rămânând la părerea că acest cuvânt are origine necunoscută (*DEX, DEXI*).

Băiat a rezultat în procesul constituirii limbii române. Dând deoparte sufixul *-at* obținem *băi*, ca variantă a lui *măi*, folosite pentru exprimarea unei adresări către una sau mai multe persoane de sex masculin de regulă și pentru a exprima admirația, mirarea, nedumerirea, neîncrederea sau ironia. În ambele situații semantice formele au la origine ideea de „mare, mai mare". Bulgara are forma *baĭ* folosită ca adresare unui bărbat mai în vârstă, în rusă aceeași formă are sensul de „om influent, cu stare", iar în dialectele turco-tătare *bai* înseamnă „om bogat, stăpân, conducător, șef", pe când în albaneză *bej* s-a folosit pentru „feudal, latifundiar", iar actualmente se folosește ca adresare, *domnule!* Totodată în alb. există forma *bëj*, verb cu o gamă foarte largă de sensuri: „a face, a crea, a se ocupa (de ceva), a săpa, a organiza, a se deplasa, a naște, a scoate, a câștiga, a vorbi etc. În română *bai*, ca și în maghiară (*baj*) de unde se crede că ar proveni, se folosește mai întâi în expresia *nu-i bai* „nu face nimic, nu-i nici un necaz (mare)", de unde s-a dezvoltate sensul de „supărare, belea, bucluc". În această serie se înscrie și

Scanned with OKEN Scanner

rom. *mai* adv. „încă, şi mai, cam, cât pe ce", engl. *boy* „băiat, fiu". În toate aceste forme prezenţa lui iot (*j*) se datorează unui *l* moale, care alterna cu *l* dental: sl. *vol*, rom. *bou* (*bos*/βους), aflat în alternanţă cu *r*: alb. *pyll* „pădure, mult, abundent", sl. *bor* „pădure de conifere". Prin augmentarea prefixală şi sufixală a miezului lichid *l/r* au rezultat forme ca lat. *alo* „a face să crească, a hrăni, a îngriji, a fortifica", *aro* (αρόω) „a lucra, a cultiva, a ara", vgr. αλικία, ηλικία „vârstă, înălţime", germ. *alt*, engl. *old* „vechi, bătrân", alb. *mal* „munte, grămadă, morman; foarte", faţă de *majë* „vârf, extremitate, culme", rom. *mare, nalt, alpi* (munţi); engl. *child* „copil", *fellow* „om, tip", *great* „mare", germ. *gross* „mare", sl. *bol-*, *vel-* „mare"; rom. *miel*, *mia*, sl. *mel-* „mic", *mil* „drag", vgr. *μηλον* „animale mici, oi", sl. *mir* „lume", rom. *mire*, fr. *fils* „fiu", *gars* „flăcău, băiat", *mari* „bărbat, soţ", toh. A. *wäl-* „a domni", toh. B *walo* „cneaz, suveran", apoi seria de nume etnice: *elen, arab, grec, trac, turc, vlah, slav, gal, celt, alan* etc. În unele forme miezul lichid a fost anulat: *Zeus* faţă de βηλος „zeitatea supremă la asiro-babilonieni", alb. *bej* „feudal, sl. pl. *bojare* „boieri" faţă de sg. vsl. *bolĭarin*; germ. *Kind* „copil", engl. *child* etc. Seria *valet, fellow, băiat* ne introduce în istoria cuvântului în discuţie: lat. *alo* „a creşte", *valeo* „a fi sănătos" şi *valeti*, nume pentru fiii *vasalilor*, care de la naştere erau aserviţi seniorului ca slugi şi militari; forma *baliatus* însemna în latina medievală „cel tutelat", *bailetus* „aservit", iar *bajulus*, *bail*, „protector, apărător", cf. rom. *boier*. Vezi şi *bàlia* (*bàila*), la Dante, „femeie care alăptează copiii altora", „moaşă", vit. *balìa* (*bailìa*), vfr. *baillie* „putere, seniorie, stat", vit. *baliato* „provincie guvernată"; alb. *vájzë* „fată, fiică", calabr. *vajazzu* „slugă, ţăran", *bajazza* „femeie uşoară, servitoare", vgr. ηλιξ, αλιξ „de aceeaşi vârstă" etc.

Neogramaticii, chiar dacă vorbesc de evoluţia limbii, nu pun formarea acesteia în dependenţă de constituirea neamului ca fenomen etnolingvistic. Presupunând existenţa „neamului nostru" – ca sânge şi ca limbă a autohtonilor – din cele mai vechi timpuri, S. Puşcariu vorbeşte de „îndelungatul contact cu **vecinii** şi simbioza cu

Scanned with OKEN Scanner

alte neamuri", ambele intersectări „lăsând urme adânci în limba noastră, unele dintre aceste urme, continuă el, ajutându-ne chiar să ne lămurim asupra epocii străromâne şi a patriei noastre primitive". Autorul scoate în evidenţă cu litere aldine cuvântul „Vecinii", întrucât sub acest titlu el îngrămădeşte tot ce, existând în limba română, nu poate fi explicat prin latină (p. 255-316). În felul acesta cuvântul „simbioză" care urmează în citat şi care presupune amestecul de sânge, despre care am vorbit mai sus, ca expresie a structurii heteroglote, în viziunea neogramatică, a lexicului limbii române, rămâne o vorbă goală. Autorul subliniază mereu puritatea latină a limbii române, formarea acesteia din latină după anumite reguli fonetice şi raportarea la „împrumuturi" a tot ce este nelatin în română.

Perspectiva falsă asupra istoriei limbii române a dus la pulverizarea unităţii date ei de baza traco-latină, pe care s-a constituit şi prin care se înscrie în continuitatea globală a materialului lingvistic. Puşcariu împarte „împrumuturile" în două serii: seria împrumuturilor în limba autohtonilor, limbă pe care o consideră dispărută, şi seria împrumuturilor în latina devenită română. Referitor la prima serie Puşcariu afirmă că „din vechime, pe când strămoşii noştri vorbeau încă limba traco-geto-dacă, au venit de la răsărit şi s-au aşezat printre ei popoare străine ca **sciţii** – mongoli nomazi, conduşi de triburi iranice –, **sarmaţii** şi **agatirşii** iranici, iar dinspre miazănoapte, **celţii**, cărora le-am datora cuvântul *jneapăn*, precum şi *cămaşă, car, a schimba*, care ar fi ajuns la noi prin latini. De la **cimerieni**, „coborâţi prin secolul al VIII-lea î. Hr.", am avea cuvântul *argea*. „Câteva din râurile noastre au fost numite, pe cât se pare, de neamuri iranice. Astfel sunt *Nistrul, Prutul* şi, poate, *Oltul*. Cât despre *Dunăre*, numele acestui râu pare să conţină o rădăcină iranică, căreia dacii i-au adăugat o terminaţie din limba lor".

A doua serie de cuvinte continuă mai întâi împrumuturile iranice şi celtice prin alani, iazici şi celţi, „după ce populaţia autohtonă se romanizase". Astfel s-ar explica *jupân* „care se găseşte sub forma *zupan* şi *žup* la slavii occidentali sudici şi la cei nordici,

Scanned with OKEN Scanner

fără să poată fi explicat cu mijloace slave, cuvânt care este, după toată probabilitatea, de origine **avară**, ca şi *scrum*, în timp ce *cătun* ar fi, ca şi alb. *katund*, o moştenire autohtonă.

Urmează împrumuturile din **greacă**. „Dacă nu venea cucerirea romană, afirmă Puşcariu, poporul trac (împreună cu geţii şi dacii) ar fi rămas în sfera influenţelor greceşti, însă la grecizarea tracilor nu s-ar fi ajuns, căci pentru greci patria şi raza de activitate era marea, nu uscatul". În legătură cu aceste împrumuturi, se face precizarea că ele „au în româneşte fonetismul vechi al elementelor latine": *a amăgi, urgie, mărgea, a mângâia, spân, azimă, zeamă, broatec, a căsca, a cuteza, mic, mutră, martur, papură, proaspăt, trufie, farmec* etc., multe dintre ele neacceptate ulterior ca grecisme.

Apropierile dintre română şi **albaneză** au în concepţia lui S. Puşcariu mai multe explicaţii. Mai întâi sunt abordate „cuvintele moştenite de la strămoşii noştri daco-geto-traci" pentru identificarea cărora „un mijloc mai puţin nesigur decât reconstrucţiile tipurilor indoeuropene îl prezintă asemănarea vocabularului nostru cu limba albaneză" (p. 168 urm.). În totalul cuvintelor care prezintă aceste asemănări Puşcariu încearcă să distingă două grupe. Mai întâi el vorbeşte de cuvinte trace „moştenite la noi şi împrumutate de la traci de strămoşii iliri ai albanezilor, sau cuvinte de origine iliră intrate în limba traco-geto-dacilor şi moştenite de la ei la români". Această grupă de cuvinte decurge din impresia că limba iliră şi limba traco-geto-dacilor, deosebite una de alta, se aflau în vecinătate şi astfel au făcut împrumuturi reciproce pe care latina le-ar fi preluat şi supus legilor fonetice specifice evoluţiei sale, rezultând în română forme precum *ceafă, grumaz, buză, mugur, zară, mazăre, sâmbure, viezure, mal, baligă, abure, ţarc, ţeapă, a grăpţăna, jimb* „ştirb, cu gura strâmbă", *cursă, fărâmă, bască, strungă, brad, căciulă, mânz, baltă, ţap* etc. [34]

Afară de cuvintele moştenite din graiurile strămoşeşti

[34] Amintim că ducerea în albaneză şi a elementelor de substrat traco-geto-dace a fost necesară întrucât numai ilira de la baza albanezei ar fi supravieţuit, în timp ce limba autohtonilor de la baza limbii române ar fi dispărut.

Scanned with OKEN Scanner

(traco-geto-dacic şi ilir), pe care albaneza se crede că le confirmă, Puşcariu susţine că „avem un număr destul de mare de vorbe care se arată a fi împrumuturi mai nouă", pentru separarea cărora de cele moştenite invocă motivaţii fonetice. Este vorba de *ghionoaie, jumătate, gogă, curmeziş, coacăză, pupăză, călbează, gresie,* onomatopeicul *cioc* (< alb. *tshok*); sau *a ciupi* (< alb. *tshupis* „ciugulesc"), „care ne-a venit însă, probabil, prin mijlocire sârbească (*čupati* „a ciuguli", cf. şi ung. *csipni* „a pişca")" (p. 263). La fel *mătrăgună*, care ar fi fost împrumutat de albanezi din mediogreacă şi apoi transmis românilor.

Pentru a nu rămâne mai prejos şi a realiza un fel de reciprocitate, Puşcariu spune că „avem, cum era firesc, şi împrumuturi făcute de albanezi din română", aducând în acest scop ca exemple cuvintele *ghindură, cucută, grâu, mioară, scutar* „mai marele peste ciobani", *puică, cornută, cârlig, mămăligă* etc.

În sfârşit, autorul remarcă în plan lexical „izbitoarea asemănare în tratarea elementului lexical de origine latină": *cuscru* şi *krushk* (lat. *consocer*), *a urî* şi *urrenj* (lat. *horrere*), *ospăţ* şi *shtëpi* „casă" (lat. *hospitum*, ngr. σπίτι), *împărat* şi *mbret* (lat. *imperator*), *a mâna* şi *mënoj* (lat. *admaneo*). Aici se înscrie, spune Puşcariu, şi evoluţia semantică asemănătoare: *a merge* şi *mërgoj* „a exila, a îndepărta" (lat. *mergo* „a plonja, a se scufunda în apă", *pădure* şi *pyll* (lat. *palus, -udis*), *a ura* şi *urój* (lat. *oro* „a vorbi, a spune") etc. (p. 261 urm.).

Toate grupele lexicale împreună cu minuţioasele şi complicatele analize fonetice care însoţesc cuvintele discutate ca dovadă a raporturilor dintre română şi albaneză sunt superflue. Ele îşi pierd orice valoare cognitivă dacă privim evoluţiile etnolingvistice din spaţiul est european ca rezultat al suprapunerii fenomenului lingvistic flexionar adus de latini pe formula lingvistică aglutinantă a autohtonilor din jumătatea de est a Europei. Toate limbile din acest spaţiu sunt evoluţii noi sub toate aspectele – fonetic, lexical, gramatical. Ele au comun doar continuitatea materialului lingvistic în plan zonal, european şi euro-afro-asiatic.

Problema elementelor **germanice** are aceeaşi premisă falsă

Scanned with OKEN Scanner

a originii comune a limbilor i.-e., în timp ce limbile germanice sunt şi ele rezultatul specific al evoluţiei locale a materialului lingvistic prin formulele silabică, aglutinantă şi flexionară de limbă. „Începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr., spune S. Puşcariu, apar în Dacia seminţii germane. După marcomani, cu o sută de ani mai târziu, vin goţii, cărora Aurelian le cedează provincia. De asemenea prin ţinuturile locuite de strămoşii noştri, sau prin apropierea lor, trec vandalii şi longobarzii, se aşează herulii şi mai ales gepizii, care stăpânesc mai mult de o sută de ani o parte a Ardealului şi Olteniei. Gepizii, ca şi ostrogoţii înaintea lor, au trecut şi Dunărea, stabilindu-se în nordul Peninsulei Balcanice" (p. 269).

În pofida contactului cu atâtea neamuri, considerate germanice, nici strămoşii autohtoni ai românilor şi nici latinii > românii nu au lăsat în limba română urme lexicale certe. Pornind de la ideea că „n-ar fi nici o mirare dacă convieţuirea strămoşilor noştri cu popoare vechi germanice ar fi lăsat urme în limba noastră", S. Puşcariu citează forma *brutis* „noră" pentru Dalmaţia, *nasture, a cotropi* şi alte câteva cuvinte pentru română, fără ca vreunul din ele să poată fi confirmat ca atare. El însuşi ajunge la concluzia că „privite mai de aproape, cele mai multe cuvinte considerate de origine veche germană se dovedesc a fi împrumutate din săseşte sau din alte limbi" (*Ib.*).

Privind lucrurile ca toţi neogramaticii, S. Puşcariu afirmă că „**slavii** au exercitat asupra noastră cea mai masivă şi mai îndelungată influenţă. Vocabularul nostru, continuă el, e atât de împănat cu împrumuturi slave, încât, din pricina lor, limba română se deosebeşte mult de celelalte limbi neolatine. Influenţa slavă a atins şi înţelesurile cuvintelor vechi sau felul lor de a fi întrebuinţate. Astfel *floare* înseamnă la noi şi „culoare", ca slavul *cvĕt*, *a juca* are după slavul *igrati*, pe lângă sensul franţuzescului „jouer" şi pe cel al lui „danser" etc., ceea ce constituie dovada unei convieţuiri îndelungate cu ei" (p. 273 urm.).

După aceste afirmaţii, S. Puşcariu încearcă în fel şi chip să diminueze rolul şi valoarea elementelor aparent slave din limba

Scanned with OKEN Scanner

română cu scopul de a apăra, în lipsa viziunii asupra limbii române ca limbă nouă sub toate aspectele, originea latină a acesteia:

„Aspectul slav pe care i-l dau limbii române cuvintele de origine slavă e mai mult o afirmaţie impresionistă decât o realitate";

„Dealtfel nici nu trebuie să ne închipuim că înlocuirea elementelor lexicale latine prin cele slave (*avena* cu *ovăz*, *avica* cu *gâscă*, *finis* cu *sfârşit*, *honor* cu *cinste*, *nudus* cu *gol*, *semita* cu *potecă* etc.) s-ar fi întâmplat într-o anumită epocă de simbioză intensă cu slavii şi de bilingvism româno-slav. Împrospătarea limbii cu cuvinte de origine slavă este un proces de lungă durată şi înlocuirea termenului vechi prin cel nou a urmat după o epocă de coexistenţă a celor două cuvinte sinonime";

„Evident că intrarea în limbă a cuvintelor *plug, sită, război* (sau *stative*), *brici* de origine slavă nu înseamnă că românii au învăţat de la slavi să lucreze cu instrumentele denumite de ele, căci dacă strămoşii noştri ar fi încetat în vreo epocă să are (*a ara*), să cearnă (*a cerne*), să *ţească* sau să se *radă*, nu s-ar fi păstrat nici verbele respective";

„Dacă cuvintele de origine slavă sunt atât de numeroase şi atât de răspândite la noi, dacă influenţa slavă apare atât de des în sintaxă şi în frazeologie, ea e aproape inexistentă în fonologie şi morfologie"[35];

„Influenţa slavă se manifestă mai mult cantitativ decât calitativ, ea nu e la începutul, ci la sfârşitul epocii de formare a limbii române şi nu s-a exercitat numai în sens orizontal, prin simbioză de la popor la popor, ci în mare parte în sens vertical, de la slavul cuceritor la românul autohton".

Ungurii, a căror limbă moşteneşte dovezi clare ale structurii

[35] Spargerea unităţii limbii în trei părţi constitutive (fonetică, lexic şi gramatică), care se crede că ar evolua separat, este consecinţă a ruperii de către neogramatici a limbii de procesul comunicării sociale în care au importanţă transmiterea şi receptarea corectă a mesajului printr-un segment sonor. Atât în glotogeneză cât şi în preluarea individuală a limbii materne structurarea fonetică şi gramaticală a materialului lingvistic constituie aspecte secundare, derivate zonal din procesul comunicării.

Scanned with OKEN Scanner

aglutinante a limbii autohtonilor din jumătatea de est a Europei, se crede că au venit în masă în Panonia la finele secolului al IX-lea şi începutul secolului următor. „În epoca străromână, apreciază Puşcariu, nu se poate constata nici o influenţă maghiară, iar în celelalte dialecte române nu găsim nici un împrumut din limba ungurească. Cele câteva cuvinte de origine ungurească la transdanubieni, ca arom. *varoş* sau *cucie* le-au venit prin mijlocire slavă" (p. 309).

Este greu de imaginat cum o cincime din fondul de cuvinte vechi ale limbii române (*a alcătui, a bănui, belşug, a cheltui, a făgădui, a locui, neam, labă, a mistui, oraş, pildă, şirag, a tăgădui, talpă, uliu, uriaş, vamă, viclean* etc.) poate fi adusă din maghiară în secolele XI-XIV şi chiar mai târziu. A fost făcută şi propunerea, de esenţă filologică, de a se considera existenţa unui cuvânt, bănuit ca magiar, în limba română începând cu data primei atestări în scris: *chezaş* (1434-37), *gazdă* (1427), *hotar* (1392). Răspândirea pretutindeni a maghiarismelor la dacoromâni „nu are nimic neobişnuit", afirmă Puşcariu, căci „dacă *cosoroabă* (ung. *koszorufa*) se aude atât de des în ţara veche este fiindcă acest cuvânt a fost adus de meşteri unguri. Majoritatea cuvintelor însă – mai cu seamă verbele cu sens abstract – au trecut din Ardeal în Muntenia şi în Moldova deodată cu răspândirea românismului în aceste părţi. Părerea că ele, continuă Puşcariu, ar fi relicte din graiul ungurilor preexistenţi românilor la sud şi est de Carpaţi şi romanizaţi mai pe urmă e cu totul neîntemeiată şi izvorăşte din tendinţa de a-i arăta pe români veniţi din Peninsula Balcanică după aşezarea ungurilor în ţara noastră" (p. 310).

În încheierea pulverizării bazei traco-latine, din care au evoluat limbile indoeuropene din jumătatea de est a Europei, vine seria de cuvinte pe care etimologia tradiţională le raportează la contactele românilor cu seminţiile **turco-tătare,** contacte aduse târziu după epoca străromână şi după presupusa dispersare a dialectelor limbii române. În această privinţă S. Puşcariu afirmă că „dacă un cuvânt ca *cioban* se găseşte şi în alte dialecte decât cel dacoromân, aceasta nu însemnează că e un cuvânt *turcic*

Scanned with OKEN Scanner

împrumutat în epoca străromână. El e de origine *turcească* (*čoban*) şi a pătruns în toate limbile balcanice: bulg. *čoban, čobanin*, sârb. *čóban, čóbanin,* alb. *tshoban*, n. grec. τζοβάνις. De la sârbi l-au împrumutat istroromânii, la care *ţobân* e mai rar întrebuinţat decât *pastír*; de la albanezi îl au aromânii, care-l întrebuinţează foarte rar, căci numele păstorului de oi e la ei *picurar*; de la bulgari l-am împrumutat şi noi. (Harta răspândirii cuvântului) arată cum acest termen a trecut, adus de păstori în transhumanţă, din Ţara veche în Ardeal, unde totuşi se păstrează vechiul termen *păcurar*" (p. 313).

Am subliniat în citat faptul că *cioban* ar fi de origine „turcească", adică osmanlâie, şi nu „turcică", ceea ce înseamnă că S. Puşcariu îl raportează la secolele XV-XVII când românii s-au aflat în contact cu turcii. Pentru perioada mai veche istoricii limbii vorbesc de contacte cu diverse neamuri turcice, care s-ar fi petrecut în secolele X-XIII. Puşcariu îi menţionează în acest sens mai întâi pe *pecenegi*, care însă nu sunt turcici. Toponime ca *Peceneaga, Pecenegul, Beşineu, Beşinou, Beşinova*, răspândite pe teritoriul dacoromân, provin de la rădăcina autohtonă *vesĭ*, echivalentul lui *vicus*, la fel ca *uzii, iazigii* menţionaţi de autor în continuare ca neamuri turcice (*Ib.*). Nici *cumanii* de la noi nu sunt turcici întrucât acest nume este supraetnic şi nu are nimic comun ca etnie cu populaţiile pomenite sub acest nume prin alte părţi.

Se pune mare preţ pe originea turanică a *bulgarilor* care se crede că ar fi venit peste slavii din sudul Dunării şi le-ar fi dat numele, fiind ulterior asimilaţi. În continuarea acestor „turanici" se crede că au urmat celelalte neamuri turcice despre care vorbeşte şi Puşcariu. Confuzia îşi are originea în faptul că popoarele care s-au format în estul Europei ca structuri etnolingvistice de factură indoeuropeană deţin serii de cuvinte, precum la noi *catâr, caval, cioban, ciomag* etc., pe care etimologia tradiţională nu le poate explica altcum decât ca împrumuturi turanice, turcice sau turceşti. În realitate aceste serii de cuvinte sunt reflexe ale substratului aglutinant care acoperea odinioară întreaga Europă şi care în prezent este continuat în limbile şi dialectele ugro-finice, mongolo-turco-tătare etc. Soluţia etimologică este nu căutarea originii

Scanned with OKEN Scanner

cuvântului în aceste limbi, ca împrumut din ele, ci analiza lor în profunzime ca forme româneşti pentru care alte limbi pot oferi un sprijin comparativ. De exemplu:

CATÂR este analizat ca turcic pentru că el se găseşte în turcă (*katır*), în azeră, la tătarii din Crimeea şi în alte dialecte turcice, de unde ar fi trecut în rusă (dial. *káter*, *katâr*), în bulgară (*katăr*), în română. Redând limbii române vasta conjunctură istorică a devenirii sale, constatăm că acest cuvânt conturează ideea largă de degajare, de mişcare spre ieşire (în jos), de aruncare sau scoatere cu efort, de forţare a trecerii şi de finalizare... Româna are pe *a scoate* legat de lat. *scato* „a împroşca, a ieşi izbucnind, a străbate, a curge", de *excutio* „a scutura, a face să cadă prin forţare, zguduire, a arunca, a elimina", de *quatio* „a agita, a face să avanseze spre ieşire, a împinge înainte, a da (a arunca) afară". În vgr. κατω, κατα, καθα însemna (ca adverb, prepoziţie şi prefix) mişcarea sau lăsarea în jos (spre, pe pământ sau pe ceva stabil), slobozirea, forţarea trecerii, sfârşitul; verbul καθιζω, κατιζω „a pune, a depune, a aşeza, a face, a forţa", καταρασσω, καταραττω, „a arunca, a alunga, a răsturna". În slavă: rs. *katitĭ, kotitĭ* „a răsturna, a demola", iar *katatĭsea, kotitĭsea,* „a face pui", bg. *kotea se*, „ib.", în relaţie cu sl. *kot* „motan", *kotka* „pisică", sloven. *kotiti* „a naşte, a făta, a depune (icre)", sl. *skot* „vite"; lat. *catulus* „pui de animal, căţel", *catellus* „căţeluş", *cattus*, *catta*, „pisică", germ. *Kater*, vgerm. *katoro* „motan, cotoi"; lit. *katẽ „pisică"*, irl. *catt*, gal. *cath* etc. A se compara sl. *koška, germ. Katze,* rom. *cât!*, interjecţie pentru alungarea pisicii. Orientarea acţiunii spre o finalitate este prezentă şi în spaniolul *catar*, „a (de)gusta, a încerca, a cerceta, a privi, a căuta", ceea ce aruncă lumină asupra etimologiei cuvintelor româneşti *a căta* şi *către*, acesta din urmă având mai evident sensul etimologic „la pământ, pe jos", precum şi al lui *catâr*[2] „papuc", bg. *katări* „saboţi".

La sensul etimologic al lui *catâr* „pui de animal" s-a adăugat, datorită originii hibride repudiate a acestui animal, ideea de degenerare luată ca blestem: în vgr. καταρη însemna „blestem (aruncat)", iar καταρασσω, καταραττω, „a arunca, a alunga, a înlătura, a sfărâma, a distruge"; pentru confirmarea acestei evoluţii

Scanned with OKEN Scanner

semantice poate fi invocat şi mai noul *a caterisi* „a răspopi". Rusa veche atestă pe *catârĭ* şi adjectivul *katârĭski*, acesta din urmă în textul: „kto igraet kartami, i šahmatî, i pročimi *katârskimi* igrami" „cine joacă cărţi, şah şi alte jocuri *josnice*" (Interpretarea sensului ne aparţine – M.L.). De la aceeaşi rădăcină, bulgara are pe *kâţam, kăţam*, „a se pune" (despre păsări) şi „a ateriza", precum şi pe *katerea se* „a se căţăra, a escalada", căruia în română îi corespunde *a se căţăra*.

La formele menţionate sunt de adăugat alb. *qit, qis* „a scoate, a smulge, a împinge înainte, a elimina, a da afară, a alunga", rs. *kidatĭ*, fr. *quitter*.

Sugeram mai sus faptul că în prepoziţia *către* sensul etimologic „la pământ, jos" trădează structura morfematică a cuvântului: *că-tre*. Prefixarea aceleiaşi rădăcini o întâlnim şi în *a aşterne, atare, a atârna, cotor, a cotropi, cotruţă, cutare, hotar, a intra, între, întru* (prep.), *natră, patru, poteră, a strivi, vatră*; rădăcina fiind prezentă şi în *tare, tărâm, teren, a târşi, târn, a toarce, trai, treabă, a trânti, troc, tură, a turti, ţărm, ţărână* etc.

Ovid Densusianu (1873-1938)

Profesorul de filologie română de la Universitatea din Bucureşti este primul care a încercat, de pe poziţii neogramatice, să demonstreze, sub titlul *Istoria limbii române*, continuitatea latină-română în limba textelor româneşti din secolul al XVI-lea[36]. Nereuşita acestei întreprinderi nu a putut fi depăşită până în prezent. Cauza o constituie concepţia despre limbă în general şi despre constituirea limbii române în special.

Întregul etnolingvistic românesc există dincolo de tot ce s-a scris despre constituirea şi existenţa lui, iar simpla cumulare a datelor pe care ştiinţa tradiţională le-a înregistrat nu poate duce la dezvăluirea imaginii adevărate a acestui întreg. Este necesară

[36] O. Densusianu şi-a publicat opera la Paris, primul volum „Originile", în 1901, cel de al doilea, „Secolul al XVI-lea", în fascicule, între 1914 şi 1938. Traducerea în româneşte a publicat-o J. Byck în 1961, la Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

viziunea atotcuprinzătoare asupra limbii ca atribut definitoriu al omenirii şi perceperea limbii române, ca a oricărei alte limbi, de pe coordonatele istorică şi geografică, în continuitatea globală a materialului lingvistic structurat silabic, aglutinant sau flexionar.

Privită din prezent spre trecut, limba română se înscrie, ca etapă ultimă, în evoluţiile etnolingvistice din jumătatea de est a Europei cauzate de cuceririle romane în această zonă. La baza acestor evoluţii se află simbioza dintre sistemul aglutinant al zonei şi sistemul flexionar al limbii latine. Prin componentele tracă şi latină de la baza sa, limba română, ca şi celelalte limbi evoluate zonal şi specific spre indoeuropenizare în jumătatea de est a Europei, se înscrie în continuitatea preindoeuropeană euro-afro-asiatică a materialului lingvistic.

Constituirea limbii este rezultatul necesităţii de a comunica o idee concentrată în cuvânt sub formă de sens al acestuia. Latura sonoră a cuvântului, adică învelişul sonor al sensului, se structurează fonetic şi gramatical şi se transmite mecanic în viaţa colectivă a fiecărei comunităţi. Sistemele fonetice şi gramaticale sunt creaţii zonale prin cutumă, subordonate în întregime comunicării sensului în colectivitatea respectivă, care poate cuprinde zone mai mari sau mai mici în funcţie de organizarea socială şi administrativă a vieţii.

Neogramaticii au desfiinţat teoretic unitatea genetică a limbii prin separarea ca origine a limbilor i.-e. de celelalte limbi, de unde decurge şi anularea continuităţii globale a materialului lingvistic, şi au instituit teoria arborelui genealogic al limbilor i.-e. cu două consecinţe nefaste: 1) imaginarea unui punct de constituire a protolimbii i.-e. şi de răspândire ulterioară a ramificaţiilor acesteia; 2) anihilarea substratului preindoeuropean şi, deci, a continuităţii materialului silabic şi aglutinant în formula flexionară a limbilor aşa-zise i.-e. Consecinţele teoriei arborelui genealogic implică spargerea unităţii comunicative a limbii în trei componente: fonetică, gramaticală şi lexicală, cărora li se atribuie existenţă şi evoluţie independentă.

Demascarea neogramaticii ca epocă perimată a gândirii

Scanned with OKEN Scanner

istorice este însoţită de recunoaşterea constituirii şi evoluţiei limbii române ca limbă vie cu identitate proprie sub toate aspectele (fonetic, gramatical şi lexical), limbă în care atât latina cât şi traca şi-au pierdut identitatea. Strădania ştiinţei tradiţionale de a prezenta limba română ca pe o continuitate a latinei afectate în evul mediu de năvala populaţiilor barbare se cere a fi înlocuită cu evoluţia romanităţii orientale în interferenţă cu celelalte fenomene etnolingvistice care compun peisajul actual din jumătatea de est a Europei.

Cercetător de largă cuprindere, O. Densusianu intuia şubrezenia eşafodajului teoretic al etimologiei tradiţionale, de care însă nu se putea desprinde. De aceea el îşi plasează opera în seria „speculaţiilor ştiinţifice" menite să arate românilor „cum trăiau şi vorbeau strămoşii lor", speculaţii care „în România n-au ajuns încă să fie bine înţelese" (p. 14). Filologului şi istoricului li se impune, arată el, să ocolească sau să denatureze faptele care ar leza orgoliul naţional. Respingând abordarea sentimentală a chestiunilor, O. Densusianu îşi propune să prezinte istoria limbii române dezinteresat şi obiectiv, făcând în acest sens o previziune nedezminţită încă de trecerea timpului: „Patriotismul, aşa cum e înţeles astăzi în România, va frâna încă mult timp progresul filologiei române şi va împiedica pe cercetători să caute sau să spună adevărul" (p. 15).

Depăşind abordarea sentimentală a trecutului limbii române, O. Densusianu şi toată cercetarea istorică ulterioară nu au putut ieşi din sfera speculaţiilor neogramatice. Aceasta deoarece ştiinţa europeană izolează, cu un aer de superioritate, constituirea limbilor indoeuropene de originea naturală a limbajului ca atribut al întregii spețe umane, apărute pe Pământ ca rezultat al evoluţiei speciilor prin selecţie naturală. Iată de ce scoaterea din impas a ştiinţei române prin viziunea globală asupra limbii înseamnă implicit eliberarea ştiinţei europene din constrângerile neogramatice.

Scanned with OKEN Scanner

Latina şi elementul autohton. O. Densusianu nu-şi poate pune problema amestecului latinilor cu autohtonii în procesul colaborării şi comunicării sociale întrucât neogramaticii sunt filologi, iar aceştia nu iau în consideraţie decât limbile atestate în scris. Latina a existat pentru că în ea s-a scris o întreagă literatură, a continuat să fie folosită ca limbă de cultură şi de cult, şi mai ales pentru că ea îşi continuă existenţa în limbile romanice, dar traca unde-i? Mărturiile istorice şi arheologice despre ea dovedesc cel mult faptul că ea a fost şi nu mai este. În această situaţie rămâne loc doar pentru explicaţiile privind dispariţia limbii autohtonilor:

- „În faţa valului din ce în ce mai mare al populaţiei romane, unele triburi trace şi ilire se retrăseseră în munţi fără a se putea sustrage complet influenţei acesteia. Graiul lor a fost invadat de elemente latine şi a dat naştere unei vorbiri mixte care pare să se fi păstrat în albaneza din zilele noastre. Dar în afară de aceste regiuni, unde împrejurările nu erau favorabile dezvoltării elementului latin (este vorba în primul rând de Grecia), romanizarea Peninsulei Balcanice nu era împiedicată de nici un obstacol serios şi se putea desfăşura în linişte. În Iliria, populaţia latină a reuşit să înlocuiască în mai multe regiuni vechiul element autohton şi să răspândească aici un grai romanic. Într-o parte a Macedoniei şi a Traciei, şi mai ales la sudul Panoniei, în Moesia şi în Dacia, civilizaţia romană ajunsese de asemenea să se impună celei mai mari părţi a populaţiei" (p. 18);

- „Printre cauzele generale care au dus la dispariţia progresivă a elementului autohton în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, trebuie pusă în primul rând inferioritatea în care se găseau băştinaşii faţă de romani. Strălucirea unei civilizaţii noi şi mai avansate trebuie să fi impresionat profund pe locuitorii acestor ţări, obişnuiţi cu o viaţă primitivă" (p. 20);

- „Faptele examinate ne-au permis să cunoaştem împrejurările cele mai însemnate care au dus la dispariţia elementului autohton în ţările dunărene. În câteva regiuni ale Peninsulei Balcanice, contopirea romanilor cu băştinaşii s-a făcut mai repede; în altele, ea a întâlnit obstacole mai serioase. Proporţia

Scanned with OKEN Scanner

în care elementul autohton a intrat în constituţia populaţiei romanice şi în special a poporului român care s-a născut din acest amestec avea să varieze după regiuni. Totuşi, consideraţiile pe care le-am expus până aici nu ne îndreptăţesc de loc să susţinem că dacii, tracii etc. au avut o mare influenţă asupra populaţiei latine" (p. 26 urm.).

- „Ceea ce trebuie în special să ne prevină împotriva încercărilor de a atribui o origine ilirică sau tracă unor particularităţi ale limbii române este lipsa unei metode riguroase la cei care s-au încumetat să ia această cale şi încrederea pe care au acordat-o unor asociaţii adeseori fantastice şi arbitrare. Nu e suficient să constatăm prezenţa aceluiaşi fenomen în română şi în albaneză pentru a trage de aici concluzia existenţei unui asemenea fenomen într-o veche limbă balcanică, intrată în constituţia acestor două limbi. E necesar să cercetăm mai întâi dacă fenomenul respectiv nu trebuie mai degrabă să fie considerat *un împrumut* făcut de una din aceste limbi din cealaltă; şi numai atunci când faptele exclud o asemenea ipoteză putem admite, cu oarecare probabilitate, că ne găsim în faţa unei particularităţi proprii vechii ilire. Şi chiar şi atunci trebuie să căutăm în alte elemente dovezi suficiente pentru întărirea unei asemenea supoziţii... Înainte de a admite originea tracă a unui fenomen lingvistic din română, filologii nu s-au întrebat întotdeauna dacă o asemenea ipoteză concordă cu cronologia fenomenului..." (p. 33).

Am subliniat în citatul din urmă ideea de împrumut cu privire la elementele pe care lingvistica tradiţională le atribuie substratului. Este evidentă aici tendinţa de a se transfera, cel puţin parţial, şi aceste elemente în sfera celor „nelatine" care urmează cronologic după constituirea românei numai din latină. Se mai practică şi soluţia pătrunderii acestor elemente în latina balcanică înainte de transformarea acesteia în română. O. Densusianu intenţionează eşalonarea cronologică a acestora pentru a scădea numărul lor ca împrumuturi în română. Speculaţiile pe tema elementelor autohtone îşi pierd însă obiectul în viziunea realistă asupra constituirii actualului peisaj etnolingvistic din jumătatea de est a Europei.

Scanned with OKEN Scanner

Latina şi *româna*, două limbi distincte la toate capitolele (fonetică, lexic şi gramatică), sunt văzute de neogramatici într-o continuitate în care latina devine treptat română fie pe un teren golit de autohtoni, fie pe un teren, mai cu seamă cel iliric, pe care autohtonii răriţi învaţă treptat latina, uitându-şi barbara limbă străbună. O. Densusianu are varianta proprie de imaginare a acestui proces de substituire. Mai întâi a avut loc colonizarea „foarte intensă" înfăptuită de romani între secolul al III-lea î. Hr. şi anul 107 d. Hr. „de la Adriatică la Marea Neagră şi din Carpaţi până în Pind", spaţiu pe care latina devenise aproape unica limbă vorbită (p. 18 urm.). Mai rămâneau unele insule de autohtoni cu limba lor, cum a fost cea de la o mănăstire de pe muntele Sinai, unde, după relatarea lui Antonin Placentinul, „la sfârşitul secolului al VI-lea câţiva călugări mai vorbeau limba bessilor" (p. 27)[37].

După latinizarea peninsulei balcanice în proporţiile arătate, lucru cu care O. Densusianu se mîndreşte, urmează romanizarea acestui spaţiu, ceea ce înseamnă trecerea de la latină la română. Această trecere nu se putea însă realiza, în concepţia neogramatică, pe tot spaţiul latinizat. Trebuia respectată ideea arborelui genealogic. Dialectele limbii române nu se puteau naşte altfel decât ca ramificaţii ale unei limbi de bază cum a fost latina pentru limbile romanice şi protolimba i.-e. pentru limbile indoeuropene. Pentru a concepe trecutul limbii române ca punct de plecare a dialectelor ei (dacoromân, aromân, meglenoromân şi istroromân) a fost inventată „româna comună" care trebuia să se nască într-o zonă restrânsă din „latina vulgară". Această zonă a fost creată, la O. Densusianu, prin „evacuarea Daciei în anul 271" şi concentrarea latinităţii în Iliria. Pentru atenuarea contradicţiei dintre proporţiile spaţiului latinizat iniţial şi zona restrânsă în care latina vulgară a trecut la româna comună autorul introduce „păstrarea unui element latin, fără îndoială destul de important, în Dacia şi Moesia" (p. 189).

[37] A pune preţ pe asemenea relatări înseamnă a confunda, pe baza numelui, pe tracii besi din antichitate cu besii care la timpul pomenit aici erau deja valahi. Confuzia este dată de lipsa perspectivei evolutive asupra istoriei limbii.

Scanned with OKEN Scanner

Denaturarea istoriei prin anularea substratului şi restrângerea spaţiului de constituire a romanităţii orientale numai din latină a atras după sine şirul de falsuri menite să dea impresia unui întreg pe care să se poată baza cultura şi educaţia: după ce se nasc în Iliria din latini, românii devin păstori nomazi şi transhumanţi; invazia slavă şi bulgară a determinat o parte a populaţiei macedoromâne să migreze spre nord, peste Dunăre, unde regiunile erau mai puţin locuite şi le puteau oferi, „începând din secolul al VI-lea şi al VII-lea, o oarecare siguranţă" (p. 212); „românii n-au avut, în cea mai mare parte a evului mediu, o organizare politică dezvoltată; ei au trăit izolaţi la ţară sau supuşi, când ai unei populaţiei străine, când ai alteia; organizarea politică le-a venit românilor de la slavi şi de la maghiari" (p. 191); toate grupările etnice care au evoluat în spaţiul aglutinant din jumătatea de est a Europei, paralel şi în intersectare cu romanitatea orientală, ca efect al colonizărilor romane au fost transformate în populaţii năvălitoare, donatoare de cuvinte limbii române (p. 139-354); fonetica, morfologia şi sintaxa limbii române, ca şi lexicul fundamental al acesteia sunt o continuare specifică a latinei vulgare (p. 46 urm.).

Aceste puncte orientative domină şi în prezent, la distanţă de peste un secol, gândirea istorică, după cum se poate vedea din încercarea Academiei de a oferi o imagine completă asupra constituirii limbii române şi asupra răspândirii ei ulterioare.

Istoria limbii române a Academiei

Abordarea constituirii limbii române în manieră neogramatică a necesitat o terminologie adecvată: patria primitivă, latina dunăreană, româna comună, străromâna etc. Formarea limbii române este urmată de răspândirea dialectală a românei comune, cu dacoromâna ca cel mai important dialect, venit şi el din sudul Dunării. Falsitatea schemei imaginate de gândirea tradiţională culminează cu transformarea în diasporă românească a tot ce se află dincolo de graniţele dacoromânei.

Scanned with OKEN Scanner

Academia a proiectat *Istoria limbii române* în trei volume: 1. Limba latină, 2. Limba română dintre secolul al V-lea şi al VIII-lea şi 3. Transformările limbii române de după secolul al VIII-lea, volum care nu a putut fi elaborat întrucât volumul precedent nu oferă baza teoretică necesară continuării.

Volumul al doilea al *ILR*, publicat în 1969, conţine capitolele: A. Latina dunăreană, B. Româna comună, C. Influenţe. În *Introducerea* la acest volum, I. Coteanu justifică această reconstituire, în fond fără substrat, prin faptul cunoscut şi general acceptat că în structura limbii române componenta latină este singura care uneşte totul într-un sistem pe care oricine, nu numai specialiştii, nu-l pot raporta decât la latină ca derivat al acesteia. „S-a impus deci, arată I. Coteanu, ca o obligaţie de metodă, *degajarea* din mulţimea faptelor a ceea ce reprezintă *esenţialul*. S-a procedat deci la extragerea fondului latinesc, determinându-se astfel caracterul general al limbii române din epoca studiată. Cu acest prilej, continuă I. Coteanu, au fost dezbătute problemele influenţelor dinainte de secolul al IX-lea, inclusiv substratul. Constatând că rezultatele duc în mod necesar spre latina dunăreană, am dedicat o parte a lucrării (C. Influenţe) acestei etape de evoluţie" (p. 18). Vom vedea de îndată că este vorba doar de influenţa substratului dacic, pe care Coteanu îl separă de influenţele slavă, maghiară, turcică, neogreacă etc., care nu intră la substrat.

Primele două capitole ale *ILR* au fost realizate de două grupuri de cercetători care au pornit din extremităţi diferite: unul de la latină spre latina dunăreană, altul de la dacoromână şi aromână spre formele lor primitive, rezultatul urmărit fiind fantoma românei comune.

Capitolul din urmă, *Influenţe*, tratează ca fapt secundar problema cheie a limbii române, redusă la: 1) influenţe dinaintea secolului al IX-lea şi 2) substratul autohton dacic.

La primul punct autorii subcapitolelor întâmpină greutăţi insurmontabile. Problemele rămân nerezolvate întrucât cuvintele vechi greceşti au venit prin latină şi „sunt de fapt cuvinte latineşti" (p. 366), influenţa veche germanică (până în secolul al VIII-lea)

Scanned with OKEN Scanner

este viu contestată şi chiar negată (p. 368), influenţa avară „nu poate fi dovedită" (p. 371), iar despre influenţa slavă se afirmă că „existenţa împrumuturilor slave înainte de secolele al VIII-lea şi al IX-lea nu poate fi probată cu argumente lingvistice" (p. 373).

La punctul al doilea, substratul autohton, C. Poghirc, procedând în spiritul general al lucrării, arată că elementele autohtone se reduc la „câteva sufixe, hidronimele cele mai importante şi chiar unele nume de localităţi", dar în primul rând ele constau „în peste o sută de apelative (şi încă pe atâtea mai puţin sigure). Numărul lor, spune autorul, trebuie să fi fost mult mai mare în româna comună, cum dovedeşte dispariţia multor cuvinte autohtone în idiomurile sud-dunărene, înlocuite cu împrumuturi recente" (p. 364).

Astfel s-a ajuns la sacrificarea lexicului „împrumutat" al limbii române, etichetat ca neesenţial pentru spiritul latin al acesteia, şi la anularea personalităţii fonetice şi gramaticale rezultate din constituirea ei în simbioza traco-latină. Tot ce este aparent nelatin în română este atribuit perioadei dialectale de după secolul al VIII-lea şi destinat „să formeze obiectul volumului următor", al treilea din *ILR*. Acest volum rămâne irealizabil datorită faptului că „româna comună" este, cum se spune în aceeaşi introducere, „un idiom abstract, reconstruit" (p. 17).

Realitatea constituirii limbii române în vastul spaţiu est-european este anulată prin două gesturi: limitarea acestui spaţiu, pentru un şir de secole, la o zonă restrânsă la sud de Dunăre şi născocirea migraţiilor slave, bulgare, maghiare, turcice etc. menite să explice peisajul etnolingvistic constatat la ieşirea din evul mediu. Falsificarea istoriei prin aceste mistificări neogramatice împreună cu perceperea ruptă de etnie a limbii au făcut ca istoricii limbii să-şi imagineze constituirea graniţelor dintre limbi, teritoriul pe care ele se vorbesc, ca rezultat al mişcărilor de populaţii. Aceste mişcări, iar nu evoluţiile zonale ale fenomenelor etnolingvistice, se crede că au dus la crearea actualelor teritorii lingvistice din jumătatea de est a Europei. I. Coteanu regretă faptul că aceste mişcări fac acum imposibil de identificat „graniţele istorico-sociale pe întinsul

Scanned with OKEN Scanner

teritoriu din Estul Imperiului roman pe care s-a vorbit limba latină" (p. 17).

Etimologia tradiţională pune preţ pe dimensiunile primare ale cuceririlor romane întrucât pe spaţiile cucerite iniţial ar mai fi rămas un strat de populaţie latină, timp de 3, 4 sau mai multe secole, cât grosul latinităţii s-a retras într-o zonă restrânsă ca să poată reveni apoi ca români şi să alcătuiască dialectele limbii române pe vechile teritorii ale limbii latine.

Schema latinitate > romanitate inventată de lingvistica neogramatică pentru istoria dialectelor limbii române este anulată prin lărgirea până la globalizare a viziunii asupra istoriei limbii. Însuşi coordonatorul *ILR II* se arată nemulţumit de felul cum această lucrare reflectă fenomenul cercetat, afirmând că formula adoptată „impusă de logica evoluţiei limbii române", „este pasibilă de revizuiri de îndată ce cunoştinţele noastre lingvistice pentru epoca discutată se vor îmbogăţi" (p. 18). De observat însă că nu acumularea de noi date poate duce la descoperirea adevărului, ci o filozofie adecvată apariţiei limbajului şi evoluţiei fenomenului lingvistic.

TEORII ANTILATINISTE

Perceperea neogramatică a istoriei limbii române a dat rezultate care i-au şocat pe înşişi promotorii acestei orientări în ştiinţa română. Nici unul dintre ei nu a părăsit această lume satisfăcut de ceea ce a lăsat moştenire posterităţii: imaginea falsă a unei limbi române fără personalitate, fără constituire vie şi fără viaţă proprie.

Nu doar filologii, dar şi istoricii, filozofii, oamenii de cultură, toţi cei care simt şi trăiesc limba română ca expresie definitorie a neamului, indiferent de nivelul de cultură şi de pregătire, pornind de la convingerea comună nedezminţită că românii au apărut în urma cuceririi de către romani a strămoşilor

Scanned with OKEN Scanner

autohtoni, percep substratul, alături de latinitate, drept componentă esențială a spiritului românesc. Teoria tradițională s-a constituit și se menține constant în opoziție față de simțirea populară.

Bazată pe ideea arborelui genealogic, pe transhumanță, nomadism și năvăliri barbare, etimologia tradițională a cantonat gândirea istorică în latinitate, lăsând doar limbii albaneze șansa de a oferi câteva date vagi despre limba unui imperiu căruia Roma îi plătea cândva tribut. Totodată această etimologie a anulat latina vie care a contribuit, pe substraturi zonale specifice dar unite prin continuitate globală a materialului lingvistic, la devenirea limbilor spaniolă, franceză, română, italiană etc., și a luat ca sorginte a limbilor romanice latina scrisă din antichitate, o limbă artificială, prelungită până târziu ca limbă de cultură și chiar până în prezent ca limbă de cult.

Etimologia neogramatică a limbii române este fundamentată pe două falsuri: scheletul latinei clasice și inexistența sau slaba consistență lingvistică a substratului. La aceste două principii sunt adăugate, ca adstraturi, împrumuturile din exterior făcute în cea de a doua jumătate a evului mediu, împrumuturi care rămân corpuri străine în structura latină a limbii române. În totală discordanță cu imaginea scheletului de limbă improvizat de neogramatici, se afirmă, nu fără temei, că limba română este una dintre cele mai bogate limbi (vii) din Europa.

Ruptă de continuitatea globală a materialului lingvistic, de procesul social și evolutiv al colectivităților umane, teoria neogramatică nu permite ieșirea din schema care rezultă din aplicarea ei. Limitele acestei scheme nu permit mai mult decât încercări de a scoate un cuvânt sau un grup de cuvinte dintr-o clasă de împrumuturi pentru a le include în altă clasă de împrumuturi, cu argumente care de regulă sunt respinse de oficialii științei tradiționale. În consecință, de peste un secol și jumătate etimologia bate pasul pe loc, limba română și toate celelalte limbi, mai apropiate sau mai îndepărtate de ea, rămân fără istorie vie. Nici încercările de a ridica analiza la un nivel mai larg de cuprindere nu au putut zdruncina fundamentul neogramatic al gândirii istorice de

Scanned with OKEN Scanner

vreme ce aceste încercări nu au în vedere originea naturală a limbajului uman, evoluția socială a limbii și continuitatea globală a materialului lingvistic prin formulele silabică, aglutinantă și flexionară de limbă. Prezentăm în acest sens două exemple.

Nicolae Densusianu (1846-1911) este autorul unei lucrări voluminoase intitulate *Dacia preistorică*, în care ultimul capitol poartă titlul „Limba pelasgă"[38]. Printre contradicțiile și inconsecvențele acestui capitol se conturează o schemă prin care autorul intenționează să demonstreze că limba română este, contrar celor care afirmă latinitatea ei, continuatoarea nemijlocită a substratului tracic.

1. Punctul de plecare îl reprezintă tradiția conform căreia până la întemeierea Babilonului „a existat numai o singură limbă uzuală peste întreg pământul", până când „o parte din generațiunile lui Noe" se hotărî să construiască o cetate și un tron cu vârful până la cer. Atunci Jupiter (= Iehova, Iova) le strică planul acelor oameni „amestecându-le limba lor" ca să nu se mai poată înțelege unul cu altul: „că Iova amestecă acolo limba a tot pământul" și îi împrăștie pe oameni pe toată suprafața acestuia (p. 672).

2. În etapa următoare, niște triburi pastorale au constituit undeva în Asia „poporul pelasg și limba națională pelasgă" după care triburile pastorale ale acestui popor au migrat „răspândindu-se peste partea cea mai mare a Asiei de apus, a Europei și a Africii de nord" (*Ib.*). Pe întreg acest spațiu pelasgii au impus limba lor, „tipul căreia este *unul* și *același*, începând din munții cei mai depărtați ai Asiei centrale și până la Oceanul de apus" (p. 706). Pe acest imens spațiu, unitar ca „etnie" și limbă, face excepție zona locuită de eleni: „În ce privește însă neamul *hellenilor*, spune N. Densusianu, aceștia încă de la începuturile lor s-au folosit întotdeauna de aceeași

[38] Nicolae Densusianu, *Dacia preistorică*, București 1913, republicată în 1984.

Scanned with OKEN Scanner

limbă, însă *diferită* de *a neamului pelasg*" (p. 673)[39].

3. Separarea grecilor ca etnie şi limbă pe fondul oceanului pelasgic, dovadă a neînţelegerii originii naturale a limbajului şi evoluţiei globale a limbii prin formulele silabică, aglutinantă şi flexionară (gramaticală) de limbă, este o operaţie artificială necesară autorului pentru schema sa istorică. În realitate, limba greacă a rezultat din gramaticalizarea locală a expresiei aglutinante ale cărei componente s-au morfologizat, căpătînd aspectul a ceea ce numim rădăcină, prefix, sufix, terminaţie etc. Cu alte cuvinte, la baza limbii flexionare greceşti se află aceeaşi limbă aglutinantă pe care autorul o numeşte pelasgă. Nici autorul nu poate omite faptul că „Herodot vorbeşte de pelasgii care locuiseră odată pe teritoriul Elladei şi de coloniile acestor pelasgi stabilite pe ţărmurii de nord ai Mării Egee", de pelasgii „care locuiau odată în regiunea numită astăzi Thessaliotis", de „limba pelasgilor care au întemeiat oraşele *Placia* şi *Scylace* din Hellespont şi care locuise mai înainte laolaltă cu athenienii" (p. 673). Pe de altă parte Homer vorbeşte de prezenţa pelasgilor în zona Caria din Asia Mică aflată în apropierea „marelui oraş a lui Priam" (Ilion), precum şi pe insula Lemnos din nord-estul Mării Egee (p. 672 urm.). Faptul că pelasga nu este o limbă adusă de un popor migrator rezultă şi din relatarea lui Herodot despre regele Psametich din Egipt, „care făcuse diferite experienţe ca să afle care a fost cel mai vechi popor de pe pământ şi ce limbă vorbea şi că dânsul ajunsese la convingerea că limba cea mai veche a fost a

[39] Unitatea spaţiului lingvistic euro-afro-asiatic în epoca preindoeuropeană este o realitate istorică neînţeleasă corect de N. Densusianu. *Pelasg* este un cuvânt compus: *pe-lasg*, care denumea poporul, precum vgr. λαός „popor, oaste, trib, public, populaţie" şi lat. *plebs, plebes*. Cf. nordicul *fëlagi*, engl. *fellow* „partener, tovarăş, individ, om", în lumea arabă *fellah*, pl. *fellaheen* „ţăran", apoi *valahi, slavi, polabi, gallos, alani, arabi* etc. Numai că această realitate se raportează la formula preindoeuropeană de limbă aglutinantă. Însuşi N. Densusianu arată că „după ideile autorilor romani, limba barbară (= pelasgă) era o limbă negramaticală, o limbă rustică, pe care o vorbeau populaţiunile autohtone din celelalte provincii ale Europei, Africii şi Asiei, de aceeaşi origine naţională cu romanii" (p. 675).

Scanned with OKEN Scanner

frigienilor, adică a pelasgilor din Asia Mică şi că, prin urmare, aceştia sânt poporul anticvisim al lumii întregi „ (p. 706).

4. Nicolae Densusianu foloseşte toate datele despre limbă furnizate de antichitate pentru a construi dihotomia elen-neelen. Această opoziţie este precizată prin termenii *peregrin* pentru elen (grec) şi *pelasg, barbar, rustic, latin* pentru neelen. „*Grecii* nu erau socotiţi între barbari, spune Densusianu, ei erau *peregrini* şi limba lor peregrină".

„Limba *barbară* era cu totul diferită de limba aşa-numită *peregrină* (peregrinitas). După ideile autorilor romani, limba barbară era o limbă negramaticăală, o limbă rustică, pe care o vorbeau populaţiunile autohtone din celelalte provincii ale Europei, Africii şi Asiei, de aceeaşi origine naţională cu romanii. Quintilian, continuă autorul, face deosebire între limba rustică şi limba peregrină: pe cea dintâi o atribuie barbarilor, iar pe a doua grecilor. Tot astfel scrie Plato: *grecii* toţi sânt din aceeaşi familie şi înrudiţi între sine, iar faţă de barbari ei sânt *străini* şi nu sânt de acelaşi neam. După Herodot, pelasgii nu făceau parte din aceeaşi familie etnică cu grecii, şi el considera limba pelasgilor cu totul deosebită de a grecilor" (p. 675).

Întreg aranjamentul dihotomic de mai sus are ca scop imaginarea existenţei pe teritoriu Italiei, cu destul timp înaintea constituirii latinei care a devenit limba statului roman, a unei latine barbare numită *limba bătrână* (lingua prisca), „de care s-au folosit cei mai vechi locuitori ai Italiei în timpurile lui *Ianus* şi *Saturn*". Această limbă „nu avea forme regulate şi stabile", nu era deci o limbă gramaticală, şi „nu se formase în Italia". „Ea a fost limba triburilor pastorale ce se vorbise în timpurile marelui imperiu pelasg fiind astfel identică cu limba barbară veche" (p. 676).

5. Din punctul de vedere al istoriei limbii prezintă importanţă faptul că N. Densusianu caută o explicaţie pentru coincidenţele lingvistice din spaţiul euro-afro-asiatic, explicaţie pe care o găseşte, înfruntând teoria arborelui genealogic, în baza lingvistică pelasgă a acestui spaţiu. Unitatea limbilor romanice, şi a întregului spaţiu pomenit, nu se datorează latinei clasice care ar fi

Scanned with OKEN Scanner

fost dusă de romani în teritoriile cucerite. Această unitate se datorează continuității pe spațiul euro-afro-asiatic, în perioada premergătoare cuceririlor romane, a limbii barbare pelasge, care cuprindea și vechiul teritoriu al peninsulei italice, limbă pe care Densusianu o numește și latină barbară.

Latina scrisă sau cultă este o creație artificială. Ea a rezultat din coruperea dialectului pelasg latin din Italia prin influența limbii grecești. „Coloniile comerciale grecești, stabilite în partea meridională a Italiei, numită Grecia mare, ἡ μεγάλη Ἑλλας, avură o influență dezastruoasă asupra limbii naționale a peninsulei. Acești comercianți greci, continuă Densusianu, răspândindu-se prin toate orașele Italiei, importară deodată cu productele industriale ale Orientului, limba și obiceiurile lor naționale. Limba orașelor din Italia adoptă repede un mare număr de cuvinte și forme grecești, apoi, la rândul său, această limbă a orașelor contribuie în măsură mare la descompunerea și alterarea limbii naționale de la țară. Încă în sec. III î. Hr. limba veche poporană latină rămase disprețuită și persecutată. Literații romani începură să imiteze pe greci: în gramatică, în poezii, în filosofie, în istorie și chiar în geografie. Geniul popoarelor italice începe a se schimba" (p. 721).

Trecerea de la limba veche, aglutinantă, la latina flexionară este văzută de învățați precum Cato cel Bătrân, Cicero, Pliniu, Quintilian și alții ca o corupere a limbii vechi latine. „Deosebirea între limba latină veche și limba pe care o vorbesc astăzi romanii, zice Polybiu (sec. II î. Hr.), este așa de mare, încât și cei mai învățați de abia mai pot înțelege aceste cuvinte, de care se împiedică"; „«Totus prope mutatus est sermo», aproape întreagă limba latină s-a schimbat, ne spune Quintilian în tractatul său despre principiile artei oratorice" (*Ib.*).

Apreciind evoluția limbii latine, prin viziunea învățaților latini, ca alterare și corupere, N. Densusianu arată că „pe când în Italia dialectul vechi latin se corumpe și se modifică, în provincii, din contră, limba romană vulgară rămase mai puțin alterată", după care face precizarea menită să-i rotunjească concepția: „Limba romană barbară, ce se vorbea în timpurile republicii și ale

Scanned with OKEN Scanner

imperiului prin diferite provincii ale Europei şi Africii, nu-şi trăgea originea sa din limba vulgară a Italiei, ci era numai o continuare a dialectelor barbare pelasge, pe baza cărora s-au format şi s-au dezvoltat mai târziu limbile romanice moderne" (*Ib.*).

Teoria lui Nicolae Densusianu urmăreşte demolarea concepţiei neogramatice prin înlocuirea latinei, ca factor unic sau preponderent în constituirea limbilor romanice, cu limba autohtonă ca factor hotărâtor în constituirea acestor limbi. Pentru viziunea sa el găseşte sprijin la învăţatul Pirona din Udine, care în 1871 spunea următoarele: „Limbile romanice, astfel cum ne apar în monumentele scrise din evul de mijloc, *nu derivă din limba latină*, nici pe calea filiaţiunii, nici pe calea corupţiunii, ci ele ni se prezintă numai ca *o redeşteptare a dialectelor vulgare*, ce se vorbeau încă înainte de ce limba latină ajunsese să se constituie într-o limbă nobilă. Aceste dialecte vulgare au rămas obscure în tot timpul cât limba latină a fost întrebuinţată în scris şi ca limbă de instrucţiune în şcoale. Îndată ce însă şcoalele au încetat şi limba nobilă s-a pierdut în mijlocul barbariei, dialectele vulgare, care până aici nu se puteau mişca, fură gata să ieie locul limbii latine şi din momentele acestea începe o nouă civilizaţiune în limba romană" (p. 721 urm.).

6. Ridicarea substratului pe poziţia de factor determinant al formării limbii române, ca şi a celorlalte limbi romanice, în locul latinei văzute de neogramatici ca ramificaţie a arborelui genealogic indoeuropean, a necesitat imaginarea modalităţii de constituire a limbii de substrat, a dialectelor vulgare, „rămase obscure în tot timpul cât latina a fost întrebuinţată în scris şi ca limbă de instrucţiune în şcoală" şi revigorate ca expresie a unei noi civilizaţii deîndată ce latina „s-a pierdut în mijlocul barbariei". N. Densusianu şi-a asumat sarcina de a fundamenta istoria limbii române pe substrat, care trebuia să aibă un trecut aparte, inconfundabil cu cel al latinei culte. Închingat şi el de limitele neogramatice ale gândirii istorice, Densusianu găseşte soluţia în imaginarea a două limbi latine cu istorii diferite: pe de o parte latina cultă (coruptă) cu istoria sa orientată în întregime spre limba greacă, pe de altă parte latina

Scanned with OKEN Scanner

necoruptă, veche sau bătrână (lingua prisca), care este totuna cu limba pelasgă sau barbară, pe care o vorbeau toate populațiile ce nu făceau parte din lumea greacă.

Dacă istoria latinei culte s-a putut face dintr-o trăsătură de condei, istoria limbii pelasge-latine-barbare i-a dat multă bătaie de cap lui Densusianu, aceasta cu atât mai mult cu cât el a simțit nevoia să-şi sprijine clasificările şi evoluțiile cu elemente de limbă sau de altă natură. Ar fi de prisos să intrăm în amănuntele schemei născocite de autor, schemă care este lipsită de aparența logică a teoriei arborelui genealogic inventată de neogramatici. Orientarea generală a acestei scheme trebuie însă cunoscută întrucât ea este, în limitele gândirii tradiționale, o încercare de a pune în valoare substratul. Capitolul în care Densusianu face această încercare se intitulează „Cele două dialecte pelasge, latin şi arimic" (pp. 715-720).

Se porneşte de la ideea că „din timpurile preistorice foarte depărtate, limba barbară a pelasgilor se afla divizată în două dialecte principale, unul *latin* sau prisc-latin, şi altul *arimic*, adică prisc-roman, după cum era împărțit şi poporul pelasg în două familii mari şi extinse, una a *latinilor bătrâni* şi alta a *arimilor*". Aceste două popoare pelasge proveneau din acelaşi „trunchi național", dar trăiseră în timpurile preistorice în condiții geografice şi sociale diferite, de unde şi „deosebirile dintre temperamentul lor fizic şi caracterul lor moral; chiar şi formele limbii difereau unele de altele în multe privințe".

Latinii bătrâni sau barbari ocupau „părțile din nord ale lumii vechi". Aceştia migrează din Asia în trei valuri populând Europa cu neamul lor de la nord la sud. „Dialectul acestor latini barbari, spune Densusianu, rămăsese mai aproape de originea sa, atât în ce priveşte sistema consonantelor, cât şi forma terminațiunilor. Idioma latinilor bătrâni era mai dulce, mai armonioasă, însă nu avea aceeaşi mişcare repede în circulațiune şi aceeaşi preciziune în exprimarea gândurilor, pe care o avea dialectul arimic".

Dialectul pelasg *prisc-roman* este numit *arimic* pentru a sugera faptul că populația care îl vorbea ar fi locuit inițial în părțile

Scanned with OKEN Scanner

de sud ale lumii vechi, mai precis în zona Arima din partea sud-vestică a Asiei Mici, pe coastele sudice ale munţilor Taurus. „Arimii, spune Densusianu, se deosebeau de latini prin tipul lor fizic şi prin temperamentul lor mai viu. Ei aveau părul şi coloritul feţei mai închis şi nu erau aşa înalţi de statură ca latinii. Erau mai energici în acţiunile lor, mai deprinşi în arme şi cu idei politice mai înaintate". Dialectul lor avea particularităţi precum adăugarea unui *a* la începutul cuvintelor (*aboare* faţă de *boare*), scurtarea terminaţiilor cuvintelor prin omiterea consoanelor *m* şi *s* şi chiar a vocalei precedente *u* sau *o* etc. Densusianu consacră un capitol „originii articolului definit postpozitiv *lu*, *le* şi *a* (pp. 722-729), prezent şi pe teritoriul Eladei şi al Asiei Mici, astfel că „acest fenomen poate fi urmărit până departe, în timpurile homerice".

Dialectului *arimic*, numit şi *prisc-roman*, „aparţineau locuitorii din nordul Istrului din jos, Ἄριμοι, cum îi numeşte Homer şi Hesiod; *sciţii* numiţi mai înainte *aramaei*; locuitorii cei vechi ai Germaniei barbare, *hermiones* şi *alamannii*; *aremorici* din Aremorica sau Aquitania şi din colţul de nord-vest al Galiţiei; *volcae arecomici* dintre Pyrenei şi Rhodan; populaţiunile mai vechi ale Italiei, în fine turditanii, tarroconii şi lusitanii din Hispania". Populaţia arimică sau prisc-romană venise, după cum se vede, prin sud şi ceva mai devreme: când unele triburi ale latinilor barbari (prisci latini, latini veteres, albenses populi), „au trecut peste Alpi în Peninsula Italica pentru a se stabili definitiv în Laţiu", diferite seminţii arimice erau deja acolo, astfel că latinii barbari au trebuit să ducă „lupte îndelungate cu acestea".

7. Înjghebând schema istorică de mai sus, N. Densusianu afirmă existenţa substratului etnolingvistic latin în primul rând pentru „provinciile supuse (ulterior) dominaţiunii romane", iar în al doilea rând, în plan mai larg, pentru spaţiul pelasg euro-afro-asiatic. Prin aceasta el caută să arate că existenţa limbii române ţine de substrat, care este latin. În capitolul „Elemente de latină barbară" (pp. 680-706) el prezintă un glosar de cuvinte culese din spaţiul limbilor romanice şi din spaţiul pelasg, pe care îl numeşte

Scanned with OKEN Scanner

„specimen de limbă latină barbară" prin care iniţiază o nouă cercetare etimologică, o nouă bază pentru studiile filologice. Axate pe teoria istorică elaborată de Densusianu, aceste studii vor lumina calea „spre cunoaşterea fundamentelor pe care s-a dezvoltat, de o parte, limba rustică italică, iar de altă parte, limbile romane ale provinciilor". Totodată „un glosar mai general ar conţinea şi cuvintele latine barbare, ce au trecut în limbile slavice, în limba germană, galică, britanică şi hispanică". Acest glosar ar arăta „că o mulţime de cuvinte româneşti, considerate de unii ca provenite din limba slavonă, au fost de fapt proprietatea limbii pelasge, barbare, încă cu multe sute de ani, mai înainte de venirea slavilor în Europa".

Iată un exemplu din glosar: „Καμάρα (*Camara*), oraş în insula Creta. La autorii greceşti καμάρα, cameră boltită, lat. *camara* şi *camera*. Cuvânt barbar. În regiunile Pontului Euxin se numeau καμάρου, *corăbiile mai mici* şi uşoare construite din bârne fără legături de metal; iar când valurile mării se agitau, se puneau scânduri pe amândouă laturile până se închideau în forma unui acoperiş. Rom. *cămară*, odaie, în care se păstrează vestminte şi alte lucruri necesare. *Cămară*, diferite cătune mici din România."

Despre opera lui Nicolae Densusianu se spune că Vasile Pârvan a calificat-o „drept un roman fantastic în stare să provoace admiraţia nemărginită a diletanţilor, în timp ce alţii au considerat-o ca fiind depăşită din momentul apariţiei şi ca informaţie şi ca interpretare", cum arată Manole Neagoe în studiul introductiv la ultima ediţie a „Daciei preistorice". Autorului i se reproşează faptul că el considera poporul pelasg „ca înaintaş atât al daco-geţilor, cât şi al latinilor" (p. 5), ceea ce contrazice ideea arborelui genealogic indoeuropean din care decurge orientarea trecutului limbii române exclusiv spre latină, care ar fi trecut la română după reguli fonetice precise. Pe nerespectarea acestor reguli se bazează acuzaţia că N. Densusianu a greşit abordând „un domeniu atât de dificil care solicită o strictă specializare – lingvistica – pe care el nu o avea, în ciuda faptului că ştia foarte bine limba greacă şi latină, ca şi câteva

Scanned with OKEN Scanner

dintre limbile mai noi europene" (p. 31 urm.).

Acuzaţia ce i se aduce dovedeşte că N. Densusianu nu a fost înţeles şi nici nu poate fi înţeles de pe poziţiile ştiinţei române oficiale. El era cu un pas înaintea acestei ştiinţe întrucât abandonase viziunea trecutului exclusiv latin al limbii române şi urmărea integrarea acestui trecut într-un spaţiu lingvistic mult mai larg, spaţiu în care coincidenţele lexicale, şi formale parţial, ale limbii române cu lexicul altor zone lingvistice marchează cu totul altceva decât sursa de împrumut a cuvintelor româneşti. Aceste coincidenţe sunt văzute de insolitul gânditor ca dovadă a unui trecut îndepărtat comun, ceea ce însemna o vagă întrezărire a continuităţii globale a materialului lingvistic.

N. Densusianu lărgeşte viziunea asupra trecutului limbii române prin înlocuirea arborelui genealogic indoeuropean cu arborele genealogic pelasg, care s-a ramificat pe spaţiul euro-afro-asiatic, acoperind şi peninsula italică, unde latina cultă rămâne suspendată ca o ramificaţie artificială a limbii greceşti. Şi această soluţie este nerealistă întrucât eludează constituirea limbii române în simbioza traco-latină, componentele căreia înscriu rădăcinile acestei limbi în baza naturală a limbajului uman şi în continuitatea globală a materialului lingvistic.

Gheorghe D. Scraba (18?? – 1940) a scris o filozofie a limbii române, pe care o prezintă ca bază teoretică şi concluzie a unei vaste lucrări elaborate anterior şi intitulate *Tezaurul limbii române*[40]. Această lucrare conţine, după relatarea autorului, „clasificarea tuturor *cuvintelor* după înţelesul şi legăturile lor fireşti, urmând fără abatere calea pe care *limba* însăşi o deschide cercetătorului ei, *cale care este aceeaşi pentru orice neam de oameni*" (p. 3 urm.).

Din citat rezultă că autorul clasifică cuvintele limbii române

[40] Vezi Gheorghe D. Scraba, *Filosofia limbii române*, Craiova [1938]. *Tezaurul limbii române* se află în arhiva Bibliotecii Academiei din Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

după o cale comună pentru orice neam de oameni, adică pentru orice limbă. Suntem aici în prezența reducerii varietății formale a limbilor și cuvintelor lor la noțiuni, reducere ce caracterizează baza filozofică a operei lui Scraba.

Să ne lămurim. Pentru o judecată realistă, cuvânt înseamnă formă și sens, ambele specifice fiecărui neam de oameni, adică fiecărei limbi. La Scraba este cu totul altfel: la el cuvântul înseamnă noțiune, iar limba, în toate variantele ei concrete, se reduce la un sistem metafizic de noțiuni pe care cuvintele și limbile concrete tind să-l reflecte. Realitatea semantică și formală nu contează pentru filozof, care este interesat doar de planul metafizic al noțiunilor, luate ca demiurg al realității materiale, inclusiv al limbii. De pe această poziție ideologică, explicit creaționistă, divină (vezi p. 91), Scraba alcătuiește „Tezaurul limbii române", în care se pornește de la noțiune spre cuvânt, iar ulterior elaborează „Filosofia limbii române" în care „formarea limbii române" este fundamentată de același plan metafizic al noțiunilor.

Întâietatea noțiunii față de cuvânt are drept consecință faptul că Scraba pune noțiunea la baza cunoașterii. Pentru a ajunge la o cunoaștere (cultură) „mai temeinică și mai întinsă" este necesar, arată el, să se renunțe la dicționarele alfabetice, române ori străine, „în care găsim că vorbele din limbă sunt explicate unele prin altele, ceea ce nu înseamnă nimic pentru logica gândirii omenești", și să se abordeze direct „întregul armonios" al noțiunilor care constituie „o singură enciclopedie a tuturor științelor" (p. 5 urm.). Această enciclopedie constituie „Tezaurul limbii române". Clasificarea noțiunilor acestui tezaur are la bază noțiunea atotcuprinzătoare a verbului *a fi*. În consecință, toate noțiunile detaliază existența, care este totuna cu ființa și cu viața, și se grupează în sfere de noțiuni precum: natura ființei (existența, valoarea); modalitățile ființei (firea, ființa naturală, ființa vegetală, ființa animală); viața organică, viața naturală, viața omenească (sufletească, spirituală, sentimentală); viața economică, viața socială, organizarea socială etc. (p. 11-86).

Planul metafizic, care pentru Scraba este primordial, nu este

Scanned with OKEN Scanner

negat de cunoaşterea realistă, care îl consideră însă, la orice nivel de abstractizare, derivat din cunoaşterea senzorială. Când expresia interjecţională, cauzată de contactul cu realitatea, a fost reprodusă din memorie pentru a relata o stare fizică anterioară, atunci maimuţele antropomorfe au făcut primul pas spre *homo sapiens* ca produs al evoluţiei speciilor, atunci senzaţia/interjecţia a devenit sens/cuvânt, iar colectivitatea umană a intrat în posesia instrumentului cunoaşterii şi autocunoaşterii prin care domină totul. Filozofia idealistă, la care se raportează şi Scraba, substituie calea reală a cunoaşterii de la senzaţie/interjecţie la monada sens/cuvânt şi de aici la noţiune, ca generalizare logică, cu o evoluţie inversă, de la noţiune la cuvânt, eludând sensul acestuia şi desfiinţând în consecinţă personalitatea semantică a limbilor. Limbilor le rămâne doar raportul noţiune-cuvânt, acesta din urmă luat doar ca segment sonor specific. „Vorbirea omenească, arată Scraba, apare convenţională, diferind de la popor la popor", dar „noţiunile, pe care cuvintele nu fac decât să le înfăţişeze, nu sunt întru nimic convenţionale; ele se leagă între ele, se suprapun într-o scară neîntreruptă"; „Noţiunile sunt şi rămân aceleaşi la toate popoarele din lume, fără a exclude pe cele mai înapoiate, cu noţiuni mai puţine, cum se întâmplă şi în sânul aceluiaşi popor"; „Noţiunile se înfăţişează ca având o existenţă a lor proprie, care depăşeşte fenomenalitatea lumii, pentru că ele nu primesc nici o schimbare în natura lor, ba chiar apar ca tot ce poate fi mai obiectiv"; „Acest fond comun (de noţiuni), care constituie cunoştinţa omenească şi pe care filosofia din toate vremurile vrea să-l prindă pe cât mai mult în adâncimea lui şi să-l înmănuncheze, rămâne acelaşi, neschimbat, şi ne supravieţuieşte" (p. 87 urm.).

G. D. Scraba consideră că a depăşit materialitatea tuturor filozofiilor precedente, întrucât a pus în locul metafizicii idealiste, care menţinea raportul cuvânt/sens – noţiune, o metafizică a noţiunilor pure, pe baza cărora a construit „Tezaurul limbii române", reuşind astfel să scoată cunoaşterea din mocirla materiei. „Greşeala mare, fundamentală, a cercetărilor metafizice, afirmă el, a fost materializarea concepţiilor minţii omeneşti, transfigurate în

Scanned with OKEN Scanner

doctrine nereale. Un Platon, ce e drept, înzestrează ideile cu un caracter de eternitate, ca prototipuri ale existenței – dar prin aceasta el le limitează; ideile lui devin realități; iar realitatea implică materialitatea. Același lucru este de observat pentru Leibniz, Hegel etc. Schopenhauer universalizează voința. El o materializează însă în forță universală. În sfârșit, Criticismul – Hume, Kant, Renovier – face un mare pas, mărginind aspirațiile metafizice la fenomenele de conștiință. Câștigul metafizic a rămas însă fără valoare. Tiparele lui Kant, de necontestat, au dat avânt cercetărilor practice, prin materializarea fenomenelor sufletești, oprind însă în loc cercetările metafizice" (p. 92).

Situat teoretic atât deasupra metafizicii idealiste, care nu se debarasează total de materie, cât și deasupra materialismului, care derivă abstractizările din cunoașterea senzorială, Scraba afirmă răspicat: „Pentru mine o teorie materialistă rămâne cu totul exclusă" (p. 8). Dacă însă zona noțiunilor ar fi preexistentă și demiurgică, cum credea filozoful român – o spunea și filozoful german Hans Hartmann, criticul contemporan al lui Scraba – , ar trebui ca omenirea să aibă o singură limbă. Răspunsul cum că unică este doar metafizica limbii, către cunoașterea căreia omenirea tinde folosind diverse forme de limbă, nu face altceva decât să clarifice contradicția dintre realitate și perceperea idealistă a acesteia. Însuși Scraba nu a putut să rămână în metafizică și să opereze cu noțiuni pure. El alcătuiește „Tezaurul *limbii române*" în care noțiunile sunt marcate prin *cuvinte românești*, iar exemplificările nu vizează nemijlocit noțiuni, ci *sensuri contextuale* ale acestor cuvinte; el elaborează „Filosofia *limbii române*", în care este preocupat de *istoria cuvintelor românești*, nu de noțiuni, care sunt generalizări teoretice.

Pentru a atenua contradicția în care a intrat, Scraba aduce argumente precum: „Prin bogăția și înmlădierea ei, limba românească poate mulțămi cu prisosință toate cerințele (cunoașterii)" (p. 8); „Limba românească este tot atât de bogată ca și cea franceză, prin variația de forme și nuanțe. Caracteristica limbii românești, se poate spune, e că față de vorbă, noțiunea are

Scanned with OKEN Scanner

întotdeauna precădere" (p. 120), încercând astfel să acrediteze ideea că deşi limba română este o limbă concretă, ea atinge perfecţiunea în privinţa raportului cuvânt/formă – noţiune.

Opera lui G. D. Scraba trebuie apreciată în contextul epocii în care a fost creată. Autorul ei s-a integrat în „Şcoala monografică" întemeiată de Dimitrie Gusti (1880-1955), care concepea realitatea socială în manieră eclectică, ca o sumă de manifestări economice, spirituale, juridice şi politice. O asemenea manifestare socială este şi limba română, căreia Scraba îi consacră monografia sa cu o parte sincronică, ce conţine „Tezaurul", şi una diacronică sub titlul „Chestiunea formării limbii româneşti". Ambele aspecte, contemporan şi istoric, aveau nevoie, pentru a fi descrise, de un principiu unic, pe care abordarea monografică nu-l putea identifica decât într-o metafizică în care „noţiunile sunt şi rămân aceleaşi la toate popoarele din lume" (p. 87). La „spiritualismul înalt" al noţiunilor va ajunge omenirea numai debarasându-se de „egoismul materialist" al formelor particulare de limbă (p. 92). La această concluzie finală duce înlocuirea realităţii cu irealitatea. Scraba preconizează că într-un viitor foarte îndepărtat omenirea va trebui să renunţe la formele materiale ale cuvintelor pentru a se putea instala complet în sfera spirituală a noţiunilor, unde este „viaţa eternă".

Deocamdată limba română există, iar autorul găseşte în ea toate cuvintele necesare pentru a marca cu ele noţiunile, numai că ordinea lor alfabetică nu a mai putut fi păstrată, întâietatea revenind noţiunilor. Totuşi cercetarea „Tezaurului" ar putea fi utilă pentru lexicografie dacă ţinem seama de faptul că acesta „conţine toate cuvintele din limbă, precum şi expresiunile proprii limbii" (p. 8).

Capitolul privitor la „formarea limbii române" (p. 93-122) urmăreşte scoaterea limbii române din formula arborelui genealogic indoeuropean cu încrengătura lui latină şi prezentarea ei în coordonate geografice şi istorice mult mai largi. Este de apreciat în primul rând faptul că Scraba nu leagă formarea limbii române de

Scanned with OKEN Scanner

acei colonişti romani care au fost retraşi la un moment dat la sud de Dunăre. Contopirea elementului roman cu cel autohton s-a produs separat la sud de Dunăre şi în Dacia: „Limba românească din Dacia s-a dezvoltat în chip deosebit de cea din Macedonia" (p. 93), ceea ce denotă unitatea substratului din estul Europei. Denumirile vechi precum *Olt, Argeş, Carpaţi, Ardeal, Vrancea, Putna, Tecuci, Arad* etc. „arată stabilitatea poporului românesc în decursul veacurilor pe tot cuprinsul Daciei şi peste hotarele ei chiar, în care el este băştinaş, cu aşezări vechi până la mijlocul Europei" (p. 120).

În perceperea istoriei limbii române Scraba produce o adevărată reformă. El arată că istoria acestei limbi trebuie privită dincolo de contopirea elementului latin cu cel autohton. „Omenirea, în general, s-a dezvoltat în chip firesc, material şi spiritual, creându-şi termenii de care a avut nevoie, prin cerinţele dintâi ale traiului; iar popoarele au trăit în mediul lor natural material şi social, şi au fost nevoite să-şi alcătuiască termenii adaptaţi acelui mediu" (p. 94).

Scraba îşi fundamentează expunerea istoriei limbii române pe intuirea unei vechi unităţi a limbilor indoeuropene. El bănuieşte că latina vulgară, care se vorbea la Roma şi în provincii, era apropiată de limba popoarelor „care s-au perindat în estul şi sud-estul european şi care vorbeau o limbă diferenţiată prin înrâurirea mediului lor natural şi social, şi în acelaşi timp înrudită cu cea latină" (p. 95 urm.). Astfel el ajunge să vorbească de „cuvinte care privesc vechiul fond al popoarelor", iar în baza echivalenţei dintre cuvânt/formă şi noţiune, despre care am vorbit mai sus, spune că „în general vorbind, toate limbile din lume se înrudesc, prin fondul lor comun, al noţiunilor" (p. 100).

Substituind continuitatea globală a materialului lingvistic în diverse formule de limbă prin unitatea noţională a limbilor, Scraba şi-a creat platforma necesară pentru a justifica atât asemănările formale dintre limbi, cât şi discrepanţele structurale dintre ele. Ambele aspecte sunt primare, în sensul că fiecare limbă are începutul ei aparte împreună cu poporul care o vorbeşte. „Limbile, arată Scraba, îşi au structura lor proprie, primitivă, care le

Scanned with OKEN Scanner

caracterizează, iar cuvintele ce aparţin acestei structuri sunt şi ele primordiale, de neînlăturat, pentru că ele trec din generaţie în generaţie, odată cu laptele pe care copilul îl suge de la sânul mamei sale. Ele pot fi numite *elementele ei organice, structurale*" (p. 94).

Construcţia logică a lui Scraba, găunoasă cum este ea, a fost, în condiţiile nivelului scăzut de cunoaştere a originii limbajului şi a evoluţiei limbilor, o soluţie de scoatere a limbii române din copleşitoarea latinitate şi de ducere a originii ei în zona vagă a începuturilor alături de alte limbi de mare vechime. Tot ce a realizat Scraba ca lexicograf şi ca filozof este invocat să arate că „limba românească este o limbă veche, primară, fapt dovedit atât prin formaţia ei, cât şi prin înrudirile pe care le are cu alte limbi de mare vechime" (p. 101): „Rădăcinile limbii române intră, cum e firesc, unele în sanscrită, greacă, latină, iar altele în limbile numite neolatine şi în cele indoeuropene în general" (p. 94 urm.).

Este evident faptul că ducerea limbii române şi a poporului care o vorbeşte dincolo de contactul etnolingvistic daco-latin contravine adevărului istoric. La fel de inadecvat este să vorbeşti de înrudirile pe care limba română le are cu limbile atestate în vechime. Fără a exclude contactele dintre limbi, împrumuturile şi simbiozele, este de avut în vedere continuitatea materialului lingvistic care explică apropierile dintre limbi distanţate în timp şi spaţiu. Aceste apropieri i-au permis lui Scraba să arate că limba română nu este nici latină şi nici dacă. Ea nu este nici „primară", cum credea el, ceea ce nu înseamnă că este inferioară limbilor antice.

Este de remarcat şi de apreciat deschiderea largă asupra trecutului limbii române, luate nu ca mijloc de comunicare, ci ca material lingvistic. Această deschidere a fost realizată prin retragerea la locul ei a latinităţii şi prin recuperarea elementului autohton, ceea ce reprezintă un pas important făcut de gândirea istorică românească neoficială. Dar Scraba nu a putut depăşi tradiţia neogramatică în privinţa adevăratei istorii a limbii române, care începe odată cu simbioza traco-latină, ce s-a înfăptuit pe spaţii largi

Scanned with OKEN Scanner

în jumătatea de est a Europei, şi din care au rezultat, alături de romanitatea orientală, şi alte fenomene etnolingvistice. El a rămas la convingerea că slavii, maghiarii şi turcicii au venit ulterior pe terenul civilizaţiei antice româneşti, de care au profitat şi sub aspect lexical. Iată de ce Scraba se străduieşte să reducă numărul cuvintelor considerate de tradiţie împrumuturi din limbile acestor populaţii.

Dincolo de eclectismul viziunii sale asupra istoriei limbii române, Scraba este unul dintre puţinii cercetători care au încercat să perceapă această limbă nu ca pe o continuitate a latinei, ci ca pe o limbă aparte, cu rădăcinile sale înfipte în spaţiul lingvistic indoeuropean, şi chiar mai mult decât atât, în istoria omenirii. Analizând vechimea limbii române, el porneşte de la ideea că această limbă este, „în partea ei structurală, o limbă *onomatopeică* şi *aglutinantă*" (p. 101).

1. „Forma onomatopeică, arată el, se constată, între altele, la toate cuvintele care arată în limba românească sunete ca: *a şui, a şuşui, a scârţâi, a ţiui, a zbârnâi, a şopăi, a şopoti, a şuiera, a pocni, a sfârâi, a zurui, a guiţa, a mârâi* etc. fără excepţie, fenomen ce cu greu se poate afla în alte limbi. În limba franceză, de pildă, toate cuvintele ce înfăţişează sunete, sunt asemănătoare cu cea latină". Nu putem şti în ce măsură comparaţia cu franceza certifică latinitatea limbii franceze faţă de naturaleţea, ca să spunem aşa, a limbii române. Imitarea sunetelor din natură este oricând, nu doar la începuturi, o sursă de creaţie lingvistică. Important este să realizăm că la începuturile lui *homo sapiens* exclamaţiile şi sunetele din natură au constituit singura sursă de material sonor pentru limbajul uman, concluzie la care Scraba nu ajunsese. El confunda sunetul natural cu sunetul devenit semn al limbii, ceea ce induce confuzia între sens/noţiune şi exclamaţie. Într-un loc el afirmă că „toate limbile din lume se înrudesc prin fondul comun al noţiunilor", aducând ca exemplu „noţiunile" exprimate de „particola exclamativă *a*, ori *ah*, comună fără excepţie la toate popoarele i.-e., întrebuinţată deci în trecut şi în prezent de sute de milioane de

Scanned with OKEN Scanner

oameni" (p. 100), în timp ce pe pagina următoare aduce exemplele de mai sus, la care adaugă în subsol pe *a cârti, a mârâi, a gâfâi*, în care onomatopeele sunt doar baza naturală a cuvintelor.

2. Structura aglutinantă a limbii române este ilustrată prin prefixare (p. 101 urm.), procedeu pe care etimologia tradițională (*DEX*) îl refuză în cele mai multe cazuri limbii române, întrucât aceasta nu ar avea istorie proprie, istoria ei fiind limba latină. Iată trei exemple din care rezultă deosebirea dintre viziunea lui Scraba față de cea latinistă și a ambelor față de a noastră.

A-: *a aține, a acoperi, a aduce, a adormi, a amesteca* etc. Pentru originea lui *a aține* este inventată în *DEX* forma latină **attenere*, iar pentru forma de bază *a ține* se face trimitere la lat. *tenere*. Scraba, care duce limba română în antichitate, consideră că ambele forme, cea românească și cea latină, au origine independentă una de alta în antichități diferite, astfel că ele sunt în plan contemporan doar corespondente. Noi punem la baza limbii române simbioza traco-latină, în care latina este în cazul de față cea care și-a impus forma *teneo*, devenită în română *țin*. În consecință, atât pentru noi cât și pentru Scraba derivatele *a aține, a se abține, a conține, a deține, a menține, a obține, a reține, a susține* etc. sunt produse ale limbii române, care însă pentru noi este o limbă relativ nouă, în timp ce pentru Scraba este o limbă antică. Dacă rămânem la orientarea tradițională, avem originea acestor forme fie în latină, fie în franceză, fie în ambele limbi.

DES-: a desface, a desprinde, a descoperi, a descuia. Pentru Scraba, ca și pentru noi, în *des-face* ambele componente sunt românești, iar verbul *a face* este întâlnit în cuvinte românești precum *a preface, a reface*, apoi prin *făcut* au rezultat *fapt, faptă, a înfăptui, făptură*, de unde *făt, fată, a făta* „a face" etc. Etimologia tradițională duce prefixul *des-* la lat. *dis-* și fr. *des-*, forme considerate prelungiri vii ale latinei și francezei în română, iar pe *face* la lat. *facere*, desființând creativitatea și personalitatea limbii române.

RĂS-/RĂZ-: a răzbate, a răzda, a răscula, a răscoace, a răsfrânge, a răsturna, a răsplăti, este considerat de tradiție a

Scanned with OKEN Scanner

proveni din sl. *ras-*, *raz-*, etichetare falsă, datorată faptului că limbile slave sunt văzute de tradiție ca imigrante, pe când ele au evoluat alături de română pe aceeași bază autohtonă din jumătatea de est a Europei. Pentru Scraba acest prefix este vechi românesc și luat de slavi de la români.

3. Începerea analizei limbii române cu componentele onomatopeică și aglutinantă ale acesteia contrazice hotărârea lui Scraba de a rămâne constant în sfera metafizică. La fel și afirmația că „în cursul veacurilor ce au urmat colonizării, elementul roman de colonişti s-a contopit cu cel autohton" (p. 93). Nici ducerea în antichitate a limbii și a poporului român, care au apărut în urma romanizării, nu reprezintă pentru Scraba o contradicție, el rămânând ferm în metafizică: „Din ori ce punct de vedere ar fi privite popoarele și limbile pe care acestea le vorbesc: psihologie, logic, ori istoric, se poate lesne vedea că ele au o veche obârșie" (*Ib.*). Toate contradicțiile sunt în realitate, nu în sfera noțiunilor. De aceea el nu se simte obligat să explice începutul separat al popoarelor-limbi. Din contra, el reduce totul la o unitate primară, arătând că „*înrudirea* limbii româneşti cu cea italiană s-ar putea explica prin o latină populară; cu cea elină prin *dialectele de înrudire* ale vechilor locuitori ai Daciei cu cei din întreaga Europă răsăriteană" (p. 102), la care adaugă elemente de înrudire cu germana și engleza (p. 95); el vorbește apoi de „neprețuitul tezaur de cuvinte, unele de vechime legendară, *înrudite de aproape* cu forme din mitologia indiană, persană, etc.; ori cu limba egipteană și alte limbi îndepărtate, și care cuvinte nu se găsesc la popoarele din jurul nostru" (p. 116).

Eludând simbioza traco-latină și ducând limba română, ca origine, în antichitate, Scraba descoperă următoarele categorii de cuvinte româneşti: 1) Cuvinte *înrudite* cu italiana; 2) Cuvinte care *se înrudesc* cu greaca; 3) Cuvinte care sunt *înrudite* cu limba latină, dar sunt privite ca slave; 4) Cuvinte așa-zise turcești, care sunt de altă origine; 5) Ungurisme, multe dintre ele se găsesc și în alte limbi; 6) Cuvinte *de înrudire* mai aproape și cu limba spaniolă etc. (p. 102 urm.).

Elementele de înrudire aduse de Scraba pentru vechimea

Scanned with OKEN Scanner

limbii române contrazic existența primară paralelă a tuturor limbilor sau chiar existența singulară a unei limbi, în sensul de astăzi al acestui cuvânt. Sfera metafizică a noțiunilor pure se autodemolează. Reală rămâne originea naturală a limbajului din care derivă diversificarea formală a comunicării în colectivitățile umane.

EMINESCU ŞI ACADEMIA

Mihai Eminescu (1850-1889) s-a format ca intelectual în epoca conştientizării la intensitate maximă a unității etnolingvistice a românismului, ceea ce suscita necesitatea unității teritoriale şi a organizării statale corespunzătoare. Limba română, factorul definitoriu al acestei unități, l-a subjugat din capul locului pe Eminescu, la care a găsit capacitatea intelectuală aptă să o cunoască, să o valorifice şi să o explice. În anii cât a fost legat de Cernăuți pentru studii – începând din clasa a 3-a primară şi continuând cu gimnaziul – , părinte spiritual i-a fost Aron Pumnul, supranumit „apostol al românismului", în biblioteca căruia a găsit tot ce era mai reprezentativ la vremea aceea pentru cultura română, dar şi cărți în limbile germană şi franceză. La moartea mentorului său, în ianuarie 1866, elevul sortit să-i preia cauza unității româneşti îl compară pe acesta cu „un luceafăr care s-a stins" şi îl numeşte „geniul mare al deşteptării", pe care îl plânge nu doar Bucovina, ci şi locul său natal, Ardealul, ca şi tot „ce-i simț național". Acesta a fost momentul când Eminescu şi-a asumat integral românismul şi s-a angajat total şi definitiv pe calea cunoaşterii şi afirmării lui.

În acelaşi an Eminescu începe să publice poezii în revista „Familia", iar în una dintre acestea afirmă: „Îmi visez o soartă mândră de-al meu nume Şi de steaua mea". Este grăitor faptul că de la debutul său literar colaboratorii revistei de la Budapesta l-au primit cu căldură, apreciindu-l ca pe un excelent cunoscător al limbii şi literaturii naționale şi un foarte bun vorbitor al limbii germane.

Învățământul organizat nu-i putea oferi lui *E.* condițiile

Scanned with OKEN Scanner

necesare cultivării geniului său, iar lectura cărților îl ținea departe de varietatea naturii locuite de români și de bogăția limbii populare. De copil i-a plăcut să cutreiere meleagurile natale, apoi Bucovina. La 14 ani însoțește o trupă teatrală la Botoșani, Cernăuți și chiar mai departe, la Brașov. La 16 ani pleacă la Blaj pe jos, poposind prin sate și „adunând material". La vederea Blajului, unde a răsărit „soarele românismului" (Aron Pumnul), exclamă: „Te salut din inimă, Romă-Mică. Îți mulțumesc, Dumnezeule, că m-ai ajutat s-o pot vedea". Rămâne acolo o vreme pentru niște examene, după care merge la Sibiu, de unde pleacă la București, prin Râșinari, obiectivul său fiind trupele teatrale. În 1868 îl găsim angajat al trupei lui Pascaly, cu care întreprinde un turneu prin Lugoj, Sibiu și Arad; locuiește la Pascaly, care îl ajută să fie angajat al doilea sufleor la Teatrul Național; se apropie de societatea literară „Orientul", asumându-și sarcina de a strânge folclor din Moldova. Preocuparea lui permanentă era studierea limbii și literaturii populare, dublată de lectura cărților. Timp de aproape trei ani cât a umblat prin țară și a stat la București, *E.* a continuat să publice în revista „Familia", a tradus pentru Pascaly *Arta reprezentării teatrale* de H. Th. Rötscher, a cunoscut multă lume, printre care personalități marcante implicate în promovarea culturii române: N. Densusianu, I. L. Caragiale, I. Vulcan, M. Millo etc.

Peregrinările și răsfățul intelectual după pofta inimii au fost întrerupte în primăvara anului 1869, când *E.* face cu trupa lui Pascaly un turneu prin Iași, Cernăuți, apoi Botoșani, unde familia îl oprește pentru a-l trimite la Viena în vederea continuării studiilor, pe care le întrerupsese la Cernăuți în semestrul al doilea al clasei a doua de gimnaziu. El repeta anul din cauza matematicii, dar în primăvara anului 1863 nu se mai întoarce la cursuri pentru semestrul al doilea: a rămas la Ipotești, a încercat fără succes continuarea studiilor la Botoșani, a revenit la Cernăuți în 1864 primăvara: în toamna aceluiași an este copist la Botoșani, de unde pleacă în martie 1865 pentru reluarea studiilor la Cernăuți și susținerea mai întâi a examenelor restante; în același an are grijă de biblioteca lui Pumnul. Dar. *E.* ratase învățământul organizat. El nu

Scanned with OKEN Scanner

a avut norocul lui Puşkin pe care, într-o situaţie similară, profesorul de matematică l-a trimis în bancă, spunându-i să scrie versuri.

Paradoxal însă, la nouăsprezece ani *E.* era în elita intelectualilor umanişti militanţi pentru cauza naţională. De atunci, din 1869, datează un dialog între Poet şi Întuneric, în care acesta din urmă, geniul negru, pune în faţa poetului zădărnicia:

„Tu, care treci prin lume străin şi efemer,
Cu sufletu-n lumină, cu gândurile-n cer,
Poet gonit de râsuri şi îngheţat de vânt,
Ce cânţi ca o stafie ieşiţii din mormânt,
Sfărămă-n stânca rece a ta nebună liră
Căci lumea este piatră şi ea nu te admiră."

Răspunsul poetului se fondează pe logodna sa întru eternitate cu fiinţa neamului:

„Şi tu crezi, geniu negru, că fără scop şi ţintă
A lumei und-amară mă-neacă, mă frământă?
Tu crezi că eu degeaba m-am scoborât din stele
Purtând pe frunte-mi raza a naţiunii mele?
Voiu să ridic palatul la două dulci surori,
La Muzică şi Dramă... în dalbe sărbători,
Voiu să le-ngân viaţa şi-n cupa lor aurie
Să torn zi şi-ntuneric, dureri şi bucurie,
Să văd trecutu-n viaţă, să văd româna dramă,
Cum din mormânt eroii istoriei îi cheamă
Şi muzica română chemând din munţii-n nouri,
Din stelele căzânde, din văile-n ecouri,
Din brazii ce suspină l-a iernei vijelie,
Din fluierul cel jalnic, din buciume-n câmpie,
Chemând doina română, a inimilor plângeri,
A sufletului noapte, a dorurilor stângeri.
Românu-n trecut mare e mare-n viitor!
Şi tu vrei ca poetul să fie trecător,
Pe-a ţărei sale ţărmuri să n-aibă ce să cânte?
Dar nu-s colori destule în lume să-nvesmânte

Scanned with OKEN Scanner

A munţilor Carpatici sublime idealuri
Ce-noată-n a lui suflet cum 'noată-n mare valuri
Şi-n creieri-i aleargă de gânduri vijelii,
Cum ginii se sfarmă-n ruinele pustii."

Avem în aceste versuri motivaţia încarnării poetului coborât din stele şi muzica (limba) română în formele căreia el va oglindi trecutul, prezentul, idealurile şi peisajul natural ale neamului românesc.

Este momentul să remarcăm acum singularizarea şi însingurarea lui Eminescu. El abordează fenomenul etnolingvistic românesc prin propria simţire, îl conştientizează şi exprimă fără principii învăţate la şcoală sau preluate din cărţi. Cunoscând foarte bine limba română şi valorificându-i în scris resursele *E.* a intrat direct în posesia unui sistem logic natural, ca să spunem aşa, în sensul dependenţei lui imediate de limba care l-a generat şi, deci, exprimabil doar prin această limbă. El filozofează, cugetă mai bine zis, ridicându-se în sfera metafizică prin cuvintele limbii natale. Învăţarea limbii germane, şi a altor limbi, reprezenta pentru el consolidarea metonimică şi metaforică a limbii române, singurul obiect de cercetare şi instrument de creaţie. Eminescu savura alte mitologii, filozofii şi literaturi pentru că acestea îi îmbogăţeau cunoaşterea şi imaginaţia, dar nu şi-ar fi putut continua existenţa fără limba română: „În ochii mei acuma nimic nu are preţ, Ca taina ce ascunde a tale frumuseţi..." (1886). Datorită căii singulare de cunoaştere a realităţii în epoca de autodefinire a spiritualităţii româneşti *E.* s-a însingurat, devenind de neînţeles, drept care va fi etichetat ca *straniu*, iar în cele din urmă, şi vom vedea de ce, ca stăpânit de „un pesimism structural". Până la 1876 singurătatea lui Eminescu a fost optimistă întrucât el credea în utilitatea sa pentru cauza românismului, din primăvara acelui an însă ea a devenit dezolantă: celui care întruchipa românismul în cea mai pură sinteză i s-a învederat că nu poate activa în cultura românească decât, cu o

Scanned with OKEN Scanner

anumită îngăduinţă, ca poet[41].

Având asigurată de familie subvenţia, *E.* pleacă la Viena în toamna anului 1869. Aici, nevând acte pentru studiile preliminare, este primit ca auditor extraordinar. Fiind liber să-şi aleagă obiectele de studiu, optează pentru filozofie şi în semestrul de iarnă 1869-1870 frecventează cursurile mai multor profesori, dar în următoarele trei semestre din anii 1870 şi 1871 nu vine la cursuri, deşi este puţin probabil să se fi rupt de universitate. Ce s-a întâmplat? *E.* s-a integrat activ în viaţa studenţimii române fiind membru la două societăţi studenţeşti: una literar-socială, alta literar-ştiinţifică. Orientarea acestor societăţi arată intenţia lui *E.* de a îmbina creaţia literară, inclusiv cea dramatică, cu cercetarea ştiinţifică, acordând atenţie şi activităţii sociale în interes naţional. Tocmai această latură l-a captivat pe *E.* în cele trei semestre. Încă din iarna anului 1869 se pregătea pentru anul următor sărbătorirea la 15 august a cvadricentenarului sfinţirii mănăstirii Putna. Acesta a fost pentru el prilejul de a se implica în lupta pentru drepturile politice şi sociale ale românilor. Cele două societăţi au alcătuit un comitet comun de organizare a sărbătoririi cu Nicolae Teclu ca preşedinte şi *E.* secretar. „S-au format comitete în diverse oraşe, s-au dus tratative cu toate societăţile studenţeşti din ţară şi din străinătate şi s-au adunat fonduri" (p. 314 urm.), însă sărbătorirea s-a amânat pentru 15 august 1871. În aceste condiţii cele două societăţi fuzionează în Societatea academică social-literară «România junâ» cu Slavici preşedinte şi *E.* secretar. În această calitate el a scris în 1870, în „Federaţiunea" din Pesta, sub pseudonimul Varro, articolele *Să facem un congres*, *În unire e tăria* şi *Echilibru*. Pentru pregătirea propagandistică şi financiară a

[41] Datele despre viaţa şi opera lui *E.* le găsim sintetizate în articolul respectiv din *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti 1979. Nouă ne aparţine lărgirea viziunii asupra geniului eminescian pentru a cuprinde latura ştiinţifică a acestuia, în care scop am cercetat cele 17 volume editate între 1939-1989 şi am scris cartea *Romanitatea orientală în perspectivă eminesciană*, Iaşi 2008.

Scanned with OKEN Scanner

serbării *E.* se deplasează în Bucovina, la Cernăuți, apoi, trecând prin Ipotești, la București; corespondează cu T. Maiorescu, adresează o scrisoare lui D. Brătianu. La întrunirea de la Putna, *E.* citește poemul *Închinare lui Ștefan Vodă (Poemul Putnei)*, scris de altcineva, dar neîndoielnic ameliorat de pana tânărului cărturar. În tot acest timp *E.* trimite la „Convorbiri literare" din Iași poezii (*Venere și Madonă, Epigonii, Mortua est, Înger de pază, Noaptea*), povestirea *Făt-Frumos din lacrimă*; publică în „Familia" *Repertoriul nostru teatral*, în care pledează pentru un repertoriu național și recomandă ca modele dramaturgia spaniolă, pe Shakespeare, V. Hugo; în „Albina" din Pesta publică *O scriere critică* în apărarea memoriei fostului său profesor Aron Pumnul.

Eminescu revine în semestrul de iarnă 1871-1872, când urmează cursuri de drept, de filozofie, de economie politică, de limbi romanice, precum și de anatomie, fiziologie și medicină legală. În întreaga perioadă vieneză, „cu toată sociabilitatea pe care o manifesta și prieteniile pe care le cultiva, cea mai mare parte a timpului *E.* o consacra lecturilor și creației poetice. Împrumuta fie direct, fie prin intermediul colegilor cărți de la biblioteci, citea ziare și reviste la cafenele și studia mai cu seamă filozofia (Kant, Schopenhauer, Fichte, Schelling, Spinoza, Platon), cărți despre budism și confucianism, despre vechea literatură indiană, pe Rousseau și Büchner, pe Lenau. Nu-i erau străine preocupările de economie politică, între scrierile și autorii notați într-un carnet figurând A. Smith, Fr. Bastiat, Louis Blanc, D. Ricardo și Karl Marx, cu *Capitalul*, și literatură legată de Comuna din Paris" (p. 314).

Impresia pe care o lasă lecturile lui *E.* în perioada vieneză este aceea de întâmplător și haotic. Așa și este apreciat el de către cei care i-au studiat viața și opera, concluzia comună fiind că *E.* nu a avut o pregătire sistematică, orientată spre un scop în sensul înscrierii într-un domeniu de activitate, așa cum viața socială o cere. Numai că *E.* nu este un om comun care se înscrie pe o direcție a diviziunii muncii, direcție dată de o școală întemeiată pe necesitățile practice și teoretice mai ales, generate de organizarea națională a

Scanned with OKEN Scanner

statului român. El a evoluat de copil ca întruchipare a românismului, astfel că tot ce acumula cu nesaţ la cursuri şi prin lecturi nu făcea mai mult decât să-i consolideze structura etnolingvistică natală, şi deci naţională, care trebuia să genereze propria filozofie şi propria organizare socială, ambele coincidente în plan european, dar profund specifice prin conţinutul lor. Tocmai prin ideea de personalitate a culturii naţionale şi a organizării sociale *E.* a intrat în conflict cu orânduirea socială în care urma să activeze, care era însă cosmopolită.

1. Eminescu a perceput cu acuitate lipsa de perspectivă a şederii sale la Viena: comitetul în care activa la „România jună" fusese înlăturat, iar frecventarea cursurilor ca auditor extraordinar nu se putea finaliza cu act de studii. Se adăugau desigur greutăţile materiale, întrucât se împlineau trei ani de subvenţionare din partea familiei. De aceea în vara anului 1872 părăseşte Viena şi se întoarce la Botoşani unde obţine, după toate probabilităţile, certificatul de absolvire a gimnaziului din localitate. Situaţia se confirmă şi de faptul că I. Negruzzi, trecând în 1870 prin Viena, l-a căutat pe *E.* şi i-a făcut propunerea de a se stabili la Iaşi, după terminarea studiilor. În baza acestei propuneri *E.* a plecat la sfârşitul lunii august la Iaşi, unde, în şedinţa Junimii din 1 septembrie 1872, citeşte *Egipetul* şi nuvela *Sărmanul Dionis*, care vor fi tipărite în „Convorbiri literare" din octombrie şi decembrie 1872, ianuarie 1873. Tot la începutul lunii septembrie citeşte poeziile *Înger şi demon* şi *Floare albastră*, apărute în aprilie 1873.

De la început şi până la sfârşit creaţia eminesciană este străbătută, cum s-a remarcat, de patriotism şi romantism, ambele trăsături propice exprimării imagistice, figurative. De aceea şi proza lui *E.* este poetică. El ridică realitatea, de care este profund legat, în sfera metafizică, cosmică, uitând parcă de ea, transformând-o în imaginar. De aici pornesc atât neînţelegerea gândirii lui *E.*, cât şi izolarea lui în propria filozofie. „Rege el însuşi al cugetării omeneşti, va spune în final Maiorescu, care alt rege ar fi putut să-l distingă", avertizându-i astfel pe epigoni să nu încerce a pătrunde

Scanned with OKEN Scanner

dincolo de ceea ce le este uşor perceptibil în opera gânditorului.

Cert este că la douăzeci de ani Eminescu făcea în poezia *Venere şi Madonă*, etichetată de Maiorescu drept *stranie*, un formidabil exerciţiu de virtuozitate în sfera teoriei cunoaşterii prin cuvântul românesc, cu care, folosit cu artă, „Poţi zidi o lume-ntreagă, poţi s-o sfarâmi... orice-ai spune". „Zvârlind" pe obiectul perceperii „vălul alb" al artei, Rafaelii însufleţesc marmura, transformă senzualele Venere în Madone, imaginează din femeia banală „prototipul îngerilor din senin". Gestul simplu de ridicare a vălului face ca ochiul rece să reflecte tern „o bacantă" – „femeie stearpă, fără suflet, fără foc", „faţa pală de o bolnavă beţie, buza învineţită de-al corupţiei muşcat". Portretul din urmă este însă un produs al instinctelor inumane, care degradează atât obiectul cât şi subiectul cunoaşterii. Principiul suprem al comportamentului uman trebuie să fie iubirea: „Şterge-ţi ochii, nu mai plânge!... A fost crudă-nvinuirea, a fost crudă şi nedreaptă, fără razim, fără fond. Suflete! De-ai fi chiar demon, tu eşti sântă prin iubire, Şi ador pe acest demon cu ochi mari, cu părul blond" (1870). Întreaga istorie a omului, în măsura în care ea înseamnă progres, este o sporire a cunoaşterii prin cuvânt, care sublimează cunoaşterea senzorială, făcând din demon o sfântă, „dintr-un chiot simfonie", „din ochirile murdare, ochiu-aurorei matinal".

La fel a fost primită şi nuvela *Sărmanul Dionis*, pe care *E.* a citit-o la şedinţa „Junimii" din 1 septembrie 1872. Slavici o cunoştea încă de la Viena, cum reiese din scrisoarea acestuia către Iacob Negruzzi: „Pre Sărmanul Dionisie mi l-a citit în Viena. Vorba d-lui Maiorescu: *Bizar* etc. Dar etc."

Maniera de gândire a lui *E.* era una de largă cuprindere, era cosmică. O spunea chiar el în prima strofă din *Memento mori (Panorama deşertăciunilor)*, din care face parte fragmentul *Egipetul*, pomenit mai sus:

„Turma visurilor mele eu le pasc ca oi de aur,
Când a nopţii întunerec – înstelatul rege maur –
Lasă norii lui molateci înfoiaţi în pat ceresc,

Scanned with OKEN Scanner

Iară luna argintie, ca un palid dulce soare,
Vrăji aduce peste lume printr-a stelelor ninsoare,
Când în straturi luminoase basmele copile cresc."

Romantismul lui *E.*, prin care el valorifică resursele poetice ale limbii materne, se află doar aparent în contradicție cu realismul gândirii sale sociale şi etnolingvistice. Dar eticheta aplicată creației eminesciene a prins rădăcini, devenind pentru critică singurul criteriu de apreciere, mai ales pe măsură ce ne îndepărtăm tot mai mult de epoca ce l-a generat pe autor. Solul românesc din care el a crescut este înlocuit de critici prin surse externe, pentru ciudățenia operei, care „stânjeneşte" pe oricine încearcă să o pătrundă, sunt căutate cauze ereditare, gânditorul demiurg este redus la poet „iubitor de antiteze cam exagerate, reflexiv mai peste marginile iertate", cu carențe între care cea mai regretabilă o constituie „neglijența formei", dar „în fine, poet, poet în toată puterea cuvântului" (T. Maiorescu, 1871).

2. Junimea era o grupare de înaltă ținută intelectuală, dar Eminescu era, la 22 de ani împliniți, superior membrilor ei, întrucât creația lui artistică nu numai că era susținută de o vastă cultură, dar, lucru esențial, ea izvora direct din spațiul geografic şi lingvistic românesc, ceea ce făcea ca structura de rezistență a gândirii lui *E.* să rămână de neclintit la contactul cu alte mitologii şi filozofii. El putea înțelege şi asimila tot ce înțelepciunea umană a creat, dar nici un principiu străin de românism nu s-ar fi putut infiltra ca să-i corupă natura intelectuală, ceea ce îl va opune societății cosmopolite româneşti, care îl va respinge şi persecuta.

Având din partea Junimii, desigur la propunerea lui Maiorescu, asigurată o subvenție, *E.* pleacă, în aceeaşi toamnă a anului 1872, să-şi continue studiile universitare la Berlin, unde se înscrie de data aceasta ca student ordinar. „Cu toate dificultățile materiale, în semestrele anului universitar 1872-1873 *E.* a frecventat în mod regulat cursuri de filozofie şi filozofia ştiințelor, de istoria antică, ținute de E. Dühring, E. Zeller, H. Helmholtz, Du

Scanned with OKEN Scanner

Bois-Reymond, K. R. Lepsius şi Althaus. În caietele sale mai sânt notate titlurile şi datele la care se ţineau unele cursuri de drept roman, german, englez, de medicină, de sanscrită, de istoria religiilor, de mitologie, de geografie şi etnografie. Fără îndoială, poetul nu se limita la audierea cursurilor, ci îşi îmbogăţea orizontul prin lecturi, ori prin frecventarea spectacolelor muzicale şi teatrale. Este nevoit să accepte o slujbă la agenţia diplomatică română din Berlin, unde rămâne şi se reînscrie în anul universitar 1873-1874, când urmează cursuri de filozofie, drept, istorie, economie, geografie, fiziologie" (p. 315).

La începutul anului 1874 Maiorescu îi propune printr-o scrisoare să-şi dea doctoratul în vederea numirii ca profesor de filozofie la Universitatea din Iaşi. Judecând superficial, în manieră comună, ne putem întreba ce altceva i s-ar fi potrivit lui Eminescu mai bine decât postul de profesor universitar de filozofie, la Iaşi. El însă răspunde că nu poate fi profesor de filozofii şi filozofi străini: „Renaşterea intuitivă a gândirii lor în mintea mea, spunea *E.*, cu mirosul specific de pământ proaspăt al propriului meu suflet, nu s-a desăvârşit încă" şi nu se va putea desăvârşi niciodată, adăugăm noi ceea ce el nu-i putea spune tutorelui său. Eminescu ridică însă problema la principiul naţional: „Interesul practic pentru patria noastră ar consta, cred, în înlăturarea teoretică a oricărei îndreptăţiri pentru importul necritic de instituţii străine, care nu sânt altceva decât organizaţii specifice ale societăţii omeneşti în lupta pentru existenţă, care pot fi deci preluate în principiile lor generale, dar a căror cazuistică trebuie să rezulte în mod empiric din relaţiile dintre popor şi ţară [teritoriu]. Nu mă pot pronunţa acum asupra acestui subiect, el mi-a ocupat însă cea mai mare parte din cugetarea proprie şi din studii, aşa că până acum n-am respectat în fixarea temelor mele o succesiune de tip didactic. Acestea sânt temerele mele. Căci direcţia noastră se caracterizează printr-o conştiinciozitate care nu se mulţumeşte cu îndeplinirea doar exterioară a ceea ce se cere să reprezinţi. Un titlu de doctor m-ar aranja într-adevăr cu lumea şi cu ordinea ei legală, nu şi cu mine însumi, care deocamdată nu mă mulţumeşte, nu. Tocmai această

Scanned with OKEN Scanner

împrejurare concretă mi-a arătat limpede seriozitatea sarcinii mele, iar ideea foloaselor ce mi s-ar putea oferi pe această cale nu e mai puternică decât conştiinţa datoriei. Iată de ce aş cere timp" (5 februarie 1874, vol. XVI, p. 48). Aşadar *E.* îşi asumase o sarcină de anvergură naţională, care ţintea reformarea statului, instituţionalizat deja după modele străine, în funcţie de specificul istoric, economic şi spiritual românesc. Pentru el nici filozofia germană, care i se impunea ca model, nu corespundea cerinţelor specifice, întrucât ea se blocase în termeni vechi greceşti precum *noumen* şi *phainomenon*. La 26 februarie îşi reafirmă poziţia: „M-am îndeletnicit din nou doar cu ce-mi plăcea într-un moment sau altul, aşa încât lecturile mele actuale ar oferi dovada cea mai bună cât de departe poate fi un om de gândul condiţiilor academice ale unui post de profesor, căci deoarece nu speram nimic deosebit, nu eram deloc dornic de a intra în onorabila breaslă a filistinilor din Botoşani şi mă gândeam: cu cât mai târziu, cu atât mai bine" (XVI, 49).

Ceea ce putea accepta totuşi Eminescu la Universitatea din Iaşi era „o docenţă liberă, deci privată, având în vedere prelegeri asupra unui domeniu strict determinat al filozofiei, cum ar fi de pildă abordarea specială a filozofiei kantiene sau schopenhaueriene, aşa cum se găsesc ele în scrierile respective, aşa ceva aş îndrăzni să primesc, căci [în astfel de cazuri] nu se poate depăşi decât cu puţin textul, iar [prelegerea] depinde mai mult de redarea fidelă şi clară a celor ştiute decât de prelucrarea extensivă a sistemelor respective" (*Ib.*, 48). Reînnoindu-şi opţiunea la 28. III 1874, *E.* spune că s-a apucat în acest sens de lucru şi că se pregăteşte pentru a elabora o schemă a prelegerilor (p. 50 urm.), iar la 7 mai se pregătea să plece la Iena unde urma să susţină un examen în luna august în vederea obţinerii titlului cerut (p. 51). Însă el nu şi-a putut susţine doctoratul în filozofia germană, îşi schimbă tema de cercetare, iar în septembrie 1874 părăseşte Berlinul, în drum spre ţară trecând prin Königsberg, Cracovia şi Lemberg (Lvov) unde încearcă să facă cercetări în arhive pentru a găsi documente referitoare la istoria românilor.

Ajuns la Iaşi, în aceeaşi lună, *E.*, în lipsa titlului de doctor,

Scanned with OKEN Scanner

nu a putut fi numit conferenţiar. Este încadrat director la BCI, iar Xenopol îi acordă o suplinire la cursul de logică. Ce îl preocupa pe *E.* în toamna acelui an, aflăm din scrisoarea adresată la 19 septembrie lui Samurcaş: „După sosirea mea în ţară, d-nul ministru al instrucţiunii publice mi-a conferit postul de bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iaşi, singurul care nu e-n stare de-a-mi întrerupe întru nimic nici preparaţiile mele pentru doctorat, nici *ocupaţiunea mea care-ntotdeauna va rămâne ştiinţifică şi literară.* Pe la mijlocul lui noiembrie mă întorc în Germania pentru examene – se înţelege că *caelesta deorum gratia favente*, nefiind caz împiedecător. Călătoria mea va avea de scop înainte de toate depunerea doctoratului" (XVI, 53). În aceeaşi scrisoare *E.* îşi exprima intenţia de a lua legătura cu Hasdeu pentru sfaturi cu privire la cercetarea documentelor, referitoare desigur la istoria românilor.

Din scrisoarea de mai sus este de reţinut faptul că *E.* era hotărât să facă în primul rând ştiinţă şi în al doilea rând literatură. Intenţia de a face cercetare este mai veche: încă în august 1871 el îi scria lui Dumitru Brătianu că se va subordona unui singur principiu, „acela de a fi un credincios agent al istoriei" (IX, 99), al istoriei românilor bineînţeles, ceea ce presupune concreteţe şi rigurozitate. Însă abia în ultimul timp, împins de necesitatea doctoratului, el vine cu picioarele pe pământ într-o societate pe care nu o putea adapta la aspiraţiile lui, căci pentru aceasta ar fi trebuit să aibă putere de decizie, şi faţă de care el este neadaptabil prin singularitatea în care s-a format ca intelectual român. Va fi suficient un an şi jumătate pentru ca Eminescu să treacă de la optimismul metafizic la realismul deprimant, care treptat îl va sufoca.

Susţinerea în Germania a unei teze de doctorat consacrate istoriei românilor era de neconceput. De altfel nici Junimea nu l-ar mai fi putut subvenţiona: în decembrie 1874 a publicat în „Convorbiri literare" poezia *Împărat şi proletar* în care punea sub semnul întrebării structura socială, ameninţând cu revoluţia: „Zdrobiţi orânduiala cea crudă şi nedreaptă Ce lumea o împarte în mizeri şi bogaţi". Hasdeu nu-l putea ajuta cu nimic întrucât aveau

Scanned with OKEN Scanner

orientări diametral opuse, cu Xenopol nu se avea bine din cauză că nu-şi onorase suplinirea cursului de logică. În aceste condiţii nu-i rămânea decât să încerce să pătrundă în ştiinţă pe cont propriu. Documentându-se larg, *E.* elaborează lucrarea istorică *Influenţa austriacă asupra românilor din Principate*, în care românismul, dispersat istoriceşte în provincii şi supus dominaţiilor străine, îşi afirmă dreptul la existenţă unitară. Aceasta era pentru ţară şi pentru el chestiunea la ordinea zilei, care urma să-şi subordoneze politica statului, dreptul, economia, învăţământul şi cultura naţională, cu instituţiile lor specifice, cercetarea şi gândirea istorico-filologică, filozofia proprie a neamului românesc. La conferinţa pe care Eminescu a ţinut-o pe această temă în „sala" universităţii la 14 martie 1876, „asistă şi Hans Wenzel, consulul austriac la Iaşi, care trimite lui Gyula Andrássy, ministrul de externe al Imperiului austro-ungar, un raport în care arată că Eminescu este profesor universitar şi redactor şef la «Curierul de Iaşi» şi face un rezumat al conferinţei pe care îl anexează în raportul său" (IX, 591). Dar nerecomandat şi nesusţinut de o autoritate ştiinţifică, care nu exista atunci cum nu există nici acum pentru a-l înţelege, Eminescu nu putea să aibă sorţi de izbândă. „Un student" caracteriza ideile lui drept „profeţii care produc şi râs şi indignaţiune", G. Panu, fără să asiste la expunere, respingând aprioric competenţa ştiinţifică a lui *E.*, „susţinea că *poetul* «nu era de talie» să trateze problemele social-politice şi să dea soluţii pentru rezolvarea lor" (*Ib.*).

Aidoma lui Cantemir, care visa coroana unui nou imperiu roman de răsărit, Eminescu visa cununa de aur a ştiinţei române, însă calea spre realizarea sa ca cercetător al istoriei şi al limbii neamului său, ca reformator al învăţământului i-a fost blocată, iar posteritatea nu-l va păstra în memorie decât ca poet. Nici măcar pentru exegeţi nu mai există aspiraţiile îndreptăţite ale lui *E.* la un post universitar şi la Academie.

3. Se crede cu obstinaţie că pentru periodizarea creaţiei lui Eminescu importante sunt schimbările în statutul personal al acestuia. Adevărul este însă că numai o schimbare în posibilitatea

Scanned with OKEN Scanner

de a-şi duce la îndeplinire chemarea a putut marca trecerea de la o perioadă la alta. Evenimentul s-a petrecut, cum am văzut mai sus, în luna martie a anului 1876 când viaţa la Iaşi a lui *E.* devine insuportabilă. În 1875 fusese destituit din funcţia de director al BCI şi numit revizor şcolar pentru districtele Iaşi şi Vaslui (la 14 iulie semnează în această calitate), dar este destituit şi din noua funcţie în primăvara anului următor (căzuse guvernul din care făcuse parte şi Maiorescu), când pentru a-şi întreţine existenţa acceptă funcţia de redactor-administrator la „Curierul de Iaşi", de unde de asemenea va fi nevoit să plece, rămânând fără slujbă.

Din anul respingerii lui *E.* ca cercetător al istoriei datează câteva scrisori neexpediate. Într-una dintre ele, adresată Veronicăi Micle, regretă revenirea în ţară: „Eu care pân-a veni în această ţară afurisită aveam inimă curată şi minte deşteaptă" (ian.-iun. 1876, XVI, 325). Alta, lui Leonida Panoplo: „Un om nu poate face nimic într-o ţară rău tocmită şi măcar să tot poruncească, rămâne la vorba ceea: a poruncit câinelui şi câinele pisicii, iar pisica şoarecelui, iar şoarecele şi-a atârnat porunca de coadă" (mai-iul. 1876, XVI, 326). Din vara aceluiaşi an funest datează şi o scrisoare concepută pentru Carmen Sylva, în care îşi punea anumite speranţe. Spicuim din acest bruion: „... neclaritatea celor mai elementare noţiuni despre limbă şi poezie de care suferă prezentul nostru autohton, astfel încât cu ştiinţă şi conştiinţă cu greu ai putea găsi un sprijin, iar în găsirea dreptei cărări eşti nevoit să te razimi încă pentru mult timp pe tine însuţi. Astfel, încă din fragedă [tinereţe] mi-au fost citaţi drept mari scriitori unele spirite pieze rele. Faţă de aceştia, am preferat să mă consider pe mine lipsit de pricepere decât să-i socot pe ei confuzi; [aceasta] ca să facem abstracţie de ceilalţi, mulţi filologi, care suferă de logofobie şi care au dus de-a dreptul la groapă cam două treimi din vrednica limbă a strămoşilor noştri... Toată această generaţie este lipsită de idei şi mulţimea imensă de cuvinte goale vrea să înlocuiască zeii care lipsesc. Este cu putinţă oare să te impui în faţa acestui element? – Nu, să lupţi, şi ce luptă inegală. Invidioşi şi intriganţi sânt toţi aceşti idoli care predomină generaţia de azi, şi tot ce nu este alături de ei e considerat împotriva lor. Ar exista deci

Scanned with OKEN Scanner

numai două căi pentru a te confrunta cu Bizanțul: fie să lupți cu aceleași arme necruțătoare, fie să renunți în genere la luptă. Eu am ales această ultimă cale – nemaiavând nici o speranță de a plăcea contemporanilor sau viitorului. Căci *acest viitor aparține Societății Academice*... Poate în nici o altă țară ca tocmai într-a noastră nu ți se vădește mai dureros că parvine cel ce strigă mai tare, că existența este nimicnicie și deșertăciune. Nimeni nu-și face nici un scrupul din a lovi chiar și-n onoarea unui adversar pur teoretic" (XVI, 328).

Este limpede că pentru cunoașterea și explicarea lui Eminescu trebuie avut în vedere, ca moment crucial, concursul de împrejurări care au dus la anihilarea lui ca cercetător al științei române. Afectarea psihică a lui *E.* a fost posibilă datorită purității absolute a geniului său, expus tuturor vicisitudinilor sociale, biciuit de „pigmei", care-l sileau să-și ducă crucea și să se sacrifice pe Golgota neamului românesc. Ca în fața unui tribunal al inchiziției, i se aduceau argumente că nu este istoric, că nu este lingvist, că nu este filozof, că nu-i decât poet, că poezia lui are grave lipsuri de formă, că se află sub influența cutărui sau a cutărui filozof străin, că nu este original, că l-a făcut geniu pe Aron Pumnul, că exagerează în preamărirea unor scriitori mărunți din trecut, că este straniu, că are o ereditate defectuoasă, că nu poate fi savant fără diplomă etc., etc. Astfel *E.* a fost nevoit să retracteze, să renunțe, să se dezică, să se vadă pe sine cu ochii defăimătorilor săi, să-i pară rău de ceea ce a făcut și să nu mai vadă decât ultima ieșire: „Ce suflet trist mi-au dăruit Părinții din părinți, De-au încăput numai în el Atâtea suferinți?... O, valuri ale sfintei mări, Luați-mă cu voi!" (1880); „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată; Pururi tânăr, înfășurat în manta-mi, Ochii mei nălțam visători la steaua Singurătății. Când deodată răsărișI în cale-mi, Suferință tu, dureros de dulce... Pân- în fund băui voluptatea morții Neîndurătoare, ... Vino iar în sân, nepăsare tristă; Ca să pot muri liniștit, pe mine Mie redă-mă" (1882).

Cine era Eminescu la începutul anului 1874, când punea înaintea formalității unui doctorat în filozofia germană interesul național, care-i cerea cu totul altceva, și cine este el în 1879 cînd,

Scanned with OKEN Scanner

într-o scrisoare, probabil neexpediată, se roagă de Xenopol pentru o slujbă ca să-şi poată duce zilele, asumându-şi toată răspunderea pentru nenorocul său în viaţă şi exprimându-şi totodată regretul de a fi ratat cariera universitară care i-ar fi oferit, credea *E.*, posibilitatea de a expune sistemul propriu de gândire socială şi filozofică pe care şi-l formase: „Din cele ce mi s-au întâmplat cu suplinirea, [Mult stimate d-le Xenopol][42], trebuia să-mi fac o ideea proastă despre viaţă, urmând fatal calea arătată de Schopenhauer, că existenţa noastră e făcută parcă să clatine fără de folos extazul şi liniştea neantului; dar, în firea mea a mai rămas un grăunte de optimism, desigur moştenit de la strămoşi, căci, mama învăluită în melancolie, tata şi trist şi vesel, eu am moştenit prin ereditate o tristeţe pe care nu pot să mi-o explic şi care, educată din când în când c-un optimism însufleţit de paginile măreţe scrise cu sângele său de nobilul popor românesc, mă îndeamnă să urc calvarul vieţii mai uşor. Optimismul acesta câştigat prin citire mă face să îndrăznesc să vă rog încă o dată, dacă se poate, să-mi găsiţi un alt post. Voi căuta să fac de-acum înainte toate după placul stăpânului unde voi intra simbriaş, căci m-am lecuit. O! dacă ştiam aceasta mai înainte, sfânta experienţă, poate că nu produceam atâtea neplăceri bunilor prieteni, şi mai ales dv., care aţi avut atâta înţelegere pentru viaţa mea plină de privaţiuni. Sper că nu mă veţi lăsa, ajutându-mă" (Iaşi, 1879, XVI, 350 urm.). Dar calea de urmat pe care realitatea dură o impusese lui *E.* prin izolarea lui de lumea academică era ireversibilă. El nu se va putea pronunţa asupra culturii şi ştiinţei române decât fragmentar, în articole de presă şi în însemnări rămase nepublicate.

4. Din situaţia disperată în care se afla la Iaşi în anii 1876 şi 1877 Eminescu a fost recuperat prin propunerea de a lucra în redacţia ziarului „Timpul" din Bucureşti. Propunerea a venit prin Maiorescu de la Slavici, cu care *E.* condusese la Viena mişcarea

[42] Amintim că în toamna anului 1874 Xenopol i-a acordat lui Eminescu o suplinire la cursul de logică.

Scanned with OKEN Scanner

pentru deşteptarea şi unitatea românilor şi căruia îi transcrisese în 1870-1871, pentru Iacob Negruzzi, studiile asupra maghiarilor. Oferta a fost salvatoare întrucât şansa de a-şi exprima prin scris preaplinul cunoaşterii orientate spre explicarea şi promovarea românismului însemna pentru *E.* prelungirea sensului vieţii sale, redusă deja teoretic la calitatea de poet. Dar chemarea inegalabilului cărturar la Bucureşti a avut în fond ca motivaţie contracararea lui Hasdeu, care impunea o istorie aberantă a românilor, reducând la tăcere toate vocile care încercau, timid, să-l contrazică, invocând împotriva adversarilor legi fonetice inventate ad-hoc. Era însă prea târziu: Hasdeu se instalase în fruntea filologiei româneşti, controlând oficial toate componentele acesteia. În consecinţă, eforturile lui Eminescu de a iniţia o nouă orientare în ştiinţa română nu putea avea sorţi de izbândă. De teama oprobriului public nimeni n-a riscat să se alăture reformatorului. O conspiraţie generală a tăcerii a răpus în epocă definitiv pe Eminescu, înmormântând conţinutul ştiinţific al creaţiei sale, prin care românii ar fi putut accede la cunoaşterea adevăratei lor istorii.

Eminescu a primit cu entuziasm noua sa şansă de a se afirma în cultura românească, drept care îi răspunde lui Maiorescu: „Întrebarea este dacă s-ar găsi la Bucureşti mai multă linişte, mai mult spaţiu, pentru ceea ce este colţuros în firea mea. Sau aş fi luat acolo tot atât de în răspăr ca şi aici. Dar ce rost au întrebările? Vin, cât de repede pot, probabil chiar în zilele următoare... Căci nimic nu întrece mărginirea provincială a Iaşului, şicana de vorbe înrădăcinată la Junimea, felul de a discuta, îndeajuns de stufos, cu care onorata societate întâmpină de la o vreme orice lucrare" (XVI, 185). Nu plecase încă din Iaşi şi el se vedea, în aceeaşi scrisoare, dominându-l pe Hasdeu, care „ştie *multa sed non multum*".

Într-adevăr Eminescu cunoştea limba română în intimitatea acesteia, o exersase timp de peste zece ani cultivându-i valenţele semantice şi creative, iar simţirea nu-l putea înşela în generalizările teoretice asupra ei şi rupe de realitatea istorică. Că pe Eminescu nu-l egala nimeni în cunoaşterea practică a limbii române rezultă din următorul citat, semnificativ şi pentru raporturile învăţatului cu

Scanned with OKEN Scanner

evreii: „Eminescu cunoscând limba germană se putea apropia de înțelegerea dialectului idiș, cu care ia contact încă din mediul familial. Gheorghe Eminovici, tatăl său, vorbea și această limbă și întreținea relații de afaceri cu evreii din Botoșani și din alte locuri, care îl vizitau la Ipotești. Poetul se împrietenește la liceul din Cernăuți și la Universitatea din Viena cu unii din colegii săi evrei, iar la Iași îi dă concursul lui H. Tiktin la întocmirea *Dicționarului român-german*, lucrare fundamentală a lexicografiei românești. «Lecturile făcute împreună cu Eminescu, scrie H. Tiktin, și explicațiile pe care mi le-a dat cu această ocazie acest excelent cunoscător al limbii sale materne, mi-au prilejuit o mulțime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice»" (IX, 613).

Întreaga ființă a cărturarului, cu a lui „tainică simțire", îi dădea certitudinea că limba română nu s-a putut „nutri" în secolele XIII, XIV, XV cu două cincimi de elemente slave, o cincime maghiară și una turcică. Criticând traducerea din franceză și germană „a unor producte nesănătoase", Eminescu se întreabă „Cui folosesc? Ele întăresc numai ideea falsă că poporul în două mii de ani n-a avut nici limbă și cugetare și că aceste două trebuiesc plăsmuite în mod meșteșugit de către o anume academie" (IX, 299, 5 ian. 1877). Blamând totodată orientarea puristă latinizantă, el avertizează: „Celor ce vor o purificare absolută a limbei le vom răspunde că acele vorbe pe care vor *ei* să le alunge sânt așa de concrete, așa de încrescute în țesătura limbei române încât trebuie să rupi țesătura toată ca să le scoți; și cum că limba se deșiră alungând *vorbe d-o iluzorie origine slavă* e dovadă în latiniștii noștri" (Ms. 2257, IX, 460). Limba nu permite a i se altoi „fizionomia alteia cu totul străine de ea"; „Limba noastră nu e nouă, ci din contra veche și *staționară*. Ea e pe deplin formată în toate părțile ei, ea nu mai dă muguri și ramuri nouă și a o silnici să producă cea ce nu mai e în stare înseamnă a abuza de dânsa și a o strica. Pe de altă parte, veche fiind, ea e și bogată pentru cel ce o cunoaște, nu [doar] în cuvinte, dar [și] în locuțiuni… , destul numai că de fiecare cuvânt vechi se ține un șir întreg de zicale" (1 aug. 1877, IX, 407). Ca o consecință a vechimii, Eminescu scoate în

Scanned with OKEN Scanner

evidență polisemia cuvintelor, bogăția locuțiunilor pe care ele le formează. În această ordine de idei el ia în discuție cuvântul *seamă (samă)* (*Ib.*), pe care lingviștii și astăzi îl tratează ca fiind recent, de origine maghiară[43]. Concluzia simbiozei traco-române este trasă de *E.* în felul următor: „Ramură mutată în pământ departe de trupina părintească, limba românească s-a nutrit în mediul ei nou prefăcând nutrimentul în organe specifice ale sale, și rămânând limbă romanică" (*Ib.*).

Într-o clasificare a științelor, din 1 aprilie 1882, Eminescu vorbește de o „știință națională" specifică fiecărui popor, care se opune științelor naturale și matematicilor, „prin chiar natura lor cosmopolite". Știința națională a românismului este numită de el „știința română" și cuprinde „știința istoriei, a limbei, a manifestărilor artistice, a vieții juridice, a datinilor. Acestea, spune el, întăresc vertebrele naționalității, acestea fac ca un popor să se cunoască pe sine însuși, îl păstrează în originalitatea și tinerețea lui și-l mântuie de platitudinea unei culturi cosmopolite". Recunoscând caracterul romanic al limbii române, *E.* pune viitorul României pe seama componentei dacice a spiritului românesc. O nouă Romă, sau o nouă Dacie, urmează să fie construită prin deșteptarea spiritului celor cândva învinși, șansa viitorului revine, sau ar trebui să revină, seminței acestora, căci sămânța romană este secătuită și decăzută. Trândăvia, superficialitatea și multe alte rele vin de la romani. De

[43] Istoria acestui cuvânt duce la substratul tracic și preindoeuropean în general, comun pentru toate limbile evoluate în spațiul pelasgic euro-afro-asiatic. Evoluția, specifică fiecărei limbi, a expresiei pentru sensul de unitate distinctă rezidă în forme ca: vgr. *soma* (corp, om, viață, rob, bază, totalitate, organ), sl. *osoba* 'persoană', lat. *sibi*, sl. *sebe*, engl. *self* 'individualitate, sine; același', germ. *selbst* 'însumi, singur' (Formele din urmă, cu *l*, trimit la o bază mai veche, păstrată în lat. *ullus*, 'totul, lumea, unu'), vgr. *omos* 'comun, asemănător, egal', lat. *similis* 'asemănător', tohariană-A *soma 'ib.'*, engl. *same* 'același, la fel', lat. *semel* 'o singură dată', magh. *szám* 'număr, cifră'. Aproape de *seamă*, dar fără filiație etimologică, este magh. *számára* care, urmat de un pron. pers., dă naștere la forme ca *számomra* 'pentru mine' *számodra* 'pentru tine' etc., adică 'pentru sine'. În română s-au constituit, pe o bază străveche, forme ca: *seamă, sémen, a semălui, seămăn, semeț, său, sieși, sine, sân, nesăbuit, a se osebi* ș.a.

Scanned with OKEN Scanner

aceea condiţiile renaşterii nu pot fi tihna şi huzurul, ci munca şi suferinţa. Opresiunea străinilor trebuie să ne determine „să ne deschidem ochii, să ne concentrăm în noi, în sufletul nostru, să ne vedem pe noi înşine înaintea oricui" (Ms. 2257, IX, 447). Iar în alt loc: „Am putea zice că e o luptă de toată ziua pentru toate bunurile naţionalităţii noastre... Fiece pas înainte se face aici în înţelesul reconstruirii naţionalităţii române şi pentru ca ea însăşi să se recunoască pe sine, să-şi vie în fire. Blestemul din Biblie: «În sudoarea frunţii tale îţi vei câştiga hrana» n-a fost un blestem, ci o binecuvântare" (XIII, 89, 1 aprilie 1882).

Lipsa de profunzime şi de personalitate a ştiinţei române este pusă de *E.* în primul rând pe seama filologilor, care au pus cercetarea limbii pe principii străine: „Dar peste tot românii au dat prea mult pe părerea străinilor, pe când această părere, spunea el, ar fi trebuit să ne fie cumplit de indiferentă, şi atunci poate mergeam mai bine"; „A crede că [poporul român] a fost compus numai din nătângi şi că n-a avut nici destul auz, nici destulă minte pentru a-şi plăsmui o limbă cumsecade, a primi ciudatul axiom că numai d-nii filologi sânt oameni cuminţi, carii ne pot pune la cale după teorii pe care le sug între patru pereţi din degetul cel mic, o asemenea credinţă este o insultă pentru naţia românească" (1 aug. 1877, IX, 407).

5. Eminescu era funciar superior liniei academice elaborate de Hasdeu şi impuse ca normă naţională. Superioritatea lui consta în faptul că el reprezenta, metaforic vorbind, întregul etnolingvistic românesc, pe care îl definea ca obiect al unei ştiinţe unice: ştiinţa română. Tragedia a constat în faptul că unitatea spirituală a românismului, peste care Eminescu era suveran, căzuse deja în mâna specialiştilor unşi responsabili pe sectoare: Hasdeu, Xenopol, Maiorescu şi atâţia alţii prin care se instituţionalizaseră, devenind ştiinţe independente, faţetele fenomenului etnolingvistic românesc. Astfel Eminescu a rămas izolat pe o poziţie dominantă, dar neoficială, fapt pentru care el nu putea şi nu poate fi înţeles. Consecinţa a fost că nimeni nu mai poate vedea pe *E.* altfel decât ca

Scanned with OKEN Scanner

poet, redus la această postură de la primele scrieri, consolidat ca atare la finalul vieții și turnat ulterior în bronz ca cel mai mare poet al neamului românesc. Specialiștii pe ramură aveau și au motivele lor să nu poată aprecia și să respingă, din poziția lor feudală, intervențiile imperialului Eminescu în zonele controlate de ei cu acte doveditoare de competență.

Dacă în demersul său pentru știința română Eminescu nu s-a putut „răzima decât pe sine însuși", noi astăzi îl avem ca sprijin și confirmare pe el, care singur a înfruntat Academia și a deschis, sacrificându-și viața, calea spre cunoașterea adevărului românesc.

Chestiunea fundamentală care îl detașează pe Eminescu de știința oficială o reprezintă modalitatea de abordare a fenomenului etnolingvistic românesc. Hasdeu, rămas constant în limitele neogramatice, a avut în reflectarea acestei chestiuni o evoluție care pornea de la o oarecare apropiere de realitatea istorică, apropiere datorată luării în considerație a simțământului comun al românilor conform căruia ei simt în structura lor psiho-fizică și spirituală o puternică componentă autohtonă. În condițiile în care filologia românească era amenințată de dominația latinismului purist, care încerca să impună o limbă artificială stigmatizând tot ce nu are origine latină în limba română, Hasdeu s-a impus la nivel național prin enunțarea capacității sale de a demonstra că dacii nu au pierit și nu au fost scoși din istorie în urma luptelor cu romanii. Însă datorită necesității de a se alinia la principiile europene, Hasdeu nu și-a putut onora promisiunea. Latinismul deșănțat a fost anulat de evoluția firească a limbii române, locul lui fiind însă luat de teoria arborelui genealogic care mistifică devenirea limbii române sub influența substratului prin continuitatea «latina populară → română», continuitate afectată ulterior de influențe lexicale heteroglote. Conformându-se acestei teorii, Hasdeu renunță la substrat și își blochează astfel retrospectiva traco-latină. Din poziția socială dominantă pe care reușise să se situeze, el nu va putea face mai mult decât să caute căi pentru diminuarea importanței pe care o au în limba română elementele aparent nelatine. În căutarea acestor căi el se pierde în teorii despre circulația sporită a cuvintelor latine,

Scanned with OKEN Scanner

despre fondul de bază latin al vocabularului şi despre conţinutul latin al cuvintelor cu aspect formal nelatin.

Dar pornirea iniţială a lui Hasdeu privind valorificarea substratului era din start sortită eşecului, întrucât el vedea limba română şi poporul care o vorbeşte ca pe o alcătuire mecanică de elemente, fără legătură cu raţiunea de a fi a limbii, care este înlesnirea comunicării între oameni în procesul convieţuirii şi conlucrării sociale, ceea ce înseamnă existenţa ei vie şi neîntreruptă decât de perioadele istorice când este normată ca mijloc de administraţie şi cultură într-o structură statală. Iată fragmentul din *Pierit-au dacii?* (a. 1860) în care subliniem cuvintele ce îi definesc concepţia: „Voi să dovedesc că *naţionalitatea noastră s-a format din câteva elemente, din care nici unul n-a fost predominator*. Voi să dovedesc că *firea acestor elemente şi chipul contopirii lor în unul singur* ce au făcut ca noi să fim o viţă neatârnată, *o compoziţie chimică*, fie-mi iertat cuvântul, *ale cărei însuşiri de acum sunt de istov deosebite de însuşirile fiecărei părţi constitutive, din cele ce au fost dintru-nceput introduse în ea*". Prin fundamentarea limbii române pe cumularea „câtorva elemente" cu pondere egală, Hasdeu intenţiona desigur să ducă la începuturile acestei limbi, alături de elementele latine şi tracice, şi pe cele care au în prezent aspect slav sau de altă natură din jumătatea de est a Europei, în timp ce toate limbile din această zonă, inclusiv limba română, sunt evoluate în manieră specifică din baza comună traco-latină. Dar această teorie mecanicistă contravenea şi ea direcţiei istorice europene de percepere a istoriei, întrucât îi ducea pe slavi, pe turcici etc. în antichitatea greco-latină, ceea ce era şi este de neconceput pentru ştiinţa tradiţională. Astfel Hasdeu a trebuit să se replieze şi să-şi mistuie geniul în căutări sterile.

Eminescu este singurul care, aflat în imposibilitatea de a-şi verifica gândirea în dispute ştiinţifice, a reuşit să jaloneze perceperea evoluţionistă a constituirii fenomenului etnolingvistic românesc. El a fost oripilat de minimalizarea până la anihilare a autohtonilor, de desconsiderarea implicării lor, cărora Roma le plătea cândva tribut, în constituirea neamului românesc. Vorbind de vechimea limbii

Scanned with OKEN Scanner

române el are în vedere faptul că această vechime nu a putut fi adusă de coloniştii latini, întrucât autohtonii veneau cu limba, cultura şi mitologia lor proprie din adâncul istoriei. Vorbind de faptul că limba adusă de romani „s-a nutrit în mediul ei nou prefăcând nutrimentul în organe specifice ale sale şi rămânând limbă romanică", Eminescu exprimă, cum se putea în epocă, faptul că latina a adus în estul Europei, cu precădere, structura morfematică şi flexionară a limbii, structură pe modelul căreia simbioza traco-latină a reorganizat gramatical bogatul material lingvistic autohton de factură aglutinantă, dând naştere limbii române.

Dar punerea în valoare a substratului este de neconceput fără o nouă explicaţie dată elementelor nelatine ale limbii române. Naşterea limbii române în procesul comunicării vii dintre cuceritori şi cuceriţi impunea lărgirea imaginii asupra substratului pentru a include constituirea limbii române în evoluţia comună a peisajului etnolingvistic din jumătatea de est a Europei. Pornind de la aprecierea citată mai sus cum că elementele considerate străine „sânt aşa de concrete, aşa de încrescute în ţesătura limbei române încât trebuie să rupi ţesătura toată ca să le scoţi" se poate conchide că Eminescu percepea aceste elemente ca originare şi indispensabile. Trebuia însă elaborată teoria necesară înlăturării limitărilor neogramatice. Începutul realizat de *E.* în această privinţă are valoare de principiu în abordarea istoriei cuvântului românesc.

Lecţia pe care Eminescu o dă posterităţii este că adevărata filozofie are la bază cunoaşterea realităţii prin intermediul limbii materne, aceasta constituind singura pârghie veritabilă de ridicare a gândirii în sfera metafizică la orice nivel de generalizare. Imaginând o ştiinţă unitară pentru cuprinderea şi cultivarea fenomenului etnolingvistic românesc, el punea ca structură de rezistenţă a acestuia limba română. În condiţiile vitrege în care a lucrat, Eminescu a reuşit să schiţeze un început de lărgire a orizontului istoric al acestei limbi. Întrezărind înrudirea prin substrat a românilor cu alte popoare balcanice, el afirmă în acest sens că „albanezii şi bulgarii au sânge tracic" (XIII, 369). Totodată el nu putea accepta ideea că slavii ar fi o populaţie venită după secolul al

Scanned with OKEN Scanner

V-lea, dar neavând clarificată imaginea constituirii şi evoluţiei spaţiului lingvistic est european, îi duce pe slavi în antichitate alături de daci. Astfel Eminescu complică istoria românilor în sensul că slavii s-ar fi suprapus peste geţi şi împreună cu ei ar fi intrat în simbioză cu romanii. Pentru aceasta a fost nevoie ca slavii să fie prezenţi pe teritoriu dacic la începutul erei noastre. Soluţia, la care va recurge şi Iorga, a fost ca iazigii din Moldova să fie luaţi drept slavi. În consecinţă, Eminescu îl aduce la curtea lui Decebal, când acesta era deja învins, pe Iaromir, principele acelor iazigi, în dubla postură de prizonier şi de prezumtiv asociat.

Preocupat de componenta dacică a etniei române (*Rugăciunea unui dac* etc.), Eminescu considera revigorarea acesteia drept cale unică de salvare a românismului. „Un popor, arăta el, se naşte prin *reacţiunea* unei rase contra unei dominaţiuni străine. *Naturile generoase*, adăuga el, *ţin cu cel slab. Astfel se sporeşte puterea acestuia*" (Ms. 2257, XIII, 372). Avem aici explicaţia constituirii românismului din contradicţia latini-traci, care a generat şi celelalte schimbări etnolingvistice din Europa de est, astfel încât dihotomia iniţială unică s-a multiplicat, ea însăşi dispărând. Emulaţiile care există astăzi între români şi slavi, între români şi maghiari, între români şi turcici, între slavi şi albanezi, între popoarele slave etc. au cu totul altă natură decât contradicţia iniţială. În epoca sa, Eminescu nu putea ajunge la înţelegerea deplină a evoluţiilor istorice. Considerându-i pe maghiari ca veniţi relativ târziu, el punea totuşi, în manuscrisul citat, opoziţia *unguri-români* la baza constituirii poporului român.

Scanned with OKEN Scanner

SINTEZE

Românii sunt rezultatul evoluțiilor etnolingvistice multimilenare din vastul spațiu euro-afro-asiatic, unde limba a evoluat de la stadiul silabic la cel aglutinant şi apoi la cel indoeuropean.

1. Apariția şi dezvoltarea limbajului uman are la bază capacitatea fiziologică nativă a omului de a produce sunetul ca reflex condiționat de stimuli fizici şi psihici. Limbajul începe atunci când segmentul sonor se detaşează de stimulii nemijlociți şi este produs pentru a exprima stări memorate.

2. Detaşarea producerii sunetului de momentul stimulului marchează începutul obiectivării memorate pe de o parte a senzației devenite sens, pe de altă parte a segmentului sonor devenit şi el memorie, împreunarea celor două laturi devenind unitate a cunoaşterii stocată în memorie şi pasibilă a fi reprodusă din memorie.

3. Capacitatea fiziologică a omului de a produce o gamă largă de sunete stă la baza nuanțării şi diversificării zonale a segmentului sonor folosit pentru redarea aceleiaşi realități, ca de exemplu rom. *păr*, vgr. θρίξ, lat *pilus*, it. *pelo*, fr. *poil*, alb. *flok*, sl. *volos/vlas/wlos/las/los*, magh. *haj*, germ. *Haar*, lit. *valaī* „părul din coada calului; undiță", pers. *vars*, vind. *válças* „ramură" etc.

4. Tendința generală a limbajului uman de trecere treptată de la expresia neliniară, în care trăsăturile fonetice sunt condensate şi chiar suprapuse într-o izbucnire silabică de durată minimă ce poate fi redată pictografic, la desfăşurarea succesivă a componentelor fonetice ale silabei, componente reduse numeric şi apte pentru reprezentare grafică liniară, nu este echivalentă cu progresul cunoaşterii. În orice formulă de producere a sunetului ca expresie a sensului baza de articulație dispune de resurse fiziologice pentru marcarea şi stocarea progresului cunoaşterii.

Scanned with OKEN Scanner

5. Spațiul euro-afro-asiatic în care limba română își are înfipte rădăcinile își începe istoria atestată cu stadiul silabic liniar, din care s-a dezvoltat stadiul aglutinant, iar pe acesta din urmă a luat naștere formula indoeuropeană a limbii, formulă preponderent morfematică și paradigmatică. Rezultă că istoria limbii române angajează evoluția globală a limbii de la stadiul silabic la stadiile aglutinant și morfematic, ceea ce implică viziunea evolutivă asupra istoriei.

6. Stadiul indoeuropean al limbii s-a constituit în Asia Mică și s-a răspândit în est până în Himalaia și pe fluviul Indus. În vest, acest stadiu, datorat uzului intensiv al limbajului și creației orale mereu actualizate ca formulare sonoră, a cuprins mai întâi spațiul aglutinant grecesc și partea de sud a Italiei, inclusiv Sicilia, care se numea în antichitate Grecia Mare. Limba latină, constituită la Roma și în primul latium al acesteia sub influența limbii grecești, a avut ca substrat în peninsula italică o limbă autohtonă comună ca expresie aglutinantă cu cea a tracilor și cu cea preindoeuropeană din întreg spațiul euro-afro-asiatic.

7. Nivelul indoeuropean al evoluției s-a răspândit și s-a menținut doar pe o parte a spațiului aglutinant din care a evoluat și la care se raportează etimologic. Așa se face că spațiul indoeuropean apare astăzi perforat, intersectat și continuat de zone preindoeuropene ugro-finice, mongolo-turco-tătare, arabe, basce etc. Toate aceste zone intră însă etimologic în istoria limbilor indeoeuropene ca stadiu precedent al acestora.

8. Evoluția limbilor este marcată de evenimentele sociale din istoria populațiilor care le vorbesc. Amploarea teritorială și profunzimea socială a acestor evenimente sunt de natură să provoace în limbă modificări mai mici, mai mari și chiar radicale. În istoria multimilenară a Europei de Est evenimentul crucial l-au constituit cuceririle romane în această zonă, cuceriri care împart istoria lingvistică a zonei în două epoci: epoca indoeuropeană, care cuprinde ultimele două milenii, și epoca preindoeuropeană în care intră toată evoluția precedentă a limbii.

9. Cuceririle romane în estul Europei au pus două sisteme

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice în situaţia de a se acomoda reciproc în familie şi în colectivităţile umane: pe de o parte sistemul autohton aglutinant, în care părţile cuvântului nu se gramaticalizaseră încă, adică nu deveniseră morfeme (rădăcini, prefixe, sufixe, terminaţii), ci erau cuvinte care circulau independent ca părţi de vorbire, iar pe de altă parte sistemul latin în care părţile cuvântului erau morfeme.

10. Constituirea limbii române, ca şi a celorlalte limbi din zonă, îşi are explicaţia în simbioza traco-latină realizată în convieţuirea şi conlucrarea latinilor cu autohtonii. Doar colaborarea cotidiană între vorbitorii de tracă şi vorbitorii de latină, iar nu dictatura limbii latine urmată de invazii şi dizlocări masive de populaţii, a determinat schimbarea peisajului etnolingvistic din sud-estul, centrul şi estul Europei. Acest peisaj, constatat la ieşirea din evul mediu, a crescut din baza comună traco-latină în care limbile tracă şi latină s-au contopit pierzându-şi identitatea, adică dispărând ca formule distincte de comunicare. De aici rezultă zădărnicia eforturilor de reconstituire a latinei dunărene şi de descoperire a limbii tracilor.

11. Apelarea la latina clasică, atestată în scris, şi uneori chiar la latina medievală, ca la un reper palpabil al sorginţii limbii române, apelare corelată cu respingerea substratului, care ar fi neidentificabil, a blocat de la început şi blochează şi în prezent perceperea evolutivă a limbii ca produs al societăţii umane şi al progresului cunoaşterii. Rectificarea ce s-a făcut, în limitele ştiinţei tradiţionale, prin introducerea sintagmei „latina dunăreană" sau „populară", pentru a sugera ideea unei limbi latine vii vorbite de coloniştii romani, nu poate însufleţi devenirea limbii române atâta vreme cât substratul este eludat, slavii, maghiarii şi turcicii sunt aduşi din alte părţi, iar latina, fie ea şi populară sau dunăreană, este lăsată singură să devină română pe un spaţiu drastic limitat şi în condiţiile izolării totale de celelalte structuri etnolingvistice născute din aceeaşi bază traco-latină.

12. Scoaterea limbii române din relaţia genealogică latină → română prin identificarea sorginţii ei în simbioza traco-latină schimbă radical perceperea fenomenului etnolingvistic românesc în

Scanned with OKEN Scanner

două privinţe. Mai întâi se impune acordarea aceleiaşi atenţii ambelor laturi implicate în constituirea bazei traco-latine a romanităţii orientale, întrucât ambele sunt în egală măsură părtaşe la *istoria* limbii române. În al doilea rând ideea de evoluţie a limbii în general induce chestiunea *preistoriei* limbii române, întrucât latina şi traca aduc fiecare la constituirea limbii române o încărcătură istorică multimilenară cu trăsături comună până la un punct, dar specifice în cele din urmă: ambele limbi aduc în română comunitatea evoluţiilor la nivel silabic şi aglutinant în spaţiul euro-afro-asiatic, latina venind în plus cu nivelul indoeuropean, nivel care acoperă numai parţial spaţiul de bază. În consecinţă, pentru a cunoaşte rădăcinile limbii române trebuie avute în vedere şi evoluţiile lingvistice neafectate pertinent de latinizare şi de indoeuropenizare din vastul spaţiu euro-afro-asiatic. Este vorba de zonele lingvistice ugro-finică, mongolo-turco-tătară, bască, arabă etc.

13. Proiectarea romanizării asupra întregului spaţiu din sud-estul, centrul şi estul Europei este confirmată de larga atestare a valahilor în aceste zone. Evoluţia etnolingvistică a bazei traco-latine în spaţiul cucerit de romani în est nu a fost însă unitară în direcţia romanizării. La ieşirea din evul mediu a fost constatată o fragmentare şi intersectare etnolingvistică în acest spaţiu, fenomene explicate de tradiţia neogramatică prin invazii, transhumanţă şi nomadism, dar pe care astăzi suntem în măsură să le explicăm prin gradul diferit de romanizare şi indoeuropenizare: 1) limba română este cel mai pregnant rezultat al romanizări; 2) limba albaneză, adusă în pragul romanizării, a rămas limbă aparte; 3) limbile slave reprezintă nivelul de indoeuropenizare slab romanizată a substratului; 4) limba maghiară, atinsă de indoeuropenizare, prezintă trăsături pregnante de limbă aglutinantă.

14. Istoria şi preistoria limbii române o integrează pe aceasta în procesul devenirii globale a limbii. În consecinţă, limba română, născută din baza traco-latină, prezintă identităţi, afinităţi şi consonanţe cu întreg peisajul lingvistic care s-a dezvoltat în vastul spaţiu euro-afro-asiatic: 1) cu italiana şi cu limbile albaneză, slavă,

Scanned with OKEN Scanner

maghiară; 2) cu romanitatea franceză şi iberică; 3) cu spaţiul indoeuropean neromanic: celtic, germanic, baltic, caucazian, indo-iranian; 4) cu spaţiul neindoeuropenizat: ugro-finic, mongolo-turco-tătar, arab, basc etc. Toate coincidenţele cu limbile acestui spaţiu, apreciate de ştiinţa tradiţională ca împrumuturi în limba română, sunt în realitate reflexe ale integrării acestei limbi în devenirea globală a fenomenului lingvistic.

Recunoscând limbii române rădăcinile ei preistorice, naşterea ei din baza traco-latină şi evoluţia ei în contextul etnolingvistic din sud-estul, centrul şi estul Europei, redăm acestei limbi firea, viaţa şi constituţia proprie. În consecinţă, etimologia este chemată să părăsească nivelul aparenţelor fonetice, care au făcut din limba română un conglomerat de elemente heteroglote, şi să purceadă la cercetarea evoluţiilor proprii istoriei acestei limbi.

*

Înlăturarea blocajului neogramatic deschide cercetării două căi. Prima cale are ca punct de plecare cuvântul actual şi îşi propune identificarea raporturilor formale şi semantice ale acestuia în peisajul etnolingvistic euro-afro-asiatic, adică în retrospectiva evoluţiei globale a limbii. Pentru exemplificare, adăugăm la etimologiile propuse până acum în studiile noastre încă una.

GÂND este pus de tradiţie, datorită apropierii formale, pe seama magh. *gond* „grijă", deşi semantic este mai apropiat de magh. *szándek* „gând, intenţie". Cuvântul este românesc, cu implicaţii în evoluţia globală a limbii. Sensul de bază a fost cel de prindere, apucare, reţinere, fiind exprimat de *n*. Românescul *ghindă* denumeşte fructul stejarului, care conţinea hrana omului primitiv; *gândac*, sufixat cu *-ak*, denumeşte o specie de insecte, inclusiv viermele-de-mătase, având ca bază faptul că ele rod, ronţăie hrana bucăţică cu bucăţică; *gânsac* îşi trage denumirea de la faptul că ciupeşte, ciuguleşte; *a zgândări*, „a irita, a răscoli", adică „a scobi în interiorul a ceva". Cf. lat. *gomphus* (γόμφος) care însemna ceva de prins, de strâns: „ţepuşă, cui, şurub"; fr. *gond* „balama" este piesa

Scanned with OKEN Scanner

de care se prinde canatul uşii, al ferestrei; germ. *Hand* înseamnă „mână", vgr. *χανδάνω* „apuc, conţin, ţin", lat. *prae-hendo* „apuc, prind", de la care provine *praeda* „pradă", alb. *gjéndem* „mă găsesc,mă aflu".

Cuvântul *ghindă* provine de la o formă ce conţinea lichida *l*, cum arată lat. *glans, dis*, vgr. *βάλανος*, sl. *želǫdĭ*, alb. *lénde* „ghindă". Lichida a fost sunetul de bază pentru multe derivate: lat. *alo* „a face să crească, a hrăni, a produce", *almus* „hrănitor", *alica* „specie de grâu cu un singur bob" (sp. *alaga*, rom. *alac*, magh. *alakor*), vgr. *γάλα, γαλακτος* „lapte, suc lăptos", sl. *mleko* „lapte", *lakatĭ* „a fi însetat, a râvni" rom. *lacom*. Este apoi de remarcat alternanţa *l/r*: fr. *blé* – rom. *grâu*; rom. *alună* – sl. *oreh*, alb. *arrë* „nucă"; rs. *zlaki* „cereale", sl. *zernó* „grăunte", engl. *corn* „cereale", rom. *jir*; sl. *glodati* „a roade" – rom. *a grojdi* „a roade, a ronţăi", *ogrinji* „resturi de nutreţ, cotoare". Aici se înscrie şi *grijă*, pentru ideea de roadere în interior, de preocupare. Cf. sl. *grâzti* „a ronţăi", let. *graûzt* „ib.", arm. *krcem* „ib.", vgr. *βρυχω* „scrâşnesc din dinţi". *Gândul* ca *oglindă* a realităţii a dat naştere formei *jind*; cf. lit. *gùndyti* „a ademeni, a ispiti, a tenta", sl. *žędĭnŭ* „jinduitor".

Evoluţia limbii a condus la diversificarea formelor a căror convergenţă istorică o poate descifra etimologia globală. Rom. *gând, gânj* şi *jind* se împletesc etimologic cu lat. *jungó* (fr. *joindre*) „a uni, a lega împreună", *judico* (fr. *juger*), cu sl. *sud* < *sod* „judecată; vas, butoi; golf", cu rom. *osândă*, fr. *songer* „a gândi la ceva, a intenţiona"; rom. *minte* cu alb. *mend*, lat. *mens*, sl. *um*, „minte", *mudr* „înţelept", de la *mǫdrŭ* etc.

Cea de a doua cale constă în abordarea limbilor prin prisma categoriilor majore prin care cunoaşterea generalizează realităţi precum lucrul, acţiunea, însuşirea, apartenenţa, spaţiul, timpul etc. pentru a urmări felul în care realitatea comună este reflectată în formele diferitelor limbi. În centrul cunoaşterii se află *lucrul* la care se raportează însuşirile, manifestările, relaţiile şi care rămâne la baza abstractizărilor, oricât de cuprinzătoare şi imaginare ar fi acestea. În limbă, dacă depăşim stadiul demonstrativ al cuvântului primar, lucrul este denumit de *substantiv*. Sensul de substanţă al

Scanned with OKEN Scanner

acestuia este dat de simpla raportare a segmentului sonor la lucru: *ac, in, ou, şa, zi*. Segmentul sonor care denumeşte lucrul capătă *valoare gramaticală* de substantiv prin marcarea formală a două caracteristici intrinseci ale lucrului: sexul, care stă la baza categoriei gramaticale a genului, şi unitatea sau masa amorfă luată ca unitate (*om, vin*), care se opune pluralităţii (*oameni, vinuri*), realitate care stă la baza categoriei gramaticale a numărului. Acestor două categorii cu bază naturală li se adaugă altele datorate ipostazelor lucrului reflectate de substantiv. Aceste ipostaze sunt de subiect, de obiect sau de circumstanţe. Toate aceste valori gramaticale, date de ipostazele reale ale lucrului, se constituie în categoria gramaticală a cazului.

Gramaticalizarea stărilor de gen (sex), număr şi caz are implicaţii lexicale (*tată – mamă*), morfologice (*nun, nuni – nună, nune*) şi sintactice (*un om – mamă bună*), în sensul că substantivul transmite categoriile sale gramaticale cuvintelor subordonate.

Limbile care au evoluat din baza traco-latină, bază în care au venit în contact limba aglutinantă a autohtonilor şi limba morfematizată a latinilor, au gramaticalizat în mod diferit caracteristicile intrinseci şi cele funcţionale ale substantivului. Nu numai în mod diferit, dar şi în măsură diferită. Cel mai mult a rămas legată de stadiul aglutinant limba maghiară. De aceea o comparaţie a substantivului din limbile fostului spaţiu tracic, inclusiv limba maghiară, poate oferi un exemplu de evoluţie şi de gramaticalizare a limbii în urma contactului traco-latin. Aici se impune precizarea că noile limbi nu au urmărit copierea modelului latin. Folosind materialul lexical propriu, fiecare limbă şi-a structurat o morfologie şi o sintaxă inconfundabile. O comparaţie sumară, cum e cea care urmează, are rolul de a proba analiza comparativă pe baza categoriilor şi de a incita la extinderea acestei metode de lucru.

Categoria genului. Nu este gramaticalizată în limbile aglutinante, situaţie moştenită din tracă de limba maghiară, în care sexul se exprimă prin mijloace lexicale: *férj* „soţ – *feleség* „soţie”, *apa* „tată” – *anya* „mamă”; sau compuse ca: *sógornö* „cumnată” faţă de *sógor* „cumnat”, *apatárs* „cuscru” (tată tovarăş) – *anyatárs*

Scanned with OKEN Scanner

„cuscră" (mamă tovarăş). Lipsa genului la substantive este corelată cu lipsa genului la pronumele personale de persoana a treia singular şi plural (*ö* „el, ea", *ök* „ei, ele") şi la cuvintele adjectivale (*egy ember* „un om", *egy ház* „o casă"; *Az apa jó* „Tatăl e bun" – *Az anya jó* „Mama e bună").

Toate celelalte limbi ale spaţiului tracic au dezvoltat categoria genului în urma contactului cu latina, în manieră specifică şi cu mijloace proprii, deşi etimologic convergente. Latina oferea modelul cu trei genuri: *ventus* „vânt", *filia* „fiică", *nomen* „nume"; la pron. interog. *quis, quis, quid*, ac. *quem, quam, quid*; la determinanţi adjectivali: *carus, cara, carum* „drag"; *unus, una, unum*. Modelul a fost asimilat de limbile slave: bg. *nos* „nas", *glava* „cap", *liţé* „faţă"; pron. pers. 3: *toi, tea, to,* pl. *te*; determinanţi adjectivali: *drag, draga, drago; edin, edna, edno*. Limbile albaneză şi română au renunţat, ca şi celelalte limbi romanice, la genul neutru[44]: *gardh, faqe* – *gard, faţă*; *aí, ajo* „el, ea", *ata, ato* „ei, ele"; *madh, madhe* – *voinic, voinică*; *një* „un, o" nu are forme de gen: *një laps* „un creion", *një vajzë* „o fată".

Categoria numărului. Mijloacele de exprimare a acestei categorii opun lucrului singular pluralitatea acestuia. Aceste mijloace sunt la origine pronume demonstrative, mai ales cele care suplinesc lucrul la persoana a treia, aglutinate la tema substantivului. Limba maghiară este transparentă în această privinţă întrucât formează pluralul substantivului cu *–k*, comparabil cu pronumele *ök* „ei, ele": *alma* „măr" – *almák* „mere", *asztal* „masă" – *asztalok, halom* „movilă" – *halmok, határ* „hotar" – *határok, láb* „picor" – *lábak, szó* „cuvânt" – *szavak* sau *szók*[45]. Unele gramatici

---

[44] În albaneză se păstrează resturi ale genului neutru: „Categoria genului este prezentă la toate substantivele limbii albaneze. Majoritatea substantivelor au genul masculin sau feminin; doar un număr mic de substantive se raportează la genul neutru". Vezi *Gramatica e gjuhës shquipe*, Tirana 1995, p. 88.

[45] Pentru limba maghiară a se vedea: K. E. Maitinskaia, *Vengerskij jazâk*, vol. I. *Introducere. Fonetica. Morfologia*, Moscova 1955; vol. II. *Formarea cuvintelor*, 1959; vol. III. *Sintaxa*, 1960; D. Balogh, V. Pamfil, L. Balász, *Manual de limba maghiară*, f.l., f.a.

Scanned with OKEN Scanner

îl dau şi pe *–i* ca formant al pluralului. Morfemul *–i* este la origine tot un pronume demonstrativ pentru persoana a treia plural, însă ca membru al seriei morfemelor care formează categoria substantivală a apartenenţei în situaţia unui posesor şi a mai multor obiecte posedate: sg. szobá-*m* „camera mea", szobá-*d* „camera ta", szobá-*ja* „camera lui, a ei"; pl. szobá-*im* „camerele mele", szobá-*id* „camerele tale", szobá-*i* „camerele lui, ei".

Modelul opoziţiei singular – plural oferit de limba latină, model împletit cu categoria genului, a avut efecte diferite asupra constituirii categoriei numărului în limbile spaţiului tracic. Se distinge pe de o parte slava, limbă cu bază traco-latină, la care bază s-a adăugat de timpuriu o puternică influenţă culturală greco-latină. Trebuie avut în vedere faptul că din opoziţia care s-a creat între spaţiul tracic, aflat în evoluţie etnolingvistică, şi civilizaţia greco-latină a rezultat, ca primă formulă de replică la cultura antică, limba slavonă. Pentru constituirea slavei>slavonei stăteau la îndemână un bogat material aglutinant autohton şi un model paradigmatic latin care putea fi realizat doar cu mijloace proprii. Aşa se explică faptul că slava şi-a structurat, în procesul de gramaticalizare, nu doar plural, ci şi dual, toate trei numerele (singular, plural, dual) cu masivă susţinere lexicală a genului (masculin, feminin, neutru). Cf. vsl.: *rabŭ – rabi – raba* „rob – robi – doi robi"; *strana – stranî – stranĕ* „ţară – ţări – două ţări"; *slovo – slovesla – slovesĕ* „cuvânt – cuvinte – două cuvinte"; la demonstrative: *tŭ – ti – ta* „acel – acei – cei doi", fem. *ta – tî – tĕ*, neutru *to – ta – tĕ*, valori care marchează întregul sistem de declinare a cuvintelor acordate.

Pe de altă parte, limbile albaneză şi română, simplificând neutrul şi eludând constituirea formelor cazuale sugerate de latină şi susţinute de materialul aglutinant autohton, au dezvoltat pentru ambele genuri (masculin şi feminin), la singular şi plural, opoziţia nedefinit – definit: *(një) mal, (un) munte – male, munţi* şi *mali, muntele – malet, munţii; (nje) vajzë, (o) fată – (disa) vajza, fete* şi *vajza, fata – vajzat, fetele.*

Limbile maghiară şi slavă nu au dezvoltat categoria

Scanned with OKEN Scanner

nedefinit-definit ca opoziţie între singular şi plural. În maghiară articolul nehotărât *egy* „un, o" se foloseşte mai rar, este facultativ de regulă şi nu variază după număr, iar în sfera singularului nu are gen şi caz: *egy ember* „un om", *egy ház* „o casă"; acuz. *egy embert, egy házat*. Iar articolul hotărât *az* (în faţa unui cuvânt care începe cu o vocală: *az ember* „omul") şi *a* (în faţa unui cuvânt care începe cu o consoană: *a ház* „casa") este invariabil după gen, număr şi caz, dacă putem vorbi de caz în limba maghiară: *az emberek* „oamenii", *a házak* „casele". În plus, spre deosebire de limba română, în care după prepoziţii substantivul rămâne nearticulat (de ex. *în casă*), maghiara foloseşte articolul hotărât înaintea substantivelor înzestrate cu „afixe" circumstanţiale (a házban „în casă", az udvaron „în curte") sau cu postpoziţii (*az asztal mellet* „lângă masă").

Limbile slave s-au comportat diferit în privinţa categoriei nedefinit – definit. Limba bulgară a dezvoltat articolul hotărât pentru toate trei genurile de singular şi la plural. Cf. sing. nedef. *măž* „bărbat", *žena* „femeie", *dete* „copil" – artic. *mážăt, ženata, deteto*; pl. nedef. *măže, ženi, deţa* – artic. *mážete, ženite, deţata*. Limba rusă, care a dezvoltat un sistem complex de cazuri la singular şi la plural, a lăsat sensurile nedefinit şi definit pe seama contextului. Astfel, *dom, stena, okno* sunt forme atât pentru *(o) casă, (un) perete, (o) fereastră*, cât şi pentru *casa, peretele, fereastra*, iar pluralele *domá, sténî, ókna* corespund atât pluralelor nearticulate *case, pereţi, ferestre* cât şi pluralelor articulate *casele, pereţii, ferestrele*. Este de remarcat totuşi faptul că rusa a introdus opoziţia nedefinit-definit la atributele acordate, acestea putând avea atât formă scurtă, cu sens nedefinit, cât şi formă lungă, derivată de la una dintre seriile pronumelor demonstrative: *krasiv, krasiva, krasivo*, pl. *krasivî*, „frumos, frumoasă; frumoşi" – faţă de *krasivâj, krasivaja, krasivoje*; pl. *krasivâje* „cel frumos" sau „frumosul", „cea frumoasă" sau „frumoasa"; pl. „cei frumoşi" sau „frumoşii".

Categoria cazului. Susţinută de categoriile de gen şi de număr, categoria cazului reprezintă gramaticalizarea funcţiilor, raporturilor şi circumstanţelor substantivului în procesul

Scanned with OKEN Scanner

comunicării. Concret, gramaticalizarea înseamnă aici încărcarea segmentului sonor care sugerează imaginea lucrului cu valorile gramaticale de subiect, de obiect, de raport posesiv, atributiv şi circumstanţial, valori exprimate morfologic sau sintactic. Impuse de realitatea materială în procesul aprofundării şi detalierii cunoaşterii, valorile gramaticale ale substantivului şi-au găsit exprimarea formală în mod treptat şi neuniform în spaţiul lingvistic euro-afro-asiatic. La intersectarea lor în spaţiul tracic, limbile tracă şi latină se aflau pe trepte diferite de gramaticalizare a substantivului. În timp ce traca exprima valorile gramaticale în manieră sintactică, prin cuvinte pronominale şi prin adverbe circumstanţiale, latina adăuga acestor mijloace un sistem de morfeme terminale, prin care substantivul căpătase paradigmă cazuală, şi un sistem de prepoziţii care detalia valorile cazurilor acuzativ şi ablativ.

Dintre limbile spaţiului tracic, slava este aceea care a dezvoltat, pe baza materialului propriu, un sistem complex de terminaţii pentru marcarea sensurilor de subiect-obiect, de posesie şi apartenenţă, de obiect indirect, de direcţie şi de loc, de asociere şi instrument, de ablativ şi de cantitate. Limbile albaneză şi română au dezvoltat paradigme substantivale pentru valorile de subiect-obiect nedeterminat şi determinat, valorile circumstanţiale fiind preluate de prepoziţii. Totuşi albaneza mai foloseşte ablativul atât fără prepoziţii cât şi cu prepoziţii, fapt care diferenţiază paradigma substantivului albanez de cea a substantivului românesc.

În latină, ca şi în greaca veche, paradigma cazurilor era o categorie istorică apărută în urma simplificării formale şi abstractizării semantice a lexemelor finale din sintagmele nominale, lexeme care au devenit morfeme cu rol de terminaţii. Astfel, la un prim nivel de analiză etimologică distingem în cuvântul latin *patria* structura morfematică *pa-tri-a*, structură în care fiecare morfem, inclusiv terminaţia, are ascendenţa lexematică pierdută. La fel stau lucrurile cu terminaţia *-ae* din genitivul şi dativul acestui cuvânt, *patriae*, şi cu terminaţia *–am* din acuzativ, *patriam*. Aceeaşi lipsă de etimologie evidentă o întâlnim şi la celelalte terminaţii ale sistemului de declinare nominală din latină, din slavă, din albaneză

Scanned with OKEN Scanner

şi din română, excepţie făcând formele cu articol hotărât postpus, care sunt recente. În plus, detalierea sensului cazual se face în aceste limbi prin prepoziţii.

Cu totul alta este situaţia în limba maghiară, unde substantivul nu are terminaţii cazuale, care să sintetizeze funcţia sintactică şi să grupeze în jurul lor ceilalţi determinanţi ai cazurilor, şi nici prepoziţii al căror sens este mai concret decât cel al terminaţiilor. În limba maghiară toţi determinanţii care conturează funcţia sintactică şi relaţională a substantivului sunt postpuşi în manieră aglutinantă sau ca postpoziţii şi au ascendenţă evidentă sau identificabilă în cuvinte pronominale, adverbiale sau substantivale, exprimând sensuri mai concrete şi mai detaliate decât ale prepoziţiilor. O imagine asupra desfăşurării sintactice a substantivului maghiar poate oferi următorul tabel structurat pe criteriile aglutinat/neaglutinat şi valoare cazuală.

A. *Determinanţi aglutinaţi*

I. *Cazul nominativ*. La singular se foloseşte forma de bază: *alma* „măr", *ház* „casă", *kert* „grădină"; la plural se adaugă terminaţia *–k* (*almák, házak, kertek*), cf. lat. *qui*, sl. *kŭ*, rom. *ce* etc.

II. *Cazul genitiv*. Sensul cazului gentiv-posesiv este redat în maghiară printr-un sistem complex de terminaţii posesiv-personale despre care ne putem forma o imagine apelând la sintagmele româneşti de genul *maică-mea*, *maică-ta*, *maică-sa*. În maghiară modelul este activ şi structurat pe următoarele patru situaţii:

1. Un posesor şi un obiect posedat: *szobá-m* „camera mea", *szobá-d* „camera ta", *szobá-ja* „camera lui, ei";
2. Un posesor şi mai multe obiecte posedate: *szobá-im* „camerele mele", *szobá-id* „camerele tale", *szobá-i* „camerele lui, ei";
3. Mai mulţi posesori şi un obiect posedat: *szobá-nk* „camera noastră", *szobá-itok* „camerele voastre", *szobá-juk* „camera lor";
4. Mai mulţi posesori şi mai multe obiecte posedate: *szobá-ink* „camerele noastre", *szobá-itok* „camerele voastre",

Scanned with OKEN Scanner

szobá-ik „camerele lor".

Limba maghiară deține și marca posesivă *–é* care se adaugă la posesor pentru a suplini obiectul posedat, iar când sunt mai multe obiecte posedate se adaugă pentru pluralitate marca *–i: ezek a könyvek apa-é-i* „acestea sunt cărțile tatălui". La substantivul determinat posesiv se pot adăuga alte mărci: *a gyermek-ünk-nek* „copilului nostru"; *...nem a te könyvedröl volt szó, hanem Mihaly-é-ról* „... era vorba nu despre cartea ta, ci despre cartea lui Mihai"; „... én nem ezeket a könyveket olvastam, csak az *apá-m-éi-t* olvastam „eu nu aceste cărți am citit, eu am citit doar cărțile tatălui meu".

III. *Cazul acuzativ*. Este cazul obiectului direct și are marca *–t*: *hosszú elet-et élni* „a trăi viață lungă"; *jó napot* „(vă doresc) o zi bună". Marca obiectului direct este de origine pronominală. Ea are ascendență comună cu articolul hotărât din bulgară: *-ăt, -ta, -to*; *-te*.

IV. *Cazul dativ*. Sensul obiectului indirect se exprimă prin *-nak, -nek* „spre, către, la": *Jánosnak* „lui Ianoș"; A fizetést átadom az asszonynak „Salariul îl predau soției"; *neki* „lui, ei". Echivalentul german al afixului maghiar este *nach*, prepoziție cu dativul și cu același sens, „spre cineva". Afixul este compus, are ca element central pe *k* (lat. *qui*, sl. *kă*, engl. *who* etc.) la care s-a adăugat *n*, prepus (germ. *nach*, magh. *-nak, -nek*) sau postpus (bg. *kăm* „spre, la", avest. *kąm* „pentru", lat. *cum-* „pentru, cu").

V. *Cazul sociativ-instrumental*. Sensul este redat prin *-val, -vel* „cu, împreună": *hajóval* „cu vaporul", *lóval* „cu calul"; Nagy *erövel* támad „Atacă cu mare forță". Etimologia este clară dacă avem în vedere că magh. *vél* înseamnă „a crede", adică „a fi cu...", iar *vele* „cu el, cu ea"; magh. *valaki, valami* = rom. *oarecine, oarece*, lat. *varius* „variat, divers, oricine, orice". Sensul de bază este „olaltă", „totul-totul", „de-a valma". Vezi rom. *ol, val, horă*. Prin pierderea miezului lichid se explică germ. *mit*, engl. *with* „cu" etc.

VI. *Cazul translativ*. Exprimă schimbarea stării cu formantul *-vá, -vé*: *hova?* „unde, încotro?" < *hol* „unde" + *-vá*; lat. *q-uo* „încotro"; rom. *undeva, încotrova* etc.

Scanned with OKEN Scanner

VII. *Cazurile spaţiale*. În maghiară se disting formal zece cazuri care detaliază raporturile spaţiale. Trei serii a câte trei cazuri precizează sensurile „pe", „în" şi „relativ la", detaliate câte unul pentru stare şi câte două pentru sensurile „spre" şi „dinspre", iar un caz aparte pentru sensul terminal, după cum urmează:

1. Seria cazurilor suprapoziţionale:

a) *Superesivul*, care marchează prin formantul *-n* existenţa obiectului „pe": mezején „pe câmp", *Budapesten* „la Budapesta", *végén* „la sfârşit", *ezen a napon* „în această zi", *minden módon* „în orice fel".

b) *Sublativul*, cazul aşezării „pe", are ca marcă formantul *-ra, -re*: *lóra* „pe cal", *vacsorára* „către cină".

c) *Delativul*, cazul desprinderii de pe o suprafaţă, este marcat de afixul *-ról, -röl*: felállt a *padról* „el s-a ridicat de pe bancă", *évről* évre „de pe un an pe altul".

2. Seria cazurilor intrapoziţionale:

a) *Inesivul*, defineşte poziţia lucrului în interiorul a ceva şi are ca marcă afixul *-ban, -ben*: *Moszkvában* „în Moscova", *Bécsben* „în Viena", *háborúban és békében* „în război şi în pace".

b) *Ilativul*, cazul introducerii, are marca *–ba, -be*: *szobába* „în cameră", cu sens de direcţie; *hajókba* „în vapoare".

c) *Elativul*, cazul ieşirii, cu afixul *-ból, -böl*, arată locul din care se iese: *szobából* „din cameră"; teljes *erejéből* kiáltani „a striga din toate puterile".

3. Seria cazurilor de proximitate:

a) *Adezivul* este marcat prin *-nál, -nél* şi arată locul lângă care se află ceva: *Tiszánál* „lângă Tisa", *kéznél lenni* „a fi la îndemână".

b) *Alativul*, cazul apropierii, cu mărcile *-hoz, -hez, -höz*, arată locul spre care se îndreaptă acţiunea: *az ablakhoz* „spre fereastră", *hasonlítani valakihez* „a semăna cu cineva".

c) *Ablativul*, cazul îndepărtării de lângă ceva sau cineva, este marcat de *-tól, -töl*: *Értöl* „de (râul) Er"; „Nem, nem, én már félek ezektöl *a lovaktól* (Nu, nu, eu chiar mă tem de aceşti cai).

Terminativul (cazul limitei) se află în afara schemei de trei

Scanned with OKEN Scanner

ori trei cazuri spaţiale, se construieşte cu *-ig*: a Dunától *a Tiszáig* „de la Dunăre la Tisa".

VIII. *Cauzalul-finalul* se formează cu *-ért: egy eszméért* „pentru o idee", *határsértésért* „pentru încălcarea graniţei".

IX. *Temporalul*, cu marca *-kor: értékelésekor* „la evaluare".

X. *Modalul*, cu formanţii *-képp* sau *-képpen* şi *-ként*: *emlékeképen* „conform amintirilor".

XI. Alte structuri cu aspect cazual:

1. Cu *-nként* se formează *distributivul*: „három *hónaponként* csak egyszer írt haza levelet" (doar o dată la trei luni el scria o scrisoare acasă).

2. Cu *-stul, -stül* se formează *comitativul* (cazul însoţirii): „Kidölt a fa *mandulástul*" (S-a prăvălit copacul împreună cu migdalul).

3. *Esivul*, cazul stării, se forma în trecut cu *-ul, -ül*, avea sens locativ, iar în prezent apare în construcţii care înseamnă „în calitate de ceva, ca": *jeléül* „în semn" (*jel* „semn, simbol"), *feleségül* (sau *nöül*) *menni* „a merge ca soţie, a se mărita", *feleségül venni* „a se însura, a lua ca soţie". Mărcile esivului intră în componenţa multor postpoziţii: *mellöl* „de lângă" (*mell* „sân"); *elöl* „din faţa" (*el* „la o parte, afară"), *közül* „între" (*köz* „interval, răstimp"), *felöl* „dinspre" (*fel* „sus"), *mögül* „de după" (*mögé* „îndărătul").

4. *Locativul* (caz arhaic), răspunde la întrebarea *hol?* „unde?" şi are ca marcă pe *-t* (*-tt*). Se ataşează numai la unele denumiri de oraşe, de regulă compuse cu *-hely* „loc" sau *-vár* „oraş, cetate": *Fehérvárt* sau *Fehérvárott* „în Fehervar", *Pécsett* „la Peci", dar poate fi înlocuit prin *-n* sau *-ban, -ben*.

Frecvenţa mare a acestui locativ în trecut este arătată de numărul postpoziţiilor cu acest format: *mellett* „lângă, alături", *elött* „în faţă", *allatt* „sub" etc. şi de cel al adverbelor: *lent* „jos", *fönt* „sus" etc.

5. *Formanţi cazuali morţi:*

-lan, -len: *holtomiglan* (*holt-om-ig-lan*) „până la moarte";

-nta, -nte: *havonta* „lunar", *évente* „anual";

-int, în postpoziţia *szerint* „după, aşadar, conform".

Scanned with OKEN Scanner

B. *Postpoziţiile (Determinanţi neaglutinaţi)*

Echivalente ca valoare cu desinenţele cazuale, cu prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale, postpoziţiile sunt mijloace gramaticale analitice de exprimare a raporturilor: A cipö *az ágy alatt* van – „Ghetele sunt sub pat" (psotpoziţia *alatt* stă după subst. *ágy* „pat"); A lámpa *az asztal felett* van – „Lampa este deasupra mesei"; A székek *az asztal mellett* vannak – „Scaunele sunt pe lângă masă"; Virágok vannak *az ablak elött* – „Sunt flori în faţa ferestrei"; A seprü *az ajtó mögött* van – „Mătura este după uşă"; A kép *az ablakok között* van – „Tabloul este între ferestre".

Unele postpoziţii se grupează după sensurile:

unde?
allatt „sub"
elött „în faţa"
felett „deasupra, pe"
között „între"
mellett „lângă, alături"
mögött „după, în spatele"
körül „în jurul"

încotro?
alá „sub"
elé „în faţa"
felé „către, spre, pe la"
közé „între, printre"
mellé „spre, alături, lângă"
mögé „după, în spatele"
köré „în jurul"

de unde?
alól „de sub, de"
elöl „din faţa"
felöl „dinspre, din partea"
közül „dintre"
mellöl „pe lângă"
mögül „de după, din spatele"

Multe postpoziţii nu formează asemenea corelaţii:

alapján „în baza": *a látottak alapján* (în baza celor văzute);

által „de, de către, prin": *a tanár ~ törölt szó* (cuvânt şters de către profesor);

át „peste, prin": *a folyón ~* (peste râu); *elindul a mezön ~* (a apuca peste câmp), *a kulcslyukon ~* (prin gaura cheii); *éveken ~* (ani la rând);

belül „înăuntrul, peste, în": *vmin ~* (înăuntrul a ceva); *öt*

Scanned with OKEN Scanner

napon ~ (în cinci zile); *a falakon* ~ (înăuntrul zidurilor);

céljából „cu scopul";

együtt „împreună cu, inclusiv": *velem* ~ *öten voltunk* (împreună cu mine au fost cinci);

ellen „împotrivă, contra": *akaratom* ~ (împotriva voinței mele);

ellenére „împotriva, contra, cu toate": *a várakozások* ~ (contra așteptărilor);

ennek ~ (cu toate acestea);

ezelött „(mai) înainte, odinioară;

fogva „de, de la, începând cu": *mától* ~ (de astăzi); *kezdettöl* ~ (de la început); *vmi oknal* ~ (din cauza unui lucru);

helyett „în locul, pentru, în schimbul": *a ceruz* ~ *adok egy golyóstóllat* (pentru creion îmi dă un pix);

kivül „în afară de, fără": *rajtunk* ~ (în afară de noi); *tréfán* ~ (fără glumă), *tudtomon* ~ (fără știrea mea);

miatt „pentru, din cauza": *betegség* ~ (din cauză de boală);

múlva „după, peste": *három hónap* ~ (trei luni mai târziu);

nélkül „fără": *kivétel* ~ (fără excepție); *könyv* ~ (pe de rost);

öta „de, de la, din": *tíz ev óta* (zece ani mai târziu); *egy idö* ~ (de la o vreme), *gyermekkora* ~ (din copilărie);

számára „pentru": *félretettem azö* ~ (am pus-o deoparte pentru el);

szembe „față de": *vkivel* (sau *vmivel*) ~ (față de cineva/ceva);

szemben „față de, vizavi de, împotriva, contra": *véd a hideggel* ~ (ne apără împotriva frigului);

szerint „după, conform, pe": *mérték* (după măsură); *törvény* ~ (conform legii); *név* ~ (pe nume);

túl „peste, dincolo de": *a hegyeken* ~ (peste munți);

után „după": *ön* ~ (după dvs.); *tíz óra* ~ (după ora zece);

végett „spre, pentru": *megörzés* ~ (spre păstrare).

Respingerea neogramatismului din abordarea fenomenului etnolingvistic românesc, este însoțită în lucrarea noastră de

Scanned with OKEN Scanner

identificarea parametrilor istorici definitorii pentru autocunoaşterea românească. Primul pas pe care trebuie să-l facă cercetarea îl constituie recunoaşterea bazei sociale traco-latine rezultate în urma cuceririlor romane în jumătatea de est a Europei. De aici decurge necesitatea luării în consideraţie a întregului peisaj lingvistic rezultat în această parte a continentului în întrepătrundere cu romanitatea orientală: limba albaneză, limbile slave, limbile baltice, maghiara sunt expresii individualizate ale mediului comun în care s-a constituit limba română. Cea de a doua treaptă a cunoaşterii este dată de unitatea devenirii fenomenului lingvistic: substratul tracic înfige rădăcinile limbii române în unitatea preindoeuropeană, silabică şi aglutinantă, a spaţiului euro-afro-asiatic, iar latina aduce în limba română indoeuropenizarea vechiului substrat comun, astfel că această limbă este romanică (alături de italiană, franceză, spaniolă etc.), este indoeuropeană (alături de limbile indo-iraniene, germanice etc.), având în acelaşi timp relaţii istorice cu limbile ugro-finice, mongolo-turco-tătare, cu limba bască etc.

Scanned with OKEN Scanner

LISTĂ DE CUVINTE RAPORTATE ETIMOLOGIC *

a se abține, 222
a se aburca, 69
a ademeni, 135
afară, 98
agale, 45
alac, 131
alandala, 56
alani, 51
alb, 76
Alba, 53
Albania, 53
alean, 46
alene, 44
a alina, 44
a alinta, 44
alpi, 53
Alusian, 54
Alutus, 54
anți, 51
a apuca, 44
arabi, 52
Arabia, 53
Arad, 57
arbore, 56
arc, 132
Ardeal, 55
arieni, 69
Asan, 54
Asănești, 54
Asău, 57
a așterne, 195
atare, 195
a atârna, 195
atât, 45
auă, 129
avari, 69
azimă, 99

ăla, 44

Bacău, 57
baci, 133
Bacova, 57
bai, 185
Balcani, 69
ban, 66
bandă, 67
Basarabia, 108
Bascov, 57
Bașcova, 57
Bașeu, 57

* Cifra indică pagina sau una dintre paginile unde cuvântul este vizat etimologic.

Scanned with OKEN Scanner

baştină, 54
bă, 69
băcan, 111
Băcani, 57
Băcel, 57
bădie, 133
a băga, 133
băi, 185
băiat, 185
bănie, 67
Băseşti, 57
Bâcu, 57
a bâjbâi, 180
bârdan, 134
bârr!, 134
bee!, 134
a behăi, 134
berbec, 134
Beşa, 57
Beşineu, 193
Beşinou, 193
Beşinova, 193
Bic, 57
Bica, 57
Bicău, 57
bina, 66
a bleotocări, 100
a blestema, 99
a bleşti, 100
Bocicoiu, 57
Bogdan, 54
Bogdania, 108
boier, 186
boltă, 131
Borşa, 57
Bosia, 57
Boşteni, 57
botă, 131
bou, 69
brad, 104
Braşov, 57
brânză, 134
a se brânzi, 134
bre, 69
brr!, 134
Bucea, 57
Buceava, 57
Buceşti, 57
Bucov, 57
Bucu, 57
a se bucura, 57
Bucura, 57
Bucureşti, 57
Bucuru, 57
Budgiac, 108
Bugeag, 108
Buicani, 57
bulgari, 62
buric, 69
burtă, 134
but, 131
butaş, 131
bute, 131
butnar, 131
butoi, 131
butuc, 131

cale, 102
calic, 99
calup, 56

Scanned with OKEN Scanner

cap, 95
capcană, 95
Carpați, 56
carpen, 56
caș, 134
catâr, 194
a caterisi, 195
călău, 53
căluș, 53
căpiță, 95
a căpui, 95
cărare, 102
cărăruică, 103
a căta, 194
către, 46
a se cățăra, 195
câț!, 194
ceapă, 95
ceh, 52
cer, 105
cerc, 98
cetate, 97
chef, 95
chei, 53
cheie, 53
a chema, 46
chilie, 46
chior, 44
chip, 95
chir, 46
chirie, 46
Chisău, 57
Chișarăi, 57
Chișcău, 57
Chișinău, 57
Chișoda, 57
a chiti, 44
Chițoc, 57
cioban, 66
clacă, 131
a cleveti, 100
clop, 96
coc, 99
codru, 104
colac, 43
colibă, 52
colnic, 53
coloni, 52
contra, 46
a conține, 222
copac, 95
copoi, 95
coraslă, 134
cotlon, 109
cotlovină, 109
cotor, 195
a cotrobăi, 109
a cotropi, 195
cotruță, 195
a se covăsi, 134
crac, 104
cramă, 46
a crăpa, 56
croat, 52
a culege, 127
culme, 69
cumani, 193
a cure, 102
curat, 102
a cura, 102

Scanned with OKEN Scanner

a curge, 102
a curma, 46
cutare, 195
cuțovlahi, 109

Dalmația, 53
Dardanele, 109
deal, 55
a defăima, 100
delniță, 56
derdeluș, 56
a derege, 56
des, 132
a desface, 222
domeniu, 44
a domina, 44
domn, 44
a domni, 44
drag, 102
a drege, 56
drum, 100
dulău, 110
duleb, 52
dur, 109

Elada, 46
a eleva, 48
Escu, 57
Esna, 57
etate, 129

a face, 222
fag, 105
faimă, 100
falduri, 104
fată, 222
făt, 165
a făta, 222
fiică, 165
fire, 52
fiu, 165
Finlanda, 68
flac, 46
a flecări, 100
folos, 74
fraci, 47
francez, 45
frate, 164
frăție, 164
fruct, 130

gabjă, 44
galeș, 45
gali, 68
Galiția, 69
gard, 43
gardină, 43
gaură, 103
a găbji, 44
a găbui, 98
a geme, 99
ghes, 132
a ghigosi, 132
glas, 98
glie, 44
glod, 54
glonț, 130
glugă, 134

Scanned with OKEN Scanner

goldan, 130
a goli, 103
gordin, 130
gorun, 105
gospodar, 137
grajd, 43
grădină, 43
a grăi, 103
grămadă, 69
grăunte, 127
grăunță, 130
grâu, 127
grec, 46
greu, 46
groază, 130
Gruia, 46
grunz, 130
gură, 103
a gurăi, 103

Haemus, 69
Halici, 69
han, 66
hapcă, 44
harag, 131
a hălădui, 53
heleşteu, 103
Heleşteu, 103
Herăstrău, 103
hoardă, 134
a holba, 69
holdă, 130
horvat, 52
hotar, 44
hrubă, 46
hulubă, 46
Hunedoara, 67
huni, 57
Hunia, 67
hurtă, 133

Iaşi, 57
iazigi, 193
ind, inzi, 68
ins, 66
a intra, 43
Io, 110
Iosa, 57
Iosaş, 57
Isaci, 57
Isca, 57
islam, 74
Italia, 48
iță, 95
a se iți, 95
a iubi, 102
iute, 95
iuțeală, 95

înalt, 56
a încăpea, 95
a începe, 95
a îngrădi, 43
a îngurzi, 134
între, 46
întru, 43
a învăța, 135

jale, 45
jilav, 129
Jiu, 129

Scanned with OKEN Scanner

jivină, 129
jos, 145
jupân, 66
a jupi, 135
a jupui, 135
jur, 145

la, 44
labă, 48
lacăt, 131
lamură, 48
laş, 45
latin, 46
Latium, 46
laţ, 45
laudă, 46
lauruscă, 129
a lăsa, 45
lăsătură, 103
lăstar, 129
a lăuda, 52
leah, 51
leasă, 104
leat, 129
a lega, 127
lemn, 104
lene, 44
leneş, 45
a lenevi, 45
lent, 45
leoarcă, 132
a lepăda, 45
Letonia, 48
limbă, 98
lin, 45
Lituania, 48
liurcă, 132
loază, 129
loc, 43
logodnă, 102
lozie, 131
a lua, 48
lud, 130
lujer, 130
lume, 48

maghiar, 67
mai, adv., 186
mal, 53
mană, 135
Maramureş, 74
mare, 53
Marea Neagră, 138
masă, 97
Masca, 57
Mastacăn, 57
măi, 69
mănunchi, 44
măr, 130
măre, 69
Măşcăteşti, 57
mâl, 43
mână, 44
a mântui, 44
mânz, 134
a meni, 44
a menţine, 44
mertic, 104
meserie, 135
Meseşeni, 57

Scanned with OKEN Scanner

mia, 134
miel, 134
mierță, 104
minte, 135
mir, 104
mire, 186
Misica, 57
Mişca, 57
mladă, 104
mlaştină, 53
Moesia, 53
Moisei, 53
Moişa, 53
molan, 129
Moldova, 53
a momi, 135
mongol, 69
morav, 52
morlaci, 138
morman, 69
a mormăi, 180
moroşan, 54
moş, 54
moşan, 74
Moşia, 57
Moşici, 57
moşie, 54
Moşna, 57
moşnean, 54
Moşneni, 57
Moşteni, 57
a moşteni, 54
Moşuni, 57
mult, 53
munte, 69
Mureş, 57
a musti, 53
musulman, 74
Muşa, 57
Muşat, 137
Muşata, 57
Muşatin, 74
Muşca, 57

nalt, 186
natră, 195
nămol, 141
nedeie, 56
Negru, 137
nesăbuit, 242
a nimeri, 104
norod, 51

Oasele, 57
oaste, 74
Oaş, 57
obârşie, 69
oblăduire, 137
oblic, 69
a obliga, 69
oblu, 69
a obrinti, 69
a obține, 222
Ocea, 57
ochi, 44
ogar, 135
ogradă, 43
olat, 47
Olimp, 53
Olt, 54

Scanned with OKEN Scanner

Oltenia, 54
Oradea, 57
oraş, 57
Orşova, 57
os, 99
a se osebi, 242
Osica, 57
Osoi, 57
oşan, 54
Oşeşti, 57
ot, 81
ou, 44

pai, 131
pan, 66
Pania, 67
Panonia, 65
par, 131
patru, 195
pădure, 104
pământ, 139
pătură, 139
pârâu, 139
Peceneaga, 193
Peceneagul, 193
pelasgi, 51
Peleş, 104
peşte, 103
peşteră, 103
a petrece, 139
piscină, 103
plantă, 130
pleată, 129
a pleoşti, 103
a plesni, 103
pleşuv, 104
plod, 48
ploscă, 103
ploştină, 103
poamă, 130
podbal, 132
podgorie, 132
polab, 53
poleci, 51
poloboc, 131
polon, 52
pom, 130
a pomeni, 44
pomet, 130
poruncă, 139
potecă, 105
poteră, 195
a se poticni, 105
potop, 139
prigorie, 132
a se prinde, 134
priveală, 104
privelişte, 104
a privi, 104
privit, 104
pruşi, 51
pustiu, 104
putere, 139
putină, 131
putinei, 131

rabie, 56
ram, 48
ramă, 46

Scanned with OKEN Scanner

ramură, 48
ravac, 131
a răscula, 222
a răzbate, 222
a râma, 46
râu, 131
reavăn, 131
a regla, 56
a reține, 222
roabă, 56
rod, 48
Roma, 46
rouă, 131
rug, 130
a rumpe, 56
a rupe, 135
ruși, 51

sarmați, 49
sarmi, 52
Sarmisegetusa, 51
sat, 57
său, 242
sân, 242
sârbi, 51
scarpă, 56
a scărmăna, 56
sciți, 49
Sciția, 49
sclavi, 51
a scoate, 194
scoloți, 51
a se screme, 46
a scurma, 46
seamă, 242
seamăn, 242
a seca, 127
secară, 127
secere, 127
secure, 127
a semălui, 242
semen, 242
semeț, 242
serb, 51
sieși, 242
sine, 242
slab, 48
slav, 45
slavă, 52
a slăbi, 48
a slăvi, 48
Sofia, 51
Solun, 52
sorab, 51
soroc, 43
Spania, 67
a sta, 133
stană, 133
stare, 133
stat, 133
stăpân, 66
stâlp, 133
stână, 133
stânjen, 105
a stânjeni, 105
steag, 133
steajăr, 133
stei, 53
stejar, 105

Scanned with OKEN Scanner

stog, 105
strachină, 131
strai, 135
a strivi, 195
strugure, 130
strujan, 130

şchei, 51
şchiop, 99
şleahtă, 52
şleau, 52
şop, 51
ştevie, 105
şuviţă, 129

tain, 56
talaz, 130
tarabă, 56
tare, 109
a tăia, 56
tărăboanţă, 56
tărâm, 43
tărie, 56
tău, 103
a târî, 43
târn, 139
a târşi, 195
teasc, 132
tei, 53
teren, 43
teslă, 132
a teşi, 132
a ticsi, 132
tijă, 105
tisă, 132
a toarce, 195
toc, 105
toloacă, 43
traci, 47
trai, 195
traistă, 135
a trăi, 139
a trânti, 195
treabă, 56
a trece, 43
troc, 195
trup, 43
tură, 195
a turba, 56
a turti, 195

ţară, 43
ţăran, 52
ţărână, 195
ţărm, 43
ţânţari, 110
ţeastă, 97
ţeavă, 105
a ţese, 132
a ţine, 222
ţurcă, 136

Ucea, 57
Ucuriş, 57
ugri, 66
Ugrovlahia, 64
Uiasca, 57
Uieşti, 57
uiguri, 69
uliţă, 100

Scanned with OKEN Scanner

un, 66
ungar, 64
Ungaria, 60
ungur, 57
ungurean, 64
uni, 66
Unia, 67
a urca, 69
urdă, 133
urdiniș, 134
a urzi, 134
uzi, 68

valah, 52
valet, 186
vasal, 74
Vasca, 57
Vaslui, 57
Vaşcău, 57
vatră, 43
Văcăşti, 57
Văculeşti, 57
a vărsa, 103
Văsoaia, 57
Văsui, 57
vânat, 97
vârcă, 69
a vârî, 136
vârf, 69
vâslă, 74
Veaca, 57
vecin, 110
a vedea, 104
vel, 146
veneti, 67
Veneția, 67
a (se) veseli, 57
Veza, 57
Viacu, 57
viață, 129
Vica, 57
Vicovu, 57
vie, 128
Viena, 67
vin, 128
vioară, 129
Visca, 57
Visla, 74
Visuia,57
Vişani, 57
Vişeu, 57
Vişina, 57
Vişinari, 57
Vişoi, 57
vită, 128
viță, 128
viu, 128
Vlad, 137
Vlada, 57
Vladimir, 137
vladnic, 53
vlagă, 129
vlah, 45
vlădică, 137
Vlăsia, 57
vlăstar, 48
Vltava, 54
voce, 98
vodă, 53
voievod, 138
vorbă, 98

Scanned with OKEN Scanner

vraf, 69
vrană, 136
Vrancea, 136
vraniță, 136
vrednic, 137
vrej, 129
Vucova, 57
Vucşor, 57

Zamolxis, 140
zară, 134
a zămisli, 99
zău, 139
zeamă, 99
zemnic, 141
zer, 134
Zeus, 139
zgău, 105
a zgâi, 105
ziuă, 143
zori, 97
a zornăi, 127

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

a) sigle

Cdb	Hasdeu
DA	*Dicț. lb. rom. al Academiei*
DEI	*Diz. Et. It.*
DELL	Ernout, A., şi A. Meillet
DEX	*Dicț. expl. al lb. rom.*
DEXI	*Dicț. expl. ilustr.*
DGF	*Dicț. gr.-fr.*
DIVR	*Dicț. de istorie veche a României*
DLR	*Dicț. lb. rom.*
DLRLC	*Dicț. lb. rom. lit. cont.*
DM	Cantemir, *Descrierea Moldovei*
DN	*Dicționar de neologisme*
DRS	*Drevnegr.-rs. slov.*
EmR	Hasdeu
FHDR	*Fontes Hist.*
GDE	*Grande diz. encicl.*
GE	*La Grande Enciclopédie*
GMIL	*Gloss. Med. inf. lat.*
HVR	Cantemir, *Hronicul*
ICR	*Ist. cuv. rom.*
Icr	Hasdeu, *Istoria*
ILR	Călinescu, *Istoria literaturii române*
ILR	*Ist. lb. rom a Acad.*
Ilr	*Ist. lb. rom.* Florica Dim.
LL	Sala, *Limbile lumii*

Scanned with OKEN Scanner

Lsr	Hasdeu
PVL	*Povestĭ vr. let.*
Q.-D.	Quicherat-Daveluy
Rsl	*Romanoslavica*
Slf	Hasdeu
T-V	„Traco-Vlahica"

b) Autori şi lucrări

ABAEV, V.I. – *Istoriko-etimologičeskij slovarĭ osetinskogo jazyka*, vol 1-3, Moscova-Leningrad 1958-1979.

ARVINTE, V. – *Român, românesc, România*, Bucureşti 1983.

BALASSA, József – *A magyar nyelv könyve*, Budapesta 1943; trad. rus. Moscova 1951.

BALŞ, Gheorghe – *Bogdan-Serai*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", Bucureşti 1916.

BRĂTIANU, Gh. I. – *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti 1980.

BRÂNCUŞ, Grigore, editor al *EmR* şi studiu introductiv, vol 1 (1972), 2 (1974), 3-4 (1976).

BRÂNCUŞ, Grigore – *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti 1983.

BRÉAL, Michel – *Mélanges de mythologie et de linguistique*, Paris 1882.

BROSSES, Charles de – *Traité de la formation méchanique des langues*, vol. 1-2, Paris 1765.

BRŰCKNER, Aleksander – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970.

CANTEMIR, Dimitrie – *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti 1973. (*DM*).

CANTEMIR, Dimitrie – *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Publicat de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti 1901. *(HVR)*.

CANTEMIR, Dimitrie – *Metafizica*, Bucureşti (1928).

CĂLINESCU, G. – *Istoria literaturii române*, Bucureşti 1982. (ILR).

Scanned with OKEN Scanner

CHIȚIMIA, I. C. – *Marii cronicari moldoveni: Grigore Ureche, Miron Costin*, în *Ist. lit. rom.*, vol. I. Bucureşti 1964.

CHIȚIMIA, I. C. – *Bazele istorice şi izvoarele ideii originii latine a poporului şi limbii române la Gr. Ureche şi M. Costin*, în AUB, fil. XIV, 1965.

CHIȚIMIA, I. C. – *Opera umanistului polon Martin Kromer şi importanța ei pentru istoria şi cultura poporului român*, în *Rsl* XVIII, 1971.

CIHAC, A. de – *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. 1-2, 1870-1879.

CIHODARU, C. – *L'inscription de l'anneau d'Ezerovo. Une nouvelle interprétation*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", XXIV/1, Iaşi 1987.

CIORAN, Emil, *Lacrimi şi sfinți*, Bucureşti 1991.

CIORĂNESCU, Alexandru – *Dicționarul etimologic al limbii române*, Bucureşti 2001.

Codex cumanicus, Budapesta 1880.

CONSTANTINESCU, Pompiliu – *Scrieri 2*, Bucureşti 1967.

COSTIN, Miron – *Opere*, Bucureşti 1958.

DALAMETRA, I., *Dicționar macedo-român*, Bucureşti, 1906.

DALI, Vladimir – *Tolkovyj slovarĭ živogo velikorusskogo jazyka*, vol. 1-4, Moscova 1956.

DAUZAT, Albert, Jean Dubois et Henri Mitterand – *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris (1971).

DEGTEREVA, T. A. – *Kratkij obzor lingvističeskih učenij (în sec. XIX-XX în Europa)*, vol. „Problemy izučenija jazyka", Moscova 1957.

DENSUSIANU, Nicolae – *Dacia preistorică*, Bucureşti 1986.

DENSUSIANU, Ovid – *Istoria limbii române*, Bucureşti 1961.

DESNIȚKAIA, A. V., *Slaveanskie zaimstvovania v albanskom iazâke*, Moscova 1963.

DIACONU, Petre – *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti 1978.

Dictionnaire grec-français de M. A. Bailly, Paris 1915. *(DGF)*

Dicționar albanez-român, în fişe, trad. M. Lozbă.

Scanned with OKEN Scanner

Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic – sec X), coord. D. M. Pippidi, Bucureşti 1976. *(DIVR)*

Dicţionar de neologisme, Bucureşti 1978. *(DN)*

Dicţionar enciclopedic român, vol. 1-4, Bucureşti 1962-1966.

Dicţionar leton-german, Riga 1980.

Dicţionarul explicativ al limbii române, Bucureşti 1975. *(DEX)*

Dicţionarul explicativ ilustrat al limbii române, Chişinău 2007. *(DEXI)*

Dicţionarul limbii române al Academiei, A-De şi *F-lojniţă*, Bucureşti 1913-1949. *(DA)*

Dicţionarul limbii române literare contemporane, vol. 1-4, Bucureşti 1956-1957. *(DLRLC)*

Dicţionarul limbii române moderne, Bucureşti 1958. *(DLRM)*

Dicţionarul limbii române, M urm., Bucureşti 1965 urm. *(DLR)*

Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900, Bucureşti 1979.

Dizionario Etimologico Italiano, vol. 1-5, de Carlo Battisti, Giovanni Alessio, Firenze 1950-1957. *(DEI)*

Dizionàrio universale della lingua italiana, vol. I A-K, vol. II L-Z, Milano.

Documenta Romaniae Historica

Documente privind istoria României

DRĂGAN, Mihai – *Eminescu în viziunea critică a lui Maiorescu*, în „Cronica", Iaşi, 21 apr. 1989.

DRĂGANU, Nicolae – *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi onomasticii*, Bucureşti 1933.

Drevnegrečesko-russkij slovarĭ, vol 1-2, alcătuit de I. H. Dvoreţki, Moscova 1958. *(DRS)*

DRIMBA, Ovidiu – *OVIDIU, poetul Romei şi al Tomisului.* Prefaţă de Tudor Vianu, Bucureşti 1966.

DU CANGE – *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol 1-6, Paris 1840-1846 (*GMIL*).

ELIADE, Mircea – *De la Zamolxis la Genghis-Han*, Bucureşti 1980.

EMINESCU, Mihai – *Opere*, vol 1-17, Bucureşti 1939 – 1989.

Scanned with OKEN Scanner

EMINESCU, Mihai – *Poezii*, Bucureşti 1982, 3 volume.

EMINESCU, Mihai – *Proză literară*, Ediţie îngrijită de Eugen Simion şi Florea Şuteu, Bucureşti 1964.

Enciclopedia Italiana, Milano-Roma, 1929 urm.

Enciclopedia Română, vol 1-3, publicată de C. Diaconovich, Sibiu 1898-1904.

ENGELS, Friedrich – *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti 1948.

ERNOUT, A. şi A. Meillet – *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris 1967. *(DELL)*

Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, Tirana 1980.

Fontes Historiae Daco-Romanorum, fasc. 1, anonymi Bele regis notarii *Gesta Hungarorum*, editate de G. Popa-Lisseanu, Bucureşti 1934. *(FHDR)*.

GAFFIOT, Félix – *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris 1934.

GEROV, Naiden – *Rečnik na bălgarskia ezik*, vol 1-6, Sofia 1975-1978.

GHERGHEL, Ilie – *Cercetări privitoare la istoria comanilor. Comani, uţi şi pecenegi*, Bucureşti 1900.

GHERGHEL, Ilie – *Pascua Romanorum: Pabula Iulii Caesaris?* În „Revista arhivelor", nr. 3, Bucureşti 1926.

Grande Dizionario Enciclopedico UTET, Torino 1966 urm. *(GDE)*

GRINČENKO, B. D. – *Slovarĭ ukrainskogo jazyka*, vol. 1-4, Kiev 1907.

HASDEU, B. P. – *Limba slavică la români pînă la anul 1400. Fragmente pentru (din) istoria culturei în Dacia*, în ziarul „Traian" (3 august 1869 – 6 ianuarie 1870). *(Lsr)*

HASDEU, B. P. – *Istoria critică a românilor*, Bucureşti 1984. (*Icr*)

HASDEU, B. P. – *Cuvente den bătrîni*, vol 1, 1983; vol 2 şi 3, 1984. *(Cdb)*

HASDEU, B. P. – *Studii de lingvistică şi filologie*, vol. 1-2, Bucureşti 1988. *(Slf)*

Scanned with OKEN Scanner

HASDEU, B. P. – *Etymologicum Magnum Romaniae* 1-3, Bucureşti 1972-1976. *(EmR)*

HERACLITUS – *Fragmente din opera lui Heraclit din Efes*. Traducere de H. Mihăescu, Iaşi 1943.

HERODOT – *Istorii*, Leningrad 1972.

HESIOD – *Orfeu*. Tălmăcire, prefaţă, prezentări şi note de Ion Acsan, Bucureşti 1987.

HOMER – *Iliada*, Bucureşti 1985.

HOMER – *Odiseea*, Bucureşti 1960.

HUMBOLDT, Wilhelm – *Izbrannye trudy po jazykoznaniju*, Moskva 1984.

HURMUZAKI, Eudoxiu – *Documente privitoare la istoria românilor*.

ILLICI – Svitîci, V. M. – *Opît sravnenija nostraticeskih jazîkov*, Moscova 1971.

IORDAN, Iorgu – *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti 1969.

IORDAN, Iorgu – *Istoria limbii române (Pe-nţelesul tuturora)*, Bucureşti 1983.

IORDAN, Iorgu – *Toponima românească*, Bucureşti 1963.

IORGA, Nicolae – *Istoria românilor*, vol I, partea întîi şi partea a doua, Bucureşti 1988.

Istoria Cuvîntului Românesc (ICR), dicţionar etimologic, în cartotecă, de Mihai Lozbă.

Istoria limbii române a Academiei, vol. 2, Bucureşti 1969. *(ILR)*

Istoria limbii române, coord. Florica Dimitrescu, Bucureşti 1978. *(Ilr)*

Istoria românilor a Academiei, vol. 1-4, Bucureşti 1960-1964.

IVANOVA, Klimentina – Bălgarski, srăbski i moldo-vlahijski kirilski răkopisi v sbirkata na M. P. Pogodin, Sofia 1981.

KANT, Immanuel – *Critica raţiunii pure*, Bucureşti 1969.

KELEMEN, Béla – *Dicţionar maghiar-român*, Bucureşti 1987.

KLUGE, Friederich – *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1967.

KRISTÓF, Gheorghe – *Istoria limbii şi literaturii maghiare*, Cluj 1934.

Scanned with OKEN Scanner

La Grande Enciclopédie, Paris. *(GE)*

LARIN, B. A. – *Lekţii po istorii russkogo literaturnogo jazyka (sec. X – mijlocul sec. al XVIII-lea)*, Moscova 1975.

LAROUSSE, nouveau petit, Paris 1968.

Limbile lumii (Mică enciclopedie), autori: Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, Bucureşti 1981. (LL)

LAURIANU, A. T. şi Massimu J. C. – *Dictionariulu limbei române*, 2 volume, Bucureşti 1871.

LAURIANU, A. T. şi Massimu, J. C. – *Glossariu*, Bucureşti 1871, 2 volume.

LEONTIEV, A. A. – *Vozniknovenie i pervonačalnoie razvitie jazyka*, Moscova 1963.

LOIA, I. V. – *Istoria lingvističeskih učenij*, Mosocva 1968.

LOZBĂ, M., – *Eminescu şi ştiinţa română*, Iaşi 2002.

LOZBĂ, M., – *Romanitatea orientală în perspectivă eminesciană*, Iaşi 2008.

LOZBĂ, M., – *Dimitrie Cantemir şi problema ştiinţei române*, Iaşi 2009.

LOZBĂ, M., – *«Originea românilor» şi istoria limbii române*, Iaşi 2010.

LYBERIS, Antanas – *Dicţionar lituanian-rus*, Vilnius 1971.

Magyar-angol szótár, de Országh László, Budapesta 1963.

MAIOR, Petru ş.a. – *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*, Buda 1825.

MAIORESCU, Titu – *Direcţia nouă în poezia şi proza românească*, în „Opere" 1, Bucureşti 1872.

MAIORESCU, Titu – *Eminescu şi poeziile lui*, în „Opere" 2, Bucureşti 1889.

MAITINSKAIA, K. E. – *Vengerskij jazyk*, vol. I *Introducere. Fonetica. Morfologia*, Moscova 1955; vol. II *Formarea cuvintelor, 1959*, vol. III *Sintaxa*, 1960.

MALININ, A. M. – *Latinsko-russkij slovarĭ*, Moscova 1961.

MEILLET, A. – *Introduction à l'étude comparadive des langues indoeuropéennes*, Paris 1934, ediţia rusă Moscova-Leningrad 1938.

Marele dicţionar geografic al României, vol. 1-5, Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

1898-1902.

MEYER, G. – *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891.

MEYER-Lübke, W. – *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935.

Mifologičeskij slovarĭ, Leningrad 1961.

MIHĂESCU, H. – *Fragmente din opera lui Heraclit din Efes*, Iaşi 1943.

MIHĂESCU, H. – *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti 1966.

MIHĂILĂ, G. – *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucureşti 1960.

MIHĂILĂ, G. – *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti 1973.

MIHĂILĂ, G., editor şi comentator al lui B. P. Hasdeu – *Cuvente den bătrîni*, vol. 1-3, Bucureşti 1983-1984.

MIHĂILĂ, G. – *Cronica universală* a lui Mihail Moxa, Bucureşti 1989. Ediţie critică, însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici.

Miturile lui Platon. Antologie şi studiu introductiv de Cristian Bădiliţă, Bucureşti 1996.

MLADENOV, Stefan – *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskia knižoven ezik*, Sovia 1941.

MÖHLENKAMP, R. – *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în sec. XIV-XV*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", t. XXI/1984.

NEAGOE, Manole – Studiu introductiv şi note la B. P. Hasdeu, *Icr*, Bucureşti 1984.

NOICA, Constantin – *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, Bucureşti 1987.

OLTEANU, Pandele şi colectivul – *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti 1975.

ONIONS, C. T. – *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford 1966.

ONU, Liviu: *Grigore Ureche, Letopiseţul ţării Moldovei*. Texte

Scanned with OKEN Scanner

stabilite, studiu introductiv şi glosar, Bucureşti 1967.

OPREA, Al. – *Publicistica lui Eminescu*, „Studiu introductiv" la M. Eminescu „Opere" vol IX, Bucureşti 1980.

OPREA, Al. – *Biografia intelectuală a lui M. Eminescu*, în M. Eminescu, „Opere", vol XIV, Bucureşti 1983.

OVIDIU – *Epistole din exil*: I. *Tristele* (5 cărţi); II. *Ponticele* (4 cărţi). *Cuvîntul tălmăcitorului* de Eusebiu Camilar. *Prefaţă, Note* şi *Indice* de Toma Vasilescu, Bucureşti 1966.

PANAITESCU, P.P.: *Miron Costin, Opere*. Ediţie critică cu studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar, Bucureşti 1958.

PAPAHAGI, Tache, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti 1963.

PÂRVAN, Vasile – *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti 1982.

PLINIUS, Caius Secundus – *Historia Naturalis*, vol. 1-5, Leipzig 1830.

Povestĭ vremennyh let, în „Pameatniki literatury Drevnej Rusi", vol.1, Moscova 1978. *(PVL)*

QUICHERAT, L. şi A. Daveluy – *Dictionnaire latin-français*, Paris. *(Q.-D.)*

QUICHERAT, L. – *Thesaurus poeticul linguae latinae*, Paris 1890.

RADLOFF, W. – *Opyt slovarea tĭurkskih narečij*, vol 1-4, Sanktpeterburg, 1893-1911.

RĂDULESCU, Mircea-Mihai – *Three Substratum Elements Daco-Roman: gînd, a ghici, a găsi*. În „Revue des études sud-est européens", t. XIV, nr. 1, Bucureşti 1976.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, vol. 1-17, Zagreb 1880-1959.

RĂDULESCU-MOTRU, C., *Mărturisiri*, Bucureşti 1990.

ROSETTI, Radu – *Despre unguri şi episcopatele catolice din Moldova*. Extras din *AAR*, seria II, t. XXVII, „Mem. secţ. ist.", Bucureşti 1905.

RUSSU, I.I., *Elemente autohtone în limba română. Substratul*

Scanned with OKEN Scanner

comun româno-albanez, Bucureşti 1970.

SALA, Marius, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii*, Bucureşti 1981.

SELIŞCEV, A. M., *Slaveanskoe naselenie v Albanii*, Sofia 1981 (1931).

SCHUCHARDT, Hugo – *Despre „Textele şi glosele vechi româneşti" ale lui B. P. Hasdeu*, în *Cdb* I.

SCRABA, G. D. – *Filosofia limbii române*, Craiova 1938.

SIMENSCHY, Th. – *Gramatica limbii greceşti*, partea I-a: *Fonetica şi Morfologia*, Bucureşti 1935.

SLAVICI, Ioan – *Studii asupra maghiarilor*, în *Opere*, vol. XIV, Bucureşti 1987.

Slovník jazyka staroslověnského, Praga 1958 urm.

SREZNEVSKI, I. I. – *Materialy dlea slovarea drevnerusskogo jazyka*, vol. 1-3.

ŞANSKI, N. M. – *Etimologičeskij slovarĭ russkogo jazyka*, Moscova 1963 urm.

ŞĂINEANU, L. – *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, I, Bucureşti 1900.

TAMÁS, Lajos – *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta 1968.

TIKTIN, H. – *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. 1-3, Bucureşti 1903-1925.

„Traco-Vlahica", publicaţie de cultură românească în spaţiul i.-e., Nr. 1 (1990) – Nr. 26 (2007), scoasă de Mihai Lozbă. (*T.-V.*)

URECHE, Grigore – *Letopiseţul ţării Moldovei*, Bucureşti 1967.

VASMER, Max – *Etimologičeskij slovarĭ, russkogo jazyka*, Moscova 1964-1973.

VENTRIS, Michael, John Chadwick – *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1959.

VIRGILIU – *Eneida*, Bucureşti 1980.

VÎRTOSU, Emil – *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în *Introducere* la „Documente privind istoria României", vol. II.

WALD, Lucia şi Dan Sluşanschi – *Introducere în studiul limbii*

Scanned with OKEN Scanner

şi culturii indo-europene, Bucureşti 1987.

WALDE, Alois – *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, editat şi prelucrat de Julius Pokorny, vol. 1, 2, 3, Berlin şi Leipzig 1927, 1930, 1932.

WREDE, Ferdinand – *Ulfila*, Paderborn 1920.

XENOPOL, A. D. – *Istoria românilor*, Bucureşti, vol 1 (1985), 2 (1986), 3 (1988), 4 (1993).

ZABOROWSKI (Sigismund) – *L'origine du langage*, Paris 1879.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

INTRODUCERE 7
PRESCURTĂRI 10

ETIMOLOGIA GLOBALĂ 11
RECUPERAREA GÂNDIRII EVOLUȚIONISTE 13
Derapaje în cunoaşterea istorică a limbii 23
Filologia comparată şi etimologia 35
Continuitatea materialului lingvistic
în diversitatea limbilor 41

LIMBA ROMÂNĂ ÎN GÂNDIREA ISTORICĂ 71
CRONICARII 71
Grigore Ureche 71
Miron Costin 74
Dimitrie Cantemir 82
FILOLOGII 111
Wilhelm von Humboldt 111
Petru Maior 116
Laurian şi Massim 123
B. P. Hasdeu 124
Alexandru Philippide 146
Sextil Puşcariu 179
Ovid Densusianu 195
Istoria limbii române a Academiei 201
TEORII ANTILATINISTE 204
Nicolae Densusianu 206
Gheorghe D. Scraba 214
EMINESCU ŞI ACADEMIA 224
SINTEZE 248

LISTĂ DE CUVINTE RAPORTATE ETIMOLOGIC 266
BIBLIOGRAFIE 278

Scanned with OKEN Scanner

PRINTED IN ROMANIA

Tipar digital realizat la:

EDITURA ŞI TIPOGRAFIA PIM
Şoseaua Ştefan cel Mare şi Sfânt nr. 4, Iaşi – 700497
Tel.:0730.086.676; Fax: 0332.440.730
E-mail: editura@pimcopy.ro
www.pimcopy.ro

Scanned with OKEN Scanner

"Socotesc că orice istoric, începând de la un anumit moment al activității sale, este obligat să-și situeze cercetările de «specialitate» în perspectiva istoriei universale."

Mircea Eliade

ISBN 606-13-0585-0

Scanned with OKEN Scanner